https://doi.org/10.15388/vu.thesis.779
https://orcid.org/0009-0003-5138-8893

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Teodoras Jonas Žukas

Pirmojo pasaulinio karo kaltės ir atsakomybės aiškinimai XXI a. Vakarų istoriografijoje

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai
Istorija ir archeologija (H 005)

VILNIUS 2025

Disertacija rengta 2020–2024 metais Vilniaus universiteto Istorijos fakultete.

Mokslinis vadovas – **prof. dr.** Zenonas Butkus (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

Gynimo taryba:

Pirmininkas – **prof. dr.** Nerijus Šepetys (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005)

Dr. Andrea Griffante (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005)
Dr. Kęstutis Kilinskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005)
Prof. dr. Vėjas Gabrielius Liulevičius (Tenesio universitetas, JAV, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005)
Habil. dr. Alvydas Nikžentaitis (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005)

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2025 m. birželio 26 d. (ketvirtadienį) 15 val. Vilniaus universitete, Istorijos fakultete, 211 auditorijoje, Universiteto g. 7.

Kalba, kuria bus ginama disertacija – lietuvių.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto, Lietuvos istorijos instituto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu:
https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

https://doi.org/10.15388/vu.thesis.779
https://orcid.org/0009-0003-5138-8893

VILNIUS UNIVERSITY
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Teodoras Jonas Žukas

Explanations of Guilt and Responsibility for the First World War in the 21st-Century Western Historiography

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities
History and Archeology (H 005)

VILNIUS 2025

The dissertation was prepared between 2020 and 2024 at the Faculty of History of Vilnius University

Scientific Supervisor – **Prof. Dr.** Zenonas Butkus (Vilnius University, Humanities, History and Archaeology – H 005).

Defense Committee:

Chair – **Prof. Dr.** Nerijus Šepetys (Vilnius University, Humanities, History and Archaeology – H 005)

Dr. Andrea Griffante (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archaeology – H 005)
Dr. Kęstutis Kilinskas (Vilnius University, Humanities, History and Archaeology – H 005)
Prof. Dr. Vėjas Gabrielius Liulevičius (University of Tennessee, USA, Humanities, History and Archaeology – H 005)
Habil. Dr. Alvydas Nikžentaitis (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archaeology – H 005)

The dissertation will be defended in a public session of the Defense Committee on June 26, 2025 (Thursday) at 3:00 PM, at Vilnius University, Faculty of History, Room 211, Universiteto St. 7.

The language of the dissertation defense will be Lithuanian.

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of Vilnius University and Lithuanian Institute of History as well as on the website of Vilnius University:
www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

ĮVADAS 7

1. TYRIMŲ TYRIMAI: KAIP LIG ŠIOL BUVO RAŠOMA APIE PIRMOJO PASAULINIO KARO PRIEŽASČIŲ ISTORIOGRAFIJĄ? 50

1.1. *Fischer Kontroverse:* ką tokio pasakė Fritzas Fischeris? Žvilgsnis iš istoriografijos tyrimų perspektyvos 51

1.2. XX a. pabaiga ir John Langdon *July 1914: The Long Debate, 1918-1990* 66

1.3. Istoriografijos tyrimai XXI a. 72

2. PIRMASIS XXI a. DEŠIMTMETIS: NUO GRAFO SCHLIEFFENO IKI TELEOLOGINIO TUNELIO 98

2.1. *Schlieffeno plano nebuvo* 98

2.2. Naujas amžius – senas klausimas: kaltės ir atsakomybės aidai Pirmojo pasaulinio karo istorijos sintezėse 2000-2012 m. 119

2.3. Kaltės ir atsakomybės svarstymai Pirmojo pasaulinio karo priežasčių istoriografijoje 2000-2012 m. 135

3. KALTĖS IR ATSAKOMYBĖS KLAUSIMAI ISTORIOGRAFIJOJE 2012-2024 m. 169

3.1. *Clark Kontroverse*: ką tokio pasakė Christopherio Clarko *lunatikai*? 170

3.2. 1914 m. Liepos krizė *à la Clark* ir kiti 179

3.2.1. *Tuščias čekis* 180

3.2.2. Prancūzai Sankt Peterburge, liepos 20-23 d. 184

3.2.3. *Sustojimas ties Belgradu* 189

3.2.4. Liepos 30 d. Rusijos karinė mobilizacija 193

3.2.5. Seras Edwardas Grey ir Didžiosios Britanijos įsitraukimas į karą 198

3.2.6. *In summa*: Clarkas, Liepos krizė ir karo atsakomybė 204

3.3. Šimtmetis ir istoriografija po Clarko 212

3.3.1. Karo istorijos sintezės – 2012-2024 m. 212

3.3.2. Karo priežasčių tyrimai – 2012-2024 m 221

IŠVADOS 237

LITERATŪROS SĄRAŠAS..... 250
SUMMARY 274
PADĖKA..... 290
CURRICULUM VITAE 291

Mes nekalti ir vis dėlto esame atsakingi.
Hermannas Hesse, *Stepių vilkas*

Nežinau, ar yra likimas, bet tikrai yra sprendimas.
„Dangus virš Berlyno“, rež. Wim Wenders

ĮVADAS

Klasikinėje Pirmojo pasaulinio karo (toliau – I PK) atminimo studijoje Paulas Fussellas 1975 m. rašė, kad Somos mūšio vietoje, stojus drėgnam orui, justi metalo kvapas.[1] Nors Somos laukuose nūnai auga kviečiai, tačiau drėgnas oras pakelia dirvožemyje esančių milijonų tonų metalo, jo skeveldrų ar atplaišų kvapą. Šis metalas per mūšį nusėdo giliai po paviršiumi, tačiau kvapu vis dar primena apie save. Nors Fussellas rašė 1975 m., beveik prieš pusę amžiaus, tačiau galima tarti, kad ir šiandien ne tik gamta prisimena, bet ir žmogus užuodžia Didįjį karą.

Per I PK šimtmečio minėjimą įvairių Vakarų Europos šalių vidaus politikos, kultūros bei tarptautinių santykių lauke buvo artikuliuojami paskiri I PK istorijos aspektai, tiesiogiai susiję su mūsų tyrimo objektu ir pagrindiniais mums rūpimais klausimais. Apsiribosime keletą tokių pavyzdžių.

2014 m. prasidėjęs I PK šimtmečio minėjimas įvairių ceremonijų, renginių ir atminties ritualų prasme buvo iš tiesų grandiozinis.[2] Mokslinėje terpėje vyko gausybė projektų ir konferencijų, buvo išleista šimtai naujų straipsnių ir knygų, skirtų įvairių I PK aspektų tyrimams. Minėjimas parodė, kad nemažai su I PK susijusių klausimų vis dar kelia aistras įvairiuose visuomenės lygmenyse. Štai 2014 m., minint karo pradžios šimtmetį Britanijoje tarp torių ir leiboristų kilo rimtas apsižodžiavimas po to, kai

[1] Paul Fussel, *The Great War and Modern Memory.* Oxford: Oxford University Press, 1975, p. 75-76.

[2] Pavydžiui, išklausius keliasdešimt 2014-2018 m. periode BBC parengtų laidų, skirtų įvairių I PK klausimų artikuliacijai, galime drąsiai teigti, kad tai – šimtmečio minėjimas – buvo fenomenas. Prie išsamesnio šimtmečio minėjimo aptarimo dar bus sugrįžta tiek problematikos dalyje, tiek istoriografijos tyrimų dalyje. Išsamūs įvairaus pobūdžio reportažai ir publikacijos Vokietijos, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir, žinoma, kitų Europos ir ne tik šalių spaudoje buvo skelbiamos per visus keturis šimtmečio minėjimo metus. Reportažų rinkiniai: Die Urkatastrophe des 20. Jahrhunderts, <https://www.faz.net/aktuell/politik/der-erste-weltkrieg/s4.html> [Žiūrėta: 2023-05-02]; bbc.com, World War One, https://www.bbc.co.uk/programmes/p06qy6ml, france24.com, Centenaire Première Guerre mondiale, < https://www.france24.com/fr/tag/centenaire-première-guerre-mondiale/> [Žiūrėta: 2023-05-19].

tuometinės torių vyriausybės švietimo sekretorius Michaelas Gove'as apkaltino „kairiuosius akademikus" skleidžiant nepatriotinius mitus apie britų karių ir generolų vaidmenį konflikte.[3] Reaguojant į Gove'o komentarus, BBC paskelbė publikaciją, kurioje iškėlė problemą, kad „vis dar vyksta akademiniai ginčai dėl to, kuri šalis kalta dėl konflikto" bei pakalbino dešimt istorikų, kurių klausė, kuri šalis yra atsakinga dėl I PK pradžios. Atsakymai gana charakteringi: tik du istorikai teigė, kad atsakinga yra Vokietija; keturi istorikai įvardino Vokietiją ir Austriją-Vengriją; seras Richardas Evansas įvardijo tik Serbiją; Heather Jones nurodė Austriją-Vengriją, Vokietiją ir Rusiją; Gerhardas Hirschfeldas ir Seanas McMeekinas įvardijo šešias valstybes – Austriją-Vengriją, Vokietiją, Rusiją, Prancūziją, Britaniją ir Serbiją.[4] Kaip matyti, sutarimo nerasta.

Belgrade 2015 m. buvo atidengta lemtingu tapusiu šūvį paleidusio Gavrilo Principo skulptūra bei Principo adresu iš Serbijos prezidento Tomislavo Nikolćiaus, buvusio kraštutinės dešinės „Serbų radikalų partijos" nario, vėliau tapusio centro dešinės „Progreso partijos" nariu, lūpų liejosi ištisos apoteozės.[5] Mančesteryje 2020 m. pirmosiomis lapkričio dienomis vykstant klasikinei Anglijos aukščiausios futbolo lygos akistatai tarp *Manchester United* ir Londono *Arsenal, United* saugas serbas Nemanja Matičius atsisakė ant marškinėlių dėvėti aguoną, kurią lapkričio pradžioje aprangose visuomet dėvi visos Anglijos profesionalios futbolo komandos. Serbas teigė, kad aguona jam primena NATO vykdytą Belgrado bombardavimą 1999 m.[6] Analogija, į kurią referavo Matičius, akivaizdi: I PK aukos jam primena Belgrado bombardavimo aukas, o I PK prasidėjo nuo Austrijos-Vengrijos artilerijos smūgių Belgradui 1914 m. liepos 28-29 d. naktį.

Įdomu tai, kad ir profesionali istoriografija iššaukia atgarsius populiarioje kultūroje. Šia prasme iliustratyvus yra Serbijos švietimo ir kultūros ministerijos užsakymu 2018 m. pastatytas dokumentinis filmas *The Long Road to War*, buvęs itin populiariu *Netflix* platformoje, perteikiantis

---

[3] The Guardian, *Labour condemns Michael Gove's 'crass' comments on first world war,* 2014 01 04, <https://www.theguardian.com/politics/2014/jan/04/labour-gove-first-world-war-comments>.

[4] World War One: 10 interpretations of who started WW1 <https://www.bbc.com/news/magazine-26048324> 2014 01 18;

[5] BBC, *Serbia: Belgrade's monument to Franz Ferdinand assassin*, 2015 06 08, <https://www.bbc.com/news/blogs-news-from-elsewhere-33048005>. [Žiūrėta: 2023-01-11].

[6] Mirror, *Nemanja Matic explains why he doesn't wear a Remembrance Day poppy*, 2020 11 02, <https://www.mirror.co.uk/sport/football/news/nemanja-matic-explains-doesnt-wear-22943325>. [Žiūrėta: 2023-01-19].

serbišką I PK priežasčių naratyvą, kurį komentuoja itin solidūs tarptautinės istoriografijos vardai.[7]

Tai, kad ypač I PK kaltės/atsakomybės klausimas šiandieninėje kultūroje, o iš dalies ir politikoje, yra karštas, aktualus ir neatsakytas (visai kitas klausimas, ar jis gali būti atsakytas) yra viena iš pradinių šio tyrimo prielaidų. Tačiau esminė darbo prielaida kalba apie tai, kad pastaruųjų kelių dešimtmečių istoriografija keičia iki XXI a. pradžios vyravusį I PK priežasčių ir pradžios aiškinimą. Per paskutinius gerus dvidešimt metų rašyme apie I PK priežastis, atsakinguosius, kaltininkus ar bendrai, apie I PK išvakarių aplinką, atsitiko tai, kas verta rimto aptarimo ir aptarimo specifiniu būdu.

I PK priežasčių istoriografiją verta įkontekstinti į visą pastaruųjų kelių dešimtmečių I PK tyrimų paveikslą, kai naujais rakursais nagrinėjami įvairūs I PK aspektai, teikiamos drąsios reinterpretacijos. Kitaip tariant, I PK priežasčių istoriografijos pokyčiai yra dalis didesnio pokyčio, kuris liečia I PK tyrimus. Vienas svarbiausių šiuolaikinių I PK atminties tyrėjų Jay Winter pastebi kelias naujas perspektyvas I PK istoriografijoje.[8] Pirmiausia, karo priežasčių persvarstymas naujoje šviesoje – tai yra tai, kas yra šios disertacijos objektas. Winter šį klausimą susieja su 2012 m. pasirodžiusia Christopherio Clarko pozicija, kuri mūsų darbe bus dar ne kartą minima.[9]

Antrasis aspektas – tai ilgojo karo perspektyva, kai keičiasi Didžiojo karo chronologijos suvokimas. Jeigu tradiciškai I PK buvo datuojamas nuo 1914 m. rugpjūčio 4 d., kai Britanija paskutinė iš didžiųjų galių įstojo į karą ir karas išsyk tapo pasauliniu, iki 1918 m. lapkričio 11 d., kai Vakarų fronte lapkričio 11 d., 11 valandą ir 11 minučių ginklai nutilo ir buvo paskelbtos paliaubos, tai paskutinių dešimtmečių tyrimai linkę nesutikti su tokia karo chronologija.[10] Pagrindinė tezė – po 1918 m. lapkričio 11 d. Rytų, Vidurio ir

---

[7] *The Lond Road to War*, 2018, <netflix.com/lt/title/81467138>. [Žiūrėta: 2022-07-19].Serbijos nacionalinio pasakojimo akcentai filme labai ryškūs. Antai, žiūrovui paaiškėja, kad Serbija nuo XIX a. antros pusės buvo Balkanų Piemonte'as, patrauklus visom valstybėm tik ne Austrijai-Vengrijai. Bosnija yra Serbijos Elzasas, Kosovas – senoji Serbija, o Albanijos valstybė sukurta austrų, siekiant neprileisti Serbijos prie Adrijos jūros.

[8] Jay Winter, Antoine Prost, *The Great War in History: Debates and Controversies, 1914 to the Present*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020 (2005), p. 214.

[9] Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went To War in 1914*, London: Penguin Books, 2013 (2012).

[10] Čia galime įgarsinti tai, kas nors ir yra arti sąmokslo teorijų, tačiau savaime yra įdomu. Automobilio, kuriame buvo nušauti Austrijos-Vengrijos erchercogas Franzas Ferdinandas ir jo žmona Sophie Chotek, numeriai labai primena paliaubų laiką: automobilio numeriai: AIII 118. "'A II II 18': Franz Ferdinand's prophetic number plate"

Pietų Europoje karas ne tik, kad vyko, bet vyko intensyviau nei 1914-1918 m.[11] Nors, pavyzdžiui, Lietuvoje vyko žemo intensyvumo karo veiksmai[12], tačiau žiūrint į eilę karinių veiksmų šiame etape (Rusijos pilietinį karą, Turkijos nepriklausomybės karus Anatolijoje ir kt.), Winter siūloma didesnio intensyvumo tezė atrodo validžiai. Jeigu anglosaksų vartosenoje I PK įvardinti naudojamas *The Great War* žodžių junginys, tai Winteris sako, kad šį karą po karo galime vadinti *The Greater War*. Šiame konfliktų etape žuvo daugiau žmonių nei per visą 1914-18 metų laikotarpį, jeigu į šį konfliktų etapą inkorporuojame Rusijos pilietinį karą. 1923 m. laikomi šio karo etapo pabaiga, kai buvo pasirašyta Lozanos sutartis, užbaigusi konfliktus Turkijoje ir Rytų Viduržemio jūros regione. Winteris taip pat sako, kad bendrai dėmesys karui Rytų Europoje po 1917 m. yra viena svarbesnių XXI a. istoriografijos charakteristikų. Galėtume taip pat kelti prielaidą, kad šiuo aspektu būtent I PK tyrimai Vidurio ir Rytų Europoje koreguoja Vakarų istoriografijos tezes.[13]

Trečia stambi pastarojo laikotarpio tyrimų tendencija, išskirta Winter, susijusi su vaizduotės apie I PK pokyčiu. Kai mes galvojame apie I PK, pirmiausia galvojame apie Vakarų fronto apkasus ir apie karą, kuris vyko tarp Vokietijos vienoje pusėje ir Prancūzijos bei Britanijos kitoje pusėje. Tačiau karas, kaip sako jo pavadinimas, buvo pasaulinis (!), jis vyko ne tik Vakarų fronte, bet visame pasaulyje, jis buvo įvairesnis, egzotiškesnis, mobilesnis, turėjo gerokai daugiau atspalvių ir įtakos visame pasaulyje nei mums atrodo. Per paskutinius 20 metų pasirodę solidūs tyrimai, nagrinėjo I PK Indijoje, Kinijoje, Lotynų Amerikoje, t.y., kaip karas keitė visuomenes šiose

https://news.sky.com/story/a-ii-ii-18-franz-ferdinands-prophetic-number-plate-11551176 [Žiūrėta: 2024-07-29].

[11] Plg., Jay Winter, *The Day the Great War Ended, 24 July 1923*, Oxford University Press, 2022; Ed. Jochen Böhler, Ota Konrád, Rudolf Kučera, *In The Shadow of the Great War: Physical Violence in East-Central Europe, 1917–1923*, Berghahn Books, New York, Oxford, 2021; Peter Holquist, *Making War, Forging Revolution: Russia's Continuum of Crisis, 1914-1921*, Harvard University Press, 2022.

[12] Tomas Balkelis, *The making of modern Lithuania: War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania*, 1914–1923 Oxford: Oxford University Press, 2018. Vėliau tyrime detaliau bus aptarta lietuviška I PK istoriografija.

[13] Plg., Robert Gerwarth, John Horne, *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*, Oxford University Press, 2013; Robert Gerwarth, Erez Manela, *Empires at War, 1911-1923*, Oxford University Press, 2014; Joshua A. Sanborn, *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*, Oxford University Press, 2015; Robert Gerwarth, *The Vanquished: Why the First World War Failed to End*, 1917-1923, London: Allen Lane, 2016; Ryan Gingeras, *Fall of the Sultanate: The Great War and the End of the Ottoman Empire 1908-1922*, Oxford University Press, 2019; Jochen Böhler, *Civil War in Central Europe 1918-1921*, Oxford University Press, 2022.

teritorijose, kaip kariaujančios ir silpstančios Europos imperijos po truputį praradinėjo politinę ir kultūrinę įtaką šiose teritorijose, kokią įtaką karas turėjo jau anksčiau iš imperijų išsivadavusioms, pavyzdžiui, Pietų Amerikos valstybėms.[14]

Naratyviškai svarbi ketvirta pastebima slinktis, kurios neįvardija Winteris, bet kurią, užbėgdami už akių mūsų tyrimo išvadoms, turime drąsos įvardinti mes, remdamiesi keliomis istoriografinėmis pozicijomis. Tai – karo entuziazmo naratyvo persvarstymas. Ilgą laiką istoriografijoje ir atminties kultūroje vyravo požiūris, kad I PK pradžią Europos visuomenės sutiko su visuotiniu entuziazmu. Tezė buvo grindžiama faktu, kad Europos sostinėse vos prasidėjus karui susirinko tūkstantinės karą palaikančios minios, kartu, kaip buvo teigiama, intelektualai visuotinai palaikė karo pradžią.[15] Ši unikali nuotaika vokiškoje tradicijoje buvo vadinama *Augusterlebnis,* o britiškoje *the Spirit of 1914*. Ne vienas pastaraisiais metais pasirodęs tyrimas neigia ir/ar polemizuoja su šiuo įsitikinimu ir teigia, kad Europos visuomenių nuotaikos 1914 m. vasarą buvo gerokai įvairesnės negu manyta lig šiol, o jas apibūdinti vieninga (!) „entuziazmo" sąvoka paprasčiausiai nėra istoriškai tikslu.[16]

---

[14] Maartje Abbenhuis, Ismee Tames, Thomas Zeiler, *Global War, Global Catastrophe: Neutrals, Belligerents and the Transformations of the First World War*, 2021; Ed. Jay Winter, *The Cambridge History of the First World War: Volume 1, Global War*, Cambridge University Press, 2016; Olivier Compagnon, *La Gran Guerra en América Latina. Una historia conectada*, Cemca, México, 2018; Ed. Santanu Das, Anna Maguire and Daniel Steinbach, *Colonial Encounters in a Time of Global Conflict, 1914-1918*, London and New York: Routledge, 2022; Santanu Das, *India, Empire and First World War Culture: Writings, Images and Songs*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

[15] Golo Mann, *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts.* Büchergilde Gutenberg, Frankfurt am Main 1958, p. 591; Modris Eksteins, *Rites of Spring*, Houghton Mifflin Company, New York 1989 (2000), p. 53–64; Taylor, A.J.P. Illustrated History of the First World War. New York: Putnam, 1963; Ferro, Marc. The Great War: 1914-1918. London: Routledge & Kegan Paul, 1979; Eksteins, Modris. Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age. Boston: Houghton Mifflin, 1989. Ir kaip dažnai istoriografijoje, nebūtinai itin solidžioje, šios dienos buvo nupasakojamos su ryškia patetika. A.J.P. Taylor teigė: „Minios entuziastingai demonstravo kiekvienoje sostinėje, šaukdamos 'į Paryžių' arba 'į Berlyną'."; Micheal Ferro: „1914 metais nebuvo jokių abejonių. Jie iššygiavo į karą, jų veidai spindėjo džiaugsmu. <…> Paryžiuje, Londone ir Berlyne jie išvyko dainuodami ir džiaugsmingi, 'su gėlėmis ant savo šautuvų."; Modris Eksteins: „1914 metų liepos ir rugpjūčio mėnesiais Vokietija įvykdė savo *Fruhlingsfier*, savo *Ritespring*."

[16] Plg., Roger Chickering, "War Enthusiasm?" *Public Opinion and the Outbreak of War in 1914*, in: Holger Afflerbach & David Stevenson, *An Improbable war? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*, Berghahn

Kaip matyti, įvairių I PK tyrimų srityse ir temose vyksta pokyčiai, temos yra skaitomos su naujais interpretaciniais akiniais, skirtingos istoriografijos pozicijos tarpusavyje polemizuoja, iš esmės I PK istoriografijoje matome susikirtimus, o šiame darbe nagrinėjami I PK priežasčių istoriografijos pokyčiai yra dalis didesnio pokyčio, kuris įvyko ir tebevyksta I PK tyrimuose.

Šaltiniai, objektas, chronologija, problematika. Istoriografijos tyrimas analizuojams medžiagos aspektu skiriasi nuo tradicinio istorinio tyrimo – istoriografijos tyrimo šaltiniai yra istorikų darbai. Šiuo atveju – tie darbai, kuriuose keliamas ar svarstomas mūsų tyrimui aktualus klausimas (tai objektas, apie kurio ribas – toliau). Peržvelkime visą tyrimų lauką chronologiškai, ypatingą dėmesį skirdami iš pačios tyrimo medžiagos, t.y., istoriografijos, kylančiai problematikai.

Pati I PK priežasčių istoriografija yra gigantiško dydžio, iš esmės prasidėjusi tą pačią dieną, kai ir prasidėjo I PK. Nors išsamiau šios tradicijos raidą atskleis I tyrimo dalyje pateikta istoriografijos tyrimų keliasluoksnė kritika, tačiau bendrais bruožais verta ir čia pateikti šią šimtametės istoriografinės tradicijos santrauką.

Pačio pirmojo absoliučiai masinio ir totalaus karo specifika, visuomenių mobilizacija ir aplinkybės, kuriomis prasidėjo I PK, sąlygojo tai, kad vos prasidėjus įvykiams ir dar net neišaiškėjus įvykių krypčiai pasipylė svarstymų srautai apie tai, kodėl prasidėjo tai, kas prasidėjo.[17] Totalinis karo pobūdis, karo cenzūros ir karo propagandos įsitvirtinimas sąlygojo, kad karo metu praktiškai nebuvo oficialių ir profesionalių bandymų objektyviai paaiškinti karo priežastis. Išsyk po karo pabaigos jau matome kitokią situaciją

Books, New York 2012; Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914: militarism, myth and mobilization in Germany*, Cambridge University Press, Cambridge 2000. Šių eilučių autorius taip pat pateikė kuklų bandymą pasižiūrėti į lietuvių reakcijos į I PK pradžią atvejį – Teodoras Žukas, At the Front Line of the Approaching Battle: Lithuanian Reaction to the Outbreak of the Great War. *War and Society in the Baltic Region*. Kari Alenius & Saulius Kaubrys (eds.). Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys. Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, Rovaniemi 2023, 25–43.

[17] Kad neskambėtume per daug rimtai, bent jau pradžioje galime prisiminti Šauniojo kareivio Švejko įžvalgas apie būsimą karo pradžią. Hašeko Švejkas, jau po erchercogo nužudymo, teigė, kad kils Austrijos karas su turkais, o kilus karui su turkais – austrus užpuls vokiečiai, „nes turkai ir vokiečiai visada krūvoj laikosi", bet austrams padės Serbija ir Rusija, o kartu Austrija galėtų vienytis su prancūzais, nes anie „nuo septyniasdešimt pirmų metų prieš Vokietiją dantį griežia". Jaroslav Hašek, „Šauniojo kareivio Šveiko nuotykiai pasauliniame kare", Almio Grybausko vertimas iš čekų kalbos, Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 14.

– valstybės, politikai ir istorikai siekė paaiškinti, kodėl kilo iki tol didžiausias karinis konfliktas pasaulio istorijoje. Šiame aiškinime dominavo individualių valstybių atsakomybės, ekonominių varžybų, militarizmo ir nacionalizmo augimo Europoje bei slaptosios diplomatijos neveiksmingumo motyvai. 1919 m. pasirašyta Versalio sutartis neabejotinai politizavo karo ištakų aiškinimą, kai vienintele karo kaltininke buvo įvardinta Vokietija.[18] Po tokios Versalio sutarties išvados Veimaro respublika inicijavo platų Liepos krizės dokumentų ir korespondencijų publikavimą. Šie dokumentai buvo cenzūruoti, tačiau jų paviešinimas paskatino ir kitas didžiąsias kare dalyvavusias valstybes publikuoti dalį dokumentų, o jau pirmaisiais metais po I PK visos didžiosios kare dalyvavusios valstybės buvo išpublikavusios savo spalvotąsias diplomatinių dokumentų knygas, kurių dalinis publikavimas prasidėjo dar vykstant karui.

Tarpukariu vienas iš visus šiuos dokumentų rinkinius apibendrinusių autorių buvo George Peabody Gooch, liberalų politikas, taikos Europoje prieš I PK šalininkas, netgi nuosaikus pacifistas, vienas aršiausių Versalio revizionistų tarpukario Britanijoje. Sintetinėje studijoje jis atsiribojo nuo vienatinės Vokietijos kaltės naratyvo (*Alleinschuld)*, iškeldamas fundamentalių klaidų egzistavimą kiekvienos valstybės užsienio politikoje, kurios privedė kontinentą prie karo.[19] Lygiagrečiai šių studijų tarpukaryje naujieji totalitarizmai pateikė savąjį karo priežasčių aiškinimą. Po revoliucijos ir pilietinio karo Sovietų Rusijoje, o vėliau ir Sovietų Sąjungoje įsitvirtino leninistinis karo priežasčių aiškinimas, kurio teigimu neišvengiamai ekspansionistinis kapitalizmo pobūdis natūraliai sąlygojo karą, kai kapitalistinės pasaulio galios dalinosi pasaulį į įtakos zonas, kol neliko nepadalintų teritorijų. Tokioje fazėje, kaip skelbė Leninas, tik teritorijų perskirstymas buvo įmanomas, o tai ir buvo esminė karo priežastis.[20] Sovietų Rusija, vėliau Sąjunga, nepriklausomai nuo oficialios konkretaus meto politinės pozicijos santykiuose su Britanija, Prancūzija ar nuo ketvirto dešimtmečio ir JAV, visada išlaikė liniją, kad imperialistų kaltė prasidedant karui yra pamatinė ir kad jų prieštaravimai neišvengiami bei veda į naują pasaulinį karą. Atitinkamai šią nuostatą siekta įtvirtinti tarptautiškai.

---

[18] Michael Neiberg, *The Treaty of Versailles: a concise history,* New York: Oxford University Press. 2017, p. 58-59.

[19] G. P. Gooch, *Recent Revelations of European Diplomacy*, London: Longmans, Green and Co., 1928.

[20] Prabhat Patnaik, *Lenin, Imperialism, and the First World War*, Social Scientist, vol. 42, 7/8, 2014, p. 29–46.

Vokietijoje nuo pat karo pabaigos karo kaltės klausimo peraiškinimas (revizija) siejosi su politiniu revanšizmu. Akivaizdų to pavyzdį galime imti iš *Mein Kampf*:

„*Iš esmės buvo klaidinga karo kaltę aiškinti tokiu požiūriu, kad ne tik galėta Vokietiją paversti vienintele atsakinga už šios katastrofos pradžią, bet ir buvę teisinga šią kaltę be išlygų suversti priešui, net jei šitai iš tikrųjų neatitiko tikrosios įvykių eigos, kokia ji iš tiesų ir buvo*."[21]

Matome tautologines žodžių konstrukcijas, kartu su agresyvia migla tikrovei arba tikrovės perkonstravimą, vėliau labai būdingą Hitlerio ir kompanijos politiniam revanšizmui.

1933 m. Hitleriui atėjus į valdžią ir pradėjus sistemingą Versalio sistemos iškonstravimo darbą, vienu esminiu Hitlerio Vokietijos uždaviniu tapo siekis iš esmės performuluoti Didžiojo karo pradžios sampratą. Konkrečiu politiniu siekiu – Versalio sistemos sunaikinimu – grįstas ideologinis aiškinimas skelbė, kad karas buvo rezultatas Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos arogancijos Vokietijos atžvilgiu. Vien ir tik vien pagrindinės Versalio architektės buvo atsakingos už karą, todėl Versalio sistemos sukūrimas buvo neteisingas, o Vokietija nubausta nepelnytai.

Nepaisant šių ideologinių pozicijų Maskvoje ir Berlyne, 1939 m. išvakarėse Vakarų Europoje įsitvirtino kolektyvinės Didžiojo karo kaltės suvokimas.[22] Britanijoje Lowes Dickinsonas ir Johnas M. Keynes'as teigė, kad Versalio konferencijoje karo laimėtojų diktatas pasiekti Kartaginos taiką buvo klaidingas. 1919 m. Paryžiaus konferencija neteisingai suvokė Didžiojo karo išvakarių tikrovę bei ignoravo fundamentalius struktūrinius 1914 m. Europos politikos įtrūkius.[23] Anot Zaros Steiner, būtent Vokietijos karo kaltės straipsnis, esantis taikos sutartyje, davė moralinį pagrindą Vokietijai priešintis sutarčiai bei visai Versalio tvarkai.[24] Sykiu Vakarų sostinėse įsitvirtinant požiūriui, kad Vokietija nebuvo vienatinė karo kaltininkė, tai sutapo ir su

---

[21] "*Es war grundfalsch, die Schuld am Kriege von dem Standpunkt aus zu erörtern, daß nicht nur Deutschland allein verantwortlich gemacht werden könnte für den Ausbruch dieser Katastrophe, sondern es wäre richtig gewesen, diese Schuld restlos dem Gegner aufzubürden, selbst wenn dies wirklich nicht so dem wahren Hergange entsprochen hätte, wie es doch nun tatsächlich der Fall war*." Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Eher Verlag, 1943, p. 200.

[22] Tarpukarinės istoriografijos niuansai kiek plačiau bus pristatyti istoriografijos tyrimų dalyje.

[23] Gordon Martel, *The Month That Changed The World*, New York: Oxford University Press, 2014, p. 414.

[24] Zara Steiner, *The Treaty of Versailles Revisited*; in: Michael Dockrill, John Fisher, *The Paris Peace Conference, 1919: Peace Without Victory*, New York: Palgrave Macmillan, 2001, 19.

Versalio sistemos saulėlydžiu, kai Vakaruose praktiškai nebeliko autoritetingų balsų, kurie gintų pradinį Versalio sistemos legitimumą.[25]

Turime matyti, kad būtent tarpukariu, dėka karo kaltės klausimo politinio aštrumo, istoriografijoje buvo suformuluota karo kaltės/atsakomybės problema, t.y., šio laikotarpio istoriografija uždavė pirmą toną visai tolimesnei diskusijai dėl I PK priežasčių. Prie tarpukario istoriografijos grįšime istoriografijos tyrimų aptarimo dalyje, tačiau čia galime grubiai pasakyti, kad prieš pat II PK istoriografijoje įsitvirtino David Lloyd George'o 1933 m. išleistuose prisiminimuose užrašyta į kolektyvinę atsakomybę nurodanti tezė: [Europos] „*tautos be menkiausio nerimo ar siaubo per kraštą nuslydo į verdantį karo katilą.*".[26]

II PK karas iš esmės nukreipė dėmesį nuo I PK ir šios istoriografijos pokaryje gerokai sumažėjo[27]. Verta paminėjimo italų žurnalisto Luigi Albertini pozicija, rašyta prieš II PK ir per II PK, tačiau angliškai pirmasis tomas pasirodė tik 1952 m.[28] Nors Albertini padarė iki tol didžiausią darbą, surinkęs kalną medžiagos, pakalbinęs beveik visus gyvus esminius 1914 m. vasaros sprendimų priėmėjus, tačiau paradoksaliai dėl nedidelio istoriografijos suinteresuotumo I PK išvakarių klausimams, Albertini pozicija buvo nelyg praignoruota. Autorius teigė, kad Europos lyderių sprendimai įkūnijo dešimtmečiais besitęsusią didžiųjų galių konflikto atmosferą, kurioje dominavo rizikingi sprendimai ir puolančiosios karinės doktrinos. Šis iškreiptas požiūris į politines ir karines kontinento realijas bei nutrūktgalviška

[25] Martel, p. 415. 1989 m. paskelbtame romane Kazuo Ishiguro, be kita ko, perteikė šio fenomeno kultūrinę aplinką ir diskursą, kai reikšminga dalis britų ir prancūzų politinių elitų Versalio sutarties klaidingumus tiesiogiai siejo su reikalinga visapusiška nuolaidžiavimo Vokietijai laikysena. Kazuo Ishiguro, *Dienos likučiai*, iš anglų kalbos vertė Mėta Žukaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2017 (1989).

[26] David Lloyd George, *War Memoirs of David Lloyd George: 1914–1915*, Boston: Little, Brown, and Company, 1933, p. 49. „*The nations slithered over the brink into the boiling cauldron of war without any trace of apprehension or dismay.*"

[27] Kiekybinė informacija apie I PK tyrimų sumažėjimą per ir po II PK: Winter, *The Great War in History: Debates and Controversies, 1914 in Present*, 2005 (2020), psl?

[28] Luigi Albertini*, Le origini della guerra del 1914* (Vol. 1-3); Luigi Albertini, *Origins of the War of 1914*, London; New York, Oxford University Press, 1952-57. Trys tomai anglų kalba pasirodė nuo 1952 iki 1957 m.; prancūzų kalba - nuo 1953 iki 1957 m. (*Les Origines de la Guerre de 1914*). Albertini iki 1925 m. buvo dienraščio „*Corriere della Sera*" redaktorius, paskutinius du gyvenimo dešimtmečius iki mirties 1941 m. skyrė šiai knygai. Jis bendravo ir susirašinėjo su daugeliu 1914 m. Liepos krizės sprendimų priėmėjų, įskaitant svarbiausius Austrijos-Vengrijos diplomatus – užsienio reikalų ministrą Leopoldą fon Berchtoldą ir jo kabineto vadovą Alexander von Hoyos.

diplomatija, jo teigimu, privedė prie visiško europinės sistemos kolapso. Albertini pozicija, nors ir labiausiai kritiška Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos vadovybės atžvilgiu, galėtų įsipaišyti į tarpukario kolektyvinės kaltės istoriografinę tradiciją.

Paradigminis lūžis istoriografijoje įvyko 1961 m., kai vokiečių istorikas Fritzas Fischeris paskelbė veikalą, kuriame grindė kardinaliai priešingą Vokietijos politikos aiškinimą XIX-XX a. sandūroje ir 1914 m. vasarą.[29] Fischerio tezė ir istoriografijos tyrimai, parašyti kontroversijos metu, mums bus orientyras – tai laikotarpis, kai diskusija dėl I PK priežasčių buvo itin aštri, o kartu pradėti pirmieji temos istoriografijos tyrimai. Kitaip tariant, kaip matysime, šiuolaikinei istoriografijai būtent poleminiu požiūriu svarbesni yra Fischerio, jo šalininkų ir oponentų darbai, o ne tarpukario laikotarpio istoriografija. Dėl to ir mes skirsime didesnį dėmesį tiek pačiam Fischeriui, tiek kontroversijos metu ir netrukus po jos parašytiems istoriografijos tyrimams – būtent tuo užsiimsime pirmajame skyriuje.

Fritzas Fischeris (1908-1999) – kilęs iš Ludwigsstadto, Bavarijos, geležinkelio inspektoriaus šeimos. Berlyno universitete Fischeris studijavo istoriją, pedagogiką, filosofiją ir teologiją. 1936 m. apsigynė disertaciją apie Prūsijos švietimo ministrą Ludwig Nicolovius. 1938 m. savanoriu įstojo į Vermachtą ir dalyvavo užimant Sudetus. 1939 m. įstojo į partiją. 1942 m. paskirtas Hamburgo universiteto nereguliariuoju (neordinariniu) profesoriumi, 1945 m. internuotas, 1947 m. išleistas į laisvę. Nuo 1948 m. iki pensijos 1973 m. dirbo Hamburgo universitete. Fischerio istoriografinės pažiūros ar prieigos formavosi priklausomai nuo jo politinio aktyvumo ar neaktyvumo skirtingų režimų laikotarpiu.[30]

---

[29] Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918*, Düsseldorf: Droste, 1961.

[30] Tik 2003 m. pasirodė konceptualus tyrimas apie Fischerio biografijos įtaką jo pokarinėm istoriografinėms pažiūroms. Religijos ir kultūros istoriko bei istoriografijos teorijos tyrėjo Klaus Große Kracht teigimu, Fischerio istoriografines pažiūras, arba tiesiog – Fischerio istorijos filosofiją – formavo jo požiūris į protestantizmo įtaką Vokietijos etikai. Fischeris priklausė kartai, gimusiai 1900-1910 m., kuri tiesiogiai nedalyvavo I PK, tad Veimaro respublikos laikais ir diskurso dėl vokiečių kaltės I PK kontekste ši karta savo nedalyvavimą I PK matė kaip egzistencinį trūkumą. Krachtas kalba apie Fischerio intelektualinio brendimo metus, kokios organizacijos ir kokie žmonės Fischeriui darė įtaką. Pavyzdžiui, nuo 1922 iki 1926 m. Fischeris priklausė paramilitarinei *Bund Oberland* grupuotei. Tapęs partijos nariu skaitė paskaitas apie „žydų istorinį įsiskverbimą į vokiečių kultūrą ir politiką", „žydiško kraujo infiltraciją į anglų aukščiausiąjį sluoksnį", „judaizmo reikšmę JAV valstybės raidoje ir ekonomikoje". 1945 m. Fischeris buvo suimtas amerikiečių pajėgų ir, būdamas neteisingai apkaltintu karo nusikaltimais,

1961 m. paskelbtoje knygoje Fischeris teigė, kad Vokietijos agresyvi užsienio politika buvo užkoduota Vokietijos suvienijimo specifikoje, kai prūsiška karinė kasta tapo šalies politiniu elitu. Vokietijai sparčiai augant ekonomiškai, pasaulinė ekspansija tapo esmine šalies liberalios buržuazijos politine programa, tiek propaguojant, tiek legitimuojant ekspansiją. *Weltpolitik*, Vokietijos pasaulinės galios plėtros politika, iš esmės buvo iššaukta Vokietijos vidaus dinamikos. Kaip vieną pagrindinių *Weltpolitik* punktų, XX a. pradžioje Vokietija pradėjo laivyno plėtros programą, skirtą pasipriešinti britų dominavimui jūroje, ir žyminčią konfrontacijos su Britanija pradžią. Nelanksti Vokietijos diplomatija lėmė, kad Austrijos-Vengrijos imperija buvo vienintelė tikra Vokietijos sąjungininkė. Hohenzollernai tapo priklausomi nuo aljanso su Habsburgais, todėl Berlynas buvo pasiruošęs geriau ginti Vienai palankaus galios balanso įsivyravimą Balkanuose, negu rizikuoti netekti dualistinės imperijos draugystės.[31] Anot Fischerio, Vokietijos politika 1914 m. vasarą buvo natūrali išdava tos politikos, kurią Berlynas vykdė nuo 1871 m. Agresyvios Vokietijos politikos įrodymu Fischeris laiko tuometinio kanclerio Theobaldo von Bethmann Hollwego 1914 m. rugsėjo mėn. paskelbtą *Septemberprogramm 1914*[32], kurioje išdėstyti aneksionistiniai

nusiųstas į Dachau. Fischeris net buvo pristatytas Niurnbergo tribunolui. 1947 m. kovą paleistas ir nuo tuomet tęsė dėstymą Hamburgo universite. Vėliau interviu Konradui Jarauschui Fischeris pasakojo, kad buvimas amerikiečių nelaisvėje drauge su šimtais SS narių, kurie už grotų be jokios kaltės gyrėsi apie įvykdytus nusikaltimus, jam buvo savotiškas kelias į Damaską, kai jis įsisąmonino darysiąs viską, idant tokie nusikaltimai negalėtų pasikartoti. Krachtas atseka Fischerio raštus dar iki pirmosios knygos apie I PK pasirodymo, kai Fischeris po II PK labiausiai susitelkė į liuteronybės įtakos vokiečių politinei kultūrai studijas. Fischeris teigė, kad „*konstitucijos idėja protestantiškame mąstyme neįgavo šventumo, nes šventumas glūdėjo tik karūnoje, taigi autoriteto idėja buvo stipresnė už laisvės idėją*" (p. 243). Tokia politinė galios teologija, Fischerio teigimu, buvo esminė skirtis tarp vokiškos liuteronybės bei kalvinistiško protestantizmo Vakaruose (p. 244). Tai buvo tas pagrindas, anot Krachto, kuriuo Fischeris vėliau, kai į Vokietiją iš JAV buvo grąžinti archyvai, grindė studijas apie I PK. Vis dėlto visame Fischerio rašyme ir kalbėjime po II PK, išskyrus retus fragmentus, stinga nuoširdaus ir plataus jo paties įsitraukimo į, visų pirma, antirespublikoniškas, o prieš pat II PK ir karo metu – į nacių struktūras, aptarimo. Klaus Große Kracht, *Fritz Fischer und der deutsche Protestantismus*, Zeitschrift für Neuere Theologiegeschichte 10, no. 2, 2003, p. 224–252.

[31] Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht,* 22-23.

[32] Ši programa dar ne kartą aidės tyrimo eigoje, o čia pateikiame esminius jos punktus. Memorandume apibrėžti Vokietijos karo tikslai. Svarbiausi iš jų: Prancūzija turėtų perleisti dalį šiaurinių teritorijų Vokietijos arba Belgijos administravimui; Prancūzija Vokietijai turėtų sumokėti karo kompensaciją, kartu – iš dalies nusiginkluoti bei perleisti Vokietijai šiaurinius fortus; Belgija taptų

Vokietijos karo tikslai, o po Austrijos-Vengrijos ercherzogo ir jo žmonos nužudymo Sarajeve kilusi diplomatinė krizė, anot Fischerio, Berlynui tapo puikia proga pradėti karą, kuriam ilgai buvo ruošiamasi.[33] Todėl, Fischerio teigimu, Vokietija yra labiausiai atsakinga dėl karo pradžios.

Kaip matysime vėliau, Fischeris laikėsi specifinio požiūrio į Vokietijos istoriją, grįsto fundamentalaus tęstinumo matymu, kai ekspansija Prūsijos-Vokietijos istorijoje matoma kaip ryški tendencija, pasiekusi kulminaciją 1871 m., taigi ir I PK buvo šios politikos išraiška, o nacių Vokietija šią politiką reanimavo.

Fischerio pozicija iššaukė tikrą skandalą Vokietijos istoriografijoje, kai didžioji dalis tuo metu dirbančių istorikų atmetė Fischerio tezę, o bent jau pradžioje Fischerį palaikė daugiau jaunesnės kartos istorikai, nemaža dalis buvę Fischerio mokiniais. Kontroversija, kurią sukėlė 1961 m. pasirodžiusi Fischerio knyga, paskatino Fischerį publikuoti papildomą karo išvakarių studiją ir 1969 m. buvo paskelbta *Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911 bis 1914,* kur Fischeris išplėtojo daugumą argumentų, paskelbtų ankstesniame darbe, bei iš esmės teigė *Primat der Innenpolitik* Vokietijos politikos analizės žiūrą.[34]

Tai buvo kardinaliai priešingas aiškinimas bet kokiai prieš tai vyravusiai interpretacijai. Fischeris teigė, kad I PK buvo tiesioginė Vokietijos raidos ir politikos išdava. Šia prasme Fischerio poziciją galime laikyti mokslinės paradigmos lūžiu Thomo Kuhno soformuluotų paradigmos sąvokos prasme, kai Fischeris paneigė bendrus įsitikinimus ir apibendrinimus, kuriuos mokslinės bendruomenės nariai suvokia kaip savaime suprantamus.[35]

Vokietijos vasaline valstybe; Liuksemburgas aneksuojamas; ties Rusijos imperijos vakarine siena įkuriamos buferinės valstybės, kaip Lenkija; įkuriama *Mitteleuropa* ekonominė asociacija, jungianti daugelį Europos valstybių, dominuojama Vokietijos. Bethmann Hollweg *Denkschrift*, September 9, 1914, Bundesarchiv-Lichterfelde, Reichskanzlei, Grosses Hauptquartier 21, No. 2476. In: Wolfdieter Bihl, *Deutsche Quellen zur Geschichte des Ersten Weltkrieges*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991, pp. 61-62. Fischeriui *Septemberprogramm* atradimas Rytų Vokietijos archyvuose buvo vienas esminių šaltinių, įkvėpusių rašyti *Griff nach der Weltmacht.*

[33] Įdomu tai, kad Fischerio *Griff Nach der Weltmacht* tik pirmieji aštuosiadešimt puslapių skirti Vokietijos politikos iki 1914 m. aprašymui, o toliau darbe kalbama apie karo tikslų įgyvendinimą. Tačiau kontroversiją sukėlė būtent pirmieji aštuoniasdešimt puslapių.

[34] Fritz Fischer, *Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*, Dusseldorf: Droste Verlag, 1969.

[35] Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press, 1970, cituojama iš: Zenonas Norkus, *Istorika*, Vilnius: Taura, 1996, p. 36.

Po *Fischer Kontroverse*, XX a. antroje pusėje pasirodė įvairių pozicijų, kurios tyrė atskirų šalių užsienio politiką prieš I PK, taip pat pasirodė ne vienas bandymas pateikti I PK priežasčių sintezę, o ryškiausias ir labiausiai nuskambėjęs bandymas buvo James Jollo *The Origins of the First World War*.[36] Svarbiausia Jollo istoriografinė inovacija buvo „neišsakytų prielaidų" (angl. *unspoken assumptions*) koncepcija. Esminė Jollo tezė teigė, kad karas tapo įmanomas dėl 1914 m. nuotaikos: kiekvienoje šalyje, nepriklausomai nuo socialinės klasės, įsivyravo pasiryžimas rizikuoti karu ar priimti karą kaip sprendimą spręsti eilei socialinių, politinių, tarptautinių problemų. Šios neišsakytos prielaidos – tai, apie ką 1914 m. Europa galvojo – karą padarė įmanomu.[37] Taigi Jollas atkreipė dėmesį į idėjų (jausmų, nuotaikų, valių) debesį, kuris sklandė virš 1914 m. Europos visuomenių bei tyrė tuo metu veikusių valstybininkų *Weltanschauung* – pasaulėžiūrą, pasaulėvoką. Bendra temos istoriografijos charakteristika dešimtmetį po *Fischer Kontroverse* ir iki pačios XX a. pabaigos būtų pačių tyrimų retėjimas ir fragmentacija – tyrimai atskirų XX a. diplomatijos epizodų bei pavienių 1914 m. vasaros momentų.

Laikotarpį po 2000 m. laikysime lūžiniu naujos I PK istoriografijos iškilime. Būtent per pastarąjį dvidešimtmetį ėmė rastis reikšmingas skaičius naujų istoriografinių pozicijų, atnešančių šviežių analizės rakursų ir įdomių epochos apibendrinimų. Remdamiesi vėliau detaliai aptariamais istoriografiniais tyrimais, apibrėšime dvi plačias šios istoriografijos charakteristikas.

Pirmiausia, tai išskirtinis dėmesys 1914-ųjų Liepos krizei – tyrimų centre atsiduria 38 dienų laikotarpis nuo birželio 28 d., kai Sarajeve buvo nužudyti Austrijos-Vengrijos imperijos sosto įpėdinis ercherzogas Pranciškus Ferdinandas ir jo žmona Sophie Chotek, iki rugpjūčio 4 d., kai Britanija paskutinė iš didžiųjų Europos valstybių įstojo į karą, paskelbdama karą Vokietijai.[38] Dar tiksliau, istoriografijoje absoliučiai kertinėmis dienomis laikomas 13 dienų laikotarpis nuo 1914-ųjų liepos 23 d., kai Viena Belgradui pateikė ultimatumą, iki minėtos rugpjūčio 4 d. Būtent šis trumpasis laikotarpis laikomas esminiu, kylant karui.[39] Šiame keliolikos dienų periode tyrinėjamas

[36] James Joll, *The Origins of the First World War*, Gosport: Longman, 1992 (1984).

[37] Joll, p. 229.

[38] Neteigiame, kad anksčiau esmingai stigo Liepos krizės analizių – tačiau pastaraisiais metais akivaizdus tokių tyrimų tankėjimas, o ypač dėmesį kreipiant visų be išimties valstybių studijoms. Šia prasme, žvelgiant į istoriografijos istoriją kiek paradoksalu, kad tarpukaryje platesni Liepos krizės tyrimai buvo populiaresni nei pokaryje, *Fischer Kontroverse* metu bei antroje XX a. pusėje.

[39] Pavyzdžiui: T.G. Otte, *July Crisis: The World's Descent into the War, Summer 1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014; Sean McMeekin, *July 1914,* New York: Basic Books, 2013.

sprendimų priėmimas, diplomatinės interakcijos, nesėkmės ir atsitiktinumai, priartinę karą. Diena po dienos – o paskutinės dienos ir valandų bei minučių tikslumu – nagrinėjamos dinamikos kiekvienoje iš penkių svarbiausių Europos sostinių.[40] Istoriografijoje įsitvirtina tokia analize grįstas požiūris, kad I PK kilo būtent dėl labai sudėtingos ir specifinės Liepos krizės.

Antra svarbi charakteristika – tai istoriografijoje išnykstanti I PK neišvengiamumo perspektyva. Ankstesnėje istoriografijoje karo neišvengiamumas neretai buvo grindžiamas ikikarinės epochos reiškiniais: tampria aljansų schema, ginklavimosi varžybomis, nacionalizmu, imperializmu, visuomenių militarizmu ir kt. Šiame pasakojime vyravo Europos tarptautinės sistemos įtampos augimo ir aštrėjimo motyvai, kur gerokai svarbesnę rolę užėmė minėti struktūriniai reiškiniai[41] nei valstybių ir jų vadovų valia, konkrečių sprendimų detalios aplinkybės.[42] Kartu, Fischerio ir jo palaikytojų argumentus iš esmės galime laikyti panašiai deterministiniais: Vokietija savaime – nes yra tokia, kokia yra – yra linkusi ekspansijai, o jos politiniai ir kariniai vadai disponuoja valia vykdyti šią ekspansiją; taigi laikas ir konkrečios aplinkybės čia tarsi išsitrina, nes jos yra anapus Vokietijos prigimtinės ekspansinės būklės. XXI a. istoriografijoje atsiribojama nuo tokio žiūros taško. Prieškario laikas savotiškai yra demechanizuojamas. Istoriografijoje klausiama, jeigu karas nuo tam tikro Europos politikos taško buvo neišvengiamas, kodėl jis nekilo anksčiau, kodėl kilo tada ir būtent tada, kodėl įsijungė tie žaidėjai ir būtent tokioje konsteliacijoje?[43] Iki 1914-ųjų liepos Europoje vyko eilė diplomatinių krizių, kurių metu susidūrė didžiųjų valstybių interesai: 1905 m. Prancūzijos ir Vokietijos nesutarimas dėl Maroko statuso (pasikartojęs ir 1911 m.); 1908 m. Rusijos ir Austrijos-Vengrijos diplomatinis konfliktas dėl Bosnijos *de jure* inkorporavimo į Habsburgų imperiją; Osmanų imperijos-Italijos karas 1911-12 m. bei Balkanų karai 1912-13 m. Šios krizės nenuvedė Europos į karą, didžiosios valstybės sugebėdavo suderinti interesus, kartais veikdamos kitaip nei diktuodavo aljansų susitarimai. Tai ir daugybė kitų pozityvių Europos politikos poslinkių 1914 m. išvakarėse iliustruoja neišvengiamo karo tezės silpnumą. Daroma išvada,

[40] Svarbiausios sostinės: Viena, Berlynas, Sankt Peterburgas, Paryžius, Londonas; priklausomai nuo istoriografinės pozicijos, kartais detalesnis dėmesys atkreipiamas ir į Belgradą, Romą, Konstantinopolį, Sofiją ir Bukareštą.

[41] Toliau tyrime kalbėdami apie struktūrinius I PK išvakarių reiškinius ar struktūrines priežastis, būtent omenyje turėsime šiuos aljansų, ginklavimosi, imperializmo, nacionalizmo, visuomenių militarizacijos momentus.

[42] Istorikos požiūriu, šie aiškinimai galėtų būti priskirtini marksistinei (determinizmas) ir/ar neoromantinei (holizmas) mokykloms.

[43] Margaret MacMillan, *The War That Ended Peace*, Toronto: Allen Lane, 2013, p. 644-645.

kad I PK kilo kaip rezultatas Liepos krizės (ir joje vykusių diplomatinių dinamikų, paprasčiausių klaidų, vadovavimosi, kaip vėliau paaiškėjo, klaidingomis prielaidomis ir kt.), o ne plačiųjų Europos politikos strutūrinių tendencijų. Į plačiuosius fenomenus – militarizmą, imperializmą, nacionalizmą – reikia žvelgti kaip į reiškinius, kurie vienaip ar kitaip veikė sprendimų priėmėjus Liepos krizėje, tačiau atsisakoma iš jų tiesiogiai kildinti karo pradžią. Naujausia istoriografija siūlo atnaujintą I PK išvakarių naratyvą. Aukščiau minėtų išvadų prieinama nagrinėjant įvairius kontekstus bei pasitelkiant, regis, netikėtus prieigos taškus. Istoriografijoje analizuojama viešosios opinijos reikšmė, šalių užsienio politikos formavimo aplinka, technologijų vaidmuo. Detalesni tyrimai atkreipia dėmesį į laikmečio idėjų svarbą – socialinį darvinizmą ar Gustavo Le Bon minios psichologijos idėjas. Liepos krizės tyrimuose akcentuojama pagal rangą žemesniųjų biurokratų ir diplomatų vaidmuo bei klaidų, atsitiktinumų ir nedėkingo laiko egzistavimas Liepos krizėje. Nagrinėjami paradigminiai valstybių užsienio politikos lūžiai (britų *Splendid Isolation* pabaiga ar vokiečių *Weltpolitik* pradžia). Tyrinėjami lyties aspektai, viešieji galios ritualai, garbės fenomenas, paskiri istoriografiniai darbai nukreipiami vienos ar kitos valstybės karo kaltės klausimo nagrinėjimui.[44]

Čia reikia sugrįžti prie jau minėtos Clarko pozicijos.[45] 2012 m. pasirodžiusi Cambridge'o Regius profesoriaus, australų istoriko Christopherio Clarko *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* monografija yra laikoma vienu svarbiausiu – o gal ir pačiu svarbiausiu – veikalu nuo 1961 m., kai istoriografinę paradigmą apvertė Fritzo Fischerio veikalas.[46] Knyga turėjo tokį pasisekimą plačiojoje visuomenėje, kokio neturėjo nei viena I PK išvakarių kontekstus nagrinėjanti istoriografinė pozicija nuo Fischerio knygos. Vien Vokietijoje, pasirodžius knygos vertimui (*Die Schlafwandler*), per penkis mėnesius nuo pasirodymo knygynuose buvo išparduota 170 tūkst. vienetų knygų bei septynias savaites *Die Schlafwandler* laikėsi populiariausių negrožinės literatūros knygų viršūnėje[47], o čia mes

[44] Visas šias tyrimų prieigas apibendrina: Holger Afflerbach, David Stevenson, *An Improbable war? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*, New York: Berghahn Books, 2007; Ed. Jay Winter, *The Cambridge History of The First World War,* Vol. I., *Global War*, Cambrige: Cambridge University Press, 2014.

[45] Šiame tyrime prie Clarko pozicijos dar bus ne kartą sugrįžta.

[46] Clarko veikalo svarbą apibrėžė: William Mulligan, *The Trial Continues: New Directions in the Study of the Origins of the First World War*, English Historical Review, 2014, p. 664.

[47] *Best-seller List Reveals German Desire to Reassess Great War*, Financial Times, 2014.

kalbame apie 718 psl. monografiją su 112 psl. skirtų bibliografijai.[48] Clarkas savo studiją pradeda nuo detalios Balkanų situacijos apžvalgos.[49] Vienu iš kertinių įvykių Europos politikoje Clarkas laiko 1903 m. Serbijos revoliuciją, kai buvo nuversta Obrenovičių dinastija ir į sostą atėjo didžiosios Serbijos misiją palaikanti Karadžordževičių dinastija. Tai žymi tašką, nuo kurio Serbijos politika Austrijos-Vengrijos atžvilgiu tapo gerokai aštresnė. Detalų dėmesį skirdamas Serbijai ir Balkanams, Clarkas siekia pasakyti, kad fundamentalių karo priežasčių turime ieškoti Balkanuose. Būtent Austrijos-Vengrijos politika Serbijos atžvilgiu po Sarajevo atentato iššaukė krizę, kuri Europai buvo lemtinga. Clarkas iškelia tam tikras iki tol neakcentuotas tezes, kurios gerokai keičia 1914-ųjų vasaros suvokimą. Antai, Vienos ultimatumą Serbijai Clarkas laiko visiškai proporcingu ir adekvačiu atsaku į serbų politinių teroristų agresiją Habsburgų karališkosios šeimos atžvilgiu. Kita svarbi Clarko tezė kalba apie tai, kad Prancūzijos prezidentui Raymond Poincaré 1914 m. labiau rūpėjo išlaikyti sąjungą su Rusija nei taiką Europoje, todėl Poincaré Liepos krizėje atsisakė griežtai spausti Rusiją jai atsisakyti dalinės mobilizacijos, kuri provokavo Vokietiją skelbti savąją mobilizaciją. Clarkas, kaip ir didžioji dalis šios istoriografijos autorių, teigia, kad Vokietija, suteikdama Austrijai-Vengrijai *carte blanche*, rizikavo Europos masto karu, tačiau sprendimų priėmėjai Berlyne buvo įsitikinę, kad karas bus lokalus dėl, pirmiausia, Rusijos karinio nepasirengimo. Studijoje Clarkas skiria dėmesį viešosios opinijos (bei elito, kuris valdo viešąją erdvę) reikšmei, asmenybėms kiekvienoje svarbiausioje Europos sostinėje; jis detaliai analizuoja prieš I PK sekusias diplomatines krizes ir Liepos krizę.

Taigi, šis paskutinių dešimtmečių istoriografinis pokytis mus įkvepia atlikti šios istoriografijos tyrimą ir bandyti pasižiūrėti, ar ir kaip ši istoriografija keičia, koreguoja, modifikuoja arba išlaiko buvusią I PK priežasčių interpretaciją. Kaip pastebi aktyvi temos istorijos ir istoriografijos tyrėja, University College London profesorė Heather Jones, I PK priežasčių paradoksas yra tai, kad šimtas metų po karo net nėra priartėta prie jokio kompromiso dėl priežasčių, kodėl kilo karas, nors tradiciškai kuo toliau nuo

[48] Laura Baier*, Schlafwandelnd in den Ersten Weltkrieg? Die deutsche historiographische Kontroverse um Christopher Clarks Monographie "Die Schlafwandler"*. Darbas sulaukė ypatingo dėmesio didžiųjų Europos valstybių akdemijoje, o kartu buvo plačiai aptarinėjamas ir šalių žiniasklaidoje: Joachim Scholl, *Diese Menschen hatten ein sehr begrenztes Bewusstsein*, Deutschlandfunk Kultur, 2013; *In Europe 1914 every leading player had his hand on a smoking gun*, The Guardian, 2014; *La perception britanique de la Grande Guerrre est concentree sur l'experience nationale*, Le Monde, 2014.

[49] Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went To War in 1914*, London: Penguin Book, 2013, p.3-99.

šiandienos esti istorinis atvejis, tuo arčiau sutarimo yra judama, tačiau su I PK pradžios klausimu to tikrai nėra.[50]

Karo šimtmečio minėjimo kontekste, 2014 m. Vokietijos istorijos instituto Londone rengtoje apskritojo stalo diskusijoje dalyvavo žinomi I PK istoriografijos vardai – Margaret MacMillan, Annika Mombauer, Sönke Neitzel ir John Röhl. Visus juos dar ne kartą minėsime tyrimo eigoje. Nors turintys skirtingus požiūrius į I PK priežastis, visi jie iš skirtingų perspektyvų pritarė, kad I PK priežasčių diskusija ar net kontroversija toli gražu nėra pasibaigusi, o Annika Mombauer, aktyviausia temos istoriografijos tyrėja, net teigė, kad diskusija yra tokia pat karšta politiškai, kaip ir tarpukaryje.[51] Panašia nata skamba Hew Strachan, apie kurį tyrimo metu dar ne sykį taip pat kalbėsime, paskaitos dalis, kurioje jis I PK išvakarių istoriografijos padėtį vadina itin sudėtinga ir aštria. Strachan teigimu, jam intelektualiai brėstant antroje XX a. pusėje visuotinis įsitikinimas buvo tai, jog Fischeris buvo iš principo teisus, vyraujanti ortodoksija istoriografijoje teigė pirmutinę Vokietijos atsakomybę dėl karo pradžios. Kitaip tariant, po Fischerio kontroversijos nusistovėjo Fischerio tezę iš esmės priimantis kompromisas. Tuo tarpu šiandien, t.y., 2013 m., Strachan teigimu, tokio kompromiso tikrai nematome; vyrauja arši, turininga, gyva ir aktuali diskusija dėl karo priežasčių.[52]

Svarbiame tekste Dublino universiteto profesorius John Horne apibendrina nuo 9 dešimtmečio vidurio vykstantį kultūrinį posūkį karo istorijoje ir šiandieninį I PK istoriografijos atsinaujinimą sieja su kultūriniu posūkiu. Tačiau Horne taip pat pastebi I PK priežasčių istoriografijos paradoksą. I PK priežastis nagrinėjanti istoriografija buvo ir yra atspari (ryškiam) kultūriniam posūkiui, nes, kaip sako Horne, diskusija dėl I PK karo pradžios yra klasikinė vieta (*locus*) visame XX a. Europos istorijos naratyve, iš kurio moraliniai kaltės ir atsakomybės klausimai niekur nedingo.[53]

Todėl mes darome prielaidą, kad šiuolaikinė I PK istoriografija vis dar gali būti aktualiu ir intriguojančiu tyrimo objektu.

---

[50] BBC Radio*, The Great War of Words,* https://www.bbc.co.uk/programmes/b03srqz9. Šiame karo šimtmečio proga pasirodžiusiame BBC laidų cikle būtent atsispiriama nuo tezės, kad nėra sutarimo dėl I PK priežasčių. Į šią tezę referuoja ir ciklo pavadinimas, nurodantis į *žodžių karą*.

[51] *1914: What Historians Don't Know about the Causes of the First World War* https://www.ghil.ac.uk/publications/podcasts/1914-what-historians-dont-know-about-the-causes-of-the-first-world-war [Žiūrėta 2023-07-09].

[52] Lecture: Hew Strachan, *The Ideas of the First World War*, BBC History Magazine, 2013.

[53] John Horne, *End of a Paradigm? The Cultural History of the Great War*, Past and Present, 242, 2019, 155-192.

Šio tyrimo problematika galiausiai galėtų būti apibendrinta keliais sakiniais. 1) Šiandien matome aiškią naują I PK priežasčių tyrimų bangą, kuri yra, viena vertus, kitokia tyrimų akcentų ir interpretacininiu požiūriu, kita vertus, ji nebėra (arba yra gerokai mažiau) motyvuota politiškai ar ideologiška; 2) Karo pradžia, kaip istorinis klausimas, vis dar kelia aistras viešojoje erdvėje ir atminties politikoje, o tam palankias terpes sukuria tiek siekiai peržiūrėti istoriografijoje įsitvirtinusius aiškinimus, tiek kiti socialiniai ir/ar politiniai reiškiniai, pavyzdžiui, iš esmės Vakarų Europos kultūroje įsitvirtinusios pacifistinės tendencijos.

Objektas. Šioje vietoje galime bandyti apibrėžti tyrimo objektą, jo ribas, kaip šį objektą bus siekiama lokalizuoti. Mūsų tyrimo centre bus ta istoriografija, kuri aiškinasi klausimą, kodėl ar kaip kilo I PK, aiškinasi vienos ar kelių valstybių užsienio politiką iki 1914 m. vasaros, analizuoja Liepos krizę, teikia *Longue durée* pasakojimą apie Europos diplomatiją (dažniausiai nuo 1871 iki 1914 m.); kartu, dėmesį atkreipsime ir į viso I PK istorijos sintezes, kuriose kone visuomet plačiau ar siauriau būna aptariamos karo priežastys, o sykiu pažvelgsime ir į bent keletą labiau į mokslo populiarinimo pusę linkstančių pozicijų, kurios, tikimės, leis pamatyti egzistuojančias naratyvines madas ir tendencijas mums rūpimais klausimais.[54] Taigi, esminis tiriamos istoriografijos atrankos kriterijus yra kalbėjimas I PK kaltės/atsakomybės klausimais, o sykiu mums svarbu ir istoriografijos tarpusavio diskursyvumas, tiek tiesiogiai autoriams polemizuojant, tiek teminiu požiūriu. Temos specifika mums diktuoja, kad vienu iš tyrimo objektu, šalia pačios istoriografijos, taps ir istoriografijos tyrimai – kiek paradoksaliai temos istoriografijos tyrimai, kurie tradiciniame istoriniame darbe turėtų būti laikomi darbo istoriografija, čia tampa ir pačio tyrimo vienu iš objektų, nes istoriografijos tyrimus, kaip matysime, neretai sunku atskirti ir nuo pačios istoriografijos. Kitaip tariant, patys ginčai dėl I PK priežasčių, kaltės ir atsakomybės, yra šio darbo objektas, o istoriografijos tyrimai, drįstame tvirtinti, yra dalis šių ginčų.

Tyrimas seks tradiciją tų istoriografijos tyrimų, kurie prasidėjo ties *Fischer Kontroverse*, tęsėsi sulig John Langdon, Annikos Mombauer ir kitais tyrimais, kurie bus išskleisti istoriografijos tyrimų aptarimo dalyje (būtent dėl temos specifikos darbo istoriografijos (tyrimų tyrimų) aptarimas nusikels iš Įvado į Pirmą skyrių). Pradiniu atskaitos tašku laikysime XXI a. pradžią ir žiūrėsime į istoriografiją, skelbtą nuo 2000 m. bei eisime iki pat šių dienų, siekdami apibendrinti pačią naujausią temos istoriografiją. Tokį chronologinį

[54] Prie objekto susisiaurinimo klausimo dar bus grįžta tyrimo prieigos dalyje.

pasirinkimą mums diktuoja temos tyrėjų pastebimas I PK priežasčių istoriografijos pagausėjimas su XXI a. pradžia, minėtų prieštaringų pozicijų pasirodymas bei pačio I PK šimtmečio minėjimo momentas, davęs pagrindą I PK suaktualinimui atminties kultūroje, o sykiu ir istoriografijoje. Visgi kartu šio tyrimo atskaitinė data yra šiek tiek plaukiojanti. Su Šaltojo karo pabaiga, atsivėrus Rusijos ir dalies Vokietijos archyvams, tai žymėjo naują I PK tyrimų akseleraciją, tačiau tiksliai nustatyti konkrečią ribą ar lūžį, kuris žymi naujos istoriografinės perspektyvos atsiradimą, nėra paprasta. Visgi akivaizdu, kad naujų tyrimų ir diskusijos dėl I PK priežasties klausimais kulminacija buvo pasiekta apie 2014 m. – tiek dėl karo šimtmečio, tiek dėl subrendusios reakcijos į Clarko veikalą, todėl pagal Clarko knygą XXI a. istoriografiją chronologiškai skirstysime į *iki Clarko ir po Clarko*.[55] Šiame tyrime pasirinkta atskaitiniu istoriografiniu nesutarimu laikyti diskusiją, kilusią po JAV karininko, vėliau bandžiusio profesionaliai užsiimti karo istorijos tyrimais, Terence'o Zuberio 1999 m. paskelbto straipsnio apie tai, kad (*sic!*) Schlieffeno plano nebuvo. Darome prielaidą, kad diskusija dėl Zuberio tezės buvo vienas ryškesnių atvejų, kuomet griežtai karo istorijos klausimas veikiai virto aštria diskusija dėl Vokietijos kaltės ir atsakomybės.

Neabejotinai svarbu lokalizuoti tiriamąjį objektą, t.y., kokia istoriografija šiame darbe bus tiriama ir kokia nebus tiriama. Iš esmės kiekviena valstybė, dalyvavusi kare ar šalis, kurioje vyko karo veiksmai, turi savą platesnę ar siauresnę šio karo istoriografijos tradiciją.[56]

Kalbant apie I PK priežasčių istoriografijos tradiciją, kaip matėme ir kaip dar matysime istoriografinių tyrimų apžvalgoje, tarpukariu ši istoriografija buvo savotiškai paneuropinė, o taip pat aktyviai diskusijoje dalyvavo ir JAV istorikai. Taigi Versalio konferencijos karo kaltės straipsnį bandę paneigti revizionistai bei antirevizionistai tarpusavyje kontaktavo. *Fischer Kontroverse* kontekste diskusija daugiausiai, dėl pačios Fischerio tezės specifikos, apsiribojo Vokietijos Federacinės Respublikos rėmuose, kai karščiausia diskusija vyko pačioje VFR. Žinoma, į Fischerio tezę reagavo ir kitų šalių akademija[57], tačiau reakcijos mastas ir pobūdis negali būti

[55] Kalbant apie istoriografijos kiekybinę informaciją, matome, kad visos karo, ne tik karo priežasčių, istoriografijos radikalus pagausėjimas įvyko būtent 2014 m. Antai, 2000 m. skelbtos 391 unikalios pozicijos, kai 2014 m. – 2017 pozicijų.

[56] Trylikos šalių I PK istoriografinių tradicijų apibendrinimas pateiktas: Ed. Arndt Weinrich, Christopher Cornelissen, *Writing the Great War: The Historiography of World War I from 1918*, Berghahn Books, 2020.

[57] Guenther Kronenbitter, *Keeping a Low Profile — Austrian Historiography and the Fischer Controversy*; T.G. Otte, '*Outcast From History': The Fischer Controversy and British Historiography*. In: Journal of Contemporary History, Special Issue: The Fischer Controversy after 50 Years, Vol. 48, No. 2, 2013

sulyginamas su tuo, kuris buvo matomas septintajame dešimtmetyje ir aštunto dešimtmečio pradžioje VFR. Po *Fischer Kontroverse* kalbiniai ir geografiniai I PK priežasčių tyrimų rėmai išsiplėtė, tyrimai ypač suintensyvėjo anglakalbiame pasaulyje.

Taigi trys šalys, o kartu ir kalbos, kuriomis daugiausiai buvo ir yra rašoma apie I PK priežastis – tai anglų, vokiečių ir prancūzų kalbos ir tradicijos. Čia galime pažvelgti į kiekybinę istoriografijos informaciją. Kaip skelbia I PK šimtmečio sukaktį minint sukurta „Tarptautinė Pirmojo pasaulinio karo enciklopedija“, kur patalpinta bene didžiausia viešai prieinama I PK istoriografijos bibliografija, matome, kad bendroje I PK istorijoje dominuoja anglų kalba su 5858 pozicijomis, vokiečių kalba patalpinta 1675, o prancūzų – 1074 istoriografinės pozicijos.[58] Jeigu žiūrėtume į istoriografiją, rašančią apie prieškarį[59] (iki 1914 m. rugpjūčio mėn.), čia matytume 518, 136, 107 atitinkamai anglų, vokiečių ir prancūzų kalba originaliai skelbtų pozicijų.

Dar daugiau – šiandieninė temos istoriografijos charakteristika yra istoriografijos anglų kalba gausėjimas, kai nemažai ypač Vokietijos ir Austrijos, o mažiau Prancūzijos istorikų rašo angliškai. Tačiau iš esmės tarptautinis temos istoriografijos laukas susidaro iš trijų kalbų – anglų, vokiečių ir prancūzų, įskaitant įvairių šalių autorius, pavyzdžiui, labai dažnai amerikiečius, vos rečiau – austrus, australus, kanadiečius, airius. Taigi, tyrime žiūrime į istorinius darbus, parašytus šiomis trimis kalbomis, tarp kurių egzistuoja vidinė referencija. Istoriografija kitomis Europos kalbomis į tyrimą nepatenka. Vienos šalies ar vieno regiono istorijos mokslas, kuris gali liesti karo priežasčių klausimus, dažniau kalba apie pačią karo istoriją iš nacionalinės prizmės, t.y., kokią vietą ir reikšmę karas turėjo šalies istorijai (Ukrainos, Lenkijos, Čekijos, Vengrijos, Rusijos, Slovakijos, Slovėnijos ir t.t.). Tačiau į tarptautinį istoriografijos lauką ši istoriografija nepatenka arba patenka su retomis išimtimis.

Taigi, turint omenyje, kad bendroje I PK, o taip pat ir prieškario istoriografijoje dominuoja anglų, vokiečių ir prancūzų kalbos, teigsime, kad I PK priežasčių istoriografijos, paskelbtos nuo 2000 m. anglų, vokiečių ir prancūzų kalbomis tyrimas mums leis konceptualiai pažvelgti ir apibendrinti

[58] *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/home.html. [Žiūrėta: 2023-07-08]. Tiesa, šios bibliografijos vadinti išbaigta negalime, nes, pavyzdžiui, istoriografijos bibliografijoje lietuvių kalba nėra jau minėtų naujausių Vasilijaus Safronovo tyrimų.

[59] Bibliografijoje nėra formuluotės apie istoriografiją, nagrinėjančią I PK priežastis, tad čia kalbame apie prieškario (*pre-war*) istoriografiją.

nūdienos temos istoriografijos panoramą. Todėl mūsų darbo pavadinime fiksuojama, kad tiriame I PK kaltės ir atsakomybės aiškinimus XXI a. Vakarų istoriografijoje.

Papildomas argumentas analizuoti būtent šias istoriografines kryptis yra jų santykis (o tiksliau – jo nebuvimas) su kitų šalių ir kitų kalbų istoriografijomis. Štai rusų kalba paskelbtos istoriografijos, kalbančios apie prieškarį, skaičius yra substancialus, tačiau ji nėra visuotinai figūruojanti Vakarų istoriografijos aprėptyje, ji nėra pilnai diskursyvi Vakarų istoriografijos atžvilgiu. Kitaip tariant, Vakarų istoriografija, kalbanti apie I PK priežastis, kaltės, atsakomybės klausimus, yra savotiškai hermetiška rusiškos (o anksčiau, sovietinės) istoriografijos atžvilgiu, šios istoriografinės tradicijos nesantykiauja arba santykiauja minimaliai. [60] Tokią prielaidą

[60] Rusiška I PK priežasčių istoriografija savaime yra moksliškai įdomi. Iš esmės, antroje XX a. pusėje sovietų istoriografijoje buvo įsitvirtinusi Fischerį palaikanti perspektyva, o paskutinių dvidešimties metų istoriografijoje yra pozicijų, kurios Rusijoje yra vertinamos, tačiau Vakaruose būtų laikomos net ne pseudoistoriografija, o sąmokslo teorijas ar *History Channel* po vidurnakčio turinį primenančius pasakojimus, pvz., O.Iu.Danilov, *Prolog velikoi voiny 1904-1914 gg: kto I kak vtiagival Rossiiu v mirovoi konflikt*, 2010 – čia kalbama, kad Sankt Peterburgo elitas veikė kaip Londono agentai, buvę finansiškai susiję su Britanija arba masonais. Kartu, esti požiūris, kad solidžios rusiškos istoriografijos, galinčios būti dalimi tarptautinio istoriografijos diskurso, nebuvimas yra sąlygotas istorijos mokslo politizacijos Rusijoje nuo V. Putino atėjimo į valdžią 2000 m. I PK nesuteikia reikiamos didaktikos Rusijos istorinei kultūrai, todėl jis ir nėra aktyviai artikuliuojamas. Šia prasme šiuolakinė, o ir paskutinių gerų dvidešimties metų rusiška istoriografija primena sovietinę istoriografiją. Išimtimi galėtume laikyti Irinos Belovos ir Olego Airapetovo pozicijas apie Rusiją I PK bei Irinos Novikovos ir Nikolajaus Vlasovo sudarytą straipsnių rinkinį taip pat apie bendrąją karo istoriją. I.B. Belova, *Pervaya Mirovaya Voina i Rossiyskaya Provintsiya 1914—1917*, Moscow: AIRO-XXI, 2011; Irina N. Novikova, Nikolai A. Vlasov, eds., Rossiya v strategii Pervoi mirovoi voiny. Kniga 1: Rossiya v strategii Antanty, St. Petersburg: Izdatelstvo Khristianskoi gumanitarnoi akademii, 2014; Irina N. Novikova, Nikolai A. Vlasov, eds., Rossiya v strategii Pervoi mirovoi voiny. Kniga 2: Rossiya v strategii Tsentralnykh derzhav, St. Petersburg: Izdatelstvo Khristianskoi gumanitarnoi akademii, 2014; Oleg R. Airapetov, Uchastie rossiiskoi imperii v Pervoi mirovoi voine, 4 vols., Moscow: Kuchkovo pole, 2014–2016. Visas Rusijos istoriografijos sandas vertas atskiro tyrimo, kurio mes nesiimsime. Rusiškos (ir sovietinės) istoriografijos apžvalgos: Boris Kolonitskii, *Russia and World War I: The Politics of Memory and Historiography, 1914-1918*. In: Ed. Arndt Weinrich, Christopher Cornelissen, *Writing the Great War: The Historiography of World War I from 1918*, Berghahn Books, 2020; Joshua Sanborn, *Russian Historiography on the Origins of the First World War Since Fischer Controversy*. In: Journal of Contemporary History, Special Issue: The Fischer Controversy after 50 Years, Vol. 48, No. 2, 2013; Alexander Sumpf, *L'historiographie russe (et sovietique) de la Grande Guerre*, Histoire et Politique

patvirtino ir mūsų asmeninis susirašinėjimas su Joshua Sanbornu – vienu pagrindinių tyrėjų, pastaruosius kelis dešimtmečius, be kita ko, rašiųsių apie rusišką I PK istoriografiją. Anot Sanborno, Rusijos istoriografija po SSRS griūties niekaip nepaveikė platesnių diskusijų Vakaruose, o kartu Liepos krizė kaip istorinis klausimas pastaraisiais dešimtmečiais toli gražu nebuvo dažnas tyrėjų objektas Rusijoje.[61] Ko gero, I PK istoriniai tyrimai Italijoje turėtų mums būti aktualesni ir, darome prielaidą, esantys diskursyvesni nei skelbti Rusijoje, tačiau ir čia istoriografijos kiekis yra ryškiai mažesnis, pirmiausia, dėl išskirtinio pačios Italijos dalyvavimo kare istorinės tikrovės, t.y., minimalaus dalyvavimo Liepos krizėje bei įsitraukimo į karą 1915 m. gegužę.

Šioje vietoje pažvelkime į lietuviškos, lietuvių kalba rašytos, istoriografijos vaizdą – kiek šiame tyrime kelti klausimai ar mūsų objektu (ar šalia objekto) esanti istoriografija buvo artikuliuojama lietuviškuose tyrimuose? Pirmiausia, reikia pasakyti, kas akivaizdu – I PK kaltės ir atsakomybės ar priežasčių klausimai Lietuvos istoriografijoje nėra susilaukę nuoseklaus dėmesio. Tai nėra jokia nuostaba. Praktiškai nei vienos šalies, kuri I PK karo metu buvo vienos iš imperijos dalimi, nerastume nuoseklios šio klausimo istoriografijos. Tačiau tiek karo priežasčių klausimas, o ypač karo tikslų klausimas, nors ir esantis anapus mūsų tyrimo, lietuviškoje istoriografijoje buvo kartkartėmis minėti. Sykiu, minėti buvo nors ir maža, tačiau dalis mūsų tyrime pasirodančių autorių ir jų pozicijų.

Labai siaurą sovietinę lietuvišką istoriografiją, kalbančią apie I PK, kur išimtis galėtų būti nebent Abelio Stražo darbai[62], paliekant nuošalyje, žvelgiame užu vandenyno. Pranas Čepėnas *Naujųjų laikų Lietuvos istorijoje* kalba apie kolonializmą, ginklavimąsi, šalių susigrupavimą (aljansus) bei militaristines tarptautinio kapitalo įtakas.[63] Sarajevo atentatą Čepėnas vadina „*žiežirba, kuri nukrito į pilną sprogmenų vietą*" ir apibendrina: „*karui kilti pagrindinės priežastys buvo Europos valstybių išryškėję susikirtimai dėl*

2014/1, 2014; Kees Boterbloem, *Chto delat'?: World War I in Russian Historiography after Communism*, Journal of Slavic Military Studies, vol. 25, no. 3, 2012.

[61] Tyrimo autoriaus ir Joshua Sanborno susirašinėjimas. Sanborno citata: "*I think it's certainly true that post-1990 Russian historiography has not affected the broader debates to any significant extent. <…> the July Crisis has not been a terribly hot topic for Russian historians*." 2024 m. gruodžio 20 d.

[62] 1972 m. Stražas emigravo į Izraelį, o 1993 m. Vokietijoje paskelbė studiją: Aba Strazhas, *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915–1917,* Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe: Geschichte, Bd. 61, Wiesbaden, 1993.

[63] Pranas Čepėnas, *Naujųjų Laikų Lietuvos Istorija*. Vol. 2, M. Morkūno Spaustuvė, Chicago, 3-6 p.

politinių ir ekonominių interesų, o Sarajevo atentatas buvo pakankama priežastis pradėti karą".[64] Čepėnas šį tą užsimena ir apie kaltės klausimą, kai jis sako, jog Austrija-Vengrija dalį I PK kaltės galėjo perleisti Vokietijai, nes ji, numanydama Rusijos intervenciją, nepristabdė Habsburgų imperijos.[65] Jis kartu nepritaria dalies istorikų (S. Fay, P. Renouvin) rodymais pirštu į Rusiją dėl krizės eskalacijos ir ankstyvos mobilizacijos.[66] Vėliau, aptardamas Vokietijos karo tikslus rytuose, Čepėnas remiasi išskirtinai pirmąja Fritzo Fischerio monografija.[67]

Raimundas Lopata 1996 m. kalbėjo apie Lietuvos valstybingumo raidą Pirmojo pasaulinio karo metais, akcentą skirdamas geopolitinėms Lietuvos valstybingumo raidos aplinkybėms[68]. I PK pradžią Lopata eksplikuoja taip pat geopolitiškai: „*karas kilo ne dėl mažos tautos [Serbijos] nepriklausomybės – dėl tokių niekas nekariauja. Gražiais ketinimais buvo dangstoma daug paprastesnė realybė. Karą sukėlė globaliniai ekonominio ir politinio vienijimosi reiškiniai, didžiųjų valstybių kova dėl rinkų, kolonijų, įtakos sferų, o paprastai tariant – kova dėl vietos po saule*."[69] Vokietijos karo tikslų aiškinime Lopata netgi keliais štrichais apibendrina esminius Fischerio kontroversijos bruožus.

Vėjas Liulevičius, nors vargiai gali būti priskirtas lietuviškai istoriografijai ir tiesiogiai nekalbantis mūsų tyrimo tema, tačiau vertas paminėjmo dėl savo vaidmens tarptautinės istoriografijos kontekste. Itin solidžios Liulevičiaus pozicijos yra tapusios visiškai kanoninėmis ir tarptautiniu mastu pripžįstamomis I PK Vokietijos kultūrinių, tapatybinių vaizdinių apie Rytų frontą interpretacijoje.[70]

Ko gero, arčiausiai mūsų tyrimo lietuviškoje istoriografijoje yra Edmundo Gimžausko 2014 m. paskelbtas straipsnis apie Vokietijos karo tikslų rytuose I PK istorinį ir istoriografinį aspektus.[71] Nors straipsnis kalba būtent apie karo tikslus, o ne karo kilmę ar priežastis, vis tiek vertas atidesnio

---

64 Ibid., p. 8
65 Ibid., p. 11
66 Ibid.
67 Fischer, *Griff nach der Weltmacht*.
68 Raimundas Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida 1914-1918 metais,*Vilnius: Mintis, 1996.
69 Ibid., p. 15.
70 Vejas Gabriel Liulevicius, *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004; Vejas Gabriel Liulevicius, *The German myth of the East: 1800 to the present,* Oxford: Oxford University Press, 2013.
71 Edmundas Gimžauskas, *Vokietijos Pirmojo pasaulinio karo tikslai Rytuose: istorijos ir istoriografijos vingiai*, Lietuvos istorijos metraštis. 2014, t. 2.

dėmesio, nes Gimžauskas atkreipia dėmesį į lietuviškoje istoriografijoje ir atminties kultūroje egzistuojančius Vokietijos karo tikslų interpretacijos mitus bei šių mitų genezę. Gimžauskas, be kita ko, kone vienintelis iš Lietuvos istoriografijos išsamiau kalba apie I PK istoriografiją, Fritzą Fischerį, sovietinius lietuvių autorius, bendrai sovietinę istoriografiją ir šiuolaikinę istoriografiją. Gimžausko tezė tokia – lietuviška istoriografija iš sovietinės perėmė naratyvinę liniją, kuri teigė, kad Vokietija dar iki karo, o ir vos prasidėjus karui, planavo ir sistemingai siekė vakarinių Rusijos imperijos teritorijų aneksavimo.[72] Čia, žinoma, dominavo *užgrobimo* ir *pavergimo* sąvokos. Tačiau kartu Gimžauskas pastebi itin menką sovietinės lietuviškos istoriografijos suinteresuotumą I PK klausimais, o išimtimi čia laikomi tik Abelio Stražo darbai. Pasirodžius Fritzo Fischerio darbui, į jį sovietinė istoriografija, nepaisant kelių niuansų, reagavo pozityviai, kai Fischeris pavaizdavo agresyvių Vokietijos karo tikslų sistemiškumą. Čia Gimžauskas mini ir Čepėną, besirėmusį Fischeriu ir taip pat nubrėžusiu Vokietijos aneksinius ir kolonizacinius planus. Lopata tuo tarpu, Gimžausko požiūriu, suproblemino Vokietijos karo tikslų rytuose klausimą, kai rėmėsi ukrainiečiu istoriku O. Fedyšinu, kuris gerokai niuansuočiau žiūrėjo į Vokietijos karo tikslus rytuose.[73]

Bendroje lietuviškoje I PK istoriografijoje solidžiausias tyrimas pasirodė karo šimtmečio minėjimo pabaigoje, kai Vasilijus Safronovas su kolegomis iš Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto paskelbė itin solidų komparatyvistinį tyrimą apie Didįjį karą Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje.[74] Siekdami atliepti tarptautinius istoriografijos atsinaujinimus, tyrėjai kėlė klausimą, ar iš tiesų Didžiojo karo atmintis turi būti pjaustoma į Rytus ir Vakarus, atitinkamai – kur karas buvo užmirštas bei karas buvo atsimenamas. Ypač svarbi knygos išvada apie karo atmintį – artikuliaciją, traumas, atgarsius kultūroje – tarpukario Lietuvoje. Knygoje teigiama, kad Didysis karas tarpukario visuomenei buvo labai gyva, skaudi ir aiškiai išgyvenama patirtis ir atmintis, ir šia prasme tarpukario Lietuvos visuomenė ne daug kuo skyrėsi nuo Vakarų Europos šalių. Bendrai KU per karo šimtmečio minėjimą padarė didžiausią darbą atnaujinant lietuviškos

[72] Ibid., p. 149-150.
[73] Ibid., p. 140.
[74] Vasilijus Safronovas, Vytautas Jokubauskas, Vygantas Vareikis & Hektoras Vitkus, *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*, Klaipėdos universiteto leidykla, Klaipėda 2018.

istoriografijos tyrimus apie I PK.[75] Sykiu, tiek remdamiesi Safronovo tyrimais, tiek nuo jų atsispirdami galime pateikti I PK istoriografijos ir atminties kultūros Lietuvoje apibendrinimą. I PK karas nuo 1990 m. buvo artikuliuojamas dvejais pjūviais. Pirma, svarstant, kokia buvo Lietuvos valstybingumo idėjos raida per I PK, kaip ji keitėsi, kokią įtaką tam turėjo lietuviškos organizacijos nukentėjusiems nuo karo šelpti, kaip keitėsi Vokietijos požiūris į Lietuvos valstybingumo galimybę. Pagrindinis veikalas, aptaręs I PK ir Lietuvą, ilgą laiką buvo Raimundo Lopatos disertacijos pagrindu parengta knyga. Antra, I PK buvo artikuliuojamas, aptariant kaizerio Vokietijos okupacinį režimą Lietuvoje. Paprastai buvo kalbama apie okupacinės valdžios griežtumą ar administracinius pokyčius Lietuvoje. I PK buvo įdomus tiek, kiek kalbėjo apie Lietuvos valstybingumą, jo išvakares, arba apie Lietuvos kančias per Didįjį karą. Ir tik per pastaruosius dešimt metų išsiplėtė I PK tyrimų spektras.[76]

Tomas Balkelis tyrime kalbėjo, kaip *ilgojo* I PK perspektyvoje buvo kuriamas, mąstomas ir įtvirtinamas Lietuvos valstybingumas. Zenonas Butkus monografijoje nagrinėjo tris Baltijos valstybes kaip imperinės Vokietijos, o vėliau Sovietų Rusijos ir SSRS bei Trečiojo Reicho užsienio politikos objektus, studiją, remdamasis F. Fischeriu, pradėdamas nuo imperinės Vokietijos tikslų Baltijos šalyse pradinėje I PK fazėje aptarimo.[77] Galiausiai, sovietinės istoriografijos paveldu nūdienos istoriografijoje gali būti laikomas paskutinis Česlovo Laurinavičiaus tyrimas, kur, šalia kitų paraistorinių svarstymų, I PK pradžia iš esmės matoma kaip grandiozinė imperializmų susidūrimo išdava.[78]

Taigi, viena vertus, mūsų tyrimas gerokai išsiskiria iš lietuviškos istoriografijos, pirmiausia, dėmesiu ne lietuviškiems I PK istorijos kontekstams, o tarptautinėje istoriografijoje artikuliuojamiems I PK kaltės ir atsakomybės klausimams. Kita vertus, nėra taip, kad Lietuvoje I PK

[75] Kiti tyrimai: Safronovas, Vasilijus. "Šimtmečio atgarsiai: ar pasikeis Pirmojo pasaulinio karo vertinimas Lietuvoje?" *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, vol. 36, 2018, pp. 261–287.; Safronovas, Vasilijus. "Introduction: On the Significance of the Great War to Lithuanians." *The Great War in Lithuania and Lithuanians in the Great War: Experiences and Memories*. Edited by Vasilijus Safronovas, vol. 34, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Klaipėda, 2017; Safronovas, Vasilijus. "The Great War Experiences of Lithuanians: An Overview." *Journal of Baltic Studies*, vol. 53, no. 2, 2022, pp. 291–303.

[76] Plg. Laučkaitė, Laima. *Vilniaus dailė Didžiojo karo metais*. Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Vilnius, 2018.

[77] Zenonas Butkus, *Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019, p. 55-67.

[78] Česlovas Laurinavičius, *Lietuvos su Klaipėda ir Vilniumi genezė. Anglų ir rusų „Didžiojo žaidimo" Baltijos aspektas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.

istoriografijos tyrimai yra visiškai netirtas laukas. Edmundo Gimžausko tyrimas, nors ir smulkesnis, yra savo prieiga panašus į tai, ką bus siekiama atlikti šiame tyrime. Galiausiai, atliepiame pastarąjį dešimtmetį matomą bendrą I PK istorijos ir istoriografijos tyrimų Lietuvoje intensyvėjimą.

Dar pasakant šį tą apie regioninę istoriografiją, galime matyti, kad svarbi rusiškos (kaip ir ukrainietiškos, lenkiškos, čekiškos ar vengriškos) istoriografijos charakteristika ir panašumas į lietuvišką istoriografiją yra tai, kad karo pradžios/kaltės problematika yra matoma pirmiausia per savo istorijos pamatinę transformaciją, o taip pat šioms istoriografinėms mokykloms yra (ar greičiau buvo) būdingas didelis sovietinės istoriografijos paveldas, nuo kurio išsilaisvinimas nebuvo lengvas ir staigus, kai čia kalba vyko pirmiausia apie imperializmo prieštaravimus.[79] Taigi – pastaraisiais dešimtmečiais skelbti Rusijos ir Rytų ir Vidurio Europos istorikų darbai, kalbantys apie I PK priežastis, gali būti reikšmingi, tačiau tik tiek, kiek jie patenka į tarptautinį istoriografijos koncertą ir išeina iš nacionalinės istoriografijos rėmų. Kaip matysime, tokių istoriografinių pozicijų yra itin mažas skaičius, kai šia prasme atvirkščią situaciją galime matyti paskutinių dešimtmečių anglakalbėje, vokiškoje ir prancūziškoje istoriografijoje, kurioje vyrauja nacionalines ribas peržengiantis kontaktas, diskusija vyksta tarptautiniu mastu, todėl tyrime nebus siekiama dėti griežtų ribų tarp šių valstybių ir/ar kalbinių tradicijų – nelyg šios tradicijos gyventų vieningoje Schengeno zonoje.

Galiausiai, turėtų būti akivaizdu, kad net ir tik šiame amžiuje minėtomis kalbomis publikuotos istoriografijos plotis yra tokio dydžio, kad visos šios istoriografijos aptarti nei galime, nei sugebėsime, nei būtų prasminga tokią ambiciją sau kelti. Greičiau mums rūpės istoriografijos tarpusavio dialogiškumas, diskursyvumas, t.y., tarpusavio santykis, tiek eksplicitiškas, tiek implicitiškas. Būtent tokiu principu atrenkama istoriografija, tikimės, leis konceptualiai ją apibendrinti. Vis dėlto kartu viliamės atrasti ir mažiau žinomų, ne tiek pastebėtų, tačiau intriguojančių pozicijų, tiesiogiai ar tarp kitko kalbančių šio tyrimo klausimais.

Prieiga, raktinės sąvokos, metodai. Išsiaiškinus tyrimo objektą, išryškėjo jo plotis, tad dabar mums rūpi pasižiūrėti, kokiais raktais mes

[79] Lietuviškoje istoriografijoje pavyzdžiu galėtų būti Česlovo Laurinavičiaus tyrimai: Česlovas Laurinavičius, *Lietuvos su Klaipėda ir Vilniumi genezė. Anglų ir rusų „Didžiojo žaidimo“ Baltijos aspektas*, Lietuvos istorijos institutas, 2021. Laurinavičiaus knygos recenzija: Gabrielius Juozapavičius, *Kaip stebuklas prie Vyslos tapo Lietuvos valstybingumo pabaiga*, Naujasis Židinys-Aidai, 2021, Nr. 8, p. 75-77.

bandysime atrakinti šį objektą. Esminis mūsų darbo orientyras bus tai, kaip konkrečioje istoriografinėje pozicijoje yra traktuojamas I PK atsakomybės ir kaltės klausimas – kaip šis klausimas yra keliamas, svarstomas, mėginamas atsakyti, kuo ir kodėl yra remiamas.

Šios sąvokos savaime yra istorinės, pripildytos politinio ir istoriografinio turinio, suraizgytos su I PK kaip istoriniu fenomenu bei istoriografijos objektu. Reikia šiek tiek sustoti ir pažiūrėti į šių sąvokų raidą I PK kontekste bei praskleisti, viena vertus, jų problematiškumą, o sykiu – paaiškinti, kodėl imamės istoriografiją tirti šių sąvokų pagrindu.

Versalio konferencijoje Vokietija (pirmiausia kaip karą pralaimėjusi valstybė), nors ir *ad hoc* sukurtu, tačiau artikuliuotu teisiniu pagrindu buvo kaltinama dėl karo sukėlimo ir jo tęsimo. Tai buvo naujas precedentas istorijoje, kai konferencijoje Vokietija buvo kaltinama dėl karo sukėlimo, t.y., dėl pačio karo pradėjimo, ir karo metu įvykdytų karo nusikaltimų. Pradinį įkvėpimą Antantės valstybėms Vokietijos karo veiksmus vertinti per kaltės kategoriją davė (vadinkim, teisinę dvasią suteikė) 1899 ir 1907 m. Hagos konvencijos, nors savaime Hagos konvencijose nebuvo numatyti griežti karo veiksmų juridifikavimo elementai, iš kurių valstybės atžvilgiu galėjo kilti juridinio kaltumo kategorijos. Hagos konvencijos buvo paprotinės teisės dalis, nenumačiusi *de jure* sankcijų nei *teisės* vykdymo priemonių, nei konkrečių baudų už valstybės veiką.[80] Svarbu akcentuoti, kad Hagos konferencijose nebuvo jokių svarstymų apie draudimą suvereniai valstybei imtis karo veiksmų. Nei pasirašyti dokumentai, nei jų dvasia nekvestionavo ilgus amžius

[80] 1899 m. Hagos konvencija buvo pirmasis bandymas kodifikuoti karo teisę, arba *jus in bello* – teisę kare. Konvencijoje buvo sutarta dėl pagarbaus elgesio su karo belaisviais, sužeistaisias bei pasidavusiais kariais. Elgesys su civiliais gyventojais buvo pirmą kartą įtrauktas į tarptautinį susitarimą, t.y., draudimas atakuoti civilius gyventojus, taikyti kolektyvines bausmes ar įtraukti okupuotų teritorijų gyventojus į okupuojančios šalies kariuomenę. Technologinis karo progresas sąlygojo kelių nuostatų atsiradimą, kurios kodifikavo karo priemonių draudimą – konvencija uždraudė kare naudoti nuodingąsias dujas bei tam tikrą specifinę amuniciją. Hague Peace Conventions 1899, Netherlands Ministry of Foreign Affairs, https://web.archive.org/web/20140426201744/http://www.minbuza.nl/en/key-topics/treaties/depositary-duties-of-the-kingdom-of-the-netherlands/other-treaties-for-which-the-netherlands-acts-as-depositary/the-hague-peace-conventions-1899.html; 1907 m. konvencija sukonkretino daugelį 1899 m. konvencijos nutarimų bei pridėjo kelis naujus. Antai, karo jūroje susitarimus, reglamentuojančius priešo laivų statusą prasidėjus konfliktui, komercinių laivų pavertimą kariniais laivais, jūrų minavimą bei pakrančių bombardavimą. Taip pat konvencija nustatė karo paskelbimo procedūras. *Hague Peace Conventions 1899*, Netherlands Ministry of Foreign Affairs, <https://web.archive.org/web/20140426201744/http://www.minbuza.nl/en/key-topics/treaties/depositary-duties-of-the-kingdom-of-the-netherlands/other-treaties-for-which-the-netherlands-acts-as-depositary/the-hague-peace-conventions-1899.html>.

galiojusio *jus ad bellum* principo, kuris karą traktuoja pagal Carlą von Clausewitzą – karas yra priemonė pratęsti politiką kitais būdais.[81]

Dar prieš I PK pabaigą, 1918 m. vasarą jau silpnėjant Vokietijos pozicijoms, Britanijos, Prancūzijos ir Belgijos vyriausybės deklaravo, kad taikos derybų objektu turi tapti Vokietijos įvykdyti tarptautinės teisės pažeidimai. Nors precedento tam nebuvo, tačiau Vakarų šalių teismai (ne be politinio lygmens spaudimo) teigė, kad teisinės institucijos turi suformuluoti kaltinimą Vokietijai dėl jos pradėto karo bei karo metu įvykdytų nusikaltimų. Antantės valstybių teigimu, Vokietija įvykdė ryškius tarptautinės teisės pažeidimus: įvykdė Belgijos ir Liuksemburgo okupacijas, pirma panaudojo nuodingąsias dujas, bombardavo civilius miestus, pradėjo nelimituotą povandeninį karą, nuskandino ne vieną Antantės šalių civilinį laivą.[82] Britų ir prancūzų suformuotos karo kaltės klausimo komisijos nustatė Vokietijos karo kaltę, karo nusikaltimus bei reparacijų Vokietijai dydį ir sąlygas, bei, be kita ko, priėjo istoriškai kvestionuotinos išvados, kad Vokietija 1914 m. vasarą atmetė visus Antantės tarpininkavimo bandymus, nes Berlynas ieškojo preteksto karinei konfrontacijai. [83] Versalio konferencijos komisijos suformulavo ir esminiu tapusį Vokietijos karo kaltės straipsnį, įrašytą Versalio sutartyje ir pasirašytą tiek Antantės valstybių, tiek Vokietijos atstovų. 231 Versalio sutarties straipsnis skelbė:

„*Sąjungininkės ir su jais asocijuotos vyriausybės patvirtina ir Vokietija priima Vokietijos ir jos sąjungininkių atsakomybę už visus praradimus ir nuostolius, kuriuos sąjungininkės, asocijuotos šalys ir jų*

[81] Jost Dülffer, *Chances and Limits of Armament Control 1890-1914*, iš: Holger Afflerbach, David Stevenson, *An Improbable war? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*, New York: Berghahn Books, 2012 p. 95-113. Konferencijose buvo svarstymų apie nusiginklavimo susitarimus, tačiau, kaip teigia Jost Dülffer, susitarimų nebuvo pasiekta, nes laikotarpio dvasioje tokio pobūdžio susitarimai buvo suvokiami kaip kišimasis į šalies suverenumą.

[82] Britanijos premjeras Lloyd George'as 1918 m. sausį, dar nesišviečiant jokiai pergalei kare, kvietė teisti Vokietijos politinę ir karinę vadovybę. 1918 m. spalį, mėnesis iki Lapkričio 11-osios paliaubų, Prancūzijos Vyriausybė formaliai svarstė reparacijų ir kriminalinių (*sic!*) procedūrų klausimus. Britų kabinetas jau po paliaubų, 1918 m. lapkričio 28 d. vienbalsiai pritarė premjero Lloyd George'o siūlymui teisti Wilhelmą II dėl karinės agresijos bei karo nusikaltimų. Tų pačių metų gruodį Lloyd George'as laimėjo rinkimus su garsiuoju lozungu, kviečiančiu pakarti kaizerį (*Hang the Kaiser*). Zara Steiner*, The Lights That Failed: European International History*, 1919-1933, New York: Oxford University Press, p. 28.

[83] Annette Weinke, *Law, History, and Justice: Debating German State Crimes in the Long Twentieth Century*, New York: Berghahn Books, 2018, p. 40.

piliečiai patyrė dėl Vokietijos ir jos sąjungininkių pradėto karo ir agresijos”.[84]

Didelis paradoksas, kad tiek šiame straipsnyje, tiek visoje Versalio sutartyje praktiškai nepasirodo *kaltės* sąvoka. 231 straipsnis kalba apie *atsakomybę*, atitinkamai, oficialiuose anglų ir prancūzų kalba leistuose sutarties variantuose: *...Germany accepts the responsibility of Germany and her allies for causing all the loss…*[85] ; prancūziškai: *…que l'Allemagne et ses allies sont responsables, pour les avoir causes…*[86] ; vokiškame variante: *…dass Deutschland und seine Verbündeten als Urheber für alle Verluste und Schäden verantwortlich sind…*[87] Tuo tarpu *kaltės* sąvoka pasirodo 228 ir 229 sutarties straipsniuose, kuriuose kalbama apie karo nusikaltėlių teisimą – daugiau šis žodis sutartyje nepasirodo.

231 sutarties straipsnis, pirmasis reparacijų skirsnio straipsnis, Antantės akyse, turėjo suteikti teisinį pagrindą iš Vokietijos reikalauti reparacijų – tariamai teisinį svorį turintis straipsnis tiek Versalio amžininkų retorikoje, tiek vėlesnėje istoriografijoje įgavo *karo kaltės* vardą; šia prasme, *kaltė* kaip teisinė kategorija. Taigi, Vokietijos atsakomybė dėl karo sukėlimo, dėl Vokietijos karo nusikaltimų bei dėl materialinių nuostolių, kuriuos kare patyrė Prancūzija ir Britanija, buvo pagrindas iš Vokietijos reikalauti reparacijų.[88]

---

[84] Loc.gov, *Treaty of Peace With Germany (Treaty of Versailles)*, T. Ž. vertimas iš anglų k.

[85] Ibid, 137.

[86] *Traité de Versailles*, Librairie Militaire Berger-Levrault, 1919, 110.

[87] *Der Friedensvertrag von Versailles*, Verlag von Reimer Hobbing in Berlin, 1919, 103.

[88] Vokietijos sąjungininkės Austrijos-Vengrijos kaltės klausimas Versalio konferencijos ir sutarties kontekstuose temos istoriografijoje dažnai yra ignoruojamas. Tad galime priminti keletą momentų. 1919 m. Saint Germaino sutartyje, apsprendusioje buvusios Austrijos-Vengrijos teritorinius klausimus, buvo pripažinta ir Austrijos atsakomybė – reparacijų dalyje 177 straipsnis apie Austriją kalba identiškai 231 Versalio sutarties straipsniui. Vengrijos atveju 1920 m. Trianono sutarties reparacijų dalyje, 161 straipsnyje taip pat suformuluota identiška Vengrijos atsakomybė dėl karo pradžios. Sutartys pripažino, kad Austrija ir Vengrija neturėjo išteklių sumokėti reparacijų, todėl galutinės sumos nustatymas buvo atidėtas iki Reparacijų komisijos įsteigimo. Dėl Austrijos ekonominio nuosmukio ir Vienos banko žlugimo (o kartu – Antantės įžvelgta bolševizmo grėsmė), ji nesumokėjo jokių reparacijų, tik kreditus už perduotą turtą. Vengrija dėl prastos ekonominės padėties taip pat nemokėjo reparacijų, išskyrus fragmentišką anglių tiekimą Antantei. Treaty of Peace Between the Principal Allied and Associated Powers and Austria (Signed At St. Germain-En-Laye, 1919, 10 September) http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-1.pdf <Žiūrėta 2025 02 10>; Treaty of Peace Between The

Kone visų Antantės iškeltų argumentų, kuriais buvo grindžiama Vokietijos karo kaltė, teisinis argumentavimas buvo abejotinas pagal 1914 m. Europoje galiojusią tarptautinę teisę, kurią sudarė dvišalių sutarčių visuma ir tos daugiašalės sutartys, kurios numato normatyvius į(si)pareigojimus. Netgi dėl paprastumo sutinkant su teze, kad Vokietija siekė išprovokuoti karą, reikia pasakyti, kad nei vienas Hagos konvencijos straipsnis nekalbėjo apie draudimą suvereniai valstybei imtis karo veiksmų, o Belgijos neutralumo pažeidimas, Vokietijai sulaužant 1839 m. Londono sutartį, nedavė pagrindo baudžiamajam persekiojimui[89], nes, kaip įprasta minimam laikui, jokios sankcijos sutartį potencialiai galinčiai sulaužyti šaliai Londono sutartyje nebuvo numatytos.[90]

Čia galime pasitelkti ir vieną absoliučia klasika esantį tekstą – J. M. Keynes'o pateiktą Versalio sutarties kritiką.[91] Kaip žinia, Keynes'as iš esmės pirmiausia ekonominės/finansinės perspektyvos kritikavo sutartį, tačiau jo išvados buvo ir politinės, kuriose Keynes'as kalbėjo apie lyderių trumparegiškumą, cinizmą ar, W. Wilsono atveju, idealų išdavimą. Jis Versalio sutartį vadino „*vienu didžiausių politinės neišminties aktų, už kuriuos kada nors buvo atsakingi mūsų valstybininkai*"[92]. Tuo tarpu karo kaltės straipsnis, Keynes'o teigimu, buvo sukonstruotas labai gudriai, kad tenkintų ir prancūzus, ir britus: Clemenceau jį skaitė kaip pripažinimą, kad Vokietija prisiima moralinę atsakomybę už karo pradžią; L. George'as 231 straipsnį, Keynes'o teigimu, skaitė kaip pripažinimą, kad Vokietija sutinka mokėti reparacijas – pripažįsta finansinę atsakomybę už bendrąsias karo išlaidas.[93]

Apibendrinkime ir judėkime toliau. Versalio konferencija žymėjo pirmą sykį, kai valstybės veiksmams karo metu įvertinti buvo įvesta kaltės kategorija. Tai buvo beprecedentis įvykis. Čia galėtume tęsti ir kalbėti apie epochą po Versalio konferencijos, įvykius Vokietijoje ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, (geo)politinius kontekstus, susijusius su kaltės klausimu, tačiau

---

Allied and Associated Powers and Hungary and Protocol and Declaration, Signed at Trianon June 4, 1920: https://www.istrianet.org/istria/history/1800-present/ww1/1920_treaty-trianon.pdf <Žiūrėta 2025 02 10>; Sally Marks, The Myths of Reparations, Central European History, vol. 11, no. 3, 1978, p. 231–255.

89 Telford Taylor, *Anatomy of the Nuremberg Trials: A Personal Memoir*, New York: Alfred A. Knopf, 1992, E-book, p. 27-60.

90 C. P. Sanger, and H. T. J. Norton, *England's Guarantee to Belgium and Luxemburg, with the Full Text of the Treaties* (New York: Charles Scribner's Sons, 1915), 139-141.

91 Keynes, *The Economic Consequences of Peace,* 1919.

92 Citata: *I believe that the campaign for securing out of Germany the general costs of the war was one of the most serious acts of political unwisdom for which our statesmen have ever been responsible.*

93 Keynes p. 89.

mums svarbiau pabrėžti tarp filosofijos ir istorijos balansuojančius kaltės epistemologijos klausimus. 1946 m. Karlas Jaspersas paskelbė *Die Schuldfrage* tekstą, skirtą reflektuoti, koks turėtų būti Vokietijos žmonių santykis su tais nusikaltimais, kuriuos įvykdė tiek nacistinė Vokietija kaip režimas, tiek bendrapiliečiai vokiečiai.[94] Jaspersas skyrė keturias kaltės rūšis, egzistuojančias Vokietijoje po II PK – kriminalinė, politinė, moralinė ir metafizinė kaltė.[95] Esminis kaltės kategorizacijos tikslas, kaip sako Jaspersas, yra išsiaiškinti kaltinimų prasmę ir šių kategorijų pagrindu atsiriboti nuo generalizuojančios kaltės, kai visi visuomenės nariai yra matomi kaip vienodai kalti.

Jaspersas tekste mini ir I PK kontekstą bei jį sugretina su II PK pabaiga. Po I PK, kaip teigia Jaspersas, profesionalūs istorikai pripažino, kad karo kaltė nebuvo vien Vokietijos pusėje. Kitaip tariant, anot Jasperso, I PK yra kolektyvinės kaltės objektas, kai dėl karo pradžios buvo kaltos visos didžiosios Europos galios. Jaspersas sako, kad I PK negali būti vertinamas vienos valstybės – Vokietijos – visuotine kaltės kategorija, nes šis konfliktas nebuvo nuosekliai planuojamas bei nebuvo sistemingai veikiama, idant karas kiltų.

Grįžtant prie Versalio, turėtų būti akivaizdu, kad didžioji dalis Antantės Vokietijai suformuluotų kaltinimų negalėjo būti pagrįsti objektyviais, tuo metu galiojusiais teisiniais aiškinimais[96], o universaliais

---

[94] Jaspers*, Die Schuldfrage*, München: R. Piper & Co. Verlag, 1979 (1946).

[95] Kriminalinė kaltė – kai nusikaltimai pažeidžia formalią teisę ir yra išaiškinami teismo, objektyvių įrodymų pagrindu. Politinė kaltė kyla iš modernios valstybės aparato, kai nei vienas pilietis nėra apolitiškas, todėl pagal tokią kaltės sampratą kiekvienas pilietis yra atsakingas už valdžios veiksmus. Šia prasme kiekvienas pilietis yra atsakingas už tai, kokiu būdu jis yra valdomas – čia Jaspersas politinės kaltės kontekste pamini *Politische Haftung*, t.y., „politinės atsakomybės" sąvoką. Moralinė kaltė yra asmeninė atsakomybė už veiksmus, netgi jeigu jie buvo įvykdyti pagal įsakymą. Įsakymo vykdymas neatleidžia vykdytojo nuo moralinės kaltės. Kiekvienas veiksmas gali būti vertinamas moralės pagrindu, o vertinimas priklauso nuo žmogaus sąmonės. Metafizinė kaltė iškelia bendražmogišką atsakomybę už nusikaltimus. Metafizinė kaltė ypač aktuali tiems, kurie žinojo, kad yra vykdomas nusikaltimas, bet nieko nedarė, netgi jeigu tam proaktyviai ar kitaip nepritarė. Metafizinėje kaltėje svarbiausias solidarumas su žmogumi kaip tokiu.

[96] Indikatyvus yra 227 Versalio sutarties straipsnis, kuriame kalbama apie specialų tribunolą kaizeriui teisti, ir referuojama į kaizerio esą pažeistą *tarptautinę moralę, tarptautinę tvarką, tarptautinius įsipareigojimus*, tačiau nei karto neminima tarptautinė teisė. 227 straipsnis kalba apie "*aukščiausią tarptautinės moralės ir sutarčių šventumo pažeidimą"* (angl. *a supreme offence against international morality and the sanctity of treaties*). Jau vėliau Hansas Kelsenas rašys, kad 227 straipsnis, labiau esantis frazeologizmų rinkiniu, buvo *nenuoširdus* ir *nenuoseklus.*

moralės pažeidimais – taip pat sunkiai[97]; sykiu, Vokietijos politika prieš 1914 m. ir 1914 m. vasarą negali būti vertinama Jasperso *kaltės* kategorijos dvasioje.

Apsibrėžus kelis *kaltės* sąvokos prasminius akcentus ir sąvokos istoriškumą, žvelgiame į kitą, Versalio sutartyje *kaltės* sąvoką iš esmės pakeičiančią *atsakomybės* sąvoką. Kaip matėme, būtent *atsakomybės* sąvoka esti Versalio sutarties 231, vadinamajame *karo kaltės* straipsnyje. Būtent šia prasme daugiau *atsakomybė*, kaip ir *kaltė*, Versalio sutartyje nepasirodo. Tačiau pažvelkime į šios sąvokos filosofinį turinį.

Pirmiausia, pagal tą patį Jaspersą, šventasis etikos principas teigia, kad atsakomybę neša tas, kuris savanoriškai dalyvavo ir veikė. Pati atsakomybės sąvoka, pavyzdžiui, anglų, vokiečių ir prancūzų kalbose (atitinkamai *responsibility, die Verantwortung*[98]*, la responsabilité*) savyje talpina galėjimo atsakyti reikšmę. Atsakyti gali subjektas, laisva valia dalyvavęs, veikęs ir priėmęs sprendimą.

Aristotelis *Nikomacho etikoje* tvirtino, kad asmuo gali būti laikomas (moraliai) atsakingu tik, jeigu jis veikė savanoriškai, o savanoriškas veiksmas šia prasme yra veiksmas, kuris atliekamas suvokiant, kas yra daroma. Tiesa, Aristotelis nevartoja pačios *atsakomybės* savokos, tačiau kalba apie tai, ką naudinga žinoti ar suprasti „*įstatymų leidėjui, kai jis skiria apdovanojimus ir bausmes*". Aristotelis sako, kad ne savo noru daroma tai, kas įvyksta dėl prievartos arba nežinojimo, o prievartinį veiksmą čia reikia suprasti kaip sąlygotą išorinio akstino. To antitezė, pagal Aristotelį, yra savanoriškas veiksmas, kurio „*akstinas glūdės pačiame veikiančiajame, o šis žinos*

Hans Kelsen, '*Collective and individual responsibility in international law with particular regard to the punishment of war criminals*', *California Law Review* 31 (1943), 545.

[97] Vokietijos nuo 1917 m. vasario 1 d. vykdytas nelimituotas povandeninių laivų karas, t.y., reguliarus prekybinių ir civilinių laivų skandinimas, galėtų būti vertinamas ir nusikaltimų žmonijai aspektu, tiesa, grynai hipotetiškai, iš šiandienos perspektyvos, nes nusikaltimų žmonijai samprata suformuluota 1942 m. Tiesa, vokiečių teisininkai tarpukariu akcentavo, kad Vokietija nelimituoto povandeninių laivų karo politikos ėmėsi jau po Britanijos vykdytos jūrų blokados, kuri tarptautinės teisės požiūriu nebuvo be klausimų, nes iš esmės pažeidė galiojusią jūrų teisę. Be kita ko, Vokietija kėlė klausimą, ar Britanija, vykdydama jūrų blokadą, nesukėlė daugiau Vokietijos civilių mirčių dėl bado, nei Vokietija, skadindama britų prekybinius ir civilių laivus.

[98] Jaspersas, kaip minėjome, politinės kaltės kontekste vartoja ir *Politiche Haftung* sąvoką, kuri į anglų kalbą paprastai verčiama kaip *Liability*. Nors į lietuvių kalbą tiek *Haftung*, tiek *Verantwortung* verčiama kaip *atsakomybė*, tačiau niuansai čia svarbūs. *Verantwortung* referuoja į plačią atsakomybę už subjekto veiksmus, sprendimus arba įsipareigojimą. *Haftung* kalba būtent apie teisinę atsakomybę už nuostolius.

kiekvieną veiksmo aplinkybę". *Savanorišką veiksmą* Aristotelis išplėtoja, o sykiu redukuoja iki *sąmoningo pasirinkimo*. Sąmoningas pasirinkimas „*apima dalykus, kurie yra mūsų valioje*" bei sąmoningas pasirinkimas yra susijęs su apsvarstymu ir apgalvojimu. Aristotelis aiškiai atskiria, kad sąmoningas pasirinkimas nėra troškimas bei nėra nuomonė, taigi, Aristoteliui sąmoningas pasirinkimas, interpretuojant Aristotelį ir įvedant papildomas sąvokas, yra protingas ir laisvas pasirinkimas. [99]

Trumpai žvelgiame į kitus žymius jau modernios epochos politinių sąvokų ir idėjų istorikus, tyčia juos renkantis iš skirtingų kalbinių terpių ir filosofinių tradicijų, ir kaip, šiuo atveju, atsiskleidžia atsakomybės sąvokos probleminiai aspektai.

Janas Patočka, be kita ko istorijos filosofijos požiūriu svarstydamas apie XX a. pradžią, teigė, kad „istorija negali būti suvokiama be laisvos atsakomybės". [100] Kitaip tariant, pagal Patočką, žmogaus sprendimas, su savimi nešantis atsakomybę, yra esminis istorijos pažinimo objektas.

Karlas Löwithas teigė, kad istorinius rezultatus „produkuoja" tie, kurie moko (*teach*) ir ketina (*intend*) bei tie, kurie veikia ir reaguoja, tačiau kartu sudėtinga nustatyti tiesioginę atsakomybę dėl intencijos, kuri išprovokavo vienokį ar kitokį atsaką. Tarp šių dviejų pusių nėra paprastos lygties, kuri gali būti lengvai išsprendžiama, todėl ir „istoriniai rezultatai" niekuomet nėra baigtiniai ir visuomet yra dviprasmiški. [101] Tačiau, interpretuojant Löwithą, atsakomybė vis tiek yra viena svarbiausių istorinių kategorijų.

Rogeris Scrutonas atsakomybę, arba gebėjimą atsakyti, laiko žmogiška konstanta – Kanto tradicijoje mąstydamas Scrutonas sako, kad galimybė atsakyti yra intencionalaus veiksmo bruožas, t.y., galimybė pateikti atsakymus, kodėl subjektas daro a arba b. [102] Gebėjimas atsakyti arba atsakomybė yra vienas esminių protaujantį žmogų apibrėžiančių kategorijų.

Taigi, žvelgdami į kaltės ir atsakomybės sąvokas istoriografijoje mes ieškome svarbiausių atsakymų, svarbiausių ne tik istoriškai, bet ir istorijos filosofijos požiūriu.

Jau preliminarus susipažinimas su tyrimo medžiaga leidžia numatyti istoriografijoje vartojamų sąvokų margumą ir savotišką lietuvių kalbos

---

[99] Aristotelis, *Nikomacho etika*, iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, Marcelinas Ročka, Vosylius Sezemanas, Vilnius: Margi raštai, 2020, p. 86-93.

[100] Jan Patočka, *Eretiškos esė apie istorijos filosofiją*, iš čekų kalbos vertė Almis Grybauskas, Phi Knygos, 2021 (1975), p. 80.

[101] Karl Löwith, *The Meaning in History*. Chicago: University of Chicago Press, 1957, (1949), 212-213.

[102] Roger Scruton, *The Soul of the World*. Princeton University Press, 2014, p. 32.

ribotumą, pamatant visas jų spalvas ir atspalvius bei tonus. Istoriografijoje anglų kalba žiūrėsime į sąvokas *responsibility, guilt, liability, culpabilty, blame*; vokiečių kalba – *Verantwortung, Schuld* ir *Haftung*; prancūzų kalba – *responsabilité, culpabilité* ir labai retai – *faute*.

Galiausiai, išskirsime penkis argumentus, kodėl, mūsų manymu, atsakomybės ir kaltės sąvokos/kategorijos mums leis konceptualiai pasižiūrėti į paskutinių gerų dvidešimties metų istoriografiją, kalbančią apie I PK priežastis.

1. Atsakomybės ir kaltės kategorijos mums leis susiaurinti žiūrą į istoriografijos turinį – koncentruoti žvilgsnį ne į visą I PK priežasčių paveikslą, kuris yra sunkiai apčiuopiamas, o sutelkti dėmesį į pagrindinį klausimą, karo atsakomybės/kaltės klausimą, kuris yra tiesiogiai susijęs su I PK priežasčių klausimu, esantį (ar nesantį) šio tyrimo aprėpties istoriografijoje.
2. Prieiga, susieta su kaltės ir atsakomybės kategorija, žvelgiant į istoriografijos turinį, mums leis daugiausiai dėmesio skirti Liepos krizės laikotarpiui, nes būtent čia, kaip beprecedentiniame diplomatinės krizės laikotarpyje, buvo priimti sprendimai, kurie vienaip ar kitaip lėmė/priartino karą, ar sprendimai, kurie sąlygojo krizės eskalavimą, ar neleido suvaldyti esančios krizės. Sykiu tokia žiūra atitinka mūsų objektu esančios istoriografijos turinį, nes dauguma pozicijų teigia, kad Liepos krizėje reikia ieškoti fundamentaliųjų I PK priežasčių. Bet šis kelias yra dvipusis: viena vertus, kaltės ir atsakomybės kategorijos suponuoja, kad mūsų tyrimo centre atsidurs istoriografijoje pateiktos Liepos krizės analizės ir čia esantys (ar nesantys) atsakomybės dėl karo pradžios vertinimai; kita vertus, mes primetame istoriografijai savo įrankius ir savo akinius, manydami, kad I PK nebuvo struktūrinė neišvengiamybė, o tai buvo žmonių darbas, kai konkretūs žmonės priėmė konkrečius sprendimus.
3. Privalu pateikti vieną *kodėl ne* tipo argumentą, susijusį su priežasties ar priežasčių ieškojimu istoriniame ir/ar istoriografiniame tyrime bei šios ambicijos epistemologine problema. Istorikai ieškojo ir tebeieško fenomenų priežasčių, o I PK yra vienas didžiausių galvosūkių XX a. istorijoje. Banalybė yra pasakyti, kad tokio įvykio pradžios paaiškinimui negali būti vienos ar kelių priežasčių: galima įvairių socialinių mokslų teorijų pagrindu aiškinti apie būtinas, bet ne pakankamas sąlygas, ar

būtinas ir pakankamas sąlygas, šia konkrečia prasme, kilti karui bei pasitelkti eilę kitų teorijų. Tačiau sykiu, jeigu bandome būti sąžiningi tikrovės pažinimo atžvilgiu, turime konstatuoti fenomenų pažinimo ribas, turime konstatuoti, kad kai kurie istoriniai klausimai yra tokie sudėtingi, kad mes negalime užčiuopti jų priežasties ar priežasčių.[103] Karlas Raimundas Popperis garsiame tekste, kritikuojančiame istoricizmą, teigė, kad istoricizmo kaip istorijos mokslo metodologijos užduotis yra ieškoti priežasčių, galutinių priežasčių.[104] Nelyg iš dalies bandydami pataikyti į Jorno Rüseno suformuluotos *istorizmo įveikos* natą[105], mes sakome, kad I PK priežasčių klausimas istoriografiniame tyrime yra, mažų mažiausiai, per didelis, todėl mes renkamės siauresnę analitinę prieigą ir žvelgsime į kaltės ir atsakomybės formulavimą istoriografijoje.[106]

---

[103] Talebas, užsiimdamas savotiška filosofine antropologija, kalba apie tikrovės kompleksiškumą ir priežasties (*cause*) joje neapčiuopiamumą. Nassim Nicholas Taleb, *Antifragile*, Penguin Random House, 2014, p. 56. Kitoje knygoje Talebas, referuodamas į ypač netikėtų įvykių egzistavimą žmogiškajame pasaulyje, būtent referuoja į I PK, sakydamas, kad galėtume įsivaizduoti, kiek mažai žmonių suvokimas apie pasaulį 1914 m. išvakarėse leistų jiems suprasti, kas pasaulyje nutiks po 1914 m., t.y., pavyzdžiui, Rusijos revoliucija, nacistinė Vokietija, Holokaustas, atominė bomba, žmogus mėnulyje, avytė Dolly, 9/11 ir pan. Nassim Nicholas Taleb, *The Black Swan*, New York: Random House, 2010, xxii. Į panašią natą reikšmingoje šiuolaikinėje knygoje rašė ir Daniel Kahneman. Jis – dar anksčiau kartu su Amos Tversky – plėtojo *Hindsight bias* koncepciją, kurią į lietuvių kalbą galėtume versti kaip *retrospektyvų šališkumą*. Tai – žmonių polinkis po įvykio pabaigos manyti, kad jie galėjo numatyti ar tikėtis tokios įvykio pabaigos, kokia įvyko. Žmonės dažnai mano, kad „aš tai žinojau“, net jei jie iš anksto neturėjo jokios galimybės to žinoti. Šia prasme retrospektyvus šališkumas verčia įvykius atrodyti labiau nuspėjamais ir iškreipia žmonių objektyvų mąstymą apie praeitį. Kahneman, *Thinking Fast and Slow*, Penguin, 2011.

[104] Karl Raimund Popper, *Istoricizmo skurdas*, iš anglų kalbos vertė Raimonda Murmokaitė, Vilnius: Mintis, 1992.

[105] Arba to, ką Rüsenas vadina tyrimo predestinacija, kai „*istorikai praeitį pristato kaip uždarą ateities predestinaciją, todėl ateitis atrodo tik kaip neišvengiama pasekmė arba besąlyginė praeityje iš anksto nustatytų arba dabartiniuose veiksmo ryšiuose atsirandančių sąlygų ekstrapoliacija*“. Jörnas Rüsenas, *Istorika: Istorikos darbų rinktinė*, iš vokiečių kalbos vertė Arūnas Jankauskas p. 425.

[106] Žinoma, esti paradoksas, kad mes tarsi kritikuojame priežasčių ieškojimą, bet tyrinėjame istoriografiją, kuri būtent ir ieško priežasčių, tačiau mes tai darome vien tam, kad išsiaiškintume, kur yra mūsų tyrimas, taigi šiuo atveju mums svarbiausia mūsų įvardintos analitinės kategorijos, o ne priežasčių aiškinimo naratyvistikos problemos ar kiti klausimai. Priežasties ir/ar priežasčių ieškojimo

4. Kaltė ir atsakomybė kaip kategorijos mums leis pamatyti šiandieninės istoriografijos santykį su visa istoriografine tradicija. Nors mūsų tyrimo užduotis nėra pateikti šios istoriografinės tradicijos sintetinį apibendrinimą, tačiau šios sąvokos ir kategorijos mums leis makro žvilgsniu pasižiūrėti į tai, koks yra mūsų tiriamos istoriografijos santykis su anksčiau sekusiais bandymais aiškinti I PK kilmės priežastis.
5. Kaltės ir atsakomybės sąvokos, kaip pamatėme, iš esmės yra svarbiausios ir jautriausios I PK išvakarių sąvokos, liečiančios I PK išvakarių, Versalio konferencijos ir sutarties, tarpukario, Hitlerio Vokietijos, II PK, o, dalies istorikų teigimu, ir visą Vokietijos istorijos tapsmą. Būtent žvilgsnis į šias sąvokas mums leis nesiblaškant atkreipti dėmesį į politiškai jautriausią I PK[107], o ir vieną svarbiausių viso XX a. istorijos klausimą.

Metodai. Apsibrėžus tyrimo problematiką, objektą bei prieigos taškus, dairomės metodologinių kelių, kurie gali padėti konceptualiau pažvelgti į tyrimo klausimus. Turime išsyk deklaruoti, kad vienos griežtos metodologijos šiame tyrime neturėsime. Greičiau tai bus kelių metodologinių priėjimų sintezė, tikimės, leisianti įvairiais rakursais pažiūrėti į tyrimo objektą.

Istoriografija pirmiausia yra tekstas – žodžiai, užrašyti ant lapo popieriaus, kurie idealiu atveju sudaro koherentišką tekstinį turinį, kuris gali būti skaitomas ir analizuojamas. Šiuos žodžius ant lapo užrašo žmogus, protaujantis, turintis savo pasaulėvoką, tačiau nesantis nepriklausomu nuo jį supančios aplinkos. Tekstiniame turinyje, istoriografijoje, žmogus stengiasi pateikti artikuliuotą pasakojimą apie istorinę tikrovę, o šis knygoje ar straipsnyje pateiktas tekstinis turinys gali būti priimamas rimtai, kaip žmogaus siekis pateikti istorijos aiškinimą. Taigi, fudamentalia prasme šio tyrimo

istoriniuose tyrimuose problematiką istorijos filosofijos požiūriu yra aptaręs Michealas Oakeshott'as: Michael Oakeshott, *On History and Other Essays*, Liberty Fund, 1999 (1983), p. 90-95.

[107] Pavyzdžiui, po Clarko knygos pasirodymo Vokietijoje atlikta kiekybinė apklausa parodė, kad vokiečiai turi artikuliuotą poziciją I PK atsakomybės klausimu, iš esmės prieštaraujančią Fischerio tezei. 19 proc. apklaustų Vokietijos piliečių teigė, kad Vokietija buvo labiausiai kalta (vok. *Hauptschuld*) dėl karo pradžios, 58 proc. teigė, kad visos dalyvavusios šalys buvo kaltos (vok. *die Verantwortung bei allen beteiligten Staaten*), o 9 proc. teigė, kad kitos valstybės, ne Vokietija, buvo atsakingos už karo pradžią. *Deutsche interessieren sich für den Ersten Weltkrieg* [https://www.stern.de/politik/deutschland/stern-umfrage-deutsche-interessieren-sich-fuer-den-ersten-weltkrieg-3129136.html] žiūrėra 2024 08 19.

metodas yra hermeneutinis – mes skaitome žmogaus užrašytą tekstą ir jį interpretuojame, t.y., nuoširdžiai stengiamės jį suprasti.

Viena iš prieigų, kuria vadovausimės tyrime, tai Reinhardo Kosellecko sąvokų istorijos, arba *Begriffsgeschichte* metodas. Nors plataus pritaikomumo, Kosellecko konceptualizuotui metodui svarbiausia yra žodžiai (ar žodis), kurių dalis gali būti sąvokomis (konceptais) ir šių sąvokų kismas istorijoje. Koselleckas pastebi, kad sąvokų prasminis turinys laiko tekmėje kinta, o šis pokytis susijęs su socialine ir politine istorija modernybėje[108]. Ne kiekvienas žodis yra sąvoka, o esminė savybė žodžiui tapti sąvoka (konceptu) – būti ambivalentiška ar daugiaprasmiška. Papildant Kosellecką, galėtume sakyti, kad sąvoka būtinai turi būti problemiška. Sąvokų istorija sykiu žvelgia ne tik į istorinę sąvokų kaitą, tačiau ir į kultūrinę semantiką – ar ir kaip sąvoka reiškiasi skirtingose šalyse, visuomenėse, kultūrose; Kosellecko prielaida, kad sąvokos turi iš esmės skirtingas prasmes skirtingose kultūrose, valstybėse, visuomenėse.[109]

Politiniai ir socialiniai pokyčiai, arba tiesiog – istoriniai pokyčiai, anot Kosellecko, lemia pokyčius kalboje, o *Begriffsgeschichte* prasme, ir įvedant naujas sąvokas arba naujai apibrėžiant senas sąvokas.[110] Pavyzdžiui, šio tyrimo kontekste tampa svarbu atkreipti dėmesį, ar mus dominančios sąvokos keičia savo prasmę reaguojant į reikšmingiausius XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios tarptautinės politikos įvykius: Vokietijos suvienijimas, SSRS žlugimas, Šaltojo karo pabaiga, Rugsėjo 11-oji, ES ir NATO plėtra, Rusijos karas prieš Ukrainą. Kadangi bet kokia semantika turi ryšį su nelingvistiniu turiniu, todėl reikia atkreipti dėmesį į, Kosellecko žodžiais sakant, nelingvistinį turinį.

Kaip teigėme, tyrime dėmesį sutelksime į *kaltės* ir *atsakomybės* sąvokas šiuolaikinėje I PK istoriografijoje. Jau apibrėžėme šių žodžių *sąvokiškumą,* t.y., problematiškumą. Abi sąvokos yra tiesiogiai susijusios su istorine tikrove – pirmiausia, Versalio konferencija ir sutartimi; šios sąvokos buvo svarbios istoriografijos raidoje, jos liečia konkrečių valstybių istoriją ir,

---

[108] Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, New York: Columbia University Press, 2004 (1979), p. 83-84. Modernybė Koselleckui itin svarbi. Jis sako, kad modernybėje įvyksta pereinamasis laikotarpis (*Sattelzeit*), kai gimsta naujos sąvokų prasmės, o čia jis būtent išskiria 1750-1850 m. laikotarpį kaip ryškiausių modernybės transformacijų laiką, kai nauja kasdienė patirtis reikalauja naujų įvykių ir reiškinių aiškinimo ir įprasminimo būdų. Kartu, šiame laike sąvokos tampa vartojamos visuotinai, yra įlaikintos (nurodančios į tam tikrą istorinę būklę), ideologizuotos, t.y., įgyjančios ne vienodas ar net prieštaringas prasme bei politizuotos, kai yra naudojamos kaip įrankiai politinėje kovoje.

[109] Koselleck, p. 76-85.

[110] Koselleck, p. 77-81.

kaip greitu metu matysime, netgi tapatybę. Taigi, pasitelkiant Kosellecko įrankius, žiūrėsime tai, kokia yra *kaltės* ir *atsakomybės* sąvokų prasmė šiuolaikinėje I PK istoriografijoje. Sąvokų prasmė, darome prielaidą, turėtų atsiskleisti per tai, kaip ir kokiuose kontekstuose konkrečioje istoriografinėje pozicijoje jos yra vartojamos. Tai, kas yra prilipdoma – kokie autoriaus argumentai, akcentai ar retorinės figūros – prie šių sąvokų, mums turėtų leisti pažinti jų prasmę. Turėdami omeny visą I PK istoriografijos istoriją, su didžiausiu dėmesiu I PK priežasčių istoriografijai, žiūrėsime, ar XXI a. istorigrafijoje egzistuoja pokytis ir kinta šių sąvokų turinys. Atidus dėmesys šiems klausimams turėtų leisti charakterizuoti šiandien egzistuojančius I PK istoriografijos bruožus. Tačiau ne tik tai. Kadangi tiriama istoriografija iš esmės yra *mūsų laikų*, čia esanti ir aktuali, todėl tyrimas turėtų leisti šį tą daugiau ir plačiau pasakyti apie šiuolaikinių Vakarų visuomenių santykį su I PK.

Suprantame, kad ypač pastarajai šio tyrimo ambicijai ar pretenzijai vien sąvokų istorijos gali neužtekti, todėl pasitelkiame ir Quentino Skinnerio nukaldintą idėjų istorijos (*history of ideas*) prieigą, anot kurios konceptualus teksto suvokimas be konteksto ir aplinkybių supratimo, kuriame gimė tekstas, yra neįmanomas (tačiau ir konteksto tyrimas nėra ne problemiškas, nes nežinia ar mes galime iš tiesų korektiškai suvokti, pavyzdžiui, Francio Bacono laikų kontekstą). [111] Visgi konkretaus teksto socialinio, kaip sako Sinneris, konteksto suvokimas leidžia išvengti anachrostinių mitologijų, mąstant apie teksto turinį.[112] Idėjų istorijai rūpi konkrečių žodinių ištarų, šio tyrimo atveju, sąvokų, bei jų konteksto tyrimas – korektiška yra studijuoti ne žodžių prasmes, bet jų vartojimą.[113] Tekstai ir jose pasirodančios sąvokos negimsta vakuume – tekstai santykiauja su prieš tai sekusiais tekstais, santykiauja su esama politine ir socialine tikrove. Suvokiant konkretų tekstą, turime suprasti įvairias konvencijas, vyravusias ar vyraujančias rašymo metu, suprasti retorines *madas*.[114] Patį Skinnerio 1969 m. pasirodžiusį tekstą vertinant pagal idėjų istorijos prieigą, aiškiai matyti, kad Skinneris nesutiko su tuo metu itin populiaria *autoriaus mirties* prieiga, iškelta prancūzų literatūros kritiko Roland Barthes. Kitaip sakant, Skinneris reagavo į esamą akademinių diskusijų tikrovę. Skinneris sako, kad kalbėtojas arba autorius yra protaujantis. Jis valingai renkasi konkrečias idėjas, kurios sudaro prasmingą turinį. Autorius turi aiškius tikslus ir savo pasisakymu jų siekia. Jis veikia

[111] Quentin Skinner, „Meaning and Understanding in the History of Ideas“, in: *History and Theory*, 1969, 8 (1), p. 7; 11.
[112] Skinner, p. 40.
[113] Skinner, p. 37.
[114] Skinner, p. 11-13.

kontekste, naudoja esamą žodyną ir dalyvauja ilgalaikiame poliloge. Tačiau nepaisant konteksto ir struktūrų, autorius išlieka savarankiškas, gali kelti naujus klausimus, pateikti individualių minčių temos klausimu.

Šia prasme, Skinneris mums leis atkreipti dėmesį ir į istoriografijos kontekstą, ir į autorių, visgi neapsiribojant tik kontekstu ir autoriumi, o, pagal Kosellecką, didžiąją dėmesio dalį sutelkiant į mums rūpimų kaltės ir atsakomybės sąvokų turinį istoriografijoje.

Galiausiai, turime prisiminti, kad mūsų darbo objektas yra istoriografija. Todėl imamės ir dažniau istoriografiniuose tyrimuose pasitelkiamos Haydeno White'o prieigos. Esminė White'o *Metaistorijoje* apibrėžta prielaida kalba apie tai, kad istoriniai naratyvai, išdėstyti istorinėse knygose, yra daugiau susiję su literatūra nei su mokslu. White'as istorinį veikalą laiko pasakojamojo prozos diskurso formos žodine struktūra, siekiančia būti praeities struktūrų ir procesų modeliu ar paveikslu bei siekiančiu jas atvaizduoti.[115] Nors sunku pilnai sutikti su postmoderniai filosofijai būdinga White'o teze, kad istoriniai veikalai – istoriografija – yra tik pasakojimas, daugiau bendro turintis su proza nei su istorine tikrove, tačiau kartu tenka laikytis prielaidos, kad istoriografija visgi yra didelė dalis pasakojimo, o ne tik istorinių faktų išdėstymo forma. Antai, bet kokiame istoriniame darbe reikšmingą vaidmenį atlieka istoriko vaizduotė – istorikui susidūrus su istorine medžiaga, šaltiniais, jis neišvengiamai turi įsivaizduoti, kaip klostėsi įvykiai, minimi šaltiniuose, taigi, White'o teigimu, šis istoriko įsivaizdavimas yra labai poetiškas.[116] Marcas Blochas panašiai teigė, kad istorikas yra panašus į detektyvą, kuris bando rekonstruoti nusikaltimą, kurio nematė.[117]

Į istoriografiją, kaip tekstiniu pagrindu siekiančią perteikti istorinį supratimą, galime žiūrėti ir literatūros teorijos pagrindu. Istorikai neprodukuoja griežtai kauzalinių ryšių ar dėsnių, kalbančių apie X ir Y, iš kurių kyla Z. Taigi istorinio aiškinimo modelis šia prasme yra pasakojimas, kaip kažkas nutiko, kaip tai vystėsi ir kokia viso to pabaiga ar išdava.[118]

---

[115] Hayden White, *Metaistorija. Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*, iš anglų kalbos vertė Halina Beresnevičiūtė-Nosálová, Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2003 (1975). p. 4.

[116] Ibid., p. 8-9.

[117] Marc Bloch, *The Historians Craft*, iš prancūzų į anglų k. vertė Peter Putman, Vintage Books, 1953 (1949).

[118] Jonathan Culler, *Literary theory: a very short introduction*, Oxford University Press, 1997, p. 20.

Kadangi istorinis aiškinimas nėra grįstas moksliniu priežastingumu, o pasakojimo logika – todėl turime suprasti patį pasakojimą.[119]

Grįžtant prie White'o, jis, nagrinėdamas XIX a. istoriografiją, ją kategorizavo pagal siužeto darybą, istorijos aiškinimo būdus bei retorinius argumentavimo būdus arba tropus. White'o teigimu, esti keturi tropai, kurių pagrindu tekstine forma mes duodame pagrindą patirčiai: metafora, metonimija, sinekdocha ir ironija. Šie keturi tropai įkūnija esmines retorines struktūras, į kurias gali būti patalpintas bet koks pasakojimas. Tokia literatūrologinė White'o analizė šiame tyrime turėtų leisti pažiūrėti į istoriografiją kaip visumą, pažiūrėti kokie stiliai, siužetiniai bei retoriniai tipai gali būti išskirti. Vienok, White'o prieiga, šalia sąvokų istorijos bei idėjų istorijos prieigų, leis, gerokai kitaip žiūrėti į istoriografiją ir ją apibendrinti literatūros mokslui būdingomis kategorijomis.

Negalime sakyti, kad čia išdėstytos perspektyvos griežta prasme bus tyrimo metodai. Kosellecko, Skinnerio ir White'o koncepcijos greičiau šiam tyrimui yra svarbios makro lygiu: atsispirdami nuo Kosellecko, mes tiriame žodžius, t.y., sąvokas ir jų prasminį turinį istoriografijoje; Skinneris mums leis turėti omenyje kontekstą – kur yra rašomas tekstas (istoriografija) ir kas rašo šį tekstą (kas yra teksto autorius) bei kartkartėmis į šį kontekstą pasižiūrėti atidžiau; White'as mums leis į istoriografiją žiūrėti ir kiek nerūpestingiau – kaip į prozinį tekstą, kuriame, White'o požiūriu, žymiau daugiau vaizduotės nei objektyvaus istorijos atspindžio. Taigi, šių koncepcijų autoriai tyrime bus savotiški autoritetai, o jų koncepcijos, tikimės, pasitarnaus kaip tyrimo orientyrai.

Galiausiai, turime išsyk pripažinti, kad neabejotinai šiame tyrime bus klausimų, kurie jau buvo aptarti tyrėjų, rašiusių per paskutiniuosius dešimtį metų; neišvengiamai teks žengti ir per jau suartus dirvonus, bet drąsos šiam žygiui suteikia pačio mūsų analizuojamo objekto svarba: tiek pačio istorinio įvykio – Pirmojo pasaulinio karo, – tiek ir šio karo istoriografijos tradicijos plotis ir gylis. Suprantant, koks esminis šis karas buvo XX a. istorijai, mes manome, kad net ir vieno smulkaus potėpio padarydamas šioje milžiniškoje drobėje yra vertas uždavinys, jeigu tas potėpis gali šį bendrą vaizdą padaryti bent šiek tiek aiškesniu, arba, atvirkščiai, gali parodyti šios drobės dar spalvingesnį margumą. Sykiu, nors iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad apie I PK priežastis, atsakomybės ir/ar kaltės klausimus viskas jau yra pasakyta, tačiau, kaip teigia Darius Staliūnas, „geri istorikai rašo apie tai, kas iš pirmo žvilgsnio jau yra aišku. Nėra temų, kurios būtų jau ištirtos. Istorijos moksle

[119] Ibid., p. 84.

tokių dalykų nėra."[120] Kalbėdamas apie *istorijos naudą ir žalą gyvenimui* Friedrichas Nietzsche teigė, kad „tikras istorikas turi sugebėti iš to, kas visiems yra gerai žinoma, nukalti negirdėtą dalyką".[121] Kartu, mums įkvėpimo suteikia Davido Löwenthalio žodžiai apie istorinio pažinimo neišbaigiamumą – Löwenthalis teigia, kad istorikas nuolatos atranda kažką, kas keičia įsivaizdavimą apie praeitį, todėl sakyti, kad viskas apie *kažką* yra parašyta, yra fundamentaliai neteisinga. Dar daugiau, Löwenthalis prideda, kad tai, ką mes šiandien žinome apie istoriją, nėra tai, ką mes žinosime rytoj ar žinojome vakar.[122] Löwenthaliui iš dalies antrina ir Aviezer Tucker, teigdamas, kad nėra tokių epistemologiškai privilegijuotų istorinių įvykių, – mažų ar, atvirkščiai, didelių ir visiškai aiškių – apie kuriuos žinome tik faktus. Ir dideli įvykiai, galintys pasirodyti aiškūs ir baigtiniai, visuomet gali būti pakapstyti.[123] Marcas Trachtenbergas sako, kad tokie įvykiai kaip I PK, esantys tarp fundamentaliausių įvykių žmonijos istorijoje, gali būti studijuojami savaime – net ir smulkaus klausimo analizė yra reikšminga milžiniškame I PK istorijos paveiksle.[124]

Suprasdami mūsų laukiančio žygio atstumą ir mūsų laukiančio reljefo įvairovę, mes vis tiek leidžiamės į šį nuotykį, nes tam tikri istorijos klausimai savaime yra verti mūsų proto pastangų.

Tyrimo tikslas: Išnagrinėti bei atskleisti, kaip I PK priežasčių istoriografijoje, rašytoje nuo XXI a. pradžios, yra interpretuojami karo atsakomybės bei kaltės klausimai.

Tyrimo uždaviniai:

I. Išanalizuoti I PK priežasčių istoriografijos tyrimų, t.y., tyrimų apie tyrimus, tradiciją;

---

[120] Lrt.lt, Homo cultus. *Istoriko teritorija*. *Kražių skerdynės: įvykis ir vaizdinys*, radijo laida, ved. Aurimas Švedas, pokalbis su Dangiru Mačiuliu ir Darium Staliūnu. <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000277812/homo-cultus-istoriko-teritorija-kraziu-skerdynes-ivykis-ir-vaizdinys> [Žiūrėta: 2023-09-19].

[121] Friedrich Nietzsche, *Apie istorijos naudą ir žalą gyvenimui*, iš vokiečių kalbos vertė Tomas Sodeika, Apostrofa, 2022 (1874).

[122] David Löwenthal, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, 2015 (1985), p. 362.

[123] Aviezer Tucker, *Our Knowledge of the Past: A Philosophy of Historiography.* Cambridge University Press, 2004, p. 138.

[124] Marc Trachtenberg, *The Craft of International History: A Guide to* Method, Princeton University Press, 2006, p. 23.

II. Išsiaiškinti, kaip pirmojo XXI a. dešimtmečio Vakarų istoriografijoje yra vartojamos ir traktuojamos I PK kaltės ir atsakomybės sąvokos;
III. Apibrėžti, kaip antrajame XXI a. dešimtmetyje ir iki šių dienų yra vartojamos ir traktuojamos I PK kaltės ir atsakomybės sąvokos/kategorijos;
IV. Apibrėžti esminius Vakarų istoriografijoje vyraujančius sutarimus ir nesutarimus dėl karo kaltės ir atsakomybės klausimų;
V. Apibrėžti XXI a. Vakarų istoriografijos santykį – panašumus ir skirtumus – su ilgąja šio klausimo istoriografine tradicija;
VI. Atsakyti, ar (ir jeigu taip, kokį) pokytį gali žymėti disertacijoje nagrinėjama istoriografija istoriografijos teorijos požiūriu. Kitaip sakant, koks yra tyrimo aprėptyje esančios istoriografijos ir teorijos, kaip įrankio, skirto abstrakčiam reiškinių aiškinimui, santykis.

Tyrimo struktūra. Pirmojoje darbo dalyje yra gilinamasi į mūsų atliekamo tyrimo istoriografiją – tyrimus, kurie tyrinėjo I PK priežasčių istoriografiją; žvelgiama į visą tyrimų sandą nuo karo pabaigos iki XXI a. pradžios, didžiausią dėmesį tenkant sutelkti į Fischerio kontroversiją.

Antrojoje dalyje tiriama pirmojo XXI a. dešimtmečio istoriografija – žvelgiama trimis kryptimis: pirma, žvelgiama, į vieną labiau izoliuotą I PK istorijos, t.y., grynosios karo istorijos, atvejį, nuvedusį į diskusijas dėl I PK kaltės ir atsakomybės klausimų; antra, žiūrima, kaip I PK istorijos sintezėse yra kalbama ir kas yra kalbama apie mūsų tyrimo klausimus, I PK kaltės ir atsakomybės klausimus; trečia, gilinamasi į specifiškesnę šio periodo istoriografiją, tyrimus apie atskirų šalių užsienio politikos ar strategijos studijas, biografinius tyrimus ir karo priežasčių tyrimus.

Trečiojoje darbo dalyje centru tampa Christopherio Clarko veikalas, jis tampa svarbiausia atspirtimi ir posūkio tašku. Nagrinėjama Clarko pozicija ir atsispiriant nuo jos atliekama smulkesnė Liepos krizės istoriografijos analizė. Vėlei vis grįžtama prie Clarko ir žiūrima į tyrimui esmines kaltės ir atsakomybės kategorijas. Kaip ir antrosios dalies atveju, paskutiniuose trečiosios dalies skyreliuose žvelgiama į bendrąsias I PK istorijos sintezes ir specifiškesnius šalių užsienio politikos bei karo priežasčių tyrimus nuo Clarko darbo pasirodymo iki šių dienų.

Galime išvesti ir tam tikrą loginę tyrimo struktūrą. Pagrindinė tyrimo medžiaga – istoriografija, kurią mes tiriame, yra, pirma, istoriografija, kalbanti apie 1914 m. Liepos krizę, antra, istoriografija, priskirtina prie I PK

priežasčių tyrimų, šalių užsienio politikos tyrimų, I PK istorijos sintezės ir, rečiau, biografijos ar platesnės Europos istorijos sintezės. Tai savotiškai yra dvi vertikalios tiesės, o šias dvi tieses išilgai kerta dvi tiek istoriografinės, tiek mentalinės, istoriografinės ar net istoriosofinės horizontalios tiesės: pirma, tai Fischerio tezė, Fischerio kontroversija ir visi kiti po Fischerio sekę ginčai, priskirtini prie istoriografijos tyrimų, ypač svarbia figūra čia esant Annikai Mombauer; antra, tai Clarko pozicija ir jo pozicijos originalumo ar neoriginalumo, metodologijos ir kiti klausimai. Elementariai tariant, nagrinėjant Liepos krizės istoriografiją bei karo priežasčių ar sintezėms priskirtiną istoriografiją, šalia mintyje visuomet turime Fischerį ir Clarką, kaip du didžiausius istoriografijos ginčų šaltinius.

1. TYRIMŲ TYRIMAI: KAIP LIG ŠIOL BUVO RAŠOMA APIE PIRMOJO PASAULINIO KARO PRIEŽASČIŲ ISTORIOGRAFIJĄ?

I PK priežasčių, atsakomybės ar kaltės klausimo istoriografija buvo tyrinėta įvairiais rakursais. Konceptualūs istoriografijos tyrimai prasidėjo ties *Fischer Kontroverse* pradžia 1961 m. Tokie tyrimai ypač suaktyvėjo per artimiausius 10–15 metų po istoriografijos revoliuciją (*sic!*) sukėlusio Fritzo Fischerio darbo. Vėliau, ties antra XX a. antra puse, istoriografijos tyrimai retėjo, tačiau pasitaikė keletas svarbių išimčių. Istoriografinių tyrimų vėl ėmė pasirodyti ties XXI a. antruoju dešimtmečiu, Christopherio Clarko darbo pasirodymu ir I PK šimtmečio minėjimu.

I PK priežasčių istoriografijos tyrimus verta nagrinėti, nes konceptualus žvilgsnis į šių tyrimų tradiciją gali leisti, viena vertus, atsispirti nuo panašaus pobūdžio tyrimų, o, kita vertus, apibrėžti šio tyrimo vietą istoriografijos tyrimų margumyne. Kitaip tariant, atidus įsižiūrėjimas, kokie ir apie ką buvo lig šiol sekę istoriografijos I PK išvakarių tyrimai, leis mums atsakyti į klausimą, kurioje vietoje šioje nemažoje istoriografijos tyrimų lentynoje gali pretenduoti atsirasti mūsų tyrimas.

Sykiu detalus istoriografijos tyrimų aptarimas mums turėtų leisti atlikti dar vieną tyrimo kontekste esminį pratimą. Aptardami istoriografijos tyrimus mes kartu, absoliučiai savaime suprantama, kalbėsime apie pačią istoriografiją, apie kurią kalbą ją analizuojantys tyrimai. Taigi, išsamus istoriografijos tyrimų aptarimas mums turėtų leisti pamatyti visą istoriografijos raidą nuo Versalio konferencijos [125] iki trečiojo XXI a. dešimtmečio pradžios, pamatyti, kaip klostėsi istoriografijos istorija, kokie buvo pagrindiniai etapai, kaip tyrėjai ją bandė ir bando tipologizuoti bei narstyti. Taigi, atliekant šį pratimą mes išvengsime papildomo darbo aprašyti pačią istoriografijos istoriją, nes paprasčiausiai ją pamatysime nagrinėdami istoriografijos tyrimus.

Siekiant aiškumo ir struktūriškumo, šią istoriografijos tyrimų apžvalgą pjaustysime į keletą dalių. Pirmieji tyrimai, nagrinėjantys I PK priežasčių istoriografiją, pasirodė *Fischer Kontroverse* kontekste, tad šie tyrimai, apžvelgiantys diskusiją tarp Fritzo Fischerio, jo proponentų ir oponentų bei įvairius su Fischerio darbu susijusius kitus kontekstus, ir bus pradinis atskaitos taškas. Nors sunku nustatyti ribą, kada galime matyti *Fischer Kontroverse* pabaigą, tačiau ryškų brūkšnį brėšime ties 1990 m., kai

[125] Nes didelė dalis Fischerio kontroversijos metu pasirodžiusi tyrimų dalis kalbėjo apie istoriografiją nuo pat Versalio.

pasirodė John Langdon pateiktas istoriografijos tyrimas, vis dar vertinamas kaip vienu esminiu ir sunkiai pralenktu.[126] Įeinant į XXI a., atskiras dėmesys bus skiriamas Annikos Mombauer tyrimams. Annika Mombauer yra išsamiausiai ir nuosekliausiai tyrusi I PK priežasčių istoriografiją bei pati dalyvavusi polemikoje su atskirais istorikais, kurių pozicijoms ji nepritarė. Galiausiai, atskirai nuo Mombauer bus aptarti kiti paskutinių 20 metų periode pasirodę dažniausiai smulkūs ir apžvalginio pobūdžio tyrimai.

1.1. *Fischer Kontroverse:* ką tokio pasakė Fritzas Fischeris? Žvilgsnis iš istoriografijos tyrimų perspektyvos

Tik 1961 m. pasirodęs Fischerio veikalas, sukėlęs daug ir ilgų istorinių bei politinių diskusijų[127], sudarė sąlygas rastis karo priežasčių tyrimų istoriografijai. Iš esmės *Fischer Kontroverse* turime laikyti dalimi *Vergangenheitsbewältigung* (praeities įveikos) proceso – iš dalies netgi pradiniu artikuliuoto, konceptualaus, bet sykiu labai emocionalaus kalbėjimo apie praeitį Vakarų Vokietijoje, arba sulaužymo to, ką Hermannas Lübbe vadino *kommunikative Beschweigen* (komunikacine tyla).[128] Ryškiausi šios epochos įvykiai buvo Eichmanno teismas Izraelyje 1961 m., Aušvico personalo teismai 1963–1965 m., o iš dalies ir 1968 m. studentų protestai.

Fischer Kontroverse metu per 3-7 metų laikotarpį atsirado didelis kiekis istoriografinių pozicijų, kurios pritarė arba nepritarė Fischeriui. Toks staigus temos istoriografijos augimas, ko gero, natūraliai sąlygojo tai, kad dalis tyrėjų siekė apibendrinti šią diskusiją.

James Jollas 1966 m. straipsnyje nagrinėjo Fischerio tezes ir jo recepciją septinto dešimtmečio Vokietijoje. Jollas išskirtinį dėmesį skyrė Vokietijos kanclerio Bethmann Hollwego vaidmens, prasidedant karui, aptarimui. Nagrinėdamas Fischerio poziciją Vokietijos kanclerio klausimu,

---

[126] John W. Langdon, *July 1914: The Long Debate, 1918-1990*, New York, Oxford: Berg, 1990.

[127] Faktai apie ryškius politinius atspalvius Fischerio kontroversijos metu yra gerai žinomi ir aprašyti istoriografijoje. Pavyzdžiui, vienas ryškesnių epizodų nutiko 1964 m., kai kontroversijos įkarštyje Fischeris gavo Geothes Instituto pasiūlymą JAV pristatyti pirmąją knygą; į tai Gerhardas Ritteris ir Karlas Dietrichas Erdmannas reagavo parašydami laišką Vokietijos užsienio reikalų ministrui Gerhardui Schröderiui (CDU), o Schröderio ministerija laiško turinį patenkino ir atšaukė paramą Fischerio kelionei. Vėliau Fischeris visgi nuvyko šioms paskaitoms į JAV, kai dvylika amerikiečių istorikų *Die Zeit* išplatino protesto laišką, kurį pasirašė Gordonas Craigas, Fritzas Sternas, Hansas Rosenbergas, Klausas Epsteinas ir kiti.

[128] Hermann Lübbe, *Der Nationalsozialismus im deutschen Nachkriegsbewusstsein*, Historische Zeitschrift 236, no. 1, 1983, p. 594.

Fischerio poziciją lygino su jo kritikų tezėmis, o pats Jollas konstatavo, kad Vokietijos kancleris po Fischerio veikalo nebegali būti matomas kaip tragiškas personažas, kuris 1914 m. vasarą nesėkmingai siekė išvengti karo.[129] Autorius vėliau, 1975 m. paskelbė svarbią, jau minėtą I PK priežasčių poziciją, kuria į istoriografinę diskusiją įvedė naują „neišsakytų prielaidų“ (angl. *unspoken assumptions*) kategoriją, aiškinant prieškario tikrovę ir Liepos krizę.[130]

Žydų kilmės Amerikos vokietis George'as W. F. Hallgartenas 1969 m. publikuotame „imperializmo likimo“ esė rinkinyje vieną tekstą skyrė apžvelgti, kaip sako pats Hallgartenas, „vokiečių savirefleksijai po 50 metų“ (vok. *Deutsche Selbstschau nach 50 Jahren).*[131] Maxo Weberio mokinys, artikuliuotas socialdemokratas George W. F. Hallgartenas tarp istorinio ir istoriografinio balansuojančiame tekste apžvelgė Fischerio, jo šalininkų ir kritikų argumentus. Tekste aptariamos atskiros Fischerio tyrimo pirmosios dalies sudedamosios dalys, kritika ir kontrkritika, pavyzdžiui, svarstant, kodėl (ne) galima Bethmann Hollwego *Rugsėjo memorandumo* laikyti prieškarinės politikos dokumentu, kaip tai darė Fischeris.[132] Akivaizdžiai pritardamas Fischerio perspektyvai, Hallgartenas vietomis pats išryškina tam tikrus Fischerio analizės trūkumus. Pavyzdžiui, jis teigia, kad Fischeris vokiečių sprendimų priėmėjus laikotarpyje prieš I PK vaizdavo kaip besilaikiusius kone absoliučiai vieningos ir nepertraukiamos pozicijos.[133] Visgi Hallgarteno esė esmė yra parodyti Fischerio pozicijos revoliucingumą santykyje su visa ankstesne Vokietijos istoriografijos tradicija ir kaip Fischeris iš esmės sukrėtė šią tradiciją. Hallgarteno sako: „*Fischeris privertė šią istoriografiją pažvelgti į socialinių ir materialių interesų pragarą ir giliai ją išgąsdino, nurodydamas, kad tai gali būti jos pačios aplinkos atspindys".*[134]

---

[129] James Joll, *The Debate Continues: Fritz Fischer and His Critics*, Past & Present, Vol. 34, 1, 1966.

[130] James Joll, *The Origins of the First World War*, 229.

[131] George W. F. Hallgarten, *Deutsche Selbstschau nach 50 Jahren: Fritz Fischer, seine Gegner und Vorläufer*, in: ders., *Das Schicksal des Imperialismus im 20.Jahrhundert. Drei Abhandlungen über Kriegsursachen in Vergangenheit und Gegenwart* (Frankfurt a.M. 1969).

[132] Ibid., p. 112-114.

[133] Ibid. p. 111.

[134] *Fischer hat diese Geschichtsschreibung in die Hölle der sozialen und materiellen Interessen schauen lassen, und sie zutiefst durch den Hinweis erschreckt, dies möge ein Spiegel ihrer eigenen Umwelt sein*. Ibid., p. 130.

Fritzo Fischerio mokinys Imanuelis Geissas[135] 1972 m. paskelbtoje knygelėje pateikė istorinį ir vertinamąjį *Fischer Kontroverse* vaizdinį.[136] Geissas pats sudalyvavo kontroversijoje, kai 1963 m. publikuotoje pozicijoje sekė savo *Doktorvater* Fischeriu ir pritarė pirmutinės Vokietijos karo kaltės vertinimui bei parengė karo išvakarių dokumentų dvitomį.[137]

Glaustame, kiek enciklopedinį aprašymą primenančiame tekste Geissas aptarė visą temos istoriografijos raidą nuo 1914 m. iki 1960 m., pristatė Fischerio darbą ir esmines tezes, parodė knygelėje vis minimo *Zunft* (istorikų gildijos/cecho) reakciją į Fischerio darbą, o toliau *Fischer Kontroverse* chronologiškai supjaustė į kelis gabalus. Nuo 1964 m., anot Geisso, į istorinę diskusiją pradėjo kištis VFR politinis laukas, o tai sąlygojo diskusijos emocionalizaciją (vok. *Emotionalisierung*).[138] Geissas aptarė žymesnes, kaip jis teigė, *Zunft* atstovų – Gerhardto Ritterio, Karlo Dietricho Erdmanno, Egzmont Zechlino – istoriografines intervencijas *contra* Fischeriui. Atskirai aprašyti dveji Fischerio darbo aptarimui skirti istorikų suvažiavimai/kongresai – tai 1964 m. *Berlin Historikertag* ir 1965 m. *Wiener Historikerkongreß*, jų turinys ir susirinkimus supęs ažiotažas. 1965-1972 m. laikotarpį Geissas laikė mokslinės klarifikacijos (nuskaidrinimo) procesu (vok. *der wissenschaftliche Klärungsprozeß),* kai, Geisso įsitikinimu, buvo substancialiai paneigti Fischerio kritikų argumentai. Galiausiai, jis išsamiau aptarė istoriografines ir politines kontroversijos pasekmes, o detalesnį dėmesį mes skirsime būtent Geisso aptartom istoriografinėm pasekmėms, kurios šio tyrimo kontekste yra gerokai reikšmingesnės bei atskleidžiančios Geisso tyrimo interesų pagrindą.

Laikotarpyje tarp 1914-1960 m., anot Geiss, egzistavusi Vokietijos nekaltumo tezė (vok. *Unschuldthese*) yra mirusi, nes Fischeris iš esmės apvertė visą lig tol egzistavusią karo išvakarių temos istoriografiją. Fischerio tyrimas reikšmingas ir tarptautinei, ir Rytų Vokietijos istoriografijai. Mokslo istorijos požiūriu, kaip teigia Geissas, Fischerio tezė yra vienas ryškiausių pastarojo meto pavyzdžių, kai akivaizdžiai istoriškai *uždaryta* tema staiga dėl

[135] Vienas svarbiausių XX a. Vokietijos istorikų, sudalyvavęs visose svarbiausiose istoriografinėse kontroversijose, kaip ir Hallgartenas, artikuliuotas socialdemokratas, vienas tų, kurie pastūmėjo posūkį į *Weltgeschichte* bei užsiėmė tyrimų tyrimais. Pgl., Imanuel Geiss: *Geschichte im Überblick: Daten und Zusammenhänge der Weltgeschichte*. Überarbeitete und erweiterte Neuauflage. Rowohlt, Reinbek 2006.

[136] Imanuel Geiss, *Studien über Geschichte und Geschichtwissenschaft*, Suhrkamp Verlag, 1972.

[137] Imanuel Geiss, *Julikrise und Kriegsausbruch 1914. Eine Dokumentensammlung.* 2 Bände. Verlag für Literatur und Zeitgeschichte, Hannover 1963/1964.

[138] Geiss, *Studien über Geschichte und Geschichtwissenschaft*, p. 145-146.

naujos medžiagos ir dėl kitokio mokslinio požiūrio, kai mokslininkas tyrimo neorientavo pagal šalies nacionalinius interesus, pasirodė naujoje šviesoje. Anot Geisso, Fischerio darbas išryškino tęstinumą tarp kaizerio Vokietijos ir Hitlerio Vokietijos karo politikos dviejuose pasauliniuose karuose, taigi Fischeris praskleidė ne tik I PK, bet ir II PK istoriografiją.[139]

Paskutiniuose Geisso istoriografinių išvadų punktuose ryškiausiai matyti Geisso tiesioginis, neslepiamas ir retoriškai prisodrintas artumas Fischeriui ir antipatija jo kritikams, kuriuos jis apibrėžia *Zunft* terminu. Pirma, anot Geiss, neracionali ir dažnai nemoksliška *Zunft* reakcija iš esmės diskreditavo šio nacionalinio, konservatyvaus, liberalaus (jis būtent vartoja šias sąvokas tokia seka) istorikų rato autoritetą.[140] Antra, kontroversija sąlygojo generacinę Vokietijos istoriografijos revoliuciją, kai daugelis vyresnės istorikų kartos mokinių nepasekė savo mokytojų pėdomis, o drauge su Fischeriu atmetė visą tradiciją, taigi, anot Geisso, Fischeris, atlikdamas sąmoningą esamos ortodoksijos intelektualinę provokaciją, palaužė patriarchalinį Vokietijos istoriografijos pobūdį.[141]

Užbėgant kitai analizės daliai už akių, verta konstatuoti, kad šis Geiss tyrimas yra kone ryškiausiai užimantis poziciją Fischerio ir jo kritikų atžvilgiu. Iš esmės, šį istoriografijos tyrimą galima laikyti dar viena pozicija *Fischer Kontroverse* kontekste, o ne siekiu pateikti objektyvų žvilgsnį į pačią kontroversiją.

Vienas iš Vokietijos XX a. antros pusės istoriografijos grandų, Geisso bendrapartietis socialdemokratas Wolfgangas J. Mommsenas 1973 m. straipsnyje nagrinėjo šią temą. Straipsnį reiktų laikyti viduriu tarp istoriniopoleminio ir istoriografinio. Istoriniu-poleminiu jis yra ta prasme, nes reaguoja į tuo metu vyraujanti *Innenpolitik* ginčą, t.y., vieną iš Fischerio kontroversijos niuansų dėl to, kas Vokietijos vidaus politikoje buvo esminis užsienio politikos „kūrėjas“, šia prasme kalbant ne apie žmogų, o apie, pavyzdžiui, reiškinį, instituciją ar idėją. Mommsen išskyrė keturis istoriografijoje vyraujančius kaizerio epochos užsienio politikos aiškinimus. Pirma, tai sociomarksistinis aiškinimas, akcentuojantis įvairių interesų grupių svarbą, kurios skatino agresyvią užsienio politiką. Antra, moralistinė žiūra – Mommsenas ją vadina *Gesinnungsethische* pagal Maxo Weberio moralės filosofijos *Gesinnungsethik* (liet. įsitikinimų etika) kategoriją, taigi pagal šią moralistinę perspektyvą yra kritiškai analizuojamos ideologinės laikotarpio struktūros. Trečia mokykla, teigianti, kad agresyvi Wilhelmo epochos

[139] Ibid., p. 29-44.
[140] Ibid., p. 127-128.
[141] Ibid., p. 128.

užsienio politika gimė iš elitų siekio atremti demokratizacijos tendencijas. Bei ketvirtas funkcinis-struktūrinis požiūris, kuris žvelgia į konstitucinių ar valdymo struktūrų (ne) veikimą, kurį lėmė įvairių socialinių grupių įtaka, industrializacija, populiarioji kultūra, arba, *in abstracto*, modernizacija.

Taigi, viena vertus, jis aptaria šias keturias istoriografines perspektyvas, kurias pats įvardina (sukuria), tačiau kartu leidžiasi ir į labiau istorinį-poleminį ginčą. Mommsen prisijungė prie tuo metu karštos diskusijos dėl 1912 m. gruodžio karo tarybos posėdžio [142] esmingumo, kurį grindė Britanijoje dirbęs vokiečių istorikas J. Röhl, prie kurio dar ne kartą sugrįšime, ir F. Fischeris; Mommsenas teigė, kad 1912 m. gruodžio karo tarybos posėdyje buvo rimtai svarstomas kilsiančio karo variantas ir buvo svarstoma, kokių žingsnių reiktų imtis, tačiau visai kas kita yra sakyti, kad šiame posėdyje Vokietijos vyriausybė nusprendė (*sic*!) pradėti karą, ką iš esmės knygoje *Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911 bis 1914* [143] tvirtino Fischeris.

Fischerio šaltinių interpretavimo problemą Mommsenas apibūdina kaip tokią, kad Fischeris žymiai daugiau dėmesio skiria tam, ką žmogus pasakė, nei tam, ką žmogus padarė. Kitaip tariant, Mommseno manymu, Fischeris savo tyrimuose gerokai per daug reikšmės teikia retorikai.

---

[142] Istoriografijoje dažnai minimas 1912 m. gruodžio 8 d. Berlyne vykęs aukščiausios Vokietijos politinės ir karinės vadovybės susirinkimas. Balkanų karų metu vykęs susitikimas svarstė karo Europoje galimybę pagal panašią matricą, kokia įvyko Europoje 1914 m. liepą-rugpjūtį. Susitikime tikrai buvo kalbėta apie artėjantį karą, priimti sprendimai greitinti povandeninių laivų gamybą, gilinti Kylio kanalą, paraginti spaudą formuoti neigiamą Rusijos įvaizdį ir kt. Vienintelis šaltinis, pagal kurį rekonstruotas susitikimo turinys, tai susitikime dalyvavusio admirolo Georgo von Müllerio dienoraštis, Röhlo atrastas 1965 m. (apie tai išsamiau – toliau tekste). Grubiai apibendrinant diskusiją dėl vadinamosios *Karo tarybos* posėdžio, turėtume sakyti, kad Fischeriui, Röhlui ir jų palaikytojams tai buvo įrodymas, kad Vokietija planavo, matė kaip neišvengiamą ir sistemingai siekė karo Europoje. Prieštaraujantys tokiam požiūriui (iš šviežesnių, pavyzdžiui, tas pats Clarkas, o kartu Holgeris Afflerbachas) teigia, kad jokios konkrečios pasiruošimo karui priemonės po susitikimo nebuvo įgyvendintos, o krizės atmosfera greitai nuslūgo; sykiu, faktas, kad susitikime nedalyvavo kancleris Bethmann Hollweg parodo, kad susitikime negalėjo būti priimti jokie galutiniai sprendimai dėl pasiruošimo karui jame nedalyvaujant svarbiausiai Vokietijos politinei figūrai. Annika Mombaeur, *The Origins of the First World War: Diplomatic and military documents*, Manchester: Manchester University Press, 2013, p. 84-87.

[143] Fischer, *Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911 bis 1914,* p. 160-168. Bendrame kalbėjime apie Fischerio kontroversiją dažnai nėra atskiriama, kad būtent šiame vėlesniame Fischerio veikale buvo pateiktas gerokai kategoriškesnis Vokietijos užsienio politikos kritinis vertinimas – toks vertinimas, kuriame Vokietija bent jau nuo 1912 m. gruodžio yra planavusi ir sistemingai siekusi europinio karo pradžios.

Galiausiai, reaguodamas į visą *Fischer Kontroverse*, Mommsenas teigė, kad Berlynas siekė konflikto lokalizacijos Balkanuose, Bethmann Hollwego veiksmus 1914 m. liepą-rugpjūtį sąlygojo ne ambicija ir galios troškimas, o silpnumas ir neaiškumas; *blank check* suteikimą Austrijai-Vengrijai (Vokietijos 1914 m. liepos 5-6 d. suteiktą paramą Vienai imtis karinių veiksmų prieš Serbiją) Mommsenas vadina lūžiu Vokietijos užsienio politikoje, o šį sprendimą Bethmann Hollwegas priėmė abejodamas. Galutinė Mommseno išvada apie istorinę/epistemologinę I PK priežasčių suvokimo problemą – tai, kad Vokietijos, Austrijos-Vengrijos ir Rusijos valdžios sistemos 1914 m. vasarą nebuvo adekvačios vykstančių socialinių pokyčių ir masių politikos kontekste.[144]

Tais pačiais 1973 m. pasirodė pirmasis Prancūzijos istoriko bandymas apibendrinti diskusiją Vokietijoje. Socializmo ir internacionalo istorijos tyrinėtojas Jacques Droz 1973 m. publikavo istoriografinę esė apie I PK priežastis.[145] Knygą sudaro Vokietijos atsakomybės klausimui tarpukario politikos, istorijos ir istoriografijos kontekstuose skirta dalis, su akcentu Prancūzijos ir JAV istoriografijai, Jules Isaac[146] tezei bei marksistinei I PK pradžios interpretacijai. Droz siekia parodyti temos istoriografijos, rašytos po II PK, tęstinumą, interpretuojant I PK išvakares, ir Fischerio 1961 m. darbo sukeltą radikalų istoriografijos posūkį. Kaip ir Imanuel Geiss, taip ir Droz aptardamas Fischerio kritikus pasirenka kalbėti apie Gerhardt Ritter, Egmont Zechlin ir Karl Dietrich Erdmann, o analizę užbaigia antrojo Fischerio darbo apžvalga. Stambus nedidelį tyrimą apibendrinantis išvadų skyrius išsiskiria ypatingu dėmesiu kaizerio ir Hitlerio Vokietijos istorijos epistemologijai Fischerio darbo kontekste, kurį Droz vadina keičiančiu Vokietijos istoriją ir jos refleksiją. Nors šios Droz išvados nėra tiesiogiai susijusios su šio tyrimo tema, tačiau jų artikuliaciją verta atlikti, siekiant atskleisti Droz tyrimo charakteringumą bei autoriaus interesų klodus.

Anot Droz, Fischeris sukrėtė Vokietijos politinę sąmonę, sugriaudamas simplifikuotą Vokietijos istorijos interpretaciją, kurioje Hitleris

---

144 Wolfgang J. Mommsen, *Domestic Factors in German Foreign Policy before 1914*, Central European History, Vol. 6, No. 1, 1973, pp. 3-43.

145 Jacques Droz, *Les causes de la Premiere Guerre Mondiale. Essai d'historiographie*, Éditions du Seuil, 1973.

146 Jules Isaac – vienas žinomiausių XX a. pirmos pusės prancūzų istorikų. Isaac kalba apie plačiuosius prieškario fenomenus – militarizmą, nacionalizmą, imperializmą. Išskiria nacionalinių naratyvų pateikiamą neobjektyvų karo išvakarių vertinimą ir iš esmės atmeta vienos ar kitos šalies atsakomybės ieškojimo pastangas. Karo priežastis jis mato kaip kolektyvinės diplomatijos nesėkmių, šalių tarpusavio nepasitikėjimo ir nepamatuotų ambicijų sumą. Jules Isaac, *Un débat historique 1914. Le Problème des origines de la guerre,* 1933.

buvo matomas kaip išskirtinis fenomenas Vokietijos istorijoje. Tarpukario Vokietijos istorikų siekis atsiriboti nuo Vokietijos kaltės momento, o kartu ir, anot Droz, objektyvi I PK išvakarių refleksija Hitlerio sėkmę Vokietijoje būtų padarę kur kas sunkesnę. Šia prasme 1961 m. buvo apsukta visa Vokietijos istorijos ir istoriografijos tradicija, taigi, Droz teigimu, Fischerio knyga nėra tik knyga apie istoriją, ji pati kuria istoriją[147]. Pavyzdžiui, iš esmės suabejojęs *Primat der Aussenpolitik* žiūra į politinę istoriją, Fischeris, anot Droz, paneigė tai, kas buvo suformuluota Leopoldo von Rankes ir ligtol nebuvo paneigta.

Visgi, kiek paradoksaliai ankstesnei argumentacijai, Droz pateikdamas savąjį I PK priežasčių vertinimą, nepritaria vienatinės Vokietijos atsakomybės ar kaltės tezei, o, akivaizdžiai žvelgdamas per marksistinius, struktūralistinius akinius, teigia, kad karo pradžią reiktų matyti kaip politinės kultūros ir imperializmo rezultatą. Antai, socializmo baimė, Droz teigimu, šalių elitus vertė į karą žiūrėti kaip į legitymų ar net pageidautiną Europos problemų sprendimų būdą.

Tačiau būtent Vokietijos istorijos svarstymuose matyti Droz tyrimo kraštutinumas ir išskirtinumas iš kitų istoriografijos tyrimų, kai Droz teigia, kad paklusnumas autoritetui (vok. *Obrigkeit*), kylantis iš liuteronizmo, pasitarnavo Veimaro respublikos griovėjams ir nacionalsocializmo teoretikams, ir klausia, ar įmanoma nematyti nacionalsocializmo ištakų Bismarcko politinėje filosofijoje ir pseudokonstitucinėje kaizerio valstybės struktūroje. Paskutinis knygos sakinys grandiozinis:

„*Tačiau tai, kad būtent vienas Vokietijos pilietis, nepaisydamas iliuzijų ir prietarų, kuriais buvo maitinama tauta, išdrįso suabejoti savo šalies praeities pagrindu, yra įvykis, kuris paženklins ne tik vokiečių istoriografiją, bet ir pačios vokiečių tautos, apakintos tų, kurie jai melavo, ir paragintos laisvai permąstyti savo istoriją, likimą*"[148].

Droz tyrimas, kaip ir iš dalies I. Geisso tyrimas, mums pasitarnauja, kaip ryški iliustracija, kokie suinteresuoti (nors ir profesionaliai pripažįstami) buvo dalis pirmųjų *Fischer Kontroverse* istoriografijos tyrimų, kai autoriai sau leisdavo ne tik, I. Geiss atveju, Fischerio kritikus išvadinti *neracionaliais* ir *nemoksliškais*, bet ir šiuo, prancūzų istoriko atveju, leisdavo sau nubrėžti

[147] „*un livre, comme on l'a dit justement, qui n'est pas seulement un livre d'histoire, mais un livre qui fait l'histoire*" Droz, p. 166.

[148] „*Mais que précisément un citoyen allemand, malgré les illusions et les préjugés dont la nation avait été nourrie, ait eu le courage de mettre en cause tout un pan de son passé: c'est là un événement qui ne marquera pas seulement l'historiographie allemande, mais le destin même du peuple allemand, éclairé sur ceux qui lui ont menti et appelé à repenser librement son histoire*." Droz, p. 181. Už sklandų šio fragmento vertimą į lietuvių kalbą esu dėkingas Monikai Šipelytei.

didaktiškus apibendrinimus apie tautų, kurioms, jų teigimu, „amžiais buvo meluojama", istorinius likimus.

Australų istorikas John A. Moses[149] 1975 m. knygoje akcentavo Fischerio pozicijos svarbą visai Vokietijos istorijos tradicijai ir teigė, kad Fischeris atliko Vokietijos istoriografijos revoliuciją. Anot Moses, Fischeris paneigė visą Vokietijos istorijos rašymo tradiciją nuo Leopoldo von Rankes iki Gerhardo Ritterio, nes atsiribojo nuo esminės šios istoriografinės tradicijos tyrimo kategorijos – valstybės. Fischerio kritikai Vokietijoje laikomi šios steitistinės istoriografinės tradicijos šalininkais, kurie nesugebėjo pamatyti fundamentalių Bismarcko ir kaizerio Wilhelmo II valstybės trūkumų. Šia prasme, kaip teigiama, Fischeris atliko esminį lūžį – jis pirmasis sugebėjo detaliai kritiškai pažvelgti į imperinę Vokietiją bei jos agresyvią užsienio politiką, kuri Europoje sukėlė Didįjį karą, o šio naratyvo įvedimu Fischeris demokratizavo Vokietijos istoriografiją.[150] Moses suformulavo garsią tezę, dažnai kartotą vėlesniuose istoriografijos tyrimuose bei bendrai pačioje istoriografijoje, poetiškai apibūdinančią Fritzo Fischerio darbo esmingumą:

„*Vieną sykį dešimtmetyje ar kartoje istorikų pasaulis gali būti nustebinamas tokiu tyrimu, kuris ne tik sudaužo ankstesnius įvaizdžius, atskleisdamas naują istorinę medžiagą, tačiau kartu kelia naujus klausimus apie visų ankstesnių metodologijų validumą. Būtent tokį tyrimą atliko profesorius Fritzas Fischeris knygoje Griff nach der Weltmacht*."[151]

Fischer-Kontroverse penkiolikos metų sukakties proga 1980 m. Volkeris Berghahnas, pats dalyvavęs kontroversijoje, žurnale *Geschichte und Gesellschaft* pateikė po Fischerio veikalo 1961 m. iškilusią diskusijos apžvalgą ir tuometinės temos istoriografijos padėties aptarimą.[152] Aptarinėdamas įvairius Fischerio palaikytojų (e.g., I. Geiss) ir jo kritikų (e.g., G. Ritter, G. Mann, A. Hillgruber[153]) argumentus, Berghahn teigė, kad

[149] Turbūt vienintelis iš čia aptariamų istorik(i)ų, be kita ko, esantis (anglikonų) kunigu; jo sūnus – A. Dirk Moses, žinomas genocidų istorijos tyrėjas.

[150] John A Moses, *The Politics of Illusion: The Fischer Controversy in German Historiography*, New York: Barnes and Noble, 1975.

[151] Ibid., p. 137.

[152] Volker Berghahn, *Die Fischer-Kontroverse – 15 Jahre danach*. In: Geschichte und Gesellschaft, 3/1980, p. 403–419.

[153] Tiesa, A. Hillgruberio atvejis yra gana išskirtinis. Į Fischerio argumentus Hillgruberis reagavo kitaip, nei daugelis ryškiausių Fischerio kritikų. Hillgruberis sutiko su Fischeriu, kad Vokietija buvo esminė atsakinga šalis, kurios politika privedė prie I PK, tačiau, kaip kitos diplomatijos istorijos mokyklos – *Primat der Aussenpolitik* – atstovas, Hillgruberis teigė, kad 1914 m. vasarą Vokietija ėmėsi *apskaičiuos rizikos* sprendimo bei atmetė Fischerio ir jo palaikytojų *Primat der*

Fischerio kritikai menkai gilinosi į Fischerio argumentų esmę, o vietoje Fischerio detalios analizės pasitelkė tokias abstrakčias sąvokas kaip likimas (*Verhängnis*), žmogiškasis aklumas (*Menschlichen Blindheit*) ar aljansų automatizmas (*Automatismus der Bündnisse*). Berghahn kiek kitaip nei dauguma kitų istoriografiją aptarinėjusių istorikų save drąsiai straipsnyje priskyrė į Fischerio palaikytojų draugiją bei kėlė klausimą ne ar, o kada Fischerio paradigma įsitvirtins Vokietijos istorijos vadovėliuose ir istorinėje sąmonėje bei teigė, kad penkiolikos metų vis dar nepakako. Šia prasme įdomus ir svarbus istoriografijos istorijos prasme yra Berghahno užtikrintas rakursas, kuris pasireiškia teiginiais, pavyzdžiui, cituojant John Röhl 1973 m. užrašytą tezę, kad kontroversija dėl trumpojo laikotarpio I PK priežasčių yra pasibaigusi ir po L. Albertini, F. Fischerio ir I. Geisso darbų tarptautiniu mastu yra sutariama, kad esminė atsakomybė glūdi Berlyne. Apibendrindamas 1980 m. istoriografijos padėtį Berghahnas tvirtino nusistovint konsensusą, apimantį Fischerio tezę ir teigiantį, kad Vokietijos vadovybė eskalavo Liepos krizę iki pasaulinio karo nors ji buvo geriausioje pozicijoje krizę suvaldyti. Visgi Berghahnas taip pat paliko šiek tiek vietos nesutarimui, teigdamas, kad istoriografijoje vis dar nėra sutariama, kokie buvo Berlyno skaičiavimai liepos pradžioje. Vieni, o kartu ir Fischeris, sako, kad nuo pat liepos pradžios Vokietijos politika buvo sąmoninga ir apgalvota eskalacija, o kiti sako, kad Vokietija pradžioje siekė apribotos konfrontacijos Balkanuose, nors ir kancleris Bethmann Hollwegas gerai suprato pasaulinio karo riziką, glūdinčią tokioje Vokietijos politikoje.

1984 m. Wolfgangas Jägeris paskelbė tyrimą, išsiskiriantį ne tiek savo gyliu, kiek pločiu.[154] Jägeris vienas pirmųjų aptarė istoriografijos raidą nuo pat Versalio konferencijos: keli istoriografijos etapai tarpukaryje, iki Fischerio ir po Fischerio. Išsyk verta konstatuoti, kad nors Jägerio tyrimas gerokai platesnis nei anksčiau sekę, tačiau jis apsiriboja tik Vokietijos istoriografijos ribomis, pavyzdžiui, kitus svarbius *ikifischerinės* paradigmos autorius (S. Fay, P. Renouvin, L. Albertini) paminėdamas tik tarp kitko. Iš šiandienos istoriografijos tarptautiškumo pozicijų tai atrodo gana keistai, tačiau sykiu indikatyviai, pastebint, kokia lokali iki pat XX a. antros pusės vis dar buvo I PK išvakarių istoriografija bei, atitinkamai, šios istoriografijos tyrimai.

Innenpolitik argumentus, kurie akcentavo Vokietijos vidaus politikos varomųjų jėgą svarbą užsienio politikai 1914 m. vasarą, tiek anksčiau, formuojant *Wilhelmstrasse* užsienio politiką.

154 Wolfgang Jäger, *Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland. Die Debatte 1914–1980 über den Ausbruch des Ersten Weltkrieges*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1984.

Jägerio tyrimas temos tyrimų kontekste išsiskiria atidžiu dėmesiu klausimui, koks yra istoriko santykis su tyrinėjamu objektu. Aptardamas tarpukarinę I PK istoriografiją jis ypatingą dėmesį skiria politiniams kontekstams ir istoriografijos priklausomybei nuo politikos. Būtent tarpukariu po Versalio konferencijos karo temos istoriografija iš esmės buvo politiniu įrankiu, kaip sako Jägeris, kilo „karas dėl karo“ (vok. *Krieg um den Krieg*), t.y., karas dėl to, koks turi būti karo kaltės vertinimas.[155] Atsispirdamas nuo tarpukario bei kalbėdamas tiek apie pokario bei *Fischer Kontroverse* istoriografiją, Jägeris sako, kad istorijos mokslas gali būti adekvačiai suprastas tik nagrinėjant faktorius, esančius už istorijos disciplinos ribų – analizuojant tai, kas atspindi istoriko politinius ir moralinius interesus, arba, kaip tai vadina Jägeris, „Erkenntnisleitende Interessen“ (liet. *kognityviniai* arba *pažintiniai interesai*). Taigi šioje analizėje istorikų interesų suvokimas yra esminis. Jägerio teigimu, kad ir kaip skyrėsi atskirų istorikų, socialinių mokslų atstovų ar publicistų mokslinė savivoka, jie praeitį rekonstravo, vadovaudamiesi praktiniais ir politiniais interesais.[156] Kitaip tariant, Jägeris drąsiai teigė, kad negali būti jokio pilno objektyvumo ar skaidriai nešališko santykio tarp istoriko ir jo objekto, o ypač tokioje politiškai jautrioje temoje kaip I PK priežasčių, atsakomybės ar kaltės tyrimai. Toks artikuliuotas istorikų „kognityvinių interesų“ svarstymas Jägerio tyrimą išskiria iš šios epochos istoriografijos tyrimų.

Pats Jägeris aiškiai reiškė simpatijas Fischerio pozicijai, iš esmės pritardamas *Sonderweg* [157] paradigmai teigė egzistuojant stulbinančiam

[155] Ibid., p. 22.

[156] Ibid., p. 197.

[157] *Sonderweg* – tai unikalios Vokietijos istorinės raidos, arba, pažodžiui, *išskirtinio kelio* istoriografinė tradicija. Grindžiama keliais teiginiais: tariamai vėlyva Vokietijos industrine revoliucija ir išlikusių feodalizmo liekanų; nepasisekusia 1848 m. revoliucija; Vokietijos suvienijimu ne demokratine ar liberalia, o prūsų karine kasta; reakcingų elitų politinis ir ekonominis dominavimas po Vokietijos suvienijimo; Veimaro respublikos natūralus atmetimas dėl demokratinės tradicijos neturėjimo ir prūsų militarizmo, o viso to kulminacija – Hitleris. Priklausomai nuo skirtingų *Sonderweg* proponentų, dažnai šioje gijoje dar įpaišomas ankstyvasis vokiškas antisemitizmas, brendęs ir subrendęs iki *die Endlösung*. Tokie pasakojimai, pavyzdžiui, matyti A.J.P. Tayloro ir Hans-Ulrich Wehlerio Vokietijos istorijos rašyme: Taylor, A.J.P. *The Course of German History*, Hamish Hamilton 1945; Hans-Ulrich Wehler, *Von der "Deutschen Doppelrevolution" bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849–1914* (1995). Tuo tarpu Fischerio darbas, esantis arčiausiai *Sonderweg* perspektyvos, publikuotas 1979 m., jau gerokai aprimus kontroversijai. Fischeris čia teigia buvusį esminį tęstinumą tarp Vokietijos politikos ir karo tikslų I PK ir II PK metu. Hitlerį Fischeris vadino

kontinuumui tarp keturių Vokietijos istorijos etapų – Bismarcko ir kaizerio Vokietijos, Veimaro Vokietijos, nacionalsocialistinės Vokietijos ir Federalinės Respublikos. Jägeris šį kontinuumą apibrėžė per „nacionalinio konservatyvaus konsensuso“ perspektyvą, anot kurios buvo pabrėžiamas Vokietijos nekaltumas dėl I PK ir Bismarcko/kaizerio Vokietijos tvarumas. Fischerio darbas šia prasme apvertė Vokietijos istorijos mokslą bei šalies istorinę savimonę. Jägerio manymu, Fischeris leido kritiškai išnagrinėti Vokietijos politiką prieš I PK, taigi ir visą naujausią Vokietijos istoriją. Drauge Fischeris sukūrė prielaidas Vokietijos istoriografijos transformacijai, kai pliuralistinėje visuomenėje ima vyrauti daugybė konkuruojančių požiūrių ir interpretacijos modelių. Svarbi Jägerio tezė – priešingai nei tarpukariu, Jägerio rašymo metu diskusijoms dėl karo kaltės nebetinka vartoti nacionalinio ginčo (vok. *nationale Großkontroverse*) sąvokos; tai yra nebe nacionalinio tapatumo, o politinių ir socialinių grupių tapatumo klausimas.

Galiausiai Fischerio svarbą Jägeris sieja ir su istorijos metodologijos pokyčiais VFR. [158] Bielefeldo istoriografijos mokyklos [159] atsiradimas tiesiogiai susijęs su Fischeriu, nes, kaip teigiama, nors Fischeris naudojo tradicinius politinių ir diplomatinių dokumentų studijų metodus, tačiau priėjo struktūrines socialinę, ekonominę ir ideologinę XX a. pradžios Vokietijos būklę apibrėžiančias išvadas – pavyzdžiui, kritinė socialinė istorija įgavo pagrindą tik su Fischeriu.

Kol kas verta pasakyti tik tiek, kad Jägerio tyrimas gerokai išsiskiria siekiu pažvelgti į Vokietijos istorinės tapatybės ir istorikos raidos aspektus,

---

kaizerio Wilhelmo epochos produktu, o žiauraus antisemitizmo tendencijas jis taip pat mato kaizerinėje Vokietijoje bei ypač suvešėjusias per I PK. Be kita ko, Fischeris šioje ypač pabrėžia vidaus veikėjų – pramonininkų, kultūrininkų, biurokratijos, Liuteronų bažnyčios – susipynimą su valdžios struktūromis tiek Kaiserreich epochoje, tiek Vokietijoje po 1933 m. Visa Vokietijos istorija tarp 1871 ir 1945 m., Fischeris teigia, buvo viena. Fritz Fischer, *Bündnis der Eliten: Zur Kontinuität der Machtstrukturen in Deutschland*, 1871–1945, 1979; dar vėliau, atliepiant Historikerstreit publikuotas esė rinkinys: Fritz Fischer, *Hitler war kein Betriebsunfall*: *Aufsätze*, C.H.Beck, 1992. Prie šiandieninių tokio požiūrio aidų galėtume priskirti Katja Hoyer, anot kurios, Bismarckas, kaizeris ir Hitleris turėjo identišką problemą – prastai suvienytą Vokietiją, kurios vieningumą galėjo išlaikyti tik per plėtrą, tačiau tik Bismarckas laikėsi nuosaikesnės pozicijos. Katja Hoyer, *The Rise and Fall of German Empire*, Stroud: The History Press, 2021.

[158] Jägerio teigimu, Hans Ulrich-Wehler ir Jürgen Kocka iškeltos naujos teorinės ir metodologinės perspektyvos tiesiogiai siejasi su Fischerio įvykdytu paradigmos sulaužymu.

[159] Tai viena iš Lietuvoje labiau žinomų ir prieš gerą dešimtmetį intensyviai Aflredo Bumblausko, Zenono Norkaus artikuliuotų istoriografijos mokyklų. Sud. Arūnas Poviliūnas, *Istorinė sąmonė ir Istorijos didaktika*, Vilnius: Solertija, 1997.

tačiau į Jägerio tyrimą reikia žvelgti jägeriškai. Ši perspektyva gana ideologizuota[160], nelabai istorinė, o greičiau sociologinė, todėl neišvengiamai šiame kontekste turinti ryškių trūkumų. Jägeris sąžiningai pripažįsta save esant Fischerio mokyklos palaikytoju ir tai kartu sąlygoja Jägerio analizės subjektyvumą ir angažuotumą.

Panašia nata suskamba ir istoriografijos istoriko Georg Iggers 1985 m. sudarytame straipsnių rinkinio, kuriuo bandoma iš socialinės istorijos perspektyvos permąstyti Bismarcko ir kaizerio Vokietijos istoriją, įvadinėje dalyje publikuotas Vokietijos istoriografijos raidos aprašymas, o jame atitinkamas dėmesys skiriamas Fischeriui. [161] Iggerso tekstas iš kitų istoriografijos tyrimų išsiskiria atidumu Fischerio darbo atneštiems Vokietijos istoriografijos metodologiniams pokyčiams.

Fischerio kritinis žvilgsnis į Vokietijos istoriją ir tyrimo rakursas leido keisti istorijos metodologiją, kai nuo naratyvinio pasakojimo apie esminius sprendimų priėmėjus buvo pereita prie platesnio politinio ir socialinio konteksto aprašymo, kuriame šie sprendimai priimami. Marksistinės istorijos filosofijos įtaka čia svarbi, sako Iggersas, nes Fischerio šalininkai Vokietiją iki I PK traktavo kaip voratinklį, kuriame vyksta sudėtingi santykiai tarp skirtingų klasių, kartu – ir konfliktiški, ir bendradarbiavimu grįsti klasiniai santykiai. Šia prasme, nors Fischerio šalininkai nebuvo marksistai, tačiau Marxo istorijos filosofijos įtaka naujai, po Fischerio gimusiai metodologijai yra akivaizdi. Geriausias tokio naujo požiūrio pavyzdys, anot Iggerso, tai galutinėje *Fischer Kontroverse* fazėje, 1973 m., publikuotas Jürgen Kocka darbas *Klassengesellschaft im Krieg 1914-1918* [162]. Ši ir kita nauja istoriografija, Iggerso teigimu, 1871-1914 m. Vokietijos istoriją traktuoja kaip politinį konfliktą, sąlygotą socialinių įtampų, gimusių iš industrializacijos, ir būtent šis konfliktas turėjo esminę įtaką Vokietijos užsienio politikai.

Žinomas vokiečių istorikas, publicistas ir viešosios erdvės veikėjas Gregoras Schöllgenas 1986 m. paskelbė apžvalginį straipsnį, skirtą 25-osioms

[160] Antai, Jägeris visiškai neutraliai aptarinėja Vokietijos demokratinės respublikos tyrimus ir kuo jie skiriasi nuo VFR tyrimų.

[161] Ed. George Iggers, *The Social History of Politics: Critical Perspectives in West German Historical Writing Since 1945*, Berg Publishers, 1985. Iggersas gerokai kritiškai vertina visą Vokietijos istorinio mąstymo tradiciją, sakydamas, kad iki XX a. antros pusės Vokietijoje istorinis mąstymas ir rašymas buvo persmelktas siauro provincializmo (angl. *narrow provincialism*), t.y. didaktikos ir politinių interesų. Šia prasme nestebina ir Iggerso implicitiškai perteikiama Vokietijos istorijos interpretacija, kurią būtų galima įvardinti nuosaikiu *Sonderweg* požiūriu.

[162] Jurgen Kocka, *Klassengesellschaft im Krieg 1914-1918*

Fischer Kontroverse metinėms.[163] Nors straipsnis nesileidžia į konceptualų istoriografijos tyrimą, o bendrai pristato Fischerio, jo šalininkų ir oponentų tyrimus, tačiau verta paminėti keletą įdomesnių Schöllgeno straipsnio akcentų.

Schöllgenas vienas iš nedaugelio, kalbėdamas apie *Fischer Kontroverse* istoriografiją, įtraukia ir Hitlerio Vokietijos karo tikslams skirtą istoriografiją. Straipsnyje Hitlerio Vokietijos karo tikslai yra lyginami su kaizerio Vokietijos karo tikslais, kuriuos aprašė Fischeris, o Schöllgenas gretina Hitlerio ir kanclerio Bethmann Hollwego karo tikslų sampratas. Bendrai šiame straipsnyje Schöllgenas aiškiai simpatizuoja Fischerio perspektyvai, teigdamas, kad Fischeris atskleidė ypač daug naujų akcentų apie Vokietijos karo tikslus. Sykiu, Schöllgeno manymu, Fischeris iš esmės perkeitė Bethmann Hollwego vaidmens percepciją – su Fischerio teze kancleris atsidūrė analizės centre, o taip pat po Karlo Dietricho Erdmanno ir Klaus Hildebrando tyrimų Bethmann Hollwegas nebegali būti matomas esant pašaline figūra Vokietijos sprendimuose Liepos krizėje.

Platesnį apibendrinimą apie *Fischer Kontroverse* kontekste pasirodžiusius istoriografijos tyrimus ir sekusius po kontroversijos pateiksime šio skyriaus pabaigoje. Kol kas verta pastebėti keletą dalykų. Pirma, ir gana akivaizu – absoliučioje daugumoje šių tyrimų analizės centre yra Fischerio tezė, o tai reiškia, kad centrinis klausimas yra Vokietija, jos vidaus ar užsienio politika. Istoriografijos susikoncentravimas į pritarimą ar oponovimą Fischerio darbui sąlygojo tai, kad bendrai daugiau nei dešimtmečiui I PK pradžios klausimas sukosi vien apie Vokietijos vaidmenį. Sykiu tokios visai

[163] Gregor Schöllgen, *Griff nach der Weltmacht? 25 Jahre Fischer-Kontroverse.* In: *Historisches Jahrbuch* 106, 1986, 386–406. Pats Schöllgenas – nuosaikus Fischerio palaikytojas, 1988 m. Oxfordo universitete organizavęs paskutinį Fritzo Fischerio paskaitų ciklą tarptautinei auditorijai. Schöllgeną verta laikyti nuosaikiu Fischerio palaikytoju, nes nors Schöllgenas sutiko su istoriografinės revoliucijos teze, kurią įvykdė Fischeris, tačiau nesutiko su ne vienu svarbiu Fischerio argumentacijos aspektu, kaip antai, Schöllgenas nesutiko su Fischeriu dėl 1912 m. gruodžio 8 d. karo tarybos posėdžio svarbos. Svarstant Schöllgeno kaip istoriko ir autoriaus autoriteto klausimą, verta pabrėžti, kad Schöllgenas profesiniame gyvenime netęsė tyrimų I PK tema, o rašė knygas įvairiomis temomis – nuo Maxo Weberio biografijos, iki pasaulio istorijos, o 2015 m. paskelbė gigantišką hagiografinę kanclerio Gerhardo Schröderio biografiją (Gregor Schöllgen, *Gerhard Schröder: Die Biographie*, Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2015), kurioje, be kita ko, išaukštinama kanclerio užsienio ir Rusijos politika; vėliau, jau prasidėjus Rusijos karui prieš Ukrainą, *Die Welt* paskelbė informaciją, kad po knygos publikavimo su Schröderiu susiję verslininkai Schöllgenui neoficialiai parūpino reikšmingas finansines injekcijas. (https://www.welt.de/politik/deutschland/article238691303/Gerhard-Schroeder-sein-Historiker-und-der-Textilunternehmer.html).

istoriografijos tradicijai svarbios pozicijos, kaip Luigi Albertini 1953 m. pasirodęs darbas, kaip jau sakėme, nublanko dideliame ginčo apie Fischerį fone. Šiandienos tyrimų kontekste tai atrodo gana anomaliai, tačiau kartu charakteringai.

Verta apibendrinti esminius Fischerio kritikų argumentus bei *Fischer Kontroverse* dalyvių pasiskirstymą politiniu ir teoriniu atžvilgiais. Vienas ryškiausių kritikos taškų pirmajam Fischerio veikalui *Griff nach der Weltmacht* buvo savotiškai susijęs su knygos dizainu – pirmieji 80 puslapių skirti Vokietijos prieškario politikai aptarti, akcentuojant ekspansionistinį šios politikos pobūdį, o tai Fischeriui duoda pagrindą išsamiai kalbėti apie viso karo metu vokiečių vadovybės artikuliuotus ir bandytus įgyvendinti karo tikslus. Ryškiausiu ekspansionizmo įrodymu tampa Vokietijos kanclerio 1914 m. rugsėjį suformuluota *Septemberprogramm*, Vokietijos karo tikslų memorandumas. Fischerio kritikai teigė, kad iš esmės neteisinga retrospektyviai sieti prieškarinę politiką su jau karo metu parengtu memorandumu, o tuo labiau – iš *Septemberprogramm* kildinti ultimatyvų Vokietijos agresyvumą laikotarpyje iki 1914 m. vasaros. 1969 m. pasirodžiusioje knygoje *Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911 bis 1914* Fischeris kaip Vokietijos sistemingo planavimo pradėti karą Europoje įrodymu laiko minėtą 1912 m. gruodžio *Karo tarybos* posėdį, kritikų teigimu, gerokai sureikšmindamas *tarybos* reikšmę. Šalia šių dviejų su konkrečiais istoriniais šaltiniais susijusių polemikos taškų vietą rado ir kiek abstraktesnė kritika Fischeriui, kurią galime sutraukti į tris argumentus: 1) Ne tik Vokietijos užsienio politika XX a. pradžioje turėjo agresyvių bruožų, tai buvo paneuropinės mados, pastebimos visose didžiosiose Europos valstybėse, savotiškas *Zeitgeist*; 2) Vokietijos *Weltpolitik* ambicija taip pat buvo veidrodis paneuropinių tendencijų, tik kitų valstybių įgyvendintų per XVIII a. ir pirmoje XIX a. pusėje, taigi Vokietiją kritikuoti, kad ji norėjo būti *tokia pati*, kaip ir kitos Europos galios, nėra sąžininga; 3) Visos XX a. pirmos pusės Vokietijos istorijos redukavimas į bendrą agresyvumo ir ekspansionizmo kurpalį iš esmės yra antiistorinis, atsisakantis matyti reikšmingus skirtumus kaizerio, Veimaro ir Hitlerio Vokietijose.

Charakteringas (beje, retai kur istoriografijoje minimas) yra Fischerio ir jo kritikų pasiskirstymas politiniu ir teoriniu požiūriu. Nors pats Fischeris po karo nepriklausė jokiai partijai, tačiau ryškiausius jo šalininkus ar netgi mokinius siejo kairioji politinė afiliacija. Geissas, Jägeris, Schöllgenas, Hallgartenas, Mommsenas (nors buvo nuosaikesnis Fischerio palaikytojas) – visi priklausė Vokietijos socialdemokratų partijai. Wehleris ir Kocka, jau vėliau per *Historikerstreit* drauge su Jürgenu Habermasu gynę *Sonderweg* perspektyvą, nors ne partijos nariai ir ne tiek intensyviai įsitraukę į *Fischer*

Kontroverse, Bielefeldo socialinės istorijos mokyklos šaukliai, taip pat galėtų būti priskiriami šiai kairiajai paradigmai. Ir ką gi mums sako šis pasaulėžiūrinis Fischerio šalininkų bendrumas? Čia pasiskolinsime Georgo Iggerso pastabą apie redukuotą marksizmą, matomą Fischerio palaikytojų istoriniame mąstyme.[164] Šių istorikų darbuose konfliktiškumas, tiesa, vėlgi, paradoksaliai, praktiškai vien izoliuotai XIX-XX a. sandūros Vokietijoje, matomas kaip savaiminis, kaip neišvengiama tikrovės būklė, vartojant kontekstiškas sąvokas, dialektikos čia ieškoma ir ji randama. Tačiau vėlgi – įdomu, kad kelias čia abipusis: Fischerio darbai inspiravo naujų metodologinių bangų radimąsi Vokietijoje, o sykiu jo mokiniai ir šalininkai nelyg persiėmė šiomis perspektyvomis, kurios XX a. pusės Vokietijos istoriografijoje buvo kone dominuojančios.

Kiek panašiai, nors ir iš kitos politinio spektro pusės, galime apibendrinti Fischerio kritikus. Pirmiausia, Gerhardas Ritteris, ryškiausias Fischerio kritikas, ankstyvesnės kartos istorikas, antinacistas, aiškiai dešinysis monarchistas, Fischerio kritikų vadintas *patriotinės Vokietijos istorijos* apologetu arba *didžiųjų vyrų istorijos* proponentu. Tos pačios kartos kaip ir Ritteris, aršus Fischerio kritikas Egmontas Zechlinas, tiesa, kitaip nei Ritteris, nacių partijos narys nuo 1933 m., užėmęs vidutinio rango pozicijas Hitlerio Vokietijos akademijoje, vėliau po II PK sėkmingai pagrindęs bendravimo su režimo priešininkais faktą; abu – Ritteris ir Zechlinas – patys dalyvavo I PK, Zechlinas neteko rankos.[165] Kiek jaunesnės kartos istorikas iš Fischerio kritikų rato, Karlas Dietrichas Erdmannas, Krikščionių demokratų partijos narys, atlanticistas, Konrado Adenauerio sąjungininkas, *Ostpolitik* kritikas.

Galime žodį dar kartą suteikti pačiam Fritzui Fischeriui. 1988 m. po dar vieno simpoziumo, skirto 25-osiom Fischerio kontroversijos pradžios metinėms, Fischeris publikavo savąjį žvilgsnį apie ilgą ir audringą diskusiją.[166] Fischeris akcentuoja, kad dalies istorikų, pirmiausia, Ritterio, puolimas prieš jį buvo politiškai motyvuotas, o savo esmine įvykdyta užduotimi jis laiko naujo pasakojimo apie kaizerio Vokietiją atskleidimą, pasakojimo, kuriame akcentas skiriamas socioekonominėms valstybės struktūroms ir interesų grupėms, kurios propagavo agresyvią Vokietijos

---

[164] George Iggers, *The Social History of Politics: Critical Perspectives in West German Historical Writing Since 1945*, Berg Publishers, 1985. *Historiography in the Twentieth Century*, Georg. G. Iggers.

[165] Philipp Stelzel, *Rethinking Modern German History: Critical Social History as a Transatlantic Enterprise, 1945-1989*. Disertacija, Šiaurės Karolinos universitetas, 2010, 55.

[166] Fritz Fischer, *Twenty-Five Years Later: Looking Back at the 'Fischer Controversy.'* Central European History, vol. 21, no. 3, 1988, 207-223.

užsienio politiką. Gerhardą Ritterį jis laiko pagrindiniu priešininku, kuris nėrėsi iš kailio visais būdais siekdamas diskredituoti Fischerio darbus, o kaip vieną esminių jųdviejų nesutarimo tašku Fischeris laiko Bethmann Hollwego asmenybę, kurią Fischeris matė kaip Vokietijos agresyvumo esenciją, o Ritteris – kaip nuosaikų ir nuoseklų politiką, apmaldžiusį kietesnės politikos Berlyne balsus. Be pasikartojančios prisodrintos kritikos savo oponentams Fischeris apibendrina, kad nuo kontroversijos pradžios dauguma Vokietijos istorikų atvirai ar tylomis priėmė jo argumentus.

Kaip matyti iš istoriografijos tyrimų apžvalgos, iš to, ką sako autoriai, ir to, ką papildomai galima iš jų išskaityti, XX a. šešto-aštunto dešimtmečio istoriografija buvo labai politiška ar, *rüseniškai* sakant, didaktiška; šios istoriografijos nėra kaip skaityti ir suprasti tik kaip akademinio ginčo.

1.2. XX a. pabaiga ir John Langdon *July 1914: The Long Debate, 1918-1990*

1990 m. JAV istorikas John Langdon paskelbė knygą, išskirtinai skirtą Liepos krizės istoriografijos analizei nuo 1918 iki 1990 m.[167] Tai vienas konceptualių temos istoriografijos tyrimų, detaliai analizuojantis kiek per trisdešimt svarbiausių istoriografinių pozicijų[168], pateikiantis chronologinę istoriografijos kategorizaciją, aptariantis tarptautinę istoriografiją nuo karo pabaigos iki 1990 m.[169]. Langdon I PK kaltės klausimą vadina garsiausia istorine XX a. kontroversija ir (1990 m.) sako, kad ji vis dar nėra baigta. Svarbu atkreipti dėmesį ir į patį tyrimo dizainą. Langdon pradžioje, trumpai istoriškai (o ne istoriografiškai) pasakodamas Liepos krizės įvykius, iškelia šešis „raktus“ (angl. *keys*), kurie leidžia suprasti, kaip prasidėjo I PK. Pirmuoju raktu Langdon laiko klausimą, ar ir „kiek“ Serbijos valstybė dalyvavo atentate Sarajeve. Antrasis – tai Vokietijos paramos suteikimo (*blank check*) Austrijai-Vengrijai sąlygos, aplinkybės ir svarba tolimesnei krizės dinamikai.[170] Trečiasis „raktas“ – klausimas, kas buvo kalbėta Sankt Peterburge 1914 m. liepos 20-23 d. per valstybinį Prancūzijos prezidento R. Poincaré ir premjero/užsienio reikalų ministro pareigas ėjusio R. Viviani

[167] John W. Langdon, *July 1914: The Long Debate, 1918-1990*, New York, Oxford: Berg, 1990.

[168] Žinoma, Langdon pripažįsta, kad tai yra itin smulkus skaičius visoje I PK priežasčių istoriografijoje, tačiau pasirinktas ir analizuojamas pozicijas laiko vertingiausiomis ir kokybiškiausiomis. Langdon, p. 6-7.

[169] Indikatyvu, kad rusiška istoriografija visiškai nepatenka į Langdon akiratį, o tai taip pat matysime ir kitame svarbiame istoriografijos tyrime, Annikos Mombauer paskelbtame 2002 m.

[170] Langdon teigimu, iš šešių jo išskirtų aspektų šis yra svarbiausias ir dominavęs istoriografijoje nuo 1961 m.

vizitą. Langdon klausia, kokią įtaką Rusijos politikai po liepos 23 d. padiktavo Prancūzijos laikysena. Ketvirtuoju „raktu“ laikomas Britanijos užsienio reikalų ministro Sero Edwardo Grey atsisakymas (ar pavėlavimas) perspėti Vokietiją dėl Britanijos laikysenos europinio karo atveju. Penkta, tai Vokietijos kurso pakeitimas liepos 30 d., siejamas su kanclerio Bethmann Hollwego dviem perduotom žiniom Austrijos-Vengrijos užsienio reikalų ministrui Leopoldui Berchtoldui: pirma, tai, kad Britanija europinio karo atveju neliks nuošalyje; antra, tai Berlyno prašymas Vienai pradėti tiesiogines derybas su Rusija. Šeštas „raktas“ – tai Rusijos mobilizacijos esmingumas, krizę perkeliant į ypatingos eskalacijos lygį. Iškėlęs šiuos „raktus“ Langdon prie jų vis sugrįžta aptarinėdamas istoriografijos raidą, o išvadų dalyje pateikia apibendrinimą, kas yra žinoma apie šiuos šešis Liepos krizės aspektus.

Čia verta trumpam sustoti ir pažvelgti į Langdon išskirtus „raktus“ iš tyrime pasitelktų kaltės ir atsakomybės analitinių kategorijų. Langdon „raktai“ iš esmės siejasi su karo atsakomybės ir kaltės klausimais. Kiekvienas iš jų *kalba* apie esmingus Liepos krizės įvykius iš dviejų pusių: įvykis arba eskalavęs krizę (e.g., 6 „raktas“ – liepos 30 d. Rusijos mobilizacija), arba apsunkinęs galimybes ją suvaldyti (e.g., 4 „raktas“ – Grey politika iki rugpjūčio 1 d., kai Grey vokiečių ambasadoriui perdavė žinią, kad Vokietijos-Prancūzijos karo atveju Britanija neliks nuošalyje; čia, žinoma, Langdon turi omeny pernelyg vėlyvą Grey įspėjimą Vokietijai, kai ankstesnis įspėjimas galbūt būtų iš esmės pakeitęs Vokietijos laikyseną krizėje). Kaip matysime toliau tyrime, šie „raktai“ kaip esminiai Liepos krizės įvykiai istoriografijoje yra pasikartojantys, tad žvelgsime, ar prie jų yra lipdomi kaltės ir atsakomybės klausimai.

Tarpukario istoriografiją Langdon skirsto į revizionistinę ir antirevizionistinę, t.y., tarp istoriografijos, kuri siekė paneigti Versalio sutartyje užfiksuotą Vokietijos kaltės tezę bei antirevizionistinės istoriografijos, kuri grindė šią tezę.

Esmine pirmojo revizionistinio etapo figūra Langdon laikė vokietį Alfredą von Wegererį su jo dviem žymiomis pozicijomis, kuriose Wegereris teigė Rusijos mobilizaciją esant svarbiausiu įvykiu Liepos krizėje bei tvirtino, kad karo pradžia negali būti charakterizuojama kaip vienos kurios valstybės neatsakingo veikimo išdava, o greičiau nelemto likimo rezultatu.[171] Iš profesionalios istoriografijos rato tarp vokiečių revizionistų taip pat

[171] Alfred von Wegerer, *Die Widerlegung der Versailler Kreigschuldthese* (Berlin, 1928); Alfred von Wegerer, *Der Ausbruch des Weltkriegs,* Hamburg, 1939. Absoliuti Wegererio naudotas medžiagos dauguma buvo iš Vokietijos po karo paskelbto dokumentų rinkinio – *Die Große Politik der europäischen Kabinette 1871–1914*.

pasižymėjo bavarų aristokratas, generolas Max Montgelas. Knygoje Montgelas gana objektyviai siekė nupasakoti prieškarinę dinamiką, kurioje Vokietija nėra absoliučiai nekalta situacijos įkaitė, o Antantės šalys nėra agresorės.[172] Langdon didelį dėmesį skiria JAV istoriografijai, išskirdamas pagrindinius JAV revizionistus: Harry Elmer Barnes, Sidney Bradshaw Fay. Barnes teigė, kad Austrija-Vengrija turėjo pilną teisę vykdyti karo veiksmus prieš Serbiją, niekas neturėjo jai trukdyti, o tie, kurie įsitraukė į šį lokalų konfliktą, jie ir yra kalti dėl sąmoningo taikos Europoje sugriovimo.[173] Fay, tuo tarpu, pateikė grandiozinės apimties darbą[174], kurį apibendrina teiginiu, kad Vokietija nesiekė karo 1914 m. ir stengėsi jo išvengti, o visos Liepos krizėje veikusios valstybės tam tikru lygiu yra atsakingos už karo pradžią.

Antirevizionistinę reakciją Langdon skirsto nacionaliniu pagrindu ir peržengdamas tarpukario rėmus kalba apie istoriografiją, reaguojančią į revizionistus iki Fritzo Fischerio darbo 1961 m. Esminiu Vokietijos antirevizionistu Langdon išskiria Hermanną Kantorowiczių, kuris liūto dalį atsakomybės suteikė Austrijai-Vengrijai ir Vokietijai, tačiau nepalaikė Versalio sutarties verdikto dėl Vokietijos kaltės.[175] Prancūzijos istoriografijos žvaigždę Pierre Renouvin Langdon taip pat laikė nuosaikiu antirevizionistu, nes Renouvin manymu Vokietija ir Austrija-Vengrija kalta ne dėl sąmoningo siekio sukelti pasaulinį karą, o dėl griežto laikymosi lokalaus karo scenarijaus, net ir suprantant, kokį eskalacijos pavojų toks karas gali turėti.[176] JAV antirevizionistų pusėje Chicagos universiteto profesorius Bernadotte Everly Schmitt kategoriškai teigė, kad Vokietijos politika Liepos krizėje atrodė agresyvi ir buvo agresyvi, o Vokietija siekė jėga pakeisti Europos galios balansą.[177] Vieną svarbiausių, išsamiausių ir konceptualiausių laikotarpio pozicijų pateikė anksčiau jau minėtas italų žurnalistas Luigi Albertini,

---

[172] Max Montgelas, *Leitfaden zur Kriegsschuldfrage*, De Gruyter, 1923.

[173] Harry Elmer Barnes, *The Genesis of the World War*, New York, 1925.

[174] Sidney Bradshaw Fay, *The Origins of the World War,* New York, 1930. Langdon ypač vertina Fay darbą, sako, kad Fay buvo pirmasis, suformavęs kuo labiau nešališkos ir išsamios karo priežasčių analizės tradiciją.

[175] Hermann Kantorowicz, *Gutachten zur Kriegsschuldfrage 1914. Aus dem Nachlass*, Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt, 1967. Langdon pasirinkimas Kantorowiczių dėti prie ikifischerinės epochos antirevizionistų yra problemiškas, nes Kantorowicziaus pozicija parašyta (greičiausiai) 1923 m., tačiau pasirodė tik 1967 m., kai I. Geiss per *Fischer Kontroverse* rado Kantorowicz knygos kopiją (rankraštis sudegė per Vokietijos bombardavimus 1945 m.) ir ją paruošė spaudai. Nors Langdon pripažįsta, kad Kantorowicz iki Fischerio vykusiose diskusijose nebuvo jų dalimi, tačiau kyla klausimas, kam jį iš viso dėti būtent į šią istoriografijos kategoriją.

[176] Pierre Renouvin, *Les origines immediates de la guerre,* Paris, 1925.

[177] Bernadotte Everly Schmitt, *The Coming of War, 1914*, 2 vol., New York, 1930.

nebuvęs profesionaliu istoriku, kurio trijų tomų veikalas apima 2 000 puslapių. Vokietija knygoje laikoma esmine dėl karo pradžios atsakinga valstybe, tačiau Sergejaus Sazonovo, sero Edwardo Grey ir Raymondo Poincare veikimas taip pat nepadėjo suvaldyti Europą ištikusios krizės. Albertini pozicija didelės dalies profesionalių istorikų buvo laikoma galutine. Galiausiai, žymiausių britų antirevizionistu Langdon vadina A.J.P. Taylorą, kurio istoriografija, kupina aforizmų, dažnai primena prozą. Žymiausia Tayloro tezė yra kontinuumo Vokietijos istorijoje tezė, taigi Liepos krizė ir Vokietijos veiksmai joje, Tayloro manymu, savaime įsipaišo į vokiško militarizmo tradiciją.[178]

Tolesnę istoriografijos raidą Langdon seka nuo Fischerio darbo, pasirodžiusio 1961 m. Po sukrėtimo, kurį sukėlė Fischeris, netruko ilgai, kol žinomi vardai sureagavo į Fischerio tezes. Tarp jų svarbiausi jau minėti Gerhardtas Ritteris[179], Karlas Dietrichas Erdmannas[180], Wolfgangas Mommsenas[181], Egmontas Zechlinas[182], Hans Herzfeldas[183], Golo Mannas[184]. Fischerio palaikytojus Langdonas vadina Hamburgo mokyklos[185] vardu, o iš jų išskiria *Fischer Kontroverse* kontekste mūsų analizuotą Imanuel Geiss, kurio *Doktorvater* Fischeris buvo. Antrasis mūsų jau ne kartą minėtas Fischerio darbas, pasirodęs 1969 m., buvo nauja žiežirba, kuria Fischeris dar kategoriškiau gynė Vokietijos karo kaltės tezę.[186]

---

[178] Alan J. P. Taylor, *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany Since 1945*, Hamish Hamilton, 1945; Alan J. P. Taylor, *War by Time-Table: How the First World War Began*, London, Macdonald & Co., 1969; A. J. P. Taylor, *The First World War: An Illustrated History*, London: Penguin Books, 2012 (1963); A. J. P. Taylor, *The Struggle For Mastery In Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2013 (1954). Apie tamsią Tayloro kaip istoriko ir viešo veikėjo figūrą: Kathleen Burk. *Troublemaker: The Life and History of A.J.P. Taylor*. Yale University Press, 2000.

[179] Gerhard Ritter, *Staatskunst und Kriegshandwerk: Das Problem des 'Militarismus' in Deutschland*, 4 vol., Munich: R. Oldenbourg, 1954-1968.

[180] Karl Dietrich Erdmann, *Zur Beurteilung Bethmann Hollwegs*, Geschichte in Wissenschaft und Unterrichtis, 1964.

[181] Wolfgang Mommsen, *Das Zeitalter des Imperialismus*, Frankfurt, 1969.

[182] Egmont Zechlin, *Krieg und Kriegsrisiko. Zur deutschen Politik im Ersten Weltkrieg*. Aufsätze, 1979.

[183] *Hans Herzfeld, Der Erste Weltkrieg*, München, 1968.

[184] Golo Mann, Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts, Diogenes Verlag, 1969.

[185] Pats Fischeris vėlesniame tekste šiuos istorikus įvardijo kaip savo mokyklos narius: Immanuel Geiss, Helmut Böhme, Dirk Stegmann, P. Christian Witt, Barbara Vogel, Hubertus Lupke, Joachim Radkau, Walter Grab, Hartwig Thieme, Dankwart Guratzsch, Klaus Wernecke, J.B. Plass, Helga Timm, Wolfgang Elben, Uwe Lohalm, Dieter Krohn.

[186] Fischer*, Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*

Langdon atidžiai aptaria minėtus Fischerio kritikus, kurie daugiausiai su Fischeriu polemizavo dėl 1912 m. gruodžio 8 d. karo tarybos posėdžio reikšmės, Vokietijos *tuščio čekio* Austrijai-Vengrijai bei kanclerio Bethmann Hollwego vaidmens paskutinėmis Liepos krizės dienomis.

Langdon skiria atitinkamą dėmesį po Fischerio sekusiai diskusijai už Vokietijos ribų. Šią diskusiją Langdon skiria į tris etapus. Į pirmąją, vykusią 1966-1970 m., Langdon įtraukia jugoslavų žurnalistą Dedijer[187], amerikos žydą Fritzą Sterną[188], JAV vokietį Konradą Jarausch[189] ir australų karo istoriką L.C.F. Turnerį[190]. Antrąjį etapą, vykusį 1970-1977 m. vis dar charakterizavo Fischerio iškelti klausimai dėl Vokietijos politinės ir karinės vadovybės sprendimų. Šiame etape ryškiausios, anot Langdon, buvo Joachimo Remako[191], Paulo Schroederio[192], Volkerio Berghahno[193], Michaelo R. Gordono[194], Ulricho Trumpenerio[195] ir Zaros Steiner[196] istoriografinės pozicijos. Trečiajame etape, 1980-1990 m., jau matyti kintamųjų išsiplėtimas – pereinama nuo Fischerio prieigos ir žiūrima į platesnę aprėptį diplomatinių, politinių, socialinių, kultūrinių, psichologinių aspektų. Šiame etape

---

187 Vladimir Dedijer, *The Road to Sarajevo*, New York: Simon and Schuster. 1966.

188 Fritz Stern, *Bethmann Hollweg and the War: The Limits of Responsibility*, Garden City, 1967.

189 Konrad Jarausch, *The Illusion of Limited War: Chancellor Bethmann Hollweg's Calculated Risk*, July 1914, Central European History, 1969.

190 L.C.F. Turner, *Origins of the First World War*, London, Edward Arnold, 1970.

191 Joachim Remak, *The First World War: Causes, Conduct, Consequences*, J. Wiley & Sons, 1971.

192 Paul Schroeder, *World War I as Galloping Gertie: A Reply to Joachim Remak*, Journal of Modern History, N. 2, 1972, 319-344. Žaismingumu išsiskiriantis tekstas, pasitelkiantis kontrafaktinės istorijos aspektus, keliantis klausimą, kodėl Austrijai-Vengrijai nebuvo galima užsiimti imperializmu (Serbijos atžvilgiu), kitaip nei kitoms didžiosioms Europos valstybėms. Bendrai Schroeder teigia, kad į Liepos krizę reikia žiūrėti kaip į fenomeną, kuris prarado kontrolę ir į save įtraukė Europos valstybes dalyvauti kare, kurio nei viena šalis nesiekė pradėti. *Galloping Gertie* čia referuoja į 1940 m. nutikusią Tacoma Narrows tilto, kuris buvo pravardžiuojamas *Galloping Gertie* vardu, katastrofą JAV Vašingtono valstijoje. Tiltas sugriuvo, neatlaikęs 64 km/h vėjo, nes buvo sukonstruotas su ryškiais aerodinamikos ir aeroelastiniais trūkumais. Tilto konstrukcija neleido vėjui „praeiti“, blokavo jį, todėl susidarę sūkuriai kilnojo tiltą. Šia metafora Schroeder, žinoma, referuoja į Europos valstybių sistemą 1914 m.

193 Volker Berghahn, *Germany and the Approach to War 1914*, Bedford/st Martins, 1973.

194 M. R. Gordon, *Domestic Conflict and the Origins of the First World War: The British and German Cases*, Journal of Modern History, 1974, 191-276.

195 Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918*, Princeton: Princeton University Press, 1968.

196 Zara S. Steiner, *Britain and the Origins of the First World War: The Making of the 20th Century*, New York: St. Martin's Press, 1977.

svarbiausias pozicijas pateikė Samuelis Williamsonas[197], Davidas Kaiseris[198], Dominicas Lievenas[199], Johnas Keigeris[200], Jean-Jacques Becker[201], Gerdas Krumeichas[202] ir James Jollas[203].

Galiausiai, Langdon pakartoja šešis pradžioje įvardintus Liepos krizės supratimo „raktus“, kiekvieną jų plačiau apsvarsto, o apibendrinime teigia, kad galutinio atsakymo, kaip ir absoliutaus objektyvumo, šioje istorinėje pelkėje nėra, bei darsyk pabrėžia, kokios svarbios yra esamojo laiko realijos, svarstant karo atsakomybės klausimą.

Anksčiau minėtas Gregoras Schöllgenas 1991 m. grįžo prie temos savo sudarytame straipsnių rinkinyje, kuriame po trisdešimties metų tekstus pateikė *Fischer Kontroverse* mohikanai – Fischeris, Geissas, Hillgruberis ir kiti.[204] Schöllgenas įvadiniame straipsnyje apžvelgia I PK priežasčių tyrimų būklę 30 metų po Fischerio darbo pasirodymo ir konstatuoja, kad diskusija dėl I PK pradžios nebeturi tokio emocinio krūvio, kokį turėjo septintajame dešimtmetyje. Schöllgenas, remdamasis Jamesu Jollu, teigia, kad naujausi I PK išvakarių tyrimai vis daugiau dėmesio skiria veiksniams, kurie formavo už sprendimus atsakingų asmenų idėjų pasaulį ir apribojo jų manevro laisvę. Schöllgeno retorika gerokai nuosaikesnė nei dalies istoriografijos tyrimų, rašytų *Fischer Kontroverse* metu ar jai dar neataušus (Geissas, J. Droz). Nepaisant kontroversijos ir to, ar Fischerio tezę konkretus istorikas linkęs priimti, ar atmesti, anot Schöllgeno, ji yra tapusi integrali bet kokios Vokietijos užsienio politikos prieš I PK dalimi. Su tokiu Schöllgeno teiginiu ginčytis būtų sunku tiek 1991 m., tiek 2024 m.

---

197 Samuel R. Williamson, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, Red Globe Press London, 1990.

198 David E. Kaiser, *Germany and the Origins of the First World War*, The University of Chicago, 1983.

199 Dominic Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, St. Martin's Press, 1983.

200 John Keiger, *France and the Origins of the First World War*, Macmillan 1983.

201 Jean-Jacques Becker, *Comment les français sont entrés dans la guerre*, Paris, 1977.

202 Gerd Krumeich, *Aufrüstung und Innenpolitik in Frankreich vor dem Ersten Weltkrieg. Die Einführung der dreijährigen Dienstpflicht 1913–1914*, Düsseldorf, Universität, Dissertation, 1977.

203 James Joll, The Origins of the First World War.

204 Schöllgen, *Das Thema im Spiegel der neueren deutschen Forschung*. In: Schöllgen, *Flucht in den Krieg? Die Außenpolitik des kaiserlichen Deutschland*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1991.

Po 1991 m. reikšmingų istoriografinių tyrimų srautas beveik nutrūko ir atsigauti pradėjo tik po 2000 m., nors ir nedideliu intensyvumu.[205] Istoriografijos tyrimus XXI a. kategorizuosime į keletą dalių. Pirmiausia, bus aptarti keli smulkaus pobūdžio istoriografiniai tekstai, pasirodę 2001-2003 m. Antra, gerokai išsamiau aptarsime Annikos Mombauer, esančios kone pagrindine temos tyrėja, istoriografijos tyrimus, o galiausiai bus aptarti dažniausiai smulkaus pobūdžio tyrimai, reflektuojantys I PK šimtmečio minėjimo metu ar jo kontekste (2014-2018 m.) pasirodžiusias pozicijas.

1.3. Istoriografijos tyrimai XXI a.

2000 m. išleistame straipsnių rinkinyje, skirtame įvairioms XX a. istorinėms (istoriografinėms) kontroversijoms, Darmstadto universiteto profesorius Helmutas Böhme pateikė išsamų retrospektyvinį Fischerio kontroversijos vertinimą.[206] Iš esmės tekste Böhme kalba apie *Fischer Kontroverse* platesnėje VFR istorijos panoramoje. Jo teigimu, kontroversiją būtina matyti ir vertinti kitų 1956-1968 m. laikotarpio įvykių Vokietijoje kontekste. Šie įvykiai – tai Göttingeno manifestas, Berlyno sienos statyba, Adenauerio eros pabaiga ir Didžiosios koalicijos susiformavimas Vokietijoje. Matant šį kontekstą, anot Böhme, tampa mažiau nuostabu, kodėl Fischerio tezė buvo sutikta su tokiu pasipriešinimu, o šią reakciją Böhme vadina griežtai politine, o ne akademine. Fischerio kritikai – Ritteris, Hansas Rothfelsas (1891-1976), anksčiau minėti Erdmannas ir Zechlinas – darė viską, idant Fischerio pozicija būtų stigmatizuota, o ypač užsienio akyse.

Autoriui Fischerio pozicija yra paradigminė Vokietijos istoriografijos istorijos prasme. Anot Böhme, *Fischer Kontroverse* suformavo visą Vokietijos pokarinę istoriografiją – tik po Fischerio tezės ir antitezės

[205] Viena pozicija, kuri praleista šiuose istoriografijos tyrimuose, tai amerikiečių istorikės Barbara Tuchmann knyga *The Guns of August* (*Barbara* Tuchman, *The Guns of August.* New York: Macmillan, 1962). Knyga, esanti populiariosios istorijos žanre, tačiau vis dar viena žinomiausių knygų apie karo išvakares ir pirmąsias karo akimirkas. Tuchmann knygą išpopuliarino mitologija, kad John Kennedy prieš pat Kubos krizę buvo perskaitęs Tuchmann knygą, todėl žinojo, prie kokios apokalipsės gali privesti blogai suvaldyta diplomatinė krizė. Tiesa, Tuchman analizėje praleidžia visą Liepos krizės įvykių seką – pamini atentatą Sarajeve ir persikelia į rugpjūčio 1 d., kai Vokietija paskelbė mobilizaciją. Iš esmės praleidžiamas daugiau nei mėnesio laiko tarpas, per kurį kiekviena Europos šalis priėmė gausybę sprendimų, kurie turėjo neabejotiną reikšmę rugpjūčio 4 d. prasidėjusiam konfliktui.

[206] Helmut Böhme: *„Primat“ und „Paradigma“. Zur Entwicklung einer bundesdeutschen Zeitgeschichtsschreibung am Beispiel des Ersten Weltkrieges*. In: Hartmut Lehmann, *Historikerkontroversen*, Wallstein, Göttingen 2001, p. 89–139

Vokietijos istoriografija pradėjo įgauti naują formą, pradėjo vaduotis iš esamos tradicijos, o sykiu išorinės įtakos iš Britanijos, Amerikos ir Prancūzijos tapo itin svarbios Vokietijos istoriografijai. Iki Fischerio pasirodymo Vokietijos istoriografijoje vyravo nepertraukiama klasikinio Vokietijos istorizmo paradigma, kurioje vyravo didžiosios politikos, valstybių tarpusavio varžybų ir valstybės kūrimo proceso kategorijos. Po Fischerio, Vokietijos istoriografijoje, kaip sako Böhme, nebeliko „savimi patenkintos nuotaikos“. Paradoksliai, sako Böhme, VFR istoriografijai svarbesnė buvo pati kontroversija, t.y., kontrreakcija į Fischerio tezę, nei pati Fischerio knyga.

Böhme neslepia kritinio žvilgsnio į Fischerio oponentus, kuriuos gana lengva ranka priskiria kartai tų istorikų, kurie augo po I PK, Versalio traumos metu, todėl ir susiformavo tokias pozicijas. Šiuos senosios kartos vokiečių istorikus Böhme tekste pakartotinai vadina *mandarinais*.

JAV dirbantis vokiečių istorikas Konradas Jarauschas 2003 m. publikuotame straipsnių rinkinyje, skirtame Vokietijos istoriografijos kontroversijoms nuo 1945 m. (*Historikerstreit*, Goldhageno ginčas ir kt.) paskelbė straipsnį apie *Fischer Kontroverse* moksliniame, viešosios erdvės ir politiniame kontekste.[207] Jarauscho tezė – kontroversija buvo esminis momentas, charakterizavęs Vokietijos federacinės resupblikos istorinės sąmonės ir istorijos mokslo būklę. Diskusijos centre buvo klausimas apie Vokietijos kaltę dėl I PK pradžios, o šis klausimas, kaip jį įrėmino kontroversija, buvo tiesiogiai susijęs su Vokietijos istorine tapatybe, t.y., kaip tuometinei Vokietijai reikia vertinti Hitlerio epochą ir koks yra tuometinės Vokietijos kaip demokratinio pasaulio šalies legitimumas. Jarausch teigimu, kontroversija itin teigiamai pasitarnavo Vokietijai kaip moderniai visuomenei, kuri buvo priversta kritiškai pasižiūrėti į savo praeitį.

2003 m. britų istorikas Matthew Stibbe *The Historical Journal* paskelbė straipsnį apie *Fischer Kontroverse* recepciją Rytų Vokietijos istorijos mokslo lauke.[208] Įdomu, kad iki pat pirmųjų XXI a. metų sunkiai rastume kokybišką tekstą ar smulkų tyrimą, kaip į šią kontroversiją reagavo

---

[207] Konrad Jarausch: *Der nationale Tabubruch. Wissenschaft, Öffentlichkeit und Politik in der Fischer-Kontroverse*. In: Martin Sabrow, Ralph Jessen, Klaus Große Kracht, *Zeitgeschichte als Streitgeschichte. Große Kontroversen seit 1945*, Beck, München 2003, p. 20–40.

[208] Matthew Stibbe: *The Fischer Controversy over German War Aims in the First World War and its Reception by East German Historians, 1961–1989*. In: *The Historical Journal* 46/2003, p. 649–668. Dar vienas šviežesnis darbas apie I PK ir DDR (Nicolas Offenstadtm, *Das rote Erbe der Front: Der Erste Weltkrieg in der DDR*, De Gruyter Oldenbourg, 2022). Offenstadtas čia kalba ir apie istoriografiją, ir apie kasdienę DDR kultūrą, propagandą, politinį kalbėjimą ir kaip specifiškai marksistiškai/socialistiškai buvo pasakojimi įvairūs I PK istorijos kontekstai.

socialistinės Vokietijos istorikai. Pirmiausia, kaip teigia Stibbe, kontroversija, jos iškilimas, jos visuotinumas VFR negali būti suprastas kitaip, kaip tik per Šaltojo karo perspektyvą, kai VFR 1955 m. prisijungė prie NATO, šiame kontekste kilo didelė įtampa tarp VFR ir VDR, o 1961 m. iškilo Berlyno siena. Bendrai Fischerio tezė buvo labai svarbi VDR istorikams ir VDR istorijos ideologijai, nes Fischeris tvirtino metodologinį akcentą socioekonominėms karo priežastims, o šis, kaip jį traktavo VFR istorikai, marksistinis metodologinis posūkis nelyg įtraukė ir VDR istorikus į VFR istoriografinį diskursą. Vienas pagrindinių VDR istorikų Fritzas Kleinas (1924-2011) Fischerį vadino Vokietijos istoriografijos reakcijos didmeistriu. Kleinas gyrė Fischerį už originalų darbą, atskleidusį VFR istoriografijos iškreiptumą ir konstatavo, kad Vakarų istoriografijoje marksizmas kaip istorijos mokslo prieiga yra vis labiau vertinamas. Sykiu VDR istorikai kritikavo Fischerio kritikus (pirmiausia, G. Ritterį) ir teigė, kad Fischerio tezė išprovokavo VFR istoriografijos krizę, kuri atskleidė imperialistinius VFR planus. VDR istorikai, kaip parodo Stibbe, karštai sutiko su Fischerio platesne teze dėl Vokietijos istorijos tęstinumo, dėl agresyvios, militaristinės tradicijos. Nors VDR istorikai atvirai priėmė Fischerio tezę, tačiau kritikos taip pat buvo, o ši, ko gero, geriausiai iliustruoja griežtai ideologinį VDR Fischerio vertinimą. Kritika apėmė tai, kad Fischeris nesirėmė V. Leninu, o tai neleido pamatyti fundamentalių imperializmo prieštarų; taip pat ryškus kritinis momentas teko Fischerio susikoncentravimui tik į Vokietijos imperializmą, nors, kaip teigė bendra komunistinė I PK percepcija, šis karas iš esmės buvo ne vienos valstybės, o viso kapitalistinio pasaulio imperializmo rezultatas.[209] Stibbe išsamiai nupasakoja Fischerio keliones į VDR konferencijas ir seminarus, kontaktus tarp Fischerio, jo palaikytojų ir VFR *Reise-Kader*, kaip 8-9 dešimt. vyko *abipusiai naudingas darbas* tarp VDR ir VFR istorikų, kurie palaikė Fischerio liniją.

Akivaizdu – Fischerio įtaka ir pozityvus priėmimas VDR buvo sąlygotas fakto, kad 1961 m. pasirodžiusi Fischerio knyga (to Fischeris, ko gero, tikrai nesiekė) atitiko VDR ideologinę Vokietijos istorijos paradigmą.

2002 m. pasirodė Annikos Mombauer tyrimas apie I PK priežasčių istoriografiją – išsamiausias ir konceptualiausias istoriografijos tyrimas nuo anksčiau aptarto 1990 m publikuoto John Langdon tyrimo. Mombauer yra pastaruoju metu nuosekliausiai I PK istoriografiją tyrinėjusi mokslininkė,

[209] VFR istorikai taip pat nesutiko su Fischerio darbe tarp kitko pasirodančiu teiginiu, kad po 1945 m. Vokietija atsisakė savo militaristinių tradicijų.

kartu atlikusi išsamius tyrimus apie generolą Helmuthą von Moltke[210] bei nevengianti pati drąsiai pasisakyti tam tikrais iškylančiais I PK tyrimų klausimais.[211] Mombauer laikant svarbiausia šiuolaikine I PK istoriografijos tyrėja, jos 2002 m. pasirodžiusią knygą ir vėlesnius jos skelbtus smulkesnius istoriografijos tyrimus aptarsime atskirai nuo kitų per pastaruosius du dešimtmečius publikuotų tyrimų, o paskutiniais akordais išsamiai aptarsime naujausią tyrėjos platų tyrimą, kuriuo ji atnaujino šį 2002 m. skelbtą tyrimą.

2002 m. pasirodęs Mombauer tyrimas dizaino prasme yra panašus į Langdon tyrimą. Mombauer kalba apie Versalio konferenciją ir karo kaltės straipsnį, aptaria tarpukario istoriografiją, pokarinį (po II PK) sutarimą dėl I PK priežasčių, Fischerio revoliuciją ir kontroversiją, po Fischerio sekusius įvairius ieškojimus ir tyrimų variacijas, o svarbiausia – Mombauer 2002 m. pateikė drąsų apibendrinimą apie I PK priežasčių istoriografinę tradiciją ir tyrimų perspektyvą.

Mombauer teigimu, pats I PK pobūdis, t.y., emociškai nepakeliamo pirmo totalinio karo patirtis, tarsi užkodavo tai, kad formalūs[212] karo laimėtojai siekė (pirmiausia, dėl politinių paskatų) aiškiai įvardinti, kas buvo kaltas dėl šios tragedijos. Bent jau pirmaisiais tarpukario metais I PK priežasčių klausimas buvo griežtai politinis klausimas[213], o kartu Versalio konferencijoje iškeltas kaltės klausimas tapo tarptautinės sistemos ateities

---

[210] Annika Mombauer, *Helmuth von Moltke and the origins of the First World War*, Cambridge University Press, 2001. Išsamiau šį veikalą aptarsim diskusijos Schlieffeno planą kontekste.

[211] Pavyzdžiui, ginčas dėl Terence Zuber knygos, kuris bus aptartas tolimesnėje šio tyrimo eigoje.

[212] Jeigu ankstesnėje istoriografijoje buvo drąsiau laikoma, kad karą laimėjo Antantės pusė, tačiau šiandien nuosaikiau kalbama apie būtent šio karo "laimėtojus" ir "pralaimėtojus", suprantant, kokio masto nuostolius patyrė Antantės pusė, kokius nežymius teritorinius laimėjimus (bent jau Europoje) įgavo Antantės valstybės, todėl, mūsų manymu, korektiškiausia vartoti "formalių laimėtojų" sąvoką, referuojant į Versalio konferencijos sutartį.

[213] Mombauer, kitaip nei Langdon, sudeda akcentus kalbėdama apie revizionistinės istoriografijos politines aplinkybes tarpukaryje. Ypač Britanijoje egzistavęs bolševikų grėsmės suvokimas visai Europai bei įsitikinimas, kad Veimaro Vokietiją reikia integruoti į naujai kuriamą sistemą skatino pamiršti I PK kaltės niuansus. JAV revizionistinė istoriografija buvo susijusi su izoliacionizmo politika – revizionizmo, fundamentaliai teigusio, kad I PK iš esmės buvo nevykusios pačios Europos diplomatijos, o ne vienos valstybės baisių kėslų rezultatas, įsitvirtinimas sąlygojo izoliacionizmą, t.y., atsiribojimą nuo Europos reikalų. Taip pat antroje tarpukario pusėje iškilusi nuolaidžiavimo politika (angl. *appeasement*) ir revizionizmas susiję, nes revizionistinė tezė teigė, kad tiek prieš I PK, tiek per Versalio konferenciją su Vokietija buvo elgiamasi neteisingai, todėl šiandien (ketvirto dešimtmečio antros pusės diplomatijoje) su Vokietija turi būti elgiamasi kitaip.

klausimu.[214] Mombauer pateikia įdomią I PK pradžios epistemologinę problemą, susijusią su istoriografijos tradicija. 1914 m. vasaros istorinio suvokimo sudėtingumas ir Liepos krizės daugiapoliariškumas[215] yra ta priežastis, kodėl I PK priežasčių klausimas vis dar skaldo istorikus. Mombauer teigimu, pavyzdžiui, ant stalo pasidėjus selektyvų kiekį 1914 m. vasaros šaltinių iš tiesų įmanoma artikuliuotai istoriškai pagrįsti kiekvienos valstybės kaltę bei, atvirkščiai, kaltės nebuvimą.

Fischer Kontroverse kontekste Mombauer, kaip ir nemaža dalis ankstesnių tyrėjų, atskleidžia mentalinius Vokietijos istorijos akademijos lūžius ir koks svarbus buvo Fischerio mokymas tuo metu į akademiją tik ateinantiems jauniems istorikams (e.g., Gerdas Krumeichas, g. 1938 m.). Kaip cituodama Krumeichą sako Mombauer, tuo metu, kai auditorijose buvo romantiškai kalbama apie Bismarcko ir kaizerio epochą ir visi patogiai nutylėdavo militarizmą, Fischeris, nors ir buvęs ankstesnės istorikų kartos atstovu, pabandė viską paneigti ir pateigti tokią grandiozišką tezę, kuri buvo šokiruojanti.[216] Ankstyvuosius Fischerio kritikus Mombauer, ko gero, kiek sutirštintai, laikė motyvuotais“*konservatyvių ir nacionalistinių pažiūrų į istoriją*, o bendrai visa kontroversija buvo sąlygota ne tik Vokietijos istorijos interpretacijos skirtumų, tačiau ir skirtingų požiūrių į Konrado Adenauerio užsienio politiką.[217] Mombauer atidų dėmesį skiria, kaip pati sako, Fischerio kontroversijos kontekste kilusia *Riezlerio dienoraščių kontroversijai*. 1972 m. publikuoti Vokietijos kanclerio Bethmann Hollwego patarėjo Kurto Riezlerio dienoraščiai išsamiau atskleidė kanclerio portretą, o, kaip jau minėta, būtent Bethmann Hollwego asmenybė buvo vienas esminių pačios *Fischer Kontroverse* taškų.[218] Nors Riezlerio dienoraščiai savo esme labiau neigė

---

[214] Kadangi, kaip teigta, struktūros prasme Langdon ir Mombauer tyrimai yra gana panašūs, todėl aptariant šį platų Mombauer tyrimą nebus išsamiau kalbama apie tai, kas jau yra išdėstyta Langdon tyrimo aprašyme, t.y., pavyzdžiui, tarpukario istoriografija. 2002 m. Mombauer tyrimo aprašyme sieksime išskirti tas tyrėjos tezes ir argumentus, kurių nerandame Langdon tyrime.

[215] 1914 m. vasaros ir Liepos krizės apibūdinimui, žinoma, galime rasti gerokai daugiau epitetų, tačiau kol kas pataupysime šovinius, nes šie apibūdinimai bus pateikti tolimesnėje tyrimo eigoje.

[216] Mombauer, p. 129.

[217] Šios užsienio politikos centre – integracija į naujai kuriamas euroatlantines struktūras (NATO ir ES pirmtakę Europos anglių ir plieno bendriją).

[218] Fischerio kritikai Bethmann Hollwegą laikė „taiką mylinčia tragiška“ figūra, o Fischerio palaikytojai – kone pagrindiniu agresijos balsu. Pačio Bethmann Hollwego asmeninių dokumentų archyvas sudegė per II PK Drezdeno bombardavimo metu. Riezlerio dienoraščiai neigė Fischerio teigtą tezę dėl Vokietijos griežtos ir sąmoningos politikos pradėti karą 1914 m. vasarą, nors ir

Fischerio tezę, tačiau greitai kilo ginčas dėl dienoraščių autentiškumo, taigi, kaip sako Mombauer, Riezlerio dienoraščiai neįtikino nei vienos stovyklos, o tik dar paaštrino ir taip aštrią diskusiją.[219]

Mombauer užima poziciją Fischerio kontroversijos klausimu. Ji nesutinka su Fischerio mokinio I. Geiss teze, kad po 1969 m. publikuoto Fischerio darbo *Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911-1914* diskusija dėl I PK pradžios yra baigta, ir teigia, kad vis dar nėra aišku, ar karas Vokietijos akyse buvo gynybinis, agresyvus ar prevencinis. Tačiau Mombauer net nekelia klausimo, ar Vokietija iš viso galėjo būti neatsakinga (ar atsakinga tiek pat, kiek ir kitos Liepos krizės dalyvės) dėl karo pradžios. Mombauer galima laikyti nuosaike Fischerio palaikytoja – ji sako, kad Fischerio kontroversija nepasibaigė jokiu sutarimu dėl I PK priežasčių, tačiau, jos teigimu, „*mažai kas sutiktų su sena, apologetine interpretacija, kad šalys* "*nuslinko" į karą netyčia*".[220]

Antroje knygos dalyje Mombauer pateikia svarbiausių istoriografinių pozicijų (po Fischerio darbo) tipologiją: 1) Fritzas Fischeris, jo mokykla ir žymiausi jo palaikytojai – J. Röhl, I. Geiss; 2) *Innenpolitik* perspektyvos šalininkai, akcentavę, kad išskirtinai Vokietijos vidaus politikos padėtis ir vidaus interesų grupės lėmė Vokietijos užsienio politiką prieš 1914 m. (W. Mommsenas, U. Wehleris, V. Berghahnas); 3) Struktūrinių aiškinimų mokykla, kuri teigė, kad ilgai brendusi Vokietijos užsienio politikos linija ir

---

neneigė, kad Vokietija nepadarė klaidų per Liepos krizę. Pačio Kurto Riezlerio (1882-1955) gyvenimas vertas dėmesio. Riezleris prieš I PK buvo asmeninis kanclerio Bethmann Hollwego patarėjas; 1913 m. publikavo trumpą knygą, pavadinimu *Grundzüge der Weltpolitik in der Gegenwart*, kurioje teigė, kad karas tarp Europos aljansų yra neįmanomas dėl to, kad yra visuotinai suprantamos tokio karo milžiniškos pasekmės. Vos prasidėjus I PK Riezleris rašė Rugsėjo programą, kurioje suformuluoti Vokietijos karo tikslai I PK; po karo Riezleris buvo Veimaro respublikos prezidento Friedricho Eberto kabineto šefas. 1927 m. Riezleris pasitraukė į filosofinę akademinę veiklą, bendravo su žymiais Vokietijos filosofais (Martinu Heideggeriu, Herbertu Marcuse, Maxu Horkheimeriu ir kt.); 1933 m. balandį nacių pašalintas iš akademinių pozicijų, dar penkerius metus rašė veikalus apie estetiką ir Parmenidą, palaikė ryšį su kai kuriais antihitlerinio *Kreisau* rato atstovais, o 1938 m. pasitraukė į JAV, kur dėstė *The New School for Social Research* ir kartu dirbo bei artimai bendravo su vienu žymiausiu XX a. vidurio politikos filosofu Leo Straussu (1899-1973). Riezleris mirė 1955 m. Münchene.

219 Mombauer, 160.

220 Šio prieš gerus dvidešimt metų užrašyto teiginio kontekste, galima klausti, ar tikrai šiandieninė istoriografija negrįžta prie šio "netyčinio karo" teiginio. Šis teiginys, kaip teigėme tyrimo pradžioje, referuoja į žinomą britų David Lloyd George prisiminimuose užrašytą ir ypač tarpukario istoriografijoje dažnai pasitelktą bei lig šiol įvairioje I PK pradžios artikuliacijos išgirstamą alegorišką sakinį apie I PK kilmę: "*The nations slithered over the brink into the boiling cauldron of war without any trace of apprehension or dismay.*"

strateginiai svarstymai nulėmė Vokietijos politiką 1914 m. liepą ir rugpjūtį, kai Vokietija, nuspręsdama pradėti karą, įvykdė „apskaičiuotos rizikos" (angl. *calculated risk;* vok. *kalkuliertes Risiko*) sprendimą (Zechlinas, Erdmannas ir Hillgruberis).

Mombauer pateikia ir drąsų bei artikuliuotą savąjį istorinį I PK priežasčių vertinimą. Vokietijos mobilizacijos momentą Mombauer laiko vienu svarbiausių šiame galvosūkyje. Jos teigimu, Vokietijos archyvai aiškiai patvirtina, kad Vokietija pati apsisprendė pradėti mobilizaciją, nepaisant Rusijos mobilizacijos, tačiau sėkmė Vokietijai yra tai, kad Rusija mobilizavosi „tuo pačiu metu" ir todėl atrodo, kad Vokietija reagavo į Rusijos mobilizaciją.[221]

Apibendrinamaisiais štrichais Mombauer, viena vertus, konstatuoja, kad istoriografijoje nėra sutarimo dėl karo priežasčių, tačiau sykiu ji aiškiai parodo nepritarianti bet kokiems bandymams kvestionuoti pirmutinę Vokietijos atsakomybę dėl karo pradžios. Pozicijas, kurios polemizuoja su pastarąją teze, Mombauer drąsiai vadina apologetinėmis. Autorė referuoja į Seligmann ir McLean 1999 m. paskelbtą knygą, kurioje teigiama, kad diskusija yra išbaigta ir bandymai nukreipti kaltę nuo Vokietijos nebuvo sėkmingi, bei šiai pozicijai pritaria.[222] Nors Mombauer teigia nežinanti, į kurią pusę gali pasisukti diskusija dėl I PK priežasčių, tačiau aiškiai parodant savo požiūrį paskutiniame knygos sakinyje Mombauer tvirtina, kad ateities tyrėjams bus sunku ginčytis su kompromisu, kuris susiformavo po *Fischer Kontroverse* ir tolimesnėse diskusijose dėl kadaise tokių prieštaringų Fischerio teiginių.[223]

Mombauer darbą, kitaip nei anksčiau aptartą ir darbo konceptualumu ir išsamumu panašią John Langdon poziciją, galima priskirti kaip turintį gana aiškią laikyseną temos klausimu. Mombauer pati nuosaikiai pritaria Fischerio pozicijai ir sako, kad XX a. pabaigoje jau yra aišku, kad bandymai paneigti pirmutinę Vokietijos atsakomybę buvo nesėkmingi. Knygoje iš esmės

---

[221] Rusija visuotinę mobilizaciją pradėjo 1914 m. liepos 30 d., o Vokietija – 1914 m. liepos 31 d. Istoriografijoje polemiką vis dar kelia klausimas, ar Vokietija būtų pradėjusi mobilizaciją, jeigu ne Rusijos mobilizacija. Nelabai aišku, kodėl Mombauer sako, kad Rusija ir Vokietija mobilizavosi tuo pačiu metu, kai akivaizdu, kad Rusija mobilizaciją paskelbė beveik para anksčiau (Liepos krizės kontekste para yra istoriškai reikšmingas laiko tarpas) nei Vokietija, o Vokietija savo ultimatumo Rusijai turinyje oficialiai skelbė reikalaujanti Rusijai atšaukti savąją mobilizaciją.

[222] Matthew Seligmann, Roderick McLean, *Germany From Reich To Republic, 1871-1918*, European History in Perspective, 1999.

[223] Iš esmės Mombauaer implicitiškai sako, kad visi bandymai paneigti Fischerio tezę nebuvo sėkmingi.

didžiausias dėmesys skiriamas tik Vokietijai. Netgi XX a. pabaigoje, kai atsirado kitas šalis substancialiai nušviečiantys darbai[224], Mombauer vis tiek atrodo, kad I PK priežasčių klausimas fundamentaliai yra Vokietijos klausimas. Galiausiai, už ko būtinai turime užkibti, tai Mombauer nuoroda į karo istoriko, *London School of Economics* profesoriaus Davido Stevensono 1997 m. darbą[225], kuriame Stevensonas teigia, kad Fischeris septintajame dešimtmetyje apvertė I PK priežasčių suvokimo ortodoksiją aukštyn kojomis, o po Fischerio dar niekas jos neatvertė (*sic*!). Tiek pastarasis teiginys, tiek kitos šioje pastraipoje įvardintos Mombauer tyrimo charakteristikos šiandien skamba problemiškai ir leidžia mums kelti ne vieną klausimą, kurių esminis – ar tikrai Christopheris Clarkas 2012 m. būtent to ir nepadarė, t.y., dar kartą neapvertė jau *fischeriškos ortodoksijos*? Šį klausimą plačiau nagrinėsime paskutiniuose šio skyriaus akorduose. Kol kas reikia aptarti ir kitus smulkesnius Mombauer istoriografijos tyrimus, sekusius po pasirodžiusio 2002 m.

Mombauer per paskutinius dešimt metų pasirodžiusiuose keliuose straipsniuose aptarė šios disertacijos objektą – naujausią I PK priežasčių ir išvakarių istoriografiją. Šia prasme Mombauer ryškiai išsiskiria iš kitų istorik(i)ų, per pastaruosius dešimtmečius vienaip ar kitaip bandžiusių reflektuoti naujas istoriografines tendencijas.

2013 m. *Journal of Contemporary History* rinktinėje, skirtoje apmąstyti Fischerio kontroversiją po penkiasdešimties metų nuo *Griff Nach der Weltmacht* pasirodymo, pateikia Fischerio ir šiandieninių tyrimų tendencijų vertinamąją apžvalgą iš istorikos ir postmodernių teorijų perspektyvos.[226] Esminė Mombauer tezė – kadangi galutinės „tiesos" apie I PK priežastis atrasti neįmanoma, todėl istorikai apie temą turėtų kalbėti nuosaikiau ir atsargiau. Atitinkamai, Mombauer teigimu, I PK pradžios klausimas nėra paveiktas „postmodernaus posūkio", nes temos tyrimai vis dar siekia ieškoti galutinės tiesos. Būtent su šia tyrimų metodologine charakteristika Mombauer susieja atsakymą, kodėl diskusija ir kontroversija apie I PK priežastis vis dar yra tokia karšta. Anot Mombauer, kone kiekvienas istorikas, pasakydamas kažką naujo, teigia, kad atrado tiesą, susijusią su karo kalte, o šis atsakymo į kaltės klausimą ieškojimas vis dar sieja daugelį I PK priežasčių istorikų.

---

[224] E.g., Lieven op. cit.; Williamson op. cit.; Keiger op. cit.

[225] David Stevenson, *The Outbreak of the First World War: 1914 in Perspective*, Palgrave, 1997.

[226] Annika Mombauer, *Introduction: The Fischer Controversy 50 years on*, Journal of Contemporary History, Special Issue: The Fischer Controversy after 50 Years, Vol. 48, No. 2, 2013

2014 m. paskelbtame straipsnyje[227] (o taip pat ir labai panašioje esė[228]) Mombauer, be kita ko, pristato kelias žymesnes naujas istoriografines pozicijas bei sako, kad su C. Clarko darbu Vokietijoje kilo tokios diskusijos, kokių Vokietijoje nebuvo nuo *Fischer Kontroverse*; visgi autorė nepritaria Clarko siūlymui atsisakyti Vokietijos kaltės kategorijos, lygiai kalbėti apie visų didžiųjų valstybių užsienio politiką, teigia, kad Vokietijos bei Austrijos-Vengrijos vyriausybių pirmutinė atsakomybė dėl karo pradžios gali būti pagrįsta, bei nesitiki, kad nauji tyrimai dar gali pasakyti kažką naujo apie I PK priežastis.

Galiausiai 2015 m. pasirodžiusiame straipsnyje Mombauer sako, kad šiuolaikinė istoriografija nuo karo kaltės kategorijos linksta prie atsakomybės kategorijos.[229] Mombauer, kaip ir vokiečių kalba 2014 m. paskelbtame straipsnyje, nupasakoja keliolika svarbesnių šiandieninės istoriografijos pozicijų, didžiausią dėmesį skiria Clarkui, kuris, be to, kas jau įvardinta, savo tyrimu uždavė madą plačių, tarptautinių tyrimų (vok. *Transfergeschichte)*, kuriuose būtų lyginama skirtingų šalių užsienio politika.[230] Svarbiais istoriografijos turinio bruožais Mombauer įvardijo sisteminių, struktūrinių aiškinimų apie ginklavimąsi, nacionalizmą, aljansų sistemą[231] atmetimą, o svarbiausių ginčų taškais įvardijami klausimas dėl Austrijos-Vengrijos karo paskelbimo Serbijai kaip esminio Liepos krizės eskalacijos momento, Rusijos mobilizacijos (svarbos ar per didelio sureikšminimo) permąstymas bei iš labiausiai atsinaujinusių klausimų – tai Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministro Sir Edward Grey politika Liepos krizės metu. Bendrai istoriografijoje vyraujančio klausimo aspektu Mombauer teigia, kad nūdienos istoriografijoje vis dažniau siekiama klausti ir ieškoti atsakymo į klausimą „kaip" kilo karas, o ne „kodėl" kilo karas.[232]

---

[227] Mombauer, Annika, *Der hundertjährige Krieg um die Kriegsschuld*, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht, p. 303–337, 2014

[228] Annika Mombauer, *Julikrise und Kriegsschuld - Thesen und Stand der Forschung*, Aus Politik und Zeitgeschichte, 2014.

[229] Atsispiriant nuo Mombauer įžvalgos bei vertinant istoriografinių tendencijas, šiame tyrime taip pat bus pasitelkiama *atsakomybės*, o ne *kaltės* kategorija. Plačiau šio pasirinkimo pagrindas bus nušviestas kitame skyriuje.

[230] Annika Mombauer, *Guilt or Responsibility? The Hundred-Year Debate on the Origins of World War I*, Central European History, p. 541–564, 2015

[231] M.A.I.N. schema – populiarioje istoriografijoje, enciklopedijose ar vadovėliuose aiškinant I PK pradžią buvo neretai pasitelkiamas toks akronimas, reiškiantis militarizmą, aljansus, imperializmą ir nacionalizmą.

[232] Visgi tai yra per daug drąsus Mombauer teiginys. Clarkas neabejotinai klausia, kaip kilo karas, o ne kodėl, bet daugumoje pozicijų vis dar vyrauja siekio rasti atsakymą "kodėl" pretenzija. Kitas klausimas, kurį galėtume kelti, tai ar išvis galime atskirti šiuos du klausimus, ką iš esmės reiškia tokie žodžiai…

I PK šimtmečio minėjimą Mombauer, remdamasi ir daugeliu kitų I PK istorik(i)ų, laiko tuo lūžiu, kai akademijoje, o ir viešojoje erdvėje buvo pradėta vėl kalbėti diplomatijos istorijos temomis, susijusiomis su I PK. Galiausiai, Mombauer pastebi tam tikrą ir mūsų tyrimui ypač svarbų paradoksą. Nepaisant istoriografijoje deklaruojamo nusisukimo nuo kaltųjų paieškos, istoriografijoje vis tiek linkstama klasifikuoti labiausiai kaltas valstybes, netgi nebūtinai jas tiesiogiai įvardijant. Tokia Mombauer įžvalga mums leidžia kelti klausimą, ar iš viso apie I PK išvakares įmanoma kalbėti be tam tikro normatyvinio kaltės-atsakomybės svorio, nelyg kaltės dievas Momas amžinai persekiotų bet kurį istoriką, besiimantį I PK išvakarių temos.[233]

Vertinant visą paskutinių kelių dešimtmečių istoriografijos tyrinėjimų lauką galima drąsiai teigti, kad Mombauer yra padariusi didžiausią indėlį į istoriografijos tradicijos ir šiandieninės istoriografijos tyrimus. Labiau užsiimdama istoriniais I PK tyrimais, o istoriografijos tyrimais tik protarpiais, Mombauer, kalbėdama apie istoriografiją, pripažįsta faktą, kad ties Clarko ir jį sekusių pozicijų radimusi galime matyti naujų istoriografinių madų atsiradimą. Tačiau kartu, kaip jau sakyta, Mombauer drąsiai užima savo vietą šioje naujoje diskusijoje, kartais eksplicitiškai, kartais implicitiškai nepripažindama tezių, kurias tvirtina nauja istoriografinė banga.

Be Mombauer tyrimų, per paskutinius gerus dešimt metų vis pasirodydavo vienas kitas labiau apžvalginio pobūdžio istoriografijos tyrimas. Reikia grįžti kiek atgal ir pažvelgti į 2005 m. Jay Winter paskelbtą tyrimą. Nuosekliausias paskutinių kelių dešimtmečių I PK atminties tyrėjas Jay Winter, drauge su Sorbonos universiteto profesoriumi Antoine Prost išleido svarbią I PK istoriografijos ir atminties sintezę.[234] Knyga pirmą kartą pasirodė 2005 m., tačiau Cambridge University Press 2020 m. išleido antrąjį, kiek atnaujintą knygos leidimą. Autoriai I PK istoriografiją ir atmintį nagrinėja įvairiais pjūviais, kaip karą patyrė kariai, civilinė populiacija, darbininkai, kaip karas buvo kariaujamas (angl. *Waged*). Antrąjame knygos skyriuje

---

[233] Dar vienas paminėjimo vertas Mombauer straipsnis pasirodė 2017 m. Šiame tekste Mombauer aptarė I PK šimtmečio minėjimą Vokietijoje, kuris buvo nustelbtas vėl atsinaujinusios pakankamai emocionalios diskusijos dėl I PK priežasčių. Čia Mombauer taip pat į centrą iškelia Clarko poziciją, kurią ji vadina vienodai kontroversiška lyginant su Fischeriu. Iš esmės, Mombauer tvirtinimu I PK atmintis Vokietijoje sukasi apie I PK priežasčių klausimą ir Vokietijos atsakomybę kylant I PK. Labiausiai stebinanti karo šimtmečio minėjimo charakteristika, anot Mombauer, būtent ir yra Vokietijos kaltės I PK klausimo recepecija ir atsinaujinusi diskusija. Annika Mombauer, *The German centenary of the First World War*, War and Society, 36, 2017.

[234] Winter, Prost, op. Cit.

dėmesys teikiamas karo priežasčių istoriografijos raidai, Fischeriui ir tolimesnėms pozicijoms.[235] Autoriai, kaip ir ne vienas anksčiau aptartas tyrėjas, akcentuoja Fischerio svarbą tradicinės diplomatijos istorijos paradigmos permąstymui, kai Fischeris visą dėmesį skyrė ne išorės, o Vokietijos vidaus politinių ir socialinių faktorių analizei, santykiui tarp skirtingų Berlyno valdžios šakų – kanclerio, kaizerio, ministerijų ir generalinio štabo.[236]

Knygoje išplėtojama svarbi I PK priežasčių istorijos suvokimo problema. Kadangi I PK kaip įvykis buvo tokio kolosalaus masto, tad, anot autorių, dauguma istorikų per paskutinį šimtmetį bandė ieškoti ir atrasti vienodai kolosalias I PK priežastis. Kitaip sakant, jeigu įvykis buvo tokio dydžio, jis turi turėti tokio paties dydžio priežastį/is. Problema, kad, toli gražu, ne visiems tyrėjams, kurie nagrinėjo karines, ekonomines, kolonialines ir kitas didelio masto kategorijas, pavyko sukontroliuoti „retrospektyvinę fatalizmo iliuziją“, t.y., implicitiškai dauguma tyrėjų teigė, kad karas „turėjo“ nutikti, nes iki 1914 m. vyko šie dideli ir rimti procesai. Tačiau, kaip sako Winter ir Prost, kad ir kaip bežiūrėtume, nei vienas iš šių didžiųjų kintamųjų negali paaiškinti, kodėl karas prasidėjo 1914 m. rugpjūčio 4 d. Nors akivaizdu, kad tikrųjų karo priežasčių reikia ieškoti Liepos krizėje, tačiau sykiu reikia turėti saiko ir kuklumo, nes iš esmės tikrųjų priežasčių, aiškaus kauzalumo mes užčiuopti negalime.[237]

Svarbus autorių įvardintas momentas, susijęs su I PK šimtmečio minėjimu, pokyčiais istoriografijoje ir atminties kultūroje, bei kaip šie pokyčiai padėjo diskredituoti vieną iš Europos XX a. istorijos mitologemų. Šie pokyčiai I PK suvokime padėjo paneigti mitą, kalbantį apie 1914-1945 m. laikotarpį kaip apie Antrąjį Trisdešimtmetį karą – šį naratyvą, kuris buvo artikuliuojamas populiarioje istoriografijoje ir atminties kultūroje. Pasirodymas daugelio autoritetingų istoriografinių pozicijų, kurios kalba apie I PK kaip apie išvengiamą (!) karą, apie Britanijos-Vokietijos ir Prancūzijos-Vokietijos santykius kaip nebūtinai pasmerktus baigtis grandioziniu kariniu susidūrimu, kad įtampa tarp šių valstybių nebuvo nekintanti Europos diplomatijos charakteristika, tvirtina esminį naratyvinį I PK ir II PK atskirimą

[235] Įdomi autorių mintis susijusi su istorijos mokslo raida ir kaltės klausimu. Autoriai teigia, kad ankstyvaisiais tarpukario metais, su I PK kaltės klausimo ginčais nusistovi tradicinė šaltinių kritika, t.y., nereiškia, kad jos nebuvo jau iš karto po Rankes, bet tai, kas pasirodė po I PK, kaltės klausimo kontekste buvo kokybiškai kitoniška. Ibid., p. 12

[236] Ibid., p. 48

[237] Ibid., p. 43-44

kaip radikaliai skirtingų fenomenų, prasidėjusių dėl iš esmės skirtingų priežasčių.[238]

Fischer Kontroverse 50 metų sukakties progai *Journal of Contemporary History* visą antrąjį 2013 m. numerį skyrė Fischerio darbą, kontroversiją, atmintį ir/ar refleksijas atskirose šalyse įvairiais aspektais nagrinėjantiems tekstams. Rinktinėje pasirodė didžioji dalis žymiausių I PK išvakarių istoriografijos vardų. Nemaža dalis tekstų kalba apie daugelį su *Fischer Kontroverse* susijusių niuansų, jau aptartų šioje istoriografijos tyrimų apžvalgoje: tai Fischerio kontroversijos įtaka politiniam Vakarų Vokietijos laukui, atskirų šalių – Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Rytų Vokietijos, Rusijos[239] – istoriografijos reakcija į *Fischer Kontroverse*.[240] Išskirti verta Jonathan Steinberg tekstą, skirtą konferencijos, o sykiu ir istoriografinės I PK išvakarių padėties apibendrinimui.

Kalbėdamas apie istoriografinį temos paveikslą nuo Šaltojo karo pabaigos, Steinberg akcentuoja rusiškos istoriografijos padėtį, kai ji iš esmės yra nepažįstama Vakarų tyrėjamas.[241] Tačiau mūsų tyrimo kontekste svarbiausia, kaip Steinbergas konferencijos šviesoje apibendrino[242] ir išskyrė kelias naujas I PK pradžios tezes šių dienų istoriografijoje. Jas verta pakartoti: 1) Austrijos-Vengrijos veiksmai vis labiau imami suvokti Clarko darbo šviesoje, kai Clarkas vienareikšmiškai tvirtino, kad oficialus Belgradas rėmė politinį terorizmą Austrijos-Vengrijos provincijose; 2) Rusijos visapusiškas atsisukimas į Serbiją ties 1908 m. Bosnijos krize ir Piotro Stolypino nužudymu 1911 m. lėmė žymiai karingesnės politinės frakcijos įsitvirtinimą Sankt Peterburge, kuri buvo labiau linkusi rizikuoti karu; 3) Vokietija ir Prancūzija pervertino Rusijos atsigavimo po 1905 m. karo su Japonija ir revoliucijos lygį, o iš šios klaidingos prielaidos gimė atitinkama išvada – „dabar arba niekada“. Prancūzų generalinis štabas priėjo išvados, kad palankiausias scenarijus įveikti Vokietiją būtų, jeigu karas prasidėtų Balkanuose, kur Vokietija turėtų

---

238 Ibid., p. 237-238

239 Ši istoriografija jau aptarta, eksplikuojant tyrimo objektą.

240 Taip pat vienas straipsnis skirtas Fischerio biografijai, jaunystei, jo kaip istoriko formacijai. Stephan Petzold, *The Social Making of a Historian: Fritz Fischer's Distancing From Bourgeois-Conservative Historiography, 1930–60*, *Journal of Contemporary History* 48, no. 2, 2013.

241 Tai galėtų būti dar vienas iš argumentų, kodėl šiame tyrime rusiška istoriografija nėra liečiama. Akivaizdu, atskiras tyrimas apie paskutinių trisdešimties metų rusišką istoriografiją, kalbančią apie I PK išvakares ir/ar kaltės bei atsakomybės klausimus, būtų vertas dėmesio, ypač, jeigu jame būtų komparatyvistiškai sugretinama Vakarų istoriografija su Rusijos istoriografija. Tačiau, kaip perfrazuojant Steinbergo žodžius galėtume teigti, rusiška I PK priežasčių istoriografija gyvena atskirą gyvenimą ir šis gyvenimas nėra šio darbo objektas.

242 Konferencija vyko 2011 m.

remti savo sąjungininkę Austriją-Vengriją. Vokietijos klaidinga prielaida dėl Rusijos armijos augimo, geležinkelių plėtros ir Habsburgų nuosmūkio lėmė, kad Vokietija taip pat suprato, kad karą reikėtų pradėti kuo anksčiau. Būtent Vokietijos reakcija Liepos krizės metu, kaip sako Steinbergas, lokalų karą pavertė europiniu. Visgi panašiai pavojinga buvo ir Prancūzijos laikysena Liepos krizėje, kuri Rusijos mobilizaciją prieš Austriją-Vengriją matė kaip *casus foederis*; 4) Visų valstybių nuotaikos 1914 m. buvo pripildytos tiek optimizmo, tiek nerimo: Prancūzija bijojo, kad diplomatinės krizės atveju Rusija vėl bus pažeminta kaip Bosnijos krizės aveju 1908 m., Rusija bijojo, kad Serbija, spaudžiama Austrijos-Vengrijos, priims jos ultimatumą taip, kaip priėmė 1912 m. Balkanų karo metu, Vokietija bijojo Austrijos-Vengrijos nuosmūkio, o britai bijojo Prancūzijos nuosmūkio, jeigu Prancūziją grasintų atakuoti Vokietija, o Prancūzija nebuvo tikra, kad Britanija karo atveju tikrai palaikytų jų pusę.

Ši rinktinė iš esmės yra paskutinis, per pastaruosius dešimt metų iškilęs bandymas įvairiais pjūviais konceptualiai nagrinėti būtent *Fischer Kontroverse* ir jos santykį su šių dienų istoriografija.

Vieną rimtesnių bandymų apibendrinti šiuolaikinės istoriografijos atnešamus pokyčius atliko Williamas Mulliganas, pats taip pat paskelbęs vieną svarbią poziciją apie karo ištakas[243], o istoriografijos tyrime apibendrinęs 10 pozicijų, paskelbtų anglų, vokiečių ir prancūzų kalbomis 2010-2013 m. Straipsnyje Mulliganas teigia, kad nuo 9 dešimtmečio I PK priežasčių studijos pajudėjo keliomis kryptimis.[244] Anot Mulligano, mažai tyrėjų ekplicitiškai teigia, kad viena valstybė buvo labiau kalta dėl karo pradžios nei kitos, tačiau išlieka ir persiduoda naratyvas, kad Vokietija ir Austrija-Vengrija buvo pagrindinės karo kaltininkės. Šioje istoriografijoje taip pat akcentuojamas struktūrinis lygmuo – kokia buvo Europos politikos tikrovė prieš I PK, kaip kalbėti apie ginklavimąsi, aljansus, imperines varžybas, viešąją opiniją, o, Mulligano teigimu, šie fenomenai karą 1914 m. galėjo padaryti įmanomu (!). Sykiu aštriai polemizuojama su neišvengiamo karo naratyvu, klausiama, ar karas galėjo būti neišvengiamas, galimas ar tikėtinas, kaip rezultatas 1914 m. tarptautinės aplinkos. Mulliganas nagrinėja pasirinktose istoriografinėse pozicijoje plėtojamus klausimus, kaip antai, *offensive a l'outrance* (liet. visuotinio puolimo) karinės paradigmos populiarumą Paryžiuje prieš 1914 m., kalbančią apie puolamąjį karą, britų

[243] William Mulligan, *The Origins of the First World War*, Cambridge University Press, 2010.

[244] William Mulligan, *The Trial Continues: New Directions in the Study of the Origins of the First World War*, The English Historical Review, 2014.

laivyno pajėgumų ir laivyno įtaką Londono užsienio politikai, formuojantis antivokiškam kompromisui, nuo 1912 m. vykusį britų pasiruošimą ekonominiam karui, pirmiausia, Vokietijos ekonominei blokadai ar išsamesnę ankstesnėse pozicijose tik protarpiais minimo Rusijos ambasadoriaus Londone Benckendorffo politinę biografiją, kurioje jis matomas kaip karo dėl revoliucijos ir humanitarinės katastrofos bodėjęsis neefektyvus diplomatas, labiau siekęs išlaikyti savo gerą įvaizdį nei propaguoti savo šalies užsienio politikos linijas.

Esminį dėmesį Mulligan skiria Clarko darbui, kurį iš esmės laiko revoliuciniu. Mulliganas Clarko darbą vadina svarbiausiu temos akademiniu darbu nuo 1961 m. pasirodžiusios ir kontroversiją sukėlusios Fritzo Fischerio pozicijos. Be to, kad Clarkas į temos istoriografiją atnešė daug intepretacinių inovacijų, tačiau, Mulligano teigimu, viena svarbiausių Clarko tezių liečia Rusijos-Prancūzijos santykių ašį. Clarko teigimu, Prancūzija ir Rusija Balkanuose sukūrė „geopolitinį trigerį“, kai po 1912-1913 m. vykusių dviejų Balkanų karų sprendimų priėmėjai Paryžiuje ir Sankt Peterburge priėjo išvados, kad Balkanuose tarp Austrijos-Vengrijos ir Serbijos prasidėjęs karas abiem valstybėms bus strategiškai palankiausias, nes Vokietija neišvengiamai turės padėti Austrijai-Vengrijai, kai ji turės kariauti prieš Serbiją, o sykiu ir prieš Rusiją, todėl tokio karo scenarijus strateginiuose Rusijos ir Prancūzijos skaičiavimuose buvo pats palankiausias. Akivaizdu – jeigu tokia tezė priimama kaip istoriškai ir interpretaciškai validi, ji į I PK išvakarių paveikslą įveda reikšmingą papildomą kintamąjį, be kurio pasakojimas apie I PK priežastis tampa sunkiai įmanomas.[245]

[245] Įdomu tai, kad šį momentą jau mini Luigi Albertini minėtoje per II PK rašytoje, bet 1952-1957 m. anglų kalba pasirodžiusioje knygoje. Albertini, *The Origins of the First World War*, p. 373-414. Albertini teigė, kad po 1912-1913 m. Balkanų karų Prancūzijos-Rusijos aljanso padėtis pasikeitė. Albertini tai vadina “aljanso įsipareigojimų praplėtimu”. Pirma, Balkanų karų metu atsiradus naujam galios centrui, t.y., Serbijai, pasikeitė buvęs Balkanų *status quo*. Serbijos ir Balkanų lygos sėkmė parodė, kad Serbija nuo šiol bus svarbi Europos diplomatijos dinamikoje. Antra, Balkanų karai ir diplomatinis susidūrimas tarp Austrijos-Vengrijos ir Rusijos dėl Serbijos priėjimo prie Adrijos jūros buvo pirmas rimtas šių dviejų šalių nesutarimas nuo 1908 m. Bosnijos krizės. Abi šalys nenorėjo atsisakyti savo pozicijų ir tik ambasadorių konferencijoje Londone pavyko pasiekti susitarimą. Nuo 1912 m. pavasario Rusijos pareigūnai ėmė klausti Prancūzijos kolegų, kokiomis sąlygomis prancūzai galėtų paremti Rusiją Balkanuose. Kaip sako Albertini, 1912 m. rudenį Prancūzijos karo ministras G. Millerand'as patikino prezidentą Raymondą Poincaré, kad karas, kuris kils Balkanuose tarp Balkanų lygos ir Austrijos-Vengrijos, bus palankus Antantei, nes “labai tikėtina, kad tarp Italijos ir Austrijos įvyks įtrūkis, todėl Austrija turės

Sykiu, tokios tezės priėmimas suteikia pagrindą į atsakingųjų už karo pradžią mozaiką reikšmingai įtraukti ne tik Rusiją, kuri tiek dalyje politinės, tiek profesionalios istoriografijos būdavo įtraukiama į labiau atsakingas už karo pradžią dėl ankstyvos karinės mobilizacijos, tačiau ir Prancūziją, kuri absoliučioje daugumoje istoriografinių pozicijų nebuvo laikoma kalta ar atsakinga dėl krizės eskalacijos. Liepos krizės kontekste, Mulliganas teigia, kad Clarkas savoje analizėje į Liepos krizę tvirtai sugrąžina veikėją (arba galimybę veikti, įgalinimą) (angl. *agency*)). Clarkas nemano, kad veikėjai Liepos krizės metu buvo valstybės ir struktūros (tarptautinės sistemos) įkaitai – jie, konkretūs žmonės, kaip nelyg kantišką subjekto autonomiškumą taikant sako Clarkas, patys priėmė sprendimus, kurie arba neleido suvaldyti Europos diplomatiją ištikusios krizės, arba priartino karą.

Mūsų anksčiau minėta Heather Jones 2013 m. paskelbė straipsnį, kalbantį apie I PK šimtmečio kontekste matomą I PK istoriografijos „regeneraciją“. [246] Jones konstatuoja tai, kas yra itin svarbu šio tyrimo kontekste ir problematikoje. Ji sako, kad nedaug istorijos studijų sričių per pastaruosius dvidešimt metų atsinaujino taip sėkmingai, kaip I PK studijos.[247] Jones pastebi daugelio naujų I PK perspektyvų atsiradimą XXI a. pradžioje, tačiau jai labiausiai rūpi priežasčių klausimas. Kaip ir Mulliganas, reikšmingą gabalą teksto skiria Clarko pozicijos aptarimui, kurį laiko svarbiausia XXI a. karo priežasčių analize, bei itin glaudžiai pristato dar keliolika pozicijų, ypač atsiremiančių į naujas metodologines perspektyvas. Kadangi Clarko pozicija aptarta ir šio tyrimo įvade, ir Mulligano straipsnio kontekste, o kitos pozicijas Jones aptaria itin iš tolo, taigi atkreipsime dėmesį tik į svarbiausias Jones straipsnio išvadas. Ji išskiria kelias esmines naujos istoriografijos tendencijas: pirma, ji pastebi atsinaujinusį dėmesį Liepos krizei, ypač esminį dėmesį skiriant trumpojo laikotarpio sprendimų priėmimui Liepos krizėje, o ilgojo laikotarpio priežastis laikant antriniais faktoriais; antra, Jones pakartoja tai,

atsitraukti nuo savo rytinio fronto, o tai bus naudinga arba Rusijos, arba Prancūzijos operacijoms, priklausomai nuo to, ar Vokietija nuspręs palikti laisvą lauką Rusijos kariuomenei, arba susitikti su prancūzais prastesnėmis sąlygomis". 1913 m. po ilgų Poincare, ambasadoriaus Aleksandro Izvolskio ir Rusijos užsienio reikalų ministro Sergejaus Sazonovo derybų ir susirašinėjimo, pasak Albertini, "Prancūzija <…> pažadėjo ginkluotą pagalbą Rusijai, jei Rusija manytų, kad būtina įsikišti prieš Austriją ginant Serbiją". Tai buvo fundamentalus pokytis Rusijos-Prancūzijos aljanso struktūroje. Indikatyvu tai, kaip *Fischer Kontroverse* ir tolimesnės diskusijos apie Vokietiją nustelbė tokį svarbų I PK išvakarių istorijos epizodą, o į artikuliaciją jis sugrįžo tik XX a. pabaigos istoriografijoje.

[246] Heather Jones, *As the Centenary Approaches: The Regenaration of First World War Historiography*, The Historical Journal, 2013.

[247] Ibid, p. 857

kas buvo pasakyta ir kituose XXI a. skelbtuose istoriografijos tyrimuose – siekiama paneigti ankstesnės istoriografijos tezes, kad karas buvo neišvengiamas, o tai vėlgi didžiausią akcentą suteikia Liepos krizėje įvykusiems procesams.[248] Ties pastaruoju klausimu Jones pastebi ryškų klausimo tarpdisciplinišKumą, kai istorikai ir tarptautinių santykių teoretikai drauge svarsto, ar karas buvo neišvengiamas dėl ydingų (angl. *flawed*) tarptautinių struktūrų bei koks yra veikėjo, žmogaus, vaidmuo konkrečioje aplinkoje.[249]

Jones pastebi tebevykstančias aršias diskusijas dėl esminių Liepos krizės momentų. Pavyzdžiui, kiek svarbi Austrijai-Vengrijai buvo Vokietijos parama (taip vadinamas Berlyno liepos 5-6 d. suteiktas *tuščias čekis*), Vienai sprendžiant, ar pradėti karą su Serbija. Taip pat, anot Jones, tebevyksta polemika dėl Vokietijos lūkesčių ir motyvacijų sąjungininkei suteikiant *tuščią čekį* – ar Vokietija palaikydama Austriją-Vengriją nuoširdžiai tikėjosi lokalaus karo, ar visgi jau šioje ankstyvoje krizės fazėje Berlynas veikė sąmoningai siekdamas karo pradžios, idant karu išspręstų apsupimo problemą.[250]

Aptardama bendresnio pobūdžio politinės ir diplomatinės istorijos analizes, autorė pastebi, kad šie tradiciniai pasakojimai, apie karo ištakas paprastai pasakojantys nuo Vokietijos suvienijimo, integruoja kultūros ir/ar visuomenės istoriją su viešosios opinijos, epochos mentaliteto, sprendimų priėmimo aplinkos kategorijomis.[251]

Ko gero, svarbiausia Jones ištara, suteikianti dar vieną įkvėpimą mūsų tyrimui ir leidžianti tolesnius bandymus konceptualiai kalbėti apie kelių pastarųjų dešimtmečių istoriografiją, sako, kad nors ir beveik sutariama, kad karo priežasčių reikia ieškoti Liepos krizėje, tačiau nėra jokio sutarimo ir jokio konsensuso dėl to, kokios yra tos priežastys. Prie šio sutarimo per pastaruosius dvidešimt metų ne tik, kad nepriartėta, o, greičiau, gausybės naujų pozicijų pasirodymas sąlygojo dar didesnę fragmentaciją.[252] Šia prasme Jones tiesia kelius tolimesniems šiuolaikinės temos istoriografijos tyrimams.

Gerokai kitonišką nuo ką tik aptartų, itin charakteringą ir netgi antropologiškai įdomų bandymą aptarti pastarųjų dešimtmečių istoriografiją pateikė temos mohikanas, Vokietijoje gimęs, didžiausią gyvenimo dalį

[248] Ibid., p. 858.
[249] Ibid., p. 860.
[250] Ibid., p. 859.
[251] Ibid,. p. 861.
[252] Ibid., p. 860.

Britanijoje dirbęs istorikas John Röhl.[253] Labiausiai žinomas dėl trijų didelių, keturis tūkstančius puslapių apimančių kaizerio Wilhelmo II biografijos tomų[254], Röhl buvo vienas paskutinių (mirė 2023 m. lapkritį) vis dar rašančių *Fischer Kontroverse* liudininkų, buvęs Fischerio mokiniu. Būtent Röhl, kaip jis sako šiame tekste, pirmasis 1965 m. atrado admirolo Georg Alexander von Müller dienoraštyje pasažą apie 1912 m. gruodžio karo tarybos posėdį, kuriame, kaip sako Röhl, Vokietija iš esmės apsisprendė kaip pradėti karą. Šį atradimą eurekos žodžiu vadinantis Röhl jį perdavė Fischeriui, kurį jis inspiravo išplėsti argumentą ir parašyti antrąją knygą 1969 m.[255]

Autorius be jokių dviprasmybių aršiai kritikuoja, kaip jis sako, „naująjį revizionizmą“, kuris mus šiandien grąžina į tarpukario paradigmą, kai buvo nuosekliai neigiama Vokietijos kaltė. Anot Röhl interpretacijos, Clarkas yra šio revizionizmo esencija, kai jis kaltę atitinkama tvarka teikia Serbijai, Rusijai, Prancūzijai, Britanijai, o Austriją-Vengriją pristato kaip dariusią viską, idant karas neprasidėtų. Röhl net sugeba Clarką susieti su šiandieniniu vokiečių nacionalizmu (?), kai vokiečių nacionalistai nuoširdžiai ploja Clarkui už pateiktą istorijos reinterpretaciją. Autorius iš esmės atmeta bet kokius bandymus permąstyti I PK priežasčių klausimą, Röhl atrodo, kad Vokietijos planas pradėti (angl. *Unleash*) karą su intencija dominuoti kontinente buvo atrastas, taigi, klausia Röhl, kaip istorikai vis dar sugeba to nematyti? Teksto naratyvas teigia šiandieninės diskusijos nereikalingumą, jis vis referuoja į Fischerį, kuris pasakė tiesą, tačiau Clarkas vėl viską sumaišė. Kaip jau teigta, šis istoriografijos tyrimo bandymas nėra tiek svarbus konceptualios istoriografijos analizės prasme, kiek indikatyvus pamatant tai, kaip vis dar ir nūnai aidi realūs *Fischer Kontroverse* balsai.

Smulkų sintetinį šviežios istoriografijos aptarimą 2019 m. pateikė Konektikuto valstijos universiteto profesorius Troy Paddock, kitaip nei dauguma anksčiau aptartų autorių, esantis naujoku šioje temoje.[256] Paddock kalba apie pačias kontroversiškiausias pastarųjų dešimtmečių istoriografines pozicijas, kuriuose karo atsakomybė iš esmės ir absoliučiai nukreipiama nuo Vokietijos. Šiuose darbuose (McMeekin, Schmidt, etc.) parodoma, kad

[253] John Röhl, *Goodbye to all that (again)? The Fischer thesis, the new revisionism and the meaning of the First World War*, International Affairs, 2015.

[254] John Röhl*, Wilhelm II. Die Jugend des Kaisers 1859–1888*, München: Verlag C.H. Beck, 1993; *Wilhelm II. Der Aufbau der Persönlichen Monarchie 1888–1900*, München: Verlag C.H. Beck, 2001; *Wilhelm II. Der Weg in den Abgrund 1900–1941*, München: Verlag C.H. Beck, 2008.

[255] Fischer, *Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911 bis 1914.*

[256] Troy Paddock, *Contesting the Origins of the First World War: An Historiographical Argument*, New York: Routledge, 2020.

sprendimų priėmėjai Sankt Peterburge, Paryžiuje, Londone karą matė kaip realią galimybę išspręsti konkrečius jų šalis liečiančius strateginius klausimus. Paddock teigia, kad istoriografija ilgą laiką (kartais netgi neobjektyviai) ieškojo klaidų Vokietijos diplomatijoje, sąmoningai nukreipdama dėmesį nuo klaidų kitose sostinėse. Paddock tyrimą tenka vertinti kaip specifinį, tačiau nepakankamą, nes autorius atsiribojo nuo labiau konvencinių šiuolaikinės istoriografijos pozicijų, nesivargino užsiimti konceptualiu istoriografijos lyginimu, todėl šis tyrimas neišvengiamai yra gana ribotas.

2020 m. publikuotas Christoph Cornelissen ir Arndt Weinrich sudarytas straipsnių rinkinys – *Writing the Great War: The Historiography of World War I From 1918 To the Present*.[257] Šis rinkinys yra bene vienintelis, kuriame I PK istoriografija yra viename leidinyje aptariama iš keliolikos skirtingų valstybių (arba regionų) perspektyvos. Tiesa, aptarinėdami skirtingas šalis straipsnių autoriai dažnai krypsta ne tik į istoriografijos, bet ir į atminties studijų lauką. Kiekvienai šaliai skiriamas atskiras tekstas, kuriame atskleidžiama rašymo apie I PK raida. Šios šalys – tai Vokietija, Prancūzija ir Britanija; iš rečiau aptariamų – Belgija, Lenkija, Rusija, Japonija, Pietryčių Azijos regionas ir kt. Nors akcentas skiriamas visai istoriografijai, didžioji dalis tekstų prasideda nuo rašymo apie I PK priežastis, išvakares, atsakomybės ir kaltės klausimus.

Mūsų tyrimo kontekste svarbus yra įvadinis Cornelissen ir Weinrich tekstas, kuriame autoriai konstatuoja atsiradimą didelio kiekio naujų I PK istorijos tyrimų per paskutinius dvidešimt metų, tačiau, kaip sako autoriai, šis naujų tyrimų atsiradimas neiššaukė pačios konceptualios ir kiekybiškai substancialios istoriografijos analizės. Cornelissen ir Weinrich teigia:

„*Tačiau pastebima, kad tarp gausybės publikacijų trūksta esminių darbų, kuriuose būtų bandoma tyrimus įtraukti į platesnį "istoriografijos istorijos" kontekstą. Kitaip tariant, nebuvo jokių realių bandymų apžvelgti šimtą Pirmojo pasaulinio karo istoriografijos metų ir apžvelgti dabar jau "istorines" kontroversijas, metodologijas ir tendencijas. Žinoma, netrūksta straipsnių, kuriuose apžvelgiama pastarojo meto Pirmojo pasaulinio karo istoriografija, tačiau istorinės gelmės aspektas, istorinių tyrimų apie Pirmąjį pasaulinį karą istoriškumas, apskritai liko neatskleistas*.“[258]

Šia prasme, mūsų tyrimas bando pataikyti į šį autorių minima tyrimų trūkį, giliau pasižiūrėti į konkretaus I PK istorijos klausimo pastarųjų dešimtmečių istoriografiją, ją aptarti visos istoriografijos istorijos kontekste

[257] Cornelissen, Weinrich, *Writing the Great War*.
[258] Ibid. p., 2.

bei, ko nesako autoriai, pažvelgti į šios istoriografijos įtaką istorikos, istoriografijos teorijos požiūriu.

Taip pat indikatyvi rinkinyje taikoma istoriografijos istorijos periodizacija, kai naujos istoriografijos radimasis datuojamas nuo XXI a. pradžios. Būtent tokia periodizacija pasirinkta ir mūsų tyrime.

Vienareikšmiškai šviežiausias ir vienas solidžiausių darbų istoriografijos tyrimų lauke pasirodė 2024 m. viduryje[259], kai Mombauer atnaujino ir praplėtė savąjį 2002 m. paskelbtą ir mūsų jau aptartą tyrimą. Indikatyvu, kad šio 2024 m. pavasarį paskelbto tyrimo pradinė prielaida, tyrimo motyvacija, o ir esminė tezė iš esmės antrina tam, ką bandome pasakyti ir mes – diskusija dėl I PK priežasčių, kaltės ir atsakomybės klausimų nėra pasibaigusi. Šiame naujausiame tyrime Mombauer pripažįsta suklydusi, kai tuokart 2002 m. apibendrindama teigė, jog I PK išvakarių diskusija yra pasibaigusi, neturinti tokio jautraus emocinio fono, kokį turėjo Fischerio kontroversijos kontekste bei teigė, kad istoriografijoje vyrauja niuansuotas pritarimas Fischerio tezei.[260] Mombauer, ypač paskutinių kelių dešimtmečių istoriografijos aptarime, kalba apie tai, kad diskusija yra gyva, aktuali, kaip ji tai vadina, *kaltės žaidimas*, yra tebežaidžiamas.

Kadangi didžiąją dalį knygos sudaro 2002 m. skelbto tyrimo šiek tiek praplėstas turinys (praplėstos dalys: tarpukarinė istoriografija, tyrimų susitraukimas po II PK, *Fischer Kontroverse* ir tolimesnė XX a. antros pusės istoriografija), taigi čia dėmesį skirsime klausimui, kaip ir ką Mombauer šiame šviežiausiame tyrime kalba apie tą istoriografija, kuri yra ir mūsų tyrimo objektas ir koks mūsų santykis ar atsipirtis ryšium su šiuo Mombauer darbu.

Bendru požiūriu į tyrėją ir laikotarpį, kuriame jis randasi, įdomu, kaip ryškiai per dvidešimt metų keičiasi asmeninės autoriaus pozicijos. Štai 2002 m. Mombauer sako, kad istorikams bus labai sudėtinga ginčytis su vyraujančiu kompromisu (t.y., niuansuotu pritarimu Fischeriui)[261], o 2024 m. ji rašo, kad XX a. pabaigoje istorikai jau drąsiai buvo palikę „vokišką paradigimą", t.y., tą patį niuansuotą pritarimą Fischeriui.[262] Taigi, dar viena

[259] Verta pasakyti ir tai, kad Mombauer darbas pasirodė, kai didžioji dalis disertacijos buvo parengta.

[260] Annika Mombauer, *The Causes of the First World War. The Long Blame Game*, London-New York: Routledge, 2024, p. 331. "*Some 20 years ago, I concluded – somewhat naively, as it turns out – that the debate seemed unlikely to continue to evoke the passions of the past. <...> Today, in the wake of the unexpected ferocity of the centenary debates, there can no longer be such certainty. In the current fragmented historiographical landscape, it seems unlikely that there will be a definitive end to the blame game*."

[261] Ibid., p. 213-214.

[262] Ibid., p. 225.

iliustracija, kaip skirtingai, priklausomai nuo laiko ir erdvės, kuriame esame, mums gali rodytis visa šio klausimo istoriografijos tradicija.

Mombauer visame tyrime iškelia du jai rūpimus klausimus: kodėl istorikai taip ilgai ir taip įtemptai ginčijosi dėl I PK priežasčių bei – kodėl istorikai vis dar negali rasti sutarimo? Atsakymai nėra itin stebinantys, bet juos pakartoti verta. Pirma, ginčo ilgalaikiškumas ir įtampa susijusi su neišviengiamai politiniu šio istorinio klausimo turiniu, klausimo, iš dalies prasidėjusio dar pačioje Liepos krizėje (*kodėl karas prasidėjo?*), bet rašytinę, politinę formą įgavusio Versalio sutarties 231 straipsnyje. Atsakomybė ir kaltė buvo nukreipta į vieną valstybę, o šios valstybės tolimesnė raida XX a. nelyg užkodavo klausimo aktualumą, kartu – I PK priežasčių klausimas tapo integralia (o iš dalies net ir pradine) diskusijų dėl Vokietijos istorinės tapatybės dalimi. Atsakymas į antrą klausimą – pačio įvykio, Liepos krizės, fenomenali specifika, kai įvykis yra susijęs su neapčiuopiamu kiekiu įvairiausio pobūdžio šaltinių (ir vis dar tebeatsinaujinančių), taigi, disponavimas tam tikru kiekiu šaltinių gali įrodyti kiekvienos šalies kaltę, atsakomybę arba atvirkščiai – jų nebuvimą.

Christopherio Clarko *The Sleepwalkers* Mombauer laiko knyga, sugriovusia konsensusą, egzistavusį ilgus dešimtmečius po Fischerio, t.y., daugumoje pozicijų matomą sutarimą, kad nors Fischeris kiek perspaudė, bet Vokietija buvo labiausiai atsakinga už karo pradžią. Mombauer sako:

„*Jei po Fischerio buvo tam tikras konsensusas dėl karo pradžios, tai „Lunatikai“ jį sugriovė. Įspūdinga savo apimtimi ir didžiuliu kiekiu šaltinių įvairiomis kalbomis, Clarko knyga pasiūlė alternatyvią interpretaciją, kuri turėjo didelį ir netikėtą poveikį akademinėje bendruomenėje ir už jos ribų*.“[263]

Taigi, ryškus pokytis yra pripažįstamas. Apie Clarko darbą Mombauer kalba labiau iš viešosios erdvės – žiniasklaidos, politinio, kultūrinio lauko – recepcijos perspektyvos. Ji pristato, kaip plačiai ir įvairiapusiškai buvo sutiktas Clarko darbas ypač Vokietijoje, Britanijoje, Prancūzijoje, Serbijoje.

Anksčiau kalbėdami apie Mombauer tyrimus ją charakterizavome kaip nors ir nuosekliausiai šiandien tiriančią I PK priežasčių klausimo istoriografiją, tačiau turinčią artikuliuotą poziciją šiuo klausimu, kuri yra gerokai arčiau Fischerio nei jo oponentų tuomet ir dabar. Charakteringa yra tai, kad šioje 2024 m. skelbtoje knygoje Mombauer bando kalbėti gerokai nuosaikiau, t.y., ji pripažįsta, kad jokio kompromiso istoriografijoje nėra ir tarsi nesiekia implikuoti, kad toks sutarimas turėtų būti. Tačiau čia pat

[263] Ibid., p. 250.

prasimuša tam tikros detalės – Clarko knygą, nors jo argumentus priimdama visiškai rimtai, ji vadina revizionistine (angl. *revisionist*).[264] Ji (tą patį darė ir Johnas Röhlas) Clarką tiesiogiai susieja su tarpukario revizionistais – prieš tai tyrime aiškiai pasakydama, kad didžioji dalis tarpukario revizionistų buvo vienaip ar kitaip politiškai motyvuoti.[265] Šia prasme, apie Clarko veiklą mąstant Mombauer tyrimo šviesoje, nejučia Clarką galėtume taip pat įvardinti politiškai motyvuotu. Pastarasis momentas pasirodo nesyk, pavyzdžiui, jai sakant, kad „ne visos šimtmečio publikacijos buvo revizionistinės"[266] ir kitose vietose.[267] Polemizuojant su Mombauer galėtume klausti, ar šiandien vis dar negalime sąvokų, vartotų karščiausiuose diskusijose išsyk po Versalio, palikti nuošalyje. Indikatyvu, kad kiti šiuolaikiniai istoriografijos tyrimai Clarko nekvalifikuoja kaip revizionistinio darbo.

Mombauer knygoje yra aiškus neišbaigtumo ir nepabaigiamumo naratyvas – tai, kad I PK *kaltės žaidimas* nėra užbaigtas ir negali būti užbaigtas; tai savotiškai mūsų tyrimui duoda įkvėpimo, prasmės ir perspektyvos. XXI a. pradžios istoriografijos lauką, jau po Clarko, Mombauer vadina fragmentišku ir primenančiu tarpukarį:

„*atsidūrėme fragmentiškame istoriografiniame peizaže, kurio esminis bruožas, primenantis 1920-uosius ir 1930-uosius, yra konkuruojančių interpretacijų nesuderinamumas*"[268].

Mombauer artumas Fischerio pozicijai (nors ir neeksplikuotas, kaip ankstesniuose tyrimuose) yra nesunkiai pastebimas. Jau kalbėjome apie Clarko priskyrimą tarpukario revizionistams. Panašių detalių yra ir daugiau. Mombauer kaip faktą priima tai, kad kaizeriai Pranciškus Juozapas ir Wilhelmas po *blank check* epizodo, kai Vokietija suteikė paramą Austrijai-Vengrijai jos veiksmams prieš Serbiją, išvyko atostogų, idant sudarytų įspūdį, kad jokie veiksmai Serbijos atžvilgiu nėra ruošiami.[269] Tokia interpretacija yra toli gražu nepriimama kaip faktas daugelyje šiuolaikinių tyrimų. Gerhardą Ritterį, santykyje su Fischeriu, Mombauer vadina „*konservatyviu istoriku*", taip suponuodama jo griežtą politinį šališkumą bei Fischerio nešališkumą;[270] kartais Fischerio kritikus ji taip pat vadina „*Nationalist German*

[264] Ibid., p. 249.
[265] Ibid., p. 282.
[266] Ibid., p. 272.
[267] Ibid., p. 284.
[268] Ibid., p. 317.
[269] Ibid., p. 15.
[270] Ibid., p. 141.

historians“.[271] *Fischer Kontroverse* ir *Historikerstreit* ji laiko tuo pačiu fenomenu, nes tai buvo: „*kai kurių istorikų mėginimas „išgelbėti“ Vokietijos istoriją, palankiau interpretuojant netolimą šalies praeitį*“[272]. Be austrų noro išspręsti serbų klausimą, sako Mombauer, nebūtų buvę galimybės vokiečiams „*panaudoti krizę kaip karo akstiną*“ [273] – vėlgi, labai aiški fischeriška perspektyva matyti krizę kaip galimybę vokiečiams pradėti anksčiau planuotą karą.

Galime kalbėti apie simbolines detales: Mombauer knygą dedikavo ką tik minėtam Johnui Röhl, Fischerio mokiniui ir sekėjui, iki gyvenimo pabaigos 2023 m. lapkritį bene nuožmiausiai gynusiam Fischerį, o paskutinėms Röhl knygoms Mombauer šiame tyrime suteikė reikšmingą dėmesį.[274] Knygos viršelyje vaizduojama kaukolė su prūsišku *Pickelhaube* ir kruvinu veidu; tik dėl įdomumo ir skirtumo galime pasakyti, kad Clarko knygos 2013 m. *Penguin Books* leidimo viršelyje esti Rusijos imperijos Didysis kunigaikštis Nikolajus, 1912 m. besilankantis Prancūzijos kariuomenės pratybose…

Ji taip pat ignoruoja XXI a. pradžioje kilusią diskusiją dėl Schlieffeno plano – diskusiją, kurioje tiesiogiai dalyvavo (apie šią diskusiją – II skyriuje). Ypač paskutinėje tyrimo dalyje, ji praleidžia bent kelias svarbias pozicijas, publikuotas po Clarko darbo pasirodymo 2012 m.[275]

Lakoniškai nusakant mūsų tyrimo santykį su Mombauer tyrimu, turėtume pasakyti tris dalykus: 1) Kitaip nei Mombauer, kuri praplėsdama savo 2002 m. tyrimą, žiūri į visą istoriografijos tradiciją, mes atsispiriame nuo

---

[271] Pavyzdžiui, gana ryškus Mombauer Fischerio kritikų apibendrinimas kaip siekusių iš dalies pateisinti ir vokiečių laikyseną Hitlerio režimo ir II PK metu: “*Nationalist German historians took the long view, claiming that Germany did not bear particular responsibility for the outbreak of the First World War, that Hitler's rise to power was a result of Versailles, that the Wehrmacht (and most Germans) had been decent until the end of the war and that any crimes that had been committed were the responsibility of Hitler and his henchmen*.” (p. 329). Tai itin problemiška Mombauer tezė, į vieną suplakanti (per) daug dalykų. Galėtume paprastai klausti, ar Fischerio kontroversijos metu, ar šiandien istorikas negalėtų teigti, kad Vokietija nebuvo atsakinga už I PK, bet kartu sakyti, kad Hitlerio atėjimas į valdžią buvo ne Versalio (*Diktat!*), o begalės aplinkybių rezultatas bei kartu, pavyzdžiui, aiškiai matyti, kad *Wehrmachtas* taip pat dalyvavo nusikaltimuose žmonijai? Kitaip tariant, turėtume matyti kiekvienos istorinės situacijos fundamentalų kitoniškumą ir atmesti simplifikacijas. Šia prasme Mombauer tokiais apibendrinimais sukarikatūrina Fischerio kritikus.

[272] Ibid., p. 165.

[273] “ *use the crisis as the trigger of war*”. Ibid., p. 194.

[274] Ibid., p. 229.

[275] Pvz., Douglas Newton, *The Darkest Days: The Truth Behind Britain's Rush to War,* 1914, Verso, 2014. Apie šią poziciją – trečio skyriaus paskutinėje dalyje.

kritinio santykio su bandymais tirti I PK priežasčių istoriografiją (t.y., nuo kritinio santykio su ta pačia Mombauer), ir žiūrime tik griežtai į XXI a. istoriografiją; 2) Perspektyvų skirtumas gana aiškus – Mombauer pati yra paskutinių dvidešimties metų diskusijų dalyvė, besilaikanti niuansuotos Fischerio pozicijos, turinti prasimušantį skeptišką požiūrį į Clarką ir kitus; 3) XXI a. istoriografijos analizėje į Liepos krizę žiūrime kiek kitaip nei Mombauer, kuri kalba apie autorių naratyvus, o mes žiūrime kiek siauriau ir detaliau į paskirus krizės incidentus kaltės ir atsakomybės kategorijų pagrindu.

Akivaizdu, kad šiame istoriografijos tyrimų aptarime negalėjome (o ir nebuvo verta) aprašyti visų bandymų nuo *Fischer Kontroverse* iki šios dienos kalbėti apie istoriografiją, rašančią apie I PK priežastis, atsakinguosius ir/ar kaltininkus.[276] Tačiau aptartas gabalas tyrimų mums leidžia pamatyti šią

[276] Detaliau neaptarti, bet paminėjimo verti istoriografijos tyrimai: Marczewski, Jerzy (1977). "*German Historiography and the Problem of Germany's Responsibility for World War I*", *Polish Western Affairs*. 12 (2): 289–309 – retas socialistinės Lenkijos istoriko bandymas aptarti Vokietijos istoriografiją ir atsakomybės klausimą; Laurence Lafore, *The Long Fuse*: *An Interpretation of the Origins of World War*, Waveland Pr Inc (1997) – nežymios kokybės visos I PK priežasčių istoriografinės tradicijos aptarimas; Jean-Jacques Becker, *L'evolution de l'historiographie de la Premiere Guerre Mondiale*, Revue Historique des Armées, 2003 – visos istoriografijos evoliucijos aptarimas, su akcentu karo reprezentacijai istoriografijoje; Dennis Showalter, *The Great War and Its Historiography*, 2006 – gana paviršutiniškas straipsnis, rimtai priimantis A.J.P. Tayloro pozicijas, sugebantis tvirtinti, kad Fischerio tezė nesukėlė persversmo priežasčių klausime, nes jau su Luigi Albertinti ir A.J.P. Tayloro darbais kompromisas dėl pirmutinės Vokietijos atsakomybės buvo beveik nusistovėjęs, pasiduodantis prastų dokumentinių filmų tipo apibendrinimams; Samuel R. Williamson Jr., Ernest R. May, *An Identity of Opinion: Historians and July 1914*, The Journal of Modern History, Vol. 79/2, 2007. – solidus bandymas kalbėti apie skirtingas I PK išvakarių analitines kategorijas (aljansai, ginklavimasis) ir jų pagrindu aptaria istoriografiją; Alexander Sumpf, *L'historiographie russe (et sovietique) de la Grande Guerre*, Histoire et Politique 2014/1, 2014 – rusiškos ir sovietinės I PK istoriografijos aptarimas, nesikoncentruojantis į priežasčių klausimą; Roger Chickering, *Betrachtungen zur Historiografie des Gedenjahres*, Archiv für Sozialgeschichte 55 (2015): 395-444 – Vokietijos istoriografijos aptarimas, kurio pirma smulki dalis skiriama I PK išvakarių klausimui; Michael Epkenhans, Der Erste Weltkrieg – *Jahrestagsgedenken, neue Forschungen und Debatten einhundert Jahre nach seinem Beginn,* 2015 – akcentuojantis Clarko įnešamus pokyčius į I PK priežasčių suvokimą; Naujesni darbai, skirti Fischerio kontroversijai: Konrad Jarausch: *Der nationale Tabubruch. Wissenschaft, Öffentlichkeit und Politik in der Fischer-Kontroverse*. In: Martin Sabrow, Ralph Jessen, Klaus Große Kracht (Hrsg.): *Zeitgeschichte als Streitgeschichte. Große Kontroversen seit 1945.* Beck, München 2003, S. 20–40; Gerhard Hirschfeld: *Der*

tradiciją, ją apibendrinti ir pažvelgti, kurioje lentynos dalyje galėtų atsirasti mūsų tyrimas.

Pirmiausia, 1961 m. pasirodęs Fischerio darbas *Griff Nach der Weltmacht* sukėlė istoriografijos revoliuciją, iššaukė audringą kontrreakciją ir vieną žymiausių XX a. istoriografinių kontroversijų. Ši diskusija uždavė toną ir istoriografijos tyrimams, kurių centre nuo pat 1961 m. iki XX a. pabaigos Fischerio pozicija ir buvo. Fischerio knyga I PK išvakarių klausimu buvo tokia svarbi, kad ji, kaip matėme, vis dar yra permąstoma įvairiais – istoriografijos istorijos, Vokietijos vidaus ir užsienio politikos ir kt. – pjūviais. [277] Istoriografijos tyrimai ties XXI a. pradžia jau reflektavo, kaip pripažino čia aptarti tyrėjai, vykstantį ryškų istoriografijos pokytį. Clarko darbas bei karo šimtmečio minėjimas (2014-2018 m.) ypač inspiravo bandymus apibendrinti šiuos istoriografinius pokyčius. Annika Mombauer yra padariusi didžiausią indėlį į šiandieninės istoriografijos tyrimus. Sykiu yra įdomi pati Mombauer perspektyva į pastarąją istoriografiją: ji pripažįsta, kad esti nauja istoriografinė paradigma, tačiau ji kartu ginčijasi su šia paradigma, regis, ji nepripažįsta šios paradigmos validumo, t.y., siekio vienodai kalbėti apie visas Liepos krizės dalyves ir Vokietiją traktuoti (tik) kaip vieną iš 6 valstybių, turėjusių esminę įtaką I PK pradžiai.

Erste Weltkrieg in der deutschen und internationalen Geschichtsschreibung. In: Aus Politik und Zeitgeschichte B29-30/2004, S. 3–12 (PDF); Klaus Große Kracht: *Die Fischer-Kontroverse*. Von der Fachdebatte zum Publikumsstreit. In Die zankende Zunft. Historische Kontroversen in Deutschland nach 1945. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2005; Klaus Große Kracht: „*An das gute Gewissen der Deutschen ist eine Mine gelegt*". Fritz Fischer und die Kontinuitäten deutscher Geschichte. In: Jürgen Danyel, Jan-Holger Kirsch u. Martin Sabrow (Hrsg.): 50 Klassiker der Zeitgeschichte. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2007, S. 66–70 (Wiederveröffentlichung, Version: 1.0 in Docupedia-Zeitgeschichte, 30. Mai 2011); Nugent, Christine (April 2008). "The Fischer Controversy: Historiographical Revolution or Just Another Historians' Quarrel?". Journal of the North Carolina Association of Historians. 16: 77–114; Weinrich, Arndt, Grosser Krieg«, Große Ursachen? Aktuelle Forschungen zu den Ursachen des Ersten Weltkriegs, Francia – Forschungen zur westeuropäischen Geschichte, vol. 40, 2013; Egbert Jahn, *Sarajevo 1914. A Century of Debate About the Guilt for the First World War*, in: World Political Challenges, Berlin & Heidelberg, Springer, 2015; Paskutinė naujausia istoriografijos studija – tai britų intelektualo, *naujosios kairės* atstovo Perry Anderson istoriografijos studija, kurioje jis ima šešis mūsų darbe ne kartą minimus istorikus (Fischer, Renouvin, Albertini, Schroeder, Wilson, Clark) ir jų pagrindu žvelgia į I PK priežastis: Perry Anderson, *Disputing Disaster: A Sextet on the Great War*, Verso, 2024.

[277] Pastebėtina, kad daugelis istoriografijos tyrimų pasirodė sulig vienokia ar kitokia Fischerio knygos pasirodymo sukaktimi, tad, galima sakyti, kad ši disertacija taip pat siekia analizuoti esamą istoriografiją, turint omeny Fischerio palikimą, mininti septyniasdešimtąją *Fischer Kontroverse* sukaktį.

Per paskutinį dešimtmetį skelbtuose istoriografijos tyrimuose kone vieningai sutariama, kad Clarko *The Sleepwalkers* yra esmingiausias pastarojo dešimtmečio tyrimas, dalies tyrėjų vadinamas tokio lygio paradigminiu veikalu, kokiu 1961 m. buvo Fischerio darbas. Nors taip pat yra tyrėjų, teigiančių, kad Clarkas atliko tik meistrišką provokaciją ir sukėlė atitinkamą reakcijos bangą, tačiau iš esmės sutariama, kad Clarko pozicija žymi didelį pokytį I PK išvakarių istoriografijoje.

Susipažinus su didžiąja dalimi istoriografijos tyrimų nuo *Fischer Kontroverse* bei paskutinių kelių dešimtmečių svarbesniais tyrimais, verta konstatuoti kelias esmines šių tyrimų turinio charakteristikas bei taip pat nubrėžti šių tyrimų santykį su mūsų tyrimu. Per paskutinius dešimt metų skelbtuose istoriografijos tyrimuose sutariama, kad vyksta pokyčiai istoriografijoje, sutariama, kad I PK priežasčių klausimu šiandien turime naują margumyną pozicijų. Dar daugiau – praktiškai nerastume pastarojo laikotarpio istoriografijos tyrimo, kuriame būtų teigiama, kad nūnai diskusija yra vienaip ar kitaip baigta. Jeigu, kaip antai, septintajame dešimtmetyje teigė nemaža grupė Fischerio palaikytojų, kad po Fischerio I PK priežasčių klausimas yra uždarytas, o, pavyzdžiui, ir ta pati Mombauer 2002 m. teigė, kad su Fischeriu šiandien, t.y., pačioje XXI a. pradžioje, ginčytis yra sunku, tai šiandieniniuose istoriografijos aprašymuose (kaip žinia, ta pati Mombauer 2024 m. tyrime pakeitė nuomonę) dažniausiai konstatuojama, kad temos tyrimai parodė turintys potencialo atsinaujinti, todėl yra dedamas daugtaškis.

Svarbu pastebėti ir šių istoriografijos tyrimų dizaino bruožą. Didžioji dalis čia aptartų istoriografijos tyrimų kalba, siekia apibendrinti istoriografijoje formuluojamus I PK priežasčių argumentus, t.y., siekia atskleisti, kaip ši istoriografija konstruoja I PK priežasčių pasakojimą. Tokie tyrimai gali parodyti, kaip atrodo istoriografija, tačiau pati prieiga yra kiek problemiška. Šiuose tyrimuose dažnai pats priežasčių klausimas gana išplaukia, nes tenka kalbėti ir apie autorių, ir apie svarbiausius autoriaus išskiriamus kintamuosius, formuojamą naratyvą, taigi tokie tyrimai tampa apžvalginio pobūdžio. Dar daugiau, problema (o kartu ir galimybė), susijusi su šiandienine istoriografija, yra tai, kad pats I PK priežasties klausimas dažnai yra laikomas neatsakomu, neužčiuopiamu, taigi istoriografijos tyrėjams bandymas apibendrinti istoriografiją tampa itin sudėtingas.[278]

[278] Žvelgiant į Fischerio kontroversijos kontekste pasirodžiusius istoriografijos tyrimus, galima matyti, kad jiems užduotis yra paprastesnė, nes iš esmės galima kalbėti tik apie Vokietiją, tik apie Fischerio argumentus, o tai jau yra gerokai siauriau, lyginant su šiandienine istoriografija, kai apie visą istoriografiją konceptualiai kalbėti yra didelis iššūkis.

Istoriografijos tyrimų turinio bei tyrėjo pozicijos požiūriu, tampa akivaizdu, kad didžioji dalis tyrėjų per istoriografijos tyrimus pateikė (dar vieną) poziciją I PK priežasčių, kaltės ar atsakomybės klausimais. Tai ypač matyti Fischerio kontroversijos metu, kai istoriografijos tyrimai tapo nelyg dar viena aikštele istorikams ginčytis dėl Fischerio tezės turinio. Solidžiausia nūdienos istoriografijos tyrėja Annika Mombauer, kaip teigėme, turi aiškią, profesionaliai pagrindžiamą poziciją I PK priežasčių klausimu, artimą Fischeriui. John Langdon tyrimas čia kiek išsiskiria – nėra taip lengva apčiuopti Langdon *pozicijas* temos klausimu, tačiau vargu ar suklystume jo tyrimą priskyrę prie nuosaikių Fischerio oponentų. Kitaip tariant, apie I PK priežasčių istoriografijos tyrimus, su aiškiai eksplikuotais niuansais, galime kalbėti kaip apie dalį tos pačios I PK išvakarių diskusijos, nors ir prie klausimo prieinančios kiek kitu kampu.

Geografiškai ir kalbiškai lokalizuojant istoriografijos tyrimus, pastebėtina, kad absoliuti dauguma tyrimų žvelgia į istoriografiją originaliai publikuotą anglų arba vokiečių kalba, tuo tarpu prancūzų kalba publikuota istoriografija (nors ir objektyviai gerokai mažesnio masto) dažnai lieka nuošalyje, tuo tarpu, pavyzdžiui, istoriografija rusų kalba iš viso nefigūruoja tokiuose tyrimuose.

Šia prasme pats nūdienos istoriografijos pobūdis ir šiandieninių tyrimų plotis mums sufleruoja prieigą prie šios istoriografijos tyrimo. Kadangi tiek pozicijų, tiek juose aptariamų temų ir kintamųjų aprėptis yra itin didelė, todėl mes renkamės žiūrėti į siauras, tačiau istoriografijos istorijos prasme bei bendrai 1914 m. vasaros kontekste esmines kategorijas – kaltę ir atsakomybę. Taigi, atsispiriant nuo visos istoriografijos tradicijos bei pastebint pokyčius šiandieninėje istoriografijoje, mes keliame gana elementarų klausimą – kaip XXI a. paskelbta istoriografija, rašanti apie I PK priežastis, kalba, vertina I PK kaltės ir atsakomybės klausimus, ką (ir ar) vadina kaltais, atsakinguoju/aisiais dėl I PK pradžios?

2. PIRMASIS XXI A. DEŠIMTMETIS: NUO GRAFO SCHLIEFFENO IKI TELEOLOGINIO TUNELIO

2.1. *Schlieffeno plano nebuvo*

Tyrimo objekto apsibrėžimo dalyje teigiame, kad atskaitine tyrimo data laikysime JAV karininko Terence'o Zuberio straipsnį apie garsųjį grafo Schlieffeno planą, pradėjusį aštrią karo – ir ne tik karo – istorikų diskusiją dėl Vokietijos karinio planavimo iki I PK. Visgi, labai trumpai, vardan chronologinio nuoseklumo turime aptarti vos anksčiau pasirodžiusią žinomo škotų istoriko Niallo Fergusono poziciją.[279] 1998 m., kai buvo paskelbta *The Pity of War,* Niall Ferguson dar nebuvo išgarsėjęs tarptautiniu mastu, o būtent *The Pity of War* buvo tarytum pirmasis Fergusono pareiškimas, vėliau nužymėjęs jo kaip drąsiai nevengiančio pasisakyti, gal net kiek skandalingo, artikuliuotai dešiniojo istoriko ir rašytojo kryptį.[280] Kitaip nei ne viena vėliau pasirodžiusi ir šio tyrimo aprėptyje esanti pozicija, Fergusono *The Pity of War* sukėlė atgarsį labiau kaip viešųjų ryšių projektas, o ne solidus akademinis darbas. Tačiau indikatyvu, kad į Fergusono darbą tebėra referuojama, gerokai vėliau, 2014 m. jos pagrindu pasirodė dokumentinis filmas[281], Fergusonas dalyvavo ne vienoje viešoje diskusijoje, debatuose, kurie vyko karo šimtmečio minėjimo kontekste 2014-2018 m.[282]

Knygoje Fergusonas kalba apie daug dalykų (poziciją sunku įstatyti į kažkokius rėmus, tai labiausiai yra bendroji, eklektiška karo istorija) – tai nėra tik karo išvakarių istorija, nors dėl tezių apie karo išvakares knyga nuskambėjo labiausiai. Fergusonas kalba apie karo finansus[283], apie karių motyvaciją tęsti

---

279 Niall Ferguson, *The Pity of War*, London: Allan Lane, 1999 (1998), p. 192.

280 Kitos ryškios Fergusono knygos: Niall Ferguson, *Empire: How Britain Made the Modern World*. New York: Basic Books, 2004; Niall Ferguson. *Civilization: The West and the Rest.* New York: Penguin Press, 2011.

281 *The Pity of War.* (Filmas) Režisierius: Niall Ferguson. BBC, 2014. [Žiūrėta: 2024-07-02].

282 Cliveden Literary Festival, *The Pity of War a century on: was the Great War justified?*, diskusija tarp Niall Ferguson, Margaret MacMillan, Allan Mallinson, David Ulusoga. https://www.youtube.com/watch?v=9-Lw3UdOVGE, žiūrėta 2024 09 03.

283 Vienas iš mažiau kontroversiškų ir detaliai pagrįstų knygos aspektų – tai Fergusono atlikta prieškario finansų rinkų ir rinkų lūkesčių analizė, kuomet,

karą (kalbėdamas kone išskirtinai apie Vakarų frontą), pokario taikos kūrimą, paneiginėja, jo teigimu, mitus – griežto militarizmo egzistavimo Europoje iki 1914 m. bei karo entuziazmo naratyvus[284]. Pasakojimas stiprus retoriškai, pripildytas metaforų, alegorijų ir gausybe literatūrinių nuorodų.

Liepos krizei skiriama apie 30 puslapių, o analizės centre čia yra Britanijos užsienio politika. Esminė Fergusono tezė yra kone didaktinė – Britanija galėjo ir turėjo nestoti į karą. Jis tai vadina pusiau kontrafaktine, tačiau labai svarbia ir apleista teze istoriografijoje[285]. Fergusono teigimu, jeigu Britanija būtų likusi nuošalyje, Vokietijos karo tikslai būtų buvę iš esmės kitokie, nei jau prasidėjus karui suformuluoti Vokietijos kanclerio Theobaldo von Bethmann Hollwego aneksionistinėje *Septemberprogramm.* Šioje vietoje ypač nuskambėjo Fergusono Vokietijos karo tikslų iki *Septemberprogramm* interpretacija. Skyrelį pavadinęs „Kaizerio Europos Sąjunga" (*Kaiser's European Union*) Fergusonas sako, kad iki Bethmann Hollwego memorandume išdėstytų tikslų Vokietija siekė kažko panašaus į tai, ką turime *šiandien* (1998 m.) – Vokietijos Federacijos *de facto* dominuojamą Europos Sąjungą, taigi Vokietija iki *Septemberprogramm* siekė, pirmiausia, ekonomiškai dominuoti Europos kontinente. Tai bene keisčiausia analogija, kurią labai rimtai pasitelkia Fergusonas ir būtent šis aspektas sulaukė didelės kritikos.[286] Vokietijos karo tikslai, Fergusono teigimu, jeigu Britanija nebūtų įstojusi į karą, būtų buvę: Rusijos karinės galios Rytų Europoje sumažinimas; centro Europos muitų sąjungos sukūrimas; Prancūzijos kolonijų perėmimas. Visi šie tikslai, pabrėžia Fergusonas, buvo suderinami su Britanijos interesais.[287]

Fergusono teigimu, iki paskutinių Liepos krizės dienų akcijų rinkos nesitikėjo karo pradžios.

[284] Apie šio aspekto naujausias istoriografines tendencijas kalbame įvadinėje tyrimo dalyje.

[285] Tiesa, jis bendroje autorystėje publikavo knygą apie kontrafaktinę istoriją, kurioje publikavo du straipsnius ir įvadą. Būtent vienas straipsnis tiesiogiai susijęs su labiausiai pagarsėjusiu *The Pity of War* knygos pasažu. Niall Ferguson, *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*. Basic Books, 1999.

[286] Johnson, R.W, *The Greatest Error of Modern History*. London Review of Books, vol. 21, no. 4, 1999.

[287] Visų šalių karo tikslų istoriografiją galima atsargiai traktuoti kaip kone atskirą istoriografinį sandą, kur vyrauja diskusijos tiek dėl Vokietijos karo tikslų vakarų ar rytų frontuose, ar, pavyzdžiui, jau prasidėjus karui, dėl Antantės šalių tikslų Osmanų imperijos atžvilgiu. Viena svarbiausių pozicijų šiais klausimais pasirodė 1989 m., kai George-Henri Soutou, tiesa, kalbėdamas apie ekonominę I PK pusę, parodė, kad nei viena šalis į karą neįėjo su anksčiau laiko suformuluotais karo tikslais, o juos suformulavo pirmoje karo pusėje. Georges-Henri Soutou, *L'Or et*

Vokietijos sprendimą rizikuoti karu 1914 m. Fergusonas vadina grįstu ne puikybe ir ne siekiu sukurti pasaulinę galią (*Weltmacht*), o labiau Vokietijos silpnumu, silpnumo jausmu; paradoksas, sako Fergusonas, kad jeigu Vokietija būtų militarizuota tiek, kiek Prancūzija ir Rusija, kurios karui/gynybai *per capita* išleido daugiau, tuomet Vokietija galbūt nebūtų besijautusi tokioje geostrategiškai prastoje padėtyje.[288]

Šia prasme, anot Fergusono, Britanijos įstojimas į karą buvo grįstas netiksliu bei nesąžiningu Vokietijos interesų skaitymu, kuriuos intervencijos proponentai Londone įsivaizdavo esant Napoleono užmačių. Ir čia pasirodo mus labiausiai dominančios semantinės kategorijos: atsakingieji (Kabineto nariai) Britanijoje yra kalti (angl. *culpable*) dėl to, jog jie melavo (*misled*) parlamentui – melavo dėl Vokietijos ketinimų[289], o kartu nedarė nieko, kad Britanija būtų pasiruošusi karui. Fergusonas kartu pabrėžia pragmatinį Vyriausybės narių interesą palaikyti užsienio reikalų ministrą Grey dėl jų pačių išlikimo postuose.[290] Daugiau artikuliuoto kaltės ir atsakomybės kategorijų knygoje nerandame[291], tačiau Fergusono tezė gana aiški – būtent Britanijos įstojimas karą padarė pasauliniu ir tokiu destruktyviu. Jeigu Britanija būtų nusprendusi kitaip, karas būtų buvęs absoliučiai kitokios formos, pasekmių bei padarinių.

I PK Fergusonas vadina „didžiausia klaida modernioje istorijoje", sąmoningai pabrėždamas *klaidos* sąvoką; jis sako, kad šis karas nebuvo

---

le sang: Les buts de guerre économiques de la Première Guerre mondiale. Fayard, 1989. Šią perspektyvą turėtume laikyti Fischeriui prieštaraujančia dėl karo tikslų ilgaamžiškumo atmetimo, ką ypač 1969 m. publikuotoje pozijoje akcentavo Fischeris.

[288] p. 442-444. Fergusono pozicija, kaip dera ekonomikos ir finansų istorikui, pripildyta kiekybinės informacijos.

[289] Melavo, sako Fergusonas, tiek dėl Vokietijos ambicijų, kurias britų kabinetas įsivaizdavo esant napoleoniškų užmačių, tiek dėl Britanijos įsipareigojimų Prancūzijai dydžio – nors Londonas neturėjo jokių formalių įsipareigojimų Prancūzijai, tačiau tiek Grey, tiek premjeras Asquithas niekuomet neinformavo kitų atsakingų ministrų ir pareigūnų apie slaptus britų-prancūzų karinius planavimus, prasidėjusius nuo 1905 m.

[290] Šiandien šis aspektas neskamba skandalingai. Keturi Britų Kabineto nariai atsistatydino, prieštaraudami Vyriausybės pozicijai stoti į karą, taigi, yra aišku, kad Asquitho vadovaujama Liberalų Vyriausybė, ko gero, būtų griuvusi, jeigu ji būtų nusprendusi nestoti į karą, už kurį pasisakė didžioji dalis parlamento, o labiausiai – opozicijoje buvę toriai. Panašaus politinio pragmatizmo galėtume laisvai rasti kiekvienoje sostinėje 1914 m. liepą.

[291] Ypač, kai kaizeris suprato, kad Britanija neliks nuošalyje, Wilhelmas II, Fergusono teigimu, sistemingai bandė apriboti Austrijos-Vengrijos puolimą prieš Serbiją, jį lokalizuojant tik laikinu Belgrado okupavimu. p. 435.

tragedija, nes tragedija yra neišvengiama, ji užklumpa. Tuo tarpu *klaida* nurodo į tai, ko buvo galima išvengti, į agentiškumą, sprendimo svarbą.

Fergusono pozicija yra populiari ir žinoma, savo laiku stipriai nuskambėjusi, tačiau nežymėjusi didelio ginčo bei tolimesnių, vien į Fergusoną referuojančių pozicijų atsiradimo. Knyga nuskambėjo dėl *Kaizerio Europos Sąjungos* ir didaktiškos kritikos Britanijos politiniam elitui, nusprendusiam stoti į karą, tezių. Pastarąją Fergusonas nepernelyg išsamiai sieja su karo kaltės klausimu, tiesa, nesakydamas, kad be Britanijos dalyvavimo karo nebūtų įvykę, o teigdamas, kad karas iš esmės būtų buvęs kitoks. Fergusono poziciją teisingiausia būtų klasifikuoti kaip gerai nuskambėjusią izoliuotą provokaciją, iš esmės nekeitusią tyrimų perspektyvos minimu XX-XXI a. sandūros laikotarpiu.

Gerokai charakteringesnė ir šio tyrimo klausimus tiesiogiai palietusi diskusija prasidėjo nuo 1999 m. žurnale *War in History* Terenco Zuberio publikuoto straipsnio apie Schlieffeno plano persvarstymą.[292] Disertaciją apsigynęs Würzburgo universitete didžiąją gyvenimo dalį Zuberis buvo JAV karininkas, tarnavęs įvairiose kariuomenės segmentuose. Vėlyvuoju Šaltojo karo laikotarpiu dalyvavo prieš STASI nukreiptose kontržvalgybos operacijose, už kurias buvo apdovantos *Legion of Merit* ordinu. Vieną iš nedaugelio šio tyrimo rėmuose, Zuberį galime vadinti grynuoju karo istoriku, publikavusiu tyrimus apie I PK Vokietijos karinį planavimą ir ankstyviausius 1914 m. mūšius Vakarų fronte. Diskusija, prasidėjusi nuo 1999 m. paskelbto straipsnio, skirtingais etapais tęsėsi bent 11 metų. Pamatysime, kaip sparčiai, regis, neutrali karo planavimo istorija atėjo iki karo kaltės, *ergo*, ir plačiųjų Vokietijos istorijos klausimų, ir šiuo atveju, kitaip nei Fergusono atveju, Zuberio sukelta diskusija sudrumstė bendrojo pasakojimo apie I PK išvakares vandenis. Zuberiui skirsime substancialų dėmesį, nes tai iš tiesų sukėlė diskusiją, koregavo konsensusą, apėmė vieną konkretų klausimą, kuris išsiskaidė į eilę papildomų klausimų, tačiau diskusija savo turiniu liko lokalizuota ir gali būti apibendrinta. Diskusija nėra labai plačiai žinoma visuotinės istorijos kontekstuose, tad ir dėl to verta dėmesio. Ji svarbi ir iliustratyvi būtent dėl to, nes pakankamai siauras karo istorijos klausimas tapo ryškiu nesutarimu dėl I PK kaltės/atsakomybės klausimų.

Kaip ir Fritzo Fischerio atveju, galime klausti – ką tokio pasakė Terence'as Zuberis? Pastarojo tezė ir iš jos kilusios diskusijos fokusas iš esmės lietė Schlieffeno planą – 1891-1906 m. Vokietijos generaliniam štabui vadovavusio feldmaršalo grafo Alfredo von Schlieffeno (1831-1913) karinį

[292] Terence Zuber, *The Schlieffen Plan Reconsidered*. War in History, Vol. 6, No. 3, 1999, 262-305.

planą. Idant geriau suprastume, ką iš esmės kritikavo Zuberis, reikia trumpai priminti, kaip iki Zuberio istoriografijoje buvo suvoktas Schlieffeno planas. Bendrai iliustracijai gali pasitarnauti šio šimtmečio pradžioje publikuota I PK istorijos sintezė.

Britanijos istorijos mokslo žvaigždė, karo istorikas Michaelas Howardas parašė I PK istorijos sintezę *Oxford University Press* leidžiamai *Very Short Introduction* serijai.[293] Leidinys itin trumpas, tačiau atveria bendrą XXI a. pradžios istoriografijos tendenciją, nes, kaip ir kitų šios serijos temų atveju, atliepia tuo metu vyravusias prieškario reiškinių ir įvykių interpretacijos tendencijas. 2002 m. paskelbtame tekste Howardas Schlieffeno planą mini keliose vietose. XX a. pradžios kariuomenių tendencijos – ginkluotės modernėjimas, masinės kariuomenės ir kt. – privertė Schlieffeną, o ir kitus generolus mąstyti „kaip kariauti karą tarp milijoninių armijų, karą, kuris kainuoja milijonus markių". [294] Kitaip sakant, Howardo teigimu, suprasta, kad karai iš esmės bus kitokie – ilgi ir masiški. Schlieffenas, viena vertus, savo planu bandė atliepti šį savo laikmečio iššūkį, o kita vertus – sprendė senąją strateginę Vokietijos problemą, gyvavusią nuo Frydricho Didžiojo laikų, t.y., dviejų frontų problemą. Suprasdamas tai Schlieffenas sukonstravo karinį planą, kurio esmė: įsiveržimas į Prancūziją per Belgiją[295], kur vyktų vienas didelis *Schlacht ohne Morgen*; per šešias savaites sutriuškinama Prancūzijos kariuomenė, o po Prancūzijos kritimo – kariuomenė perkeliama ilgesniam mūšiui su į Vokietiją besiveržiančia Rusijos kariuomene.[296] Po Schlieffeno generaliniam štabui vadovavęs feldmaršalas Helmutas von Moltke jaunesnysis (1848-1916) dėka vykusių karinių reformų šiek tiek, Howardo teigimu, modifikavo ir papildė planą – sustiprino kairįjį Vokietijos kariuomenės sparną bei atmetė invazijos į Nyderlandus reikiamybę. [297] Iš esmės, Howardo pasakojime Schlieffeno planas buvo Vokietijos karinio planavimo iki I PK šerdis bei planas, su kuriuo Vokietija ir pradėjo karą.

Gana drąsiai Schlieffeno planą galime vadinti vienu žinomiausių I PK išvakarių pasakojimo komponentu – aiškiu planu, kurį Vokietija buvo

---

[293] Michael Howard, *First World War: Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

[294] *Ibid*., p. 18

[295] Veržtis per Belgiją pasirinkta dėl to, nes taip vokiečių kariuomenė apeitų nuo 1871 m. pralaimėjimo prancūzų imtą fortifikuoti sieną su Vokietija (Verdeno, Toulo ir kt. tvirtovės). Todėl, Howardo teigimu, įsiveržimas į Belgiją tapo esminiu Vokietijos karinio plano elementu. *Ibid*. p. 23.

[296] *Ibid*. p. 29

[297] *Ibid*. p. 30

paruošusi karui Europoje.[298] Anot šio pasakojimo (ir šį žodį vartojame be jokių neigiamų konotacijų), Schlieffeno planas Vokietiją padarė laiko įkaite – ji tapo priklausoma nuo konkrečių (geležinkelių ir ne tik) grafikų, kai planas, prasidėjus mobilizacijai ir karo veiksmams, turėjo būti įvykdytas preciziškai tiksliai. Antai, jau anksčiau minėtas A.J.P. Tayloras nukaldino šią garsiąją mintį apie karo pradžią: „Taigi karas kilo daugiausia dėl geležinkelio tvarkaraščių."[299]

Taigi, ką tokio pasakė Terence'as Zuberis? Paskutinis pirmojo Zuberio straipsnio *War in History* žurnale skamba taip: „Schlieffeno plano niekda nebuvo". [300] Zuberis savo tezes straipsniuose ir dviejuose šiuo klausimu publikuotose knygose gynė visos ilgos diskusijos metu, tad čia pateiksime šių argumentų, išsakytų visos diskusijos metu, santrauką bei skirsime atitinkamą dėmesį mus labiausiai dominančiam karo kaltės ir atsakomybės klausimui.

Vokietija, sako Zuberis, nuo pat 1871 m. iki 1914 m. rugpjūčio neplanavo, t.y., neturėjo planų vykdyti puolamąjį karą dviejuose frontuose vienu metu – tokio karo, kuris buvo suplanuotas ir numatytas Schlieffeno plane. Zuberio teigimu, Schlieffeno plano neįmanoma pagrįsti realiais, išlikusiais karo planais ir kariniais modeliavimais. Nuo 1898 iki 1905 m., kai generaliniam štabui vadovavo Schlieffenas, vykusiuose *Kriegspiel* ir *Generalstabreise,* jis planavo kontratakas šalia Vokietijos teritorijų, atmetant gilių įsiskverbimų į priešo teritoriją galimybę. Karo Vakaruose – *Westaufmarsch* – tikslas buvo laimėti pirmuosius mūšius, o ne siekti vieno lemtingo, triuškinančio mūšio (*Schlacht ohne Morgen* [301]), kurį atliktų dešinysis Vokiečių kariuomenės sparnas [302] , vykdantis dešinįjį, vakarinį Paryžiaus apsupimą. Schlieffenas 1904 m. atliko dvejas pratybas –

---

[298] Vokiškos istoriografijos sintezė XX a. pabaigoje. Masinė Vokietijos kariuomenės koncentracija Vakaruose bei strateginė gynyba Rytuose. Operacinis uždavinys – sumušti Prancūzijos kariuomenę ir vėliau, naudojantis sofistikuota geležinkelių sistema, perkelti kariuomenę karui prieš Rusiją rytuose. *Brockhaus Enzyklopädie*, 1998, p. 364.

[299] *Thus the war came about mainly because of railway timetables*. Taylor, A.J.P. *War By Time-Table How the First World War Began,* London: H. Hamilton, 1979.

[300] Zuber, *Schlieffen plan reconsidered*, p. 305.

[301] Tekstuose taip pat kartais vartojama metafora, nurodanti į Kanų mūšį (Hanibalas *contra* romėnai) arba *napoleonišką* mūšį.

[302] Kadangi karinės terminologijos ir dislokacinių krypčių čia neišvengsime, reikia pasakyti, ką reiškia dešinysis ir kairysis sparnas: dešinysis šiaurinis sparnas, puolantis Prancūziją kryptimis per Liuksemburgą ir Belgiją, o kairysis – judantis kryptimi pietine kryptimi per Elzasą ir Lotaringiją, tik nežengiant pro Ardėnų miškų masyvą.

Generalstabreisen West ir 1905 m. vieną *Kriegspiel.*[303] Visuose Vokietijos planuose ir pratybose Prancūzija buvo atakuojanti pusė, o pastarajame 1905 m. lapkričio-gruodžio masiniame *Kriegspiel,* kurį Zuberis vadina didžiausiu modernios istorijos kariniu modeliavimu, Prancūzija ir Rusija atakavo Vokietiją. Visuose 1904 ir 1905 m. modeliavimuose Schlieffeno strategija buvo strateginė gynyba abiejuose frontuose bei staigios ir fragmentuotos kontratakos šalimais Vokietijos sienų. Nagrinėdamas eilę modeliavimų Zuberis teigia, kad niekuomet Vokietijos generaliniam štabui vadovaujant Schlieffenui ar Moltkei jaunesniajam, Vokietija neplanavo karinės atakos lygiagrečiai abiejuose frontuose bei gilios penetracijos į priešo teritoriją. Vakaruose, kaip Schlieffeną interpretuoja Zuberis, karas turėjo prasidėti Prancūzijos ataka, o Vokietija karą turėjo laimėti keliais konvenciniais kontratakos mūšiais Lotaringijoje ir Belgijoje, o ne giliai Prancūzijoje.[304]

Zuberio teiginiai, pažįstantiems tarsi visuotinai žinomą I PK išvakarių istoriją, atrodytų labai drąsūs. Vienas esminių nesutarimo taškų diskusijoje kyla iš radikaliai skirtingos vieno šaltinio interpretacijos.[305] Tai Schlieffeno 1905-1906 m. žiemą rašyto dokumento – *Denkschrift für einen Krieg gegen Frankreich*.[306] Dokumente Schlieffenas planuoja liūto dalį (7/8) Vokietijos kariuomenės dislokuoti dešiniajame sparne tarp Metzo ir Aacheno, stipriausią kariuomenės kumštį nukreipiant giliai, link vakarinio Paryžiaus siekiančiai Prancūzijos atakai. Tuo tarpu 1/8 kariuomenės dalis paliekama Lotaringijos gynybai. Dokumente jokios pajėgos nėra (!) siunčiamos į Rytus, saugoti Rytprūsių nuo Rusijos atakos. Būtent iš šio dokumento, kaip tuoj pat parodysime ir kaip sako Zuberis, gimė pasakojimas apie Schlieffeno planą.

Zuberis šį dokumentą vadina „operaciniu absurdu". Jis atsisako jį priimti kaip rimtą karinio planavimo dokumentą ir teigia, kad *Denkschrift* žymi esminį nuokrypį nuo ankstesnių Schlieffeno operacinių planų, nes nei

---

[303] Minimas *Kriegspiel* modeliavo situacijas abiejuose frontuose iki 42 mobilizacijos dienos.

[304] Zuber, *Schlieffen plan reconsidered*, p. 305.

[305] Visa ši iš esmės dėl vieno šaltinio skirtingos interpretacijos kilusi ilga ir emocinga diskusija pagrindžia tezę, kad net ir šiandien nėra kaip kalbėti apie I PK priežasčių šaltinių visumą – tai savotiška retorinė konstrukcija. Šaltinių visuma yra tokia didelė, kad nėra kaip kalbėti apie visumą su esančiomis ribomis; yra atskiros šaltinių dalys, fragmentai ir klausimas, kaip istorikas atsirenka tai, ką atsirenka. Šaltinių fragmentiškumas vis dar yra fundamentalus. Taigi, ir temos šaltinių publikacijos turėtų būti vertinamos kaip atskiros istoriografinės pozicijos, kurių šiame darbe vis dėl to nenagrinėjame.

[306] Generalfeldmarschall Alfred Graf von Schlieffen. Denkschrift "Krieg gegen Frankreich", Dezember 1905, <https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0097_spl&object=translation&l=de> Žiūrėta 2024 07 07.

viename modeliavime ofenzyvinis karas prieš Prancūziją nebuvo planuojamas. Esminė Zuberio kritika ir nepasitikėjimas dokumentu kyla iš klausimo, iš kur Vokietija galėjo turėti *Denkschrift* minimas 92 divizijas visam karui Vakaruose, kai 1905 m. Vokietija disponavo 72 pilnomis divizijomis (1914 m. – 68 divizijomis). Šis skaitinis neatitikimas, Zuberio teigimu, mums sako, jog Schlieffeno tikslas, ruošiant šį *Denkschrift*, buvo įtikinti Karo ministeriją didinti divizijų skaičių – tai nebuvo Schlieffeno 1892-1905 m. vadovavimo generaliniam štabui kulminacija (nes *Denkschrift* buvo iš esmės kitoks nei prieš tai sekę Schlieffeno operaciniai planai), o gudrus seno ir patyrusio karininko būdas įtikinti politinę vadovybę plėsti karinius pajėgumus. Podraug *Denkschrift,* Zuberio manymu, neišeina pervertinti dėl fakto, kad jo originalas iki pat 1914 m. rugpjūčio buvo laikomas ne tarp Generalinio štabo dokumentų, o asmeninėje Schlieffeno dukrų dispozicijoje – tiesiog jų namuose (Schlieffenas mirė 1913 m. sausio 4 d.). Neįtikėtina, Zuberio manymu, kad aktualus karinis strateginis dokumentas iki pat karo galėjo būti civilių namuose.[307] Sykiu, Zuberio teigimu, Schlieffenas niekuomet netikėjo, kad Rusija galėtų likti nuošalyje Vokietijos-Prancūzijos karo atveju, tad *Denkschrift* siūlymas palikti Rytų frontą nuogą atrodo nerealiai. Paradoksas, žinoma, kad šis dokumentas tapo inspiracija naratyvui apie Vokietijos planą, kaip laimėti karą dviejuose (!) frontuose, nors pats dokumentas kalba (tik) apie *Krieg gegen Frankreich*, o Rusija dokumente minima tik vienąsyk (!), kai pirmoje eilutėje pasakoma, kad ji neparems Prancūzijos.[308]

Toliau turime sekti Zuberio argumentų pėdsakais ir žvelgiame, kaip formavosi, pačio Zuberio žodžiais sakant, „Schlieffeno plano[309] mitologija". 1914 m. rugsėjo pradžioje vykęs Marnos mūšis, kai prancūzų ir britų pajėgos prie Marnos upės sulaikė Vokietijos puolimą, iš esmės sustabdė Vokietijos kariuomenės žygį į Vakarus. Tai buvo strategiškai tragiškas scenarijus Vokietijai, po kurio, kaip sako legenda, Moltke kaizeriui teigė: „Jūsų Didenybe, mes pralaimėjome karą"[310]. Labai greitai po Marnos mūšio Moltke buvo pakeistas ir generalinio štabo vadovu paskirtas generolas Ericas von

[307] Apie nelemtą sutapimą/pamiršimą/apsileidimą ir kitokias žmogiškas klaidas nesvarsto nei Zuberis, nei jo kritikai.

[308] Pirma Schlieffeno *Denkschrift* eilutė: *In einem Kriege gegen Deutschland wird sich Frankreich besonders solange es auf eine wirksame Unterstützung Rußlands nicht rechnen kann, voraussichtlich zunächst auf die Verteidigung beschränken.*

[309] Zuberis straipsniuose ir knygoje, vartodamas du žodžius *Schlieffeno planas*, dažnai naudoja kabutes, taip darsyk implicitiškai skaitytojui diegdamas savo tezę apie tokio plano neegzistavimą.

[310] „*Majestät, wir haben den Krieg verloren*" – taip Moltke ištarė kaizeriui 1914 m. rugsėjo 14 d., dvi dienos po vokiečių kariuomenės atsitraukimo nuo Marnos.

Falkenhaynas. Išsyk po karo, Zuberio manymu, prasidėjo Schlieffeno plano mitologijos gimimas, kai tuometinis generalinis štabas „išrado Schlieffeno planą"[311] kaip pasiteisinimą dėl nesėkmės prie Marnos. Ataskaitose apie Marnos kampaniją apkaltinti buvę svarbiausi Marnos kampanijos vardai – Moltke, *Oberstleutnant* Friedrich Heinrich Hentsch ir maršalas Karl von Bülow. Šia prasme pasakojimas buvo paprastas – Vokietija turėjo idealų Schlieffeno planą, kurį tik reikėjo tvarkingai įgyvendinti, tačiau šie pareigūnai susimovė.

1920 m. pirmasis į istoriografiją Schlieffeno plano pasakojimą įvedė *Generalleutnant* Hermannas von Kuhl (1858-1958), kuris teigė, kad Schlieffeno planas buvo kone genialus *Vernichtungstrategie* (sunaikinimo strategija) – puikus greitos pergalės planas, kurio Moltkei įgyvendinti nepavyko.[312] 1921 m. *Oberstleutnant* ir karo istorikas Wolfgangas Foersteris publikavo knygą apie grafą Schlieffeną ir karą, kur taip pat pirmą sykį publikuotas garsusis žemėlapis su Vokietijos divizijų krypčių strėlėmis.[313] Nuo Foersterio istoriografijoje laikytasi pozicijos, kad minėtas Schlieffeno *Denkschrift* buvo esminis Vokietijos karinio planavimo iki 1914 m. dokumentas, o dauguma diskusijų, ypač Veimaro laikų istoriografijoje, sukosi apie tai, ar Schlieffeno planas buvo protingas ar neprotingas (taip vadinama *Strategiestreit)*. Zuberio teigimu, planas buvo toks elementarus, kad jį buvo lengva suprasti ir reprodukuoti.

Antai, čia Zuberio padedami galime įgarsinti gerai žinomo žmogaus mažai žinomą istoriografinę poziciją. Generolas Ludwigas Beckas[314] 1941 m. paskelbtame tekste, kritikuodamas Schlieffeną, teigė, kad Vokietijai 1914 m. karą reikėjo pradėti nuo atakos Rytuose (*Ostaufmarch*), kaip tai planavo Moltke vyresnysis, nes taip būtų išvengta Belgijos neutralumo pažeidimo – pagrindinio trigerio, kuris prieš Vokietiją suvienijo Prancūziją ir Britaniją.

Visgi Zuberio teigimu, pagrindinė autoritetinga studija, kuria užduotas tonas visiems toliau sekusiems svarstymas apie Schlieffeno planą,

---

[311] Būtent taip Zuberis pavadino išsamiausią šiam klausimui parašytą knygą, paskelbtą 2002 m. Terence Zuber, *Inventing the Schlieffen Plan. German War Planning 1871-1914*, Oxford University Press, 2002.

[312] Hermann von Kuhl. *Der Deutsche Generalstab in Vorbereitung und Durchführung des Weltkrieges*. E.S. Mittler & Sohn, 1920.

[313] Foerster, Wolfgang. *Graf Schlieffen und der Weltkrieg*. Mittler & Sohn, 1925.

[314] Generolas Ludwigas Beckas – nuo 1935 m. Vokietijos generalinio štabo vadovas, atsistatydinęs per Sudetų krizę. Karo metu priklausė mokslininkus jungiančiai *Mittwochsgesellschaft,* kurios nariais buvo ne vienas Hitleriui oponavęs aukštas pareigūnas ir mokslininkas. Įsitraukęs į 1944 m. Stauffenbergo operaciją, Beckas po Hitlerio nužudymo turėjo tapti *Reischverweser*. 1944 m. Stauffenbergo operacijos dieną (liepos 20 d.) sušaudytas.

pasirodė jau tik po II PK. 1956 m. Gerhardas Ritteris, *Fischer Kontroverse* kontekste mūsų minėtas vienas žymiausių Vokietijos XX a. istorikų, paskelbė knygą *Der Schlieffenplan: Kritik eines Mythos*, kurioje didžiausią dėmesį teikia Schlieffeno *Denkschrift* analizei ir ekstrapoliacijai[315]. Šie dokumentai po II PK buvo perimti amerikiečių kariuomenės ir perkelti į JAV Nacionalinį archyvą Vašingtone, o Ritteris šiuos Schlieffeno dokumentų rinkinius atrado 1953 m.[316]

Ritteris knygoje komentuodamas šaltinius išdėsto tą Schlieffeno plano pasakojimą, kokį mes žinome iki šių dienų (arba, jeigu priimame Zuberio poziciją, *klaidingai žinojome*). Tokio laiko atžvilgiu griežto plano turėjimas sąlygojo tai, kad Vokietijai mobilizacija reiškė karą. Ritterio teigimu, nuo 1905 m. prasidėjo Vokietijos nesekmės, nes tokio plano turėjimas privertė Vokietiją būti agresore ir atėmė politinio ir dilpomatinio manevro laisvės galimybę – tokios priklausomybės susikūrimas yra istorinė Bismarcko palikuonių kaltė, Ritterio teigimu.[317] Schlieffeno planas buvo lygu Vokietijos militarizmui. Anot Zuberio, iki pat jo pačio straipsnio (1999 m.) tokia naratyvinė linija istoriografijoje iš esmės nesikeitė.[318]

Šioje vietoje mums reikia kiek sustoti ir aptarti, drįstame sakyti, dramatišką ir savaime istorišką Schlieffeno plano šaltinių padėtį. Pirmiausia, reikia pasakyti, kad išsyk po karo Veimaro Vokietija nesiekė nuoširdžių ir

---

315 Gerhard Ritter, *Der Schlieffenplan: Kritik eines Mythos.* Oldenbourg, 1956.

316 Ibid., p. 14.

317 Ibid., p 89. Kaip atsimename, *Fischer Kontroverse* kontekste Ritteris buvo vienas aršiausių Fischerio priešininkų, nepritariusių tezei, kad Vokietija sistemingai planavo ir siekė karo Europoje. Kartu, Ritteris ginčijosi su *Sonderweg* Vokietijos istorijos interpretacijos perspektyva. Viena vertus, šioje Schlieffeno planui skirtoje knygoje Ritteris kalba apie ultimatyvų Vokietijos militarizmą. Visgi, akcentas čia yra kiek kitoks: Ritterio naratyvą šioje knygoje galima vertinti taip, kad jis iš esmės 1905 m. laiko lūžiu, kai Vokietija pasisuko militarizmo linkui, kai buvo išduoti Bismarcko ir ankstesnių kartų idealai. Kitaip tariant, jis nelyg brėžia riebią skirtį tarp atskirų Vokietijos istorijos epochų ir 1905 m. kaip esminio lūžio kaizerinėje Vokietijoje pradžią.

318 Panašus arba identiškas pasakojimas plėtojamas šiose istoriografinėse pozicijose: *Craig, Gordon A.* The Politics of the Prussian Army 1640-1945. *Oxford University Press, 1964; Turner, L. C. F.* Origins of the First World War. *W. W. Norton & Company, 1979; Kitchen, Martin.* A Military History of Germany: From the Eighteenth Century to the Present Day. *Weidenfeld and Nicolson, 1975; Wallach, Jehuda L.* Das Dogma der Vernichtungsschlacht: Die Lehren von Clausewitz und Schlieffen und ihre Wirkungen in zwei Weltkriegen. *Bernard & Graefe, 1986.; Bucholz, Arden.* Hans Delbrück and the German Military Establishment: War Images in Conflict. *University of Iowa Press, 1991; Herwig, Holger H.* The Marne, 1914: The Opening of World War I and the Battle That Changed the World. *Random House, 1997.*

objektyvių atsakymų apie I PK išvakares ieškojimo. Kaip žinia, pagrindinė užduotis buvo paneigti Versalio sutarties karo kaltės straipsnį, tad Veimare Klėja buvo apgauta (*sic!*).[319] Visgi esminė data ir diena čia yra 1945 m. balandžio 14 d., kai paskutinėmis II PK Europoje dienomis Karališkosios oro pajėgos vieną iš paskutiniųjų kartų bombardavo Vokietijos miestą.[320] Bombos krito ant Potsdamo centro, čia esančių vokiečių kariuomenės barakų bei geležinkelio arterijų, tačiau kartu reikšmingai nukentėjo Brauhausberge, Potsdame esantis karinis archyvas – *Heeresarchiv*. Apie pusė archyvo fondų per bombardavimą sudegė. Tarp jų sunaikinta didžioji dalis Vokietijos generalinio štabo dokumentų, dislokacinių ir operacinių planų, rengtų iki I PK. Tiesa, sunaikinti ne visi laikotarpio svarbiausi kariniai dokumentai – antai, Schlieffeno *Denkschrift,* karo metu nebuvęs Potsdame esančiame *Heeresarchiv,* atsidūrė JAV okupacinėje zonoje ir kartu su kalnu kitų dokumentų buvo perkelti į JAV.[321] Tuo tarpu Potsdamo bombardavimą išgyvenę dokumentai sovietų buvo išgabenti į Maskvą ir tik 1988 m. grąžinti į Rytų Vokietiją. Būtent šis dokumentų grąžinimas davė pagrindą naujam tyrimų impulsui, kai tapo prieinami Maskvoje dulkėję šaltiniai. Vienas tokių – tai nedatuotas ir nepublikuotas majoro ir ekonomikos mokslų daktaro Wilhelmo Dieckmanno [322] (1893-1944) memorandumas *Der*

[319] Holger Herwig, *Clio deceived: Patriotic self-censorship in Germany after the Great War*. *International Security*, 12(2), 1987. Pavyzdžiui, būtent todėl, Herwigo teigimu, Schlieffeno *Denkschrift* nebuvo publikuotas iki II PK, nes siekta neįduoti daugiau argumentų Versalio antirevizionistams.

[320] Apie du tūkstančiai bombų sugriovė arba pažeidė apie 97 proc. Potsdamo centro pastatų. Žuvo apie penki tūkstančiai žmonių. Richard Overy, *Fire and Fury: The Allied Bombing of Germany, 1942-1945*. Viking, 2013. p. 177.

[321] Apie Vokietijos archyvų perkėlimą ir grąžinimą į Vokietiją po II PK: Astrid M. Eckert, *The Struggle for the Files*, Cambridge University Press, 2012. Didžioji dalis Vokietijos diplomatinių ir politinių šaltinių nuo 1860 iki 1914 m. po II PK buvo perkelti į JAV, iš kurios pilnai grąžinti tik septintojo dešimtmečio pabaigoje. Tarp šių dokumentų, pavyzdžiui, buvo svarbiausias Vokietijos išsyk po I PK parengtas šaltinių rinkinys *Die Grosse politik der Europäischen Kabinette*. Solidžiame tyrime Eckert parodo, koks (geo) politiškai jautrus buvo archyvų grąžinimo klausimas, kartu sąlygojęs ir I PK išvakarių tyrimų drastišką sumažėjimą vokiškoje akademijoje po II PK.

[322] Po I PK Dieckmannas dirbo Reicho archyve, kur rašė oficialią *Kriegsrüstung und Kriegswirtschaft* istoriją, publikuotą 1930 m. Kartu, darbo archyve metu, Dieckmannas vėliau rašė čia mūsų minimą *der Schlieffenplan* memorandumą (greičiausiai rašytą ketvirto dešimtmečio pabaigoje), kuriame detaliai aptarinėjo Schlieffeno *Aufmarchpläne* – dokumentus, vėliau greičiausiai sudegusius per Potsdamo bombardavimą. Dieckmanno tekstas buvo vienas iš *Kriegsgeschichtliche Forschungsanstalt des Heeres* dokumentų, kuriais remiantis turėjo būti parašyta oficiali Didžiojo karo istorija. Per II PK Dieckmannas buvo

Schlieffenplan [323] , atrastas Zuberio. Anot Zuberio, Dieckmanno memorandume išskleista medžiaga aiškiai rodo, kad Schlieffenas karo prieš Prancūziją ir Rusiją atveju ketino laikytis strateginės gynybos abiejuose frontų pusėse bei vykdyti kontratakas, neženginat giliai į priešo teritoriją, o 1905 m. *Denkschrift* nėra integralus Schlieffeno strateginės minties dokumentas. Didžioji dalis Zuberio tekstų, skelbtų nuo 1999 iki 2004 m., bei tame tarpe 2002 m. Zuberio išleista monografija[324], būtent remiasi Dieckmanno tekstu kaip nauju, lig tol nematytu šaltiniu.

Taigi, aptarę Zuberio tezes ir jų kontekstus, grįžtame prie klausimo – „ką tokio pasakė Terence'as Zuberis?", klausimo, kuris tiesiogiai liečia mūsų tyrimo klausimą. Schlieffeno plano kaip vieningo, ilgai planuoto grandiozinio plano kariauti karą Vakarų ir Rytų frontuose, Zuberio teigimu, nebuvo. Tokio plano egzistavimas, jo manymu, yra mitologija, gimusi iš specifiškos ir ribotos tarpukario bei šeštojo dešimtmečio vokiškos istoriografijos, vėliau reprodukuotos anglosaksiškos ir frankofoniškos istoriografijos ir įsitvirtinusios I PK atminties kultūroje. Schlieffeno planui esant vokiško militarizmo personifikacija, šis įvaizdis taip pat turėtų būti atmetamas kaip pasenęs ir neatitikantis empirinių įrodymų. Visgi Zuberis savo argumentą ir aiškinimą pastūmė dar toliau – teigė, kad Vokietija ne tik neplanavo, bet ir 1914 m. nekariavo puolamojo karo Vakarų ir Rytų fronte. Anot Zuberio, po 1905 m. generalinio štabo vadovu tapus Moltkei Vokietija neturėjo planų karo prieš Prancūziją atveju skverbtis giliai ir žygiuoti link Paryžiaus, nes iš esmės paimti Paryžių per 39 dienas, ko tarsi 1914 m. siekė Vokietija, buvo neįmanoma, nes Paryžius savaime buvo karinė tvirtovė. Nuo 1907 m. Vokietija tikėjosi britų įstojimo į karą, todėl 1911-12 m. buvo priimtas sprendimas karo atveju užimti Liege'o tvirtovę Belgijoje, idant ši strategiškai kertinė tvirtovė nepatektų į priešų rankas. Šis sprendimas, Zuberio teigimu, kilo iš karinės-politinės padėties įsisamoninimo, o ne dėl Schlieffeno plano. Sykiu nuo 1911 m. Prancūzijos-Rusijos karinės konferencijos Vokietijos žvalgyba kontempliavo galimybę, kad Rusija ir Prancūzija pradės puolamąjį karą prieš Vokietiją. Todėl ir Moltkes 1905-1914 m. rengtų planų esmė, pasak

pašauktas grįžti į karinę tarnybą, o 1944 m. rugsėjį sušaudytas kaip vienas iš Stauffenbergo rato konspiratorių. Nelabai į temą, bet privalome pamatyti šiokią tokią koreliaciją, kad jau ne vienas Schlieffeno plano tyrimuose tarpukariu dalyvavęs vokiečių istorikas ar pareigūnas gyvenimą baigė besipriešindamas Hitleriui.

[323] Wilhelm Dieckmann, '*Der Schlieffenplan*', nepublikuotas rankraštis: Bundesarchiv/ Militärarchiv, Freiburg W10/50220. Cituota iš: Robert T. Foley, The Real Schlieffen Plan, *War In History,* 2006, p. 93.

[324] Terence Zuber, *Inventing the Schlieffen Plan. German War Planning 1871-1914*, 2002.

Zuberio, buvo, kaip ir siūlė Schlieffenas, užsiimti strategine gynyba ir vykdyti kontratakas arti priešo teritorijos.

Zuberis būtent knygoje ima dėstyti Liepos krizės mobilizacijos laikus ir čia aiškumo labui mums tenka juos priminti: Rusija skelbė mobilizaciją Liepos 30 d., 18:00, pirmoji mobilizacijos diena liepos 31 d. Tai, Zuberio teigimu, pradėjo penkiolikos dienų Rusijos-Prancūzijos karo planą. Prancūzija skelbė mobilizaciją rugpjūčio 1 d., 16:30, pirmoji mobilizacijos diena – rugpjūčio 2 d. Vokietija mobilizavosi rugpjūčio 1 d., 17:00. Prancūzija, sako Zuberis, pirmosiomis rugpjūčio dienomis paprasčiausiai reagavo į karinius susitarimus su Rusija, t.y., atakuoti Vokietiją penkioliktą Rusijos mobilizacijos dieną. Tuo tarpu Vokietija, pažeisdama Belgijos neutralumą, pajudėjo link Liege'o, turėdama omeny Prancūzijos-Britanijos karinius susitarimus.[325] Zuberis drąsiai teigia, kad mobilizacija reiškia karą – ir tai suprato visi Europos politiniai ir kariniai sprendimų priėmėjai[326]. Mobilizaciją pirma pradėjo Rusija, o karinius veiksmus prieš Vokietiją – taip pat Rusija bei Prancūzija. 1914 m. rugpjūčio 14 d. 1 ir 2 Rusijos armijos pradėjo veržtis į Rytprūsius (Stalupėnų / *Stallupönen* mūšis rugpjūčio 17 d.), o tą pačią rugpjūčio 14 d. 1 ir 2 Prancūzijos armijos pradėjo ofenzyvą Lotaringijoje.[327]

---

[325] Paskutiniuose knygos akorduose nuskambanti labai stipri Zuberio tezė: *The entire case for German military aggression is therefore reduced to the attack on Liege. The Germans attached Liege based on their evaluation of the secret Anglo-French military agreement. While the Entante found this to be of great propaganda value, no historian maintains that it was a major cause of the war. The arguments that the attack on Liege reduced the opportunity for negotiations are disingenuous.* Terence Zuber, *Inventing the Schlieffen Plan. German War Planning 1871-1914*, p. 304.

[326] Čia galėtume klausti Zuberio, kaip su tais atvejais, kai mobilizacija buvo paskelbta, bet kariniai veiksmai neįvyko, kaip Austrijos-Vengrijos mobilizacija per 1911-12 m. Balkanų karus.

[327] Terence Zuber, *"Everybody Knows There Was a* '*Schlieffen Plan*': A Reply to Annika Mombauer." *War in History*, vol. 15, no. 1, 2008, p. 92. Čia aiškumo dėlei reikia išvardinti ir vokiečių puolimo chronologiją, kurią Zuberis savo tekstuose taip pat mini: Vokietija rugpjūčio 2 d. įsiveržia į Liuksemburgą, rugpjūčio 3 d. – į Belgiją, kur nuo rugpjūčio 4 d. vyksta mūšis dėl Liege'o tvirtovės, o rugpjūčio 14-25 d. vyksta mūšiai ties Vokietijos-Prancūzijos siena Ardėnuose. Zuberio citata apie pirmąsias karo savaites: "*Far from having an aggresive war plan in 1914, the German armies initially stood on the defensive in East Prussia as well as in Lorraine*." (Terence Zuber, *Inventing the Schlieffen Plan. German War Planning 1871-1914*, p. 303) Detaliai žiūrint į šį sakinį, mes matome žodį *initially*, tačiau, kaip žinia, labai gretai, vos atrėmę pirmąsias rusų ir prancūzų atakas, vokiečiai taip stipriai pajudėjo link Paryžiaus, kad jau rugsėjo viduryje buvo 40 kilometrų nuo vakarinio Paryžiaus. Į tai Zuberis atsako tokia citata: "*The subsequent German advance into Champagne was not intended to annihilate the French army*

Ir būtent čia, vedami Zuberio, prieiname prie karo kaltės klausimo – būtent kaltės kategoriją, nesiaiškindamas teisinių ar moralinių sąvokos turinių, vartoja Zuberis. Kadangi „Schlieffeno plano nebuvo", tad iš Vokietijos karinių planų neįmanoma išvesti karo kaltės – Vokietija 1914 m. neturėjo agresyvaus karo Europoje plano, ji tokio karo neplanavo ir tokio karo nekariavo. Taigi ir kaltės tezė dėl Vokietijos mobilizacijos, kuri savaime reiškė karą, nes Schlieffeno planas turėjo griežtą grafiką, yra neteisinga, nes Rusija mobilizavosi pirma ir Vokietija reagavo į Rusijos mobilizaciją. Zuberis drąsiai sako, kad be Schlieffeno plano situacija atrodo gerokai kitokia. Schlieffeno planas buvo vienas esminių Vokietijos karo kaltės įrodymų, kaip vokiečių militarizmo personifikacija, kaip sistemingo didelio karo Europoje planavimo įrodymas. Jau vėlesnėje 2011 m. skelbtoje knygoje Zuberis sako, kad jeigu karo planų turėjimas ir pirmų atakų vykdymas įrodo karo kaltę – tuomet Prancūzija ir Rusija yra kaltininkės.[328]

Aštrios kritikos Zuberis susilaukė išsyk po pirmojo 1999 m. paskelbto straipsnio. Kritikos momentų Zuberiui buvo daug ir įvairių – dėl specifinio šaltinių skaitymo, selektyvios šaltinių atrankos, politinio konteksto ignoravimo ir susikoncentravimo tik į karinius dokumentus, ribotos pirmųjų karo dienų interpretacijos. Tačiau dėmesį atkreipsime tik į kelis esminius kritikos[329] bei diskusinius taškus ir plačiau apibendrinsime diskusiją mus labiausiai intriguojančiu kaltės klausimu, galiausiai, šį tą Zuberio diskusijos kontekste pabandysime pasakyti istoriografijos raidos klausimu.

Su Zuberiu aktyviausiai ginčijosi keturi istorikai: britų istorikas Terence'as Holmes'as, Robertas Foley iš *King's College London*, vokiečių karininkas ir karo istorikas Gerhard Groß bei jau ne kartą minėta Annika Mombauer[330]. Pradžioje visa Zuberio sukelta diskusija buvo vien anglakalbė, tačiau 2004 m. Potsdame buvo surengta konferencija, skirta Zuberio tezei, kurioje dalyvavo Zuberis, jo kritikai ir kiti istorikai, o iš konferencijos

according to some master plan, but was an attempt to surround Verdun and break the French fortress line (Ibid.)."

328 Zuber, *The Real German War Plan,* p. 183.

329 Iš tiesų, nemaža dalis diskusijos ypač tarp Holmes ir Zuberio apėmė specifinius divizijų ar brigadų nominalius judėjimus planuose bei realius judėjimus pirmosiomis karo savaitėmis. Šios diskusijos paprastai apėmė konkrečių šaltinių (ne)patikimumo klausimus. Mūsų tyrimo kontekste šie klausimai nėra esminiai.

330 Visa beveik trylika metų trukusi diskusija vietomis buvo tikrai smagi: pavyzdžiui, Zuberis Holmes'o aptariamas Schlieffeno plano divizijas vadino „vaiduoklių armija" (*Ghost army*), taip norėdamas pasakyti, kad jos egzistavo tik tekste; Holmesas skundėsi, kad Zuberis jį išvadino „filologu" ir teigė, kad tai nėra blogiausia, ką galima pasakyti apie žmogų; dar daugiau – Mombauer priekaištavo Zuberiui, kad jis naudoja per mažai išnašų.

medžiagos 2006 m. vokiečių kalba publikuotas straipsnių rinkinys.[331] Būtent konferencijoje pirmą kartą išsamiai aptartas dar vienas naujai atrastas dokumentų rinkinys, – 1893-1915 m. vokiečių generalinio štabo *Aufmarschpläne*[332] kompiliacija – vėliau publikuotas konferencijos rinktinėje. Tai iš tiesų buvo grandiozinis atradimas, puikiausiai iliustruojantis, kokie svarbūs I PK išvakarių dokumentai dar nebuvo aptarti šio amžiaus pradžioje.

Taigi, kokie buvo esminiai kritikos taškai Zuberiui?[333] Pradėkime nuo Schlieffeno *Denkschrift* interpretacijos. Robertas Foley teigė, kad pastarąjį memorandumą, kitaip nei sakė Zuberis, reikia laikyti rimtu dokumentu, reaguojančiu į esmingai pasikeitusią strateginę padėtį Europoje, kai 1905 m. Rusija pralaimėjo karą su Japonija ir radikaliai smuko Rusijos geba vykdyti karo veiksmus Europoje. Taip, Foley teigimu, manė ir Schlieffenas bei Vokietijos žvalgyba. Todėl *Denkschrift* Schlieffenas planavo vieno fronto karą su Prancūzija, kur Vokietijai priklausytų esminė iniciatyva, būtent todėl Schlieffenas Pirmosios Maroko krizės metu[334] siūlė politinei vadovybei pradėti prevencinį karą prieš Prancūziją. Gerhardas Großas tuo tarpu nesutiko su Zuberiu, kad *Denkschrift* originalas iki 1914 m. išbuvo Schlieffeno šeimos dispozicijoje. Anot Groß, tai buvo ne originalas, o neaišku kurio laiko lygmens kopija, nes originalas, kaip ir tolimesni Moltkes planai, buvo laikomi generaliniame štabe, o po I PK – *Heeresarchiv*. Taigi, šie dokumentai buvo

---

331 *Der Schlieffenplan: Analysen und Dokumente*, ed. Hans Ehlert, Michael Epkenhans, and Gerhard P. Gross (Munich: Odenberg, 2006).

332 Šie dokumentai per Potsdamo bombardavimą 1945 m. nebuvo sunaikinti bei patalpinti Rytų Vokietijos kariniame archyve. 1996 m. perkelti į *Bundesarchiv/Militärarchiv* Freiburge, o 2002 m. – į *Kriegsgeschichtliche Forschungsanstalt des Heeres* fondus Potsdame. Anot Zuberio, šie dokumentų rinkiniai paneigia *Schlieffeno plano dogmą* keliais aspektais: jie parodo, kad Vokietijos kariuomenėje niekuomet nebuvo tiek divizijų, kad planas būtų įgyvendintas; Schlieffeno plano, kaip strateginių, taktinių ir operacinių žingsnių rinkinio, niekuomet nebuvo kaip *idealaus* Vokietijos karinio plano. p. 249, Terence Zuber. "*There Never Was a* '*Schlieffen Plan*'*: A Reply to Gerhard Gross*." *War in History* 15, no. 3 (2010).

333 Dar viena reakcija į Zuberio tezę, tiesa, parašyta labai mėgėjiškai: O'Neil, William. *The Plan That Broke the World: The* "*Schlieffen Plan" and World War I*, 2014.

334 Pirmoji Maroko krizė (1905–1906) prasidėjo, kai Vokietijos kaizeris apsilankė Tangiere ir paskelbė paramą Maroko nepriklausomybei, siekdamas apriboti Prancūzijos įtaką. Kaizerio vizitas sukėlė realią diplomatinę įtampą ypač tarp Vokietijos ir Prancūzijos, kuri buvo išspręsta Alchesiraso konferencijoje, patvirtinus Maroko nepriklausomybę, tačiau leidus Prancūzijai ir Ispanijai kontroliuoti šalies policiją ir finansus. Krizė, kaip priimta manyti istoriografijoje, sustiprino Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos sąjungą ir prisidėjo prie įtampos Europoje augimo.

arba sunaikinti per Potsdamo bombardavimą, arba – o čia intrigos įnešė Groß – jie buvo išvežti į Sovietų Sąjungą ir galbūt vis dar yra kur nors Rusijos archyvų glūdumoje.

Kitaip nei Zuberis, kritikai teigė, kad Schlieffenas matė didelio mūšio Vakaruose reikalingumą, žengiant į Prancūziją per Belgiją ir Nyderlandus[335], o Moltkes planams Schlieffeno *Denkschrift* buvo esminis įkvėpimo šaltinis, nors ir strateginė padėtis, nuo maždaug 1911 m., stebint Rusijos atsigavimą, jau buvo pasikeitusi ir Moltke prognozavo Rusijos puolimą rytuose Vokietijos-Prancūzijos karo atveju. Iš esmės, Foley teigimu, Vokietijos karinis planavimas, siekiant apeiti Prancūzijos fortifikacijas ir todėl žengiant per neutralią Belgiją, buvo įsišaknijęs Vokietijos generaliniame štabe nuo 1899 m.

Mombauer išskirtinai kritikuoja Zuberio prieigą žvelgti tik į karinį dėmenį – jos teigimu, politinių ir ekonominių karinio planavimo aplinkybių ignoravimas iš esmės negali parodyti pilno ir objektyvaus Vokietijos vaizdo epochoje prieš I PK.

Čia grįžtame prie radikaliai skirtingos šaltinių interpretacijos. Terence'o Holmes'o teigimu, Zuberio taip detaliai išnagrinėti ir savo argumentacijai pasitelkiami Schlieffeno 1905 m. *Kriegspiel*, kai jis modeliuoja strateginę Vokietijos gynybą abiejuose fronto pusėse, yra labiau išimtis iš viso Schlieffeno planavimo, o ne taisyklė. Taisyklė būtent yra 1905 m. pabaigos *Denkschrift*, kuriame planuojamas prevencinis karas prieš Prancūziją.[336]

Sykiu Zuberio pasirinkimas didžiąją dalį argumentų grįsti minėtu Dieckmanno memorandumu yra abejotinas, nes Foley teigimu, Dieckmannas po I PK rašydamas memorandumą neturėjo priėjimo prie visų dokumentų, kurie būtų leidę jam susidaryti pilną vaizdą: dalis dokumentų buvo įslaptinti, pats *Heeresarchiv* po 1918 m. revoliucijos buvo gerokai išmėtytas, o didžioji dalis karinio planavimo dokumentų iki I PK, juos vis atnaujinant, būdavo specialiai sunaikinami, idant nepakliūtų į priešo žvalgybos rankas.[337]

Kaip jau matėme, Zuberio tezė tiesiogiai lietė ir karo kaltės klausimą, taigi diskusija vyko ir dėl šio mums svarbiausio klausimo. Kategoriškiausią

[335] Į Nyderlandus čia įžengiama, idant iš šiaurės sparnu būtų apeinamos Liege'o ir Namuro tvirtovės. Kaip teigiama, Moltke vėliau atmetė įžengimo į Nyderlandus galimybę, nes numatė kad neutralūs Nyderlandai, karo metu Britanijai vykdant Vokietijos ekonominę blokadą, bus itin svarbūs Vokietijos ekonomikai.

[336] Įdomu, kad Zuberis sako tiesiog priešingai — *Denkschrift* yra išimtis, o *Kriegspiel* yra taisyklė.

[337] Kaip antai, neturėjo priėjimo prie 1893-1915 m. generalinio štabo *Aufmarschpläne* kompiliacijos, atrastos 2004 m.

ištarą šiuo klausimu pateikė Foley, kuris Zuberį įvardino kaip tarpukarinės Vokietijos nekaltumo tezės apologetikų tąsą.[338] Čia, žinia, Foley referuoja į mūsų aptartus Versalio sutarties karo kaltės straipsnio revizionistus, intensyviausiai kalbėjusius ir rašiusius pirmąjį gerą dešimtmetį po Versalio sutarties. Foley teigimu, Zuberis, kaip ir Veimaro istorikai, selektyviai naudojo šaltinius ir taip siekė paneigti Vokietijos kaltę. Kaip mums apibendrinti tokį Foley naratyvą? Vokietijos kaltė yra įrodyta istorinė tiesa, tad bet tokie bandymai polemizuoti su pastarąją gali būti redukuojami politinių kėslų turėjimui. Galime anonsuoti, kad tokia pozicija, kokios laikosi Foley, toli gražu nėra vyraujanti šiandieninėje mūsų tiriamoje istoriografijoje.

Mombauer kaltės klausimui Schlieffeno plano diskusijos kontekste skyrė atskirą straipsnį. Jau matėme, kad Mombauer išskirtintai domina I PK kaltės ir atsakomybės klausimai, kuriais ji turi savo aiškią poziciją – mes ją pakrikštijome „nuosaikios Fischerio palaikytojos" vardu. Savo straipsnio akstinu Mombauer laiko tai, kad nepaisant Zuberio bandymų pasakyti, kad Schlieffeno plano, o ir Vokietijos karo kaltės nebuvo, Vokietijos atsakomybė dėl karo negali būti taip lengvai nuplaunama, kaip tai darė Zuberis.[339]

Iš principo Mombauer sutinka su Zuberiu, jog Schlieffeno plano nebuvo – t.y., ilgalaikės ir integralios Vokietijos ofenzyvos prieš Prancūziją ir Rusiją plano, sukonstruoto 1905 m. ir bandyto įgyvendinti 1914 m. Tačiau visgi. Kaip Moltkes darbų ir dienų tyrėja, Mombauer teigia, kad Moltkes planai bei veiksmai 1914 m. rugpjūčio pradžioje buvo puolamieji[340] – nors Moltke nesivadovavo Schlieffeno planu, tačiau jo paties planai atliepė „Schlieffeno doktriną", kurių esmė buvo žygis į Prancūziją, pažeidžiant Belgijos neutralumą. Schlieffeno plano nebuvimas ant karinių štabų stalo 1914 m. vasarą, anot Mombauer, nereiškia Vokietijos kaltės nebuvimo.

Zuberio argumentą dėl Rusijos mobilizacijos pradžios kaip esminio Liepos krizės eskalacinio momento Mombauer laiko „pažįstamu tvirtinimu" dėl Vokietijos nekaltumo: „*Zuberio apologetinių Vokietijos 1914 m. dislokacijos interpretacijų kontekste susiduriame su pažįstamais teiginiais, kuriais siekiama pagrįsti Vokietijos nekaltumą, pavyzdžiui, kad dėl Liepos*

[338] Robert Foley, *The Real Schlieffen Plan*. War in History, vol. 13, no. 1, 2006, p. 114-115.

[339] Įdomu, kaip Mombauer viename sakinyje panaudoja ir kaltės, ir atsakomybės sąvokas jų neatskirdama ir jas, ko gero, laikanti vienodomis. Tą patį Mombauer daro ir p. 860, kai sako, kad istorikai alokavo kaltę Vokietijai, tačiau, Zuber teigimu, Vokietija nebuvo atsakinga dėl karo pradžios.

[340] Čia mes sąmoningai liekame tik Zuberio tezės diskusijų kontekste ir nekalbame apie tai, apie ką nekalba patys autoriai – pavyzdžiui, kietakaktiška ir eskalacinę Vokietijos diplomatiją Liepos krizėje, kuri priartino karą.

krizės peraugimo į karą kalta Rusijos mobilizacija".[341] Ankstesniame į Zuberį niekaip nereaguojančiame tekste Mombauer teigė, kad įrodymai Vokietijos archyvuose pagrindžia, kad Vokietija apsisprendė dėl mobilizacijos nepaisant Rusijos veiksmų ir tik grynos sėkmės (*sic!*) dėka Rusija mobilizaciją paskelbė anksčiau nei Vokietija, todėl Vokietijos mobilizacija „atrodė" kaip reaguojanti į Rusijos mobilizaciją.[342] Netgi sutinkant su Mombauer teze, galėtume klausti, ar *apsisprendimas* (kažkur įgarsintas) ir *sprendimas* (formaliai patvirtintas) yra vienodi dalykai? Antai, anksčiau aptartas Karlas Jaspersas *apsisprendimą* priskiria moralinei ir metafizinei kaltei, o sprendimą – politinei ir teisinei kaltei.

Galiausiai, Mombauer kritikuoja Zuberio išskirtinai karo istorijos prieigą, kuria Zuberis tarsi atmeta Vokietijos kaltę – ji sako, kad adekvačiai suprasti 1914 metų Vokietijos be politinio bei diplomatinio dėmens ir sprendimų juose nėra įmanoma. Iš tiesų, matant visą istoriografijos paveikslą, tenka pripažinti šios Mombauer pastabos validumą, jog išskirtinai karo istorija yra galima, tačiau nepakankama 1914 m. vasaros aiškinimuose. Vienok norisi trumpam stabtelti šioje vietoje ir pasakyti, kad net ir karinių, politinių, diplomatinių, ekonominių, socialinių Vokietijos 1914 m. vasaros segmentų studija negalėtų būti pakankama aiškinant karo pradžią bei karo kaltės klausimus. Antai, nesutinkant su Zuberiu ir priimant Mombauer tezę, kad Vokietija turėjo ofenzyvinę karinę strategiją tą lemtingą vasarą, galėtume konstatuoti, kad karinės strategijos turėjimas savaime nesąlygoja karo kaltės, bei kartu galėtume klausti, kokie veiksniai sąlygojo, kad Vokietija įjungė šią karinę strategiją 1914 m. vasarą. Šia prasme, istoriografija, kalbanti tik apie vienos šalies politiką, diplomatiją, karinę strategiją 1914 m. vasarą, savaime yra ribota. Papasakoti tai, kas įvyko 1914 m. vasarą neįmanoma tik iš vienos sostinės, bet prie šios minties mes dar ne kartą grįšime.

Atskirą dėmesį, švelniai nukrypdami nuo diskusijos dėl Schlieffeno plano, turime suteikti kitai Mombauer pozicijai, pasirodžiusiai čia aptariamos diskusijos metu. 2001 m. Cambridge'o universiteto leidykla publikavo Annikos Mombauer pirmąją studiją I PK ištakų klausimu. Mombauer tyrė generolo Helmuto von Moltkes asmenybę bei I PK priežastis.[343] Paminėtini čia keli momentai. Mombauer jau pirmame knygos puslapyje sudeda kuoliukus. Vokietijos politinių ir karinių lyderių kaltė (angl. *culpability*) yra

[341] Annika Mombauer. "*Of War Plans and War Guilt: The Debate Surrounding the Schlieffen Plan*." *Journal of Strategic Studies* 28, no. 5 (2006)

[342] Annika Mombauer, *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus,* p. 204.

[343] Mombauer, Annika. *Moltke and the Origins of the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

sunkiai paneigiama, nors ir jų atsakomybės dėl karo mastas, jos teigimu, vis dar yra diskusijų objektas:

„*Kariuomenės svarba ir dominavimas imperinėje Vokietijoje yra beveik absoliutus, o jos atsakomybę už 1914 m. karo sukėlimą galima aiškiai įrodyti pasitelkus archyvinius šaltinius, kurie į viešumą iškilo visai neseniai*."[344]

Zuberio vardą knygoje galime išvysti tik kartą, jo pirmasis straipsnis, publikuotas 1999 m., yra Mombauer paminėtas bibliografiniame sąraše. Tai visiškai suprantama, nes 2001 m., kai pasirodė Mombauer knyga, diskusija dėl Schlieffeno plano buvo tik beprasidedanti. Ir visgi norisi kelias Mombauer ištaras apie kaltę ir atsakomybę matyti Zuberio diskusijos kontekste. Ji sako, kad Moltke istoriografinėje tradicijoje buvo portretizuojamas kaip silpnas[345] ir nesvarbus, o šalia tokio portreto iškyla stiprus ir išmintingas grafas Schlieffenas ir jo „mitinis genijus"[346]. Toks vaizdinys, sako Mombauer, „*buvo linkęs sumenkinti Moltkės, o kartu ir Vokietijos, atsakomybę už karo pradžią*".[347]

Visgi Mombauer mato jų abiejų kaltę. Schlieffenas ir Moltke buvo kalti, nes Vokietijos politinei vadovybei neparodė pilno vaizdo, koks rizikingas yra jų sukonstruotas karinis planas ir kiek mažai sėkmės šansų jis su savimi neša. Moltke ypač nuo politinių vadų slėpė savo abejones dėl karinės pergalės galimybės, tačiau kartu nuolatos advokatavo už karo pradžią.[348]

Mombauer yra įsitikinusi, kad Vokietijos karo kaltė yra istorinis faktas, gali būti įrodomas istorijos mokslui tradiciniais būdais. Moltke kaip svarbiausias karinis pareigūnas iki 1914 m. vasaros tuo tarpu yra tiek Vokietijos militarizmo, tiek agresyvaus plano 1914 m. ryškiausia manifestacija.

Tačiau grįžtame prie kaltės klausimo Schlieffeno diskusijos kontekste ir žodį vėl čia suteikiame Zuberiui. Kaip jau ne kartą užsiminėme, Zuberiui

---

344 Ibid., p. 1.

345 Dažnai nurodoma į Moltkes iš tiesų silpną sveikatą 1914 m. vasarą, padriką ir panikuojantį elgesį Liepos krizės paskutinėmis dienomis. Mėnesis iki karo pradžios Moltke patyrė širdies smūgį, po kurio laiką iki paskutinių liepos dienų (į Berlyną grįžo liepos 29 d.) leido Bohemijos kurortuose, Karlsbade. Per Marnos mūšį, matydamas nesėkmę, Moltke patyrė nervinį priepuolį ir 1914 m. rugsėjo 14 d. pareigose buvo pakeistas Erico von Falkenhayno. Moltkes sveikata karo metu toliau blogėjo ir jis mirė 1916 m. birželio 16 d.

346 Ibid., p. 6.

347 Ibid.

348 Ibid., p. 212-213

nepatinka iš Schlieffeno plano „mitologijos"[349] kylantis naratyvas, vedantis iki Vokietijos kaltės: Schlieffenas Moltkei paliko agresyvaus karo scenarijų, kurio esminė charakteristika buvo itin griežtas laiko grafikas, o idant išlaikytų šį grafiką, Vokietija vos paskelbusi mobilizaciją turėjo nelaukdama pulti Belgiją, todėl mobilizacija Vokietijai reiškė karą, *ergo*, Vokietija yra pagrindinė karo kaltininkė. Šį naratyvą jis vadina *common knowledge* (angl. visuotinai žinoma), įsitvirtinusį didžiajame I PK išvakarių pasakojime. Dar daugiau, polemizuodamas su Foley, Zuberis prideda, kad toks kaltės aiškinimas sykiu kalba apie prigimtinį Vokietijos militarizmą ir taip leidžia pateikti apibendrinimus vos ne apie visą modernią Vokietijos (ko gero, nuo Frydricho Didžiojo iki II PK pabaigos) istoriją.

Tačiau Zuberis savoje argumentacijoje čia eina žirgu ir kritikuoja patį kaltės kategorijos vartojimą istoriografijoje. Jokie istoriniai tyrimai apie karo planus ar karo veiksmus negali nieko pasakyti apie kaltę ar nekaltumą. Sprendimas eiti į karą yra politinis, o ne karinis ir karo istorikui neturėtų rūpėti klausimas, ar 1914 m. politika buvo morali ar nemorali – būtent su politinės moralės klausimu Zuberis sieja kaltės klausimą. Tai, kad Prancūzija ir Rusija turėjo puolamuosius planus neįrodo Paryžiaus bei Sankt Peterburgo karo kaltės, taip pat, kaip ir Vokietijos planai neįrodo Vokietijos karo kaltės. Karinis planavimas iki 1914 m., Zuberio akimis, rodo, kad Rusija ir Prancūzija manė, kad kariškai palanku pulti Vokietiją, o Vokietija matė, kad kariškai palanku kontratakuoti ir nei viena iš strategijų nėra nei morali, nei amorali. Karo istorijos tikslas yra nustatyti tai, kas įvyko[350], o ne sukurti svarstykles kaltės ar nekaltumo svėrimui. Visgi nors Zuberis eksplicitiškai nesako, kad kaltės galima ieškoti politikoje ar diplomatijoje, tačiau vėliau aiškiai atskiria karinius dėmenis nuo nekarinių: Vokietijos pradėtos laivyno varžybos, *Weltpolitik* ar 1914 m. liepos pradžioje Vienai suteiktas *tuščias čekis*, Prancūzijos ir/ar Rusijos karo kaltė bei iš esmės klausimas, ar egzistuoja karo kaltė – visa tai nėra Vokietijos karinio planavimo klausimas. „*Niekada nedariau išvados, kaip teigia Mombauer, kad* „*Schlieffeno plano nebuvimas reiškia ir Vokietijos kaltės nebuvimą*"", – sako Zuberis.[351] Tačiau sykiu jis kritikuoja minėtą *common knowledge*, kai diplomatijos ir politikos istorijos

[349] Čia vėlgi pasitelkiame Zuberio žodžius.

[350] Zuberis mėgsta pakartoti, kad jis savo tyrimuose laikosi žinomo Rankes principo: *Wie es eigentlich gewesen ist.*

[351] Terence Zuber, *The 'Schlieffen Plan' and German War Guilt*, War in History 14, no. 1 (2007), p. 97. Zuberis tai vadina Vokietijos karo kaltės mokykla. Vokietijos karo kaltės mokykla teigia, kad Vokietija pripažino prastėjančią savo padėtį ir todėl nusprendė pradėti karą.

tyrimuose Schlieffeno planas ir vokiečių militarizmas priimami kaip visuotinai žinomos tiesos.

Šioje vietoje turime keliais štrichais *Ex cathedra* apibendrinti, kas gi įvyko per šią Zuberio sukeltą diskusiją ir kaip mums į ją žiūrėti. Zuberio ambicija tikrai buvo solidi. Jis bandė supurtyti ne tik Vokietijos karinio planavimo, bet ir pirmųjų karo dienų pasakojimo kanoną. Diskusija pradžioje vykusi tik anglakalbėje erdvėje, nuo 2004 m. mokslinės konferencijos Potsdame palietė ir vokišką akademiją, tačiau detaliau diskusija tęsėsi anglakalbėje aplinkoje. Susidaro įspūdis, kad nepaisant Zuberio tezės prieštaringumo, diskusija visgi liko gana izoliuota[352]. Sunku nustatyti, kodėl buvo būtent taip, tačiau galbūt dalies istorik(i)ų Zuberio tezė buvo atmesta *a priori*, o galbūt – tai lėmė ne toks didelis I PK tyrimų aktualumas pirmajame XXI a. dešimtmetyje.

Visgi Zuberio reikšmė yra substanciali. Jeigu reiktų išskirti kompromisus, kurie, nebūtinai eksplicitiškai, pasiekti diskusijos pabaigoje, ko gero, galėtume teigti, kad Zuberiui pavyko įtikinti, kad nebuvo tokio Schlieffeno plano, apie kokį buvo galvota iki 1999 m. – t.y., kad Vokietija dviejų frontų karui prieš Rusiją ir Prancūziją ruošėsi jau nuo XIX a. pabaigos. Netgi nesutinkant su Zuberio pateikta Schlieffeno *Denkschrift* interpretacija[353], visgi turėtume pripažinti, kad 1914 m. Vokietija ėjo į karą ne su Schlieffeno planu, o su Moltkes planu, arba, geriausiu atveju, gerokai Moltkes adaptuoto Schlieffeno plano versija.[354] Šiandien sąžiningas istorikas turėtų pripažinti, kad Vokietijos karinis planavimas iki 1914 m., mažų mažiausiai, buvo gerokai labiau niuansuotas.

Lygiagrečiai čia bent jau minimaliai turėtų būti pastumtas ir karo kaltės aspektas. Kažkada labai gyvas ir vizualus aiškinimas apie

---

[352] Hénin, Pierre-Yves. *Le plan Schlieffen: Un mois de guerre, deux siècles de controverses*. Economica, 2012. Viena iš nedaugelio prancūzų kalba skelbtų istoriografinių pozicijų, aptariančių Vokietijos karinį planavimą ir reaguojančių į Zuberio tezę. Pierre-Yves Hénin iš esmės nepritaria Zuberiui ir, kaip daugelis jo kritikų, sako, kad esminis 1905 m. Schlieffeno *Denkschrift* kintamasis yra „strateginis kontekstas", t.y., laikinas Rusijos neutralizavimas po pralaimėjimo Japonijai. Mums svarbu, kad Hénin manymu Schlieffeno planas neša netiesioginę atsakomybę dėl karo pradžios, nes plano operacijų tempas žymiai sumažino Vokietijos manevravimo galimybes. Vėlgi, Hénin tezė, kaip matome, nėra itin originali.

[353] Mūsų prielaida, kad didžioji dalis tolimesnės istoriografijos visgi nesutiko su tokiu Zuberio pateiktu *Denkschrift* aiškinimu. Tolimesnėje tyrimo eigoje tarp kitko atkreipsime dėmesį, kaip yra vertinama Zuberio pozicija.

[354] Nors nereiškia, kad visa po Zuberio sekusi profesionali istoriografija priėmė šiuos niuansus. Nemažoje dalyje pozicijų Zuberio sukelta diskusija išvis yra ignoruojama.

prūsišką/vokišką militarizmą, savaime agresyvius karo planus ir jų bekompromisius įgyvendinimus turėtų būti kvalifikuojamas kaip arbitralus, politinis ar didaktinis. Vokietijai negali būti priskiriama karo kaltė už ilgalaikį ir sistemingą puolamojo[355] karo Europoje siekimą, tačiau tai taip pat nereiškia, kad Vokietija nėra kalta už kietakaktiškus ir karą Europoje priartinusius politinius, diplomatinius sprendimus 1914 m. vasarą. Galutinėje diskusijos fazėje iškilęs Zuberio tvirtinimas, kad Vokietija neplanavo pulti Belgijos ir 1914 m. rugpjūtį-rugsėjį kariavo karą, paremtą kontrataka, ir todėl Vokietija taip nėra kalta dėl karo pradžios – šis aspektas kone vieningai atmestas; ir tolimesnėje istoriografijoje interpretacinių pokyčių ties šiuo aspektu beveik nėra matyti. Taip galėtume apibendrinti kaltės ir atsakomybės aspektą Schlieffeno plano diskusijos kontekste.

Paskutinis akordas šioje potemėje – semantinis. Vartojamų sąvokų pasirinkimo kontekste įdomu, jog šioje keliolikoje straipsnių ir keletoje knygų kaltės ir/ar atsakomybės sąvokos vartojamos neapsibrėžiant jų prasmės, o taip pat – nereflektuojant jų skirtumo. Dažniausiai sąvokos *kaltė/atsakomybė (guilt/responsibility; Schuld/Verantwortung)* vartojamos kaip sinonimai.[356] Kitaip sakant, neaišku į ką referuoja šios sąvokos, nors galime numanyti, kad į Versalio sutartį, tačiau autoriai to neapsibrėžia. Antra vertus, pats Zuberis išskirtinai vartoja vien kaltės (*guilt*) sąvoką, tačiau jos taip pat konceptualiai neapsibrėžia.

2.2. Naujas amžius – senas klausimas: kaltės ir atsakomybės aidai Pirmojo pasaulinio karo istorijos sintezėse 2000-2012 m.

Žvelgiant į pirmojo XXI a. dešimtmečio I PK istorijos sintezių anglų, vokiečių ir prancūzų kalbomis bibliografiją, matyti ne mažas, tačiau aprėpiamas pozicijų kiekis. Istoriografijos chronologinės kategorizacijos požiūriu šiame skyrelyje žiūrėsime į istoriografiją, paskelbtą nuo amžiaus pradžios iki Christopherio Clarko *The Sleepwalkers* pasirodymo, kai, darome prielaidą, I PK priežasčių, o ir kaltės/atsakomybės diskursas įgavo kokybiškai

[355] Sąmoningai vengiame vartoti žodį „agresijos karas", kuris, kaip aptarėme, nors ir vos kitokia formuluote atsirado Versalio sutarties 231 straipsnyje (*Germany accepts the responsibility of Germany and her allies <...> of the war imposed upon them by the aggression of Germany and her allies*), bet visuotinai pradėtas vartoti po Niurnbergo proceso ir JTO Chartijos pasirašymo.

[356] Pavyzdžiui, tai ryškiai matyti jau minėtuose Mombauer istoriografijos ir istoriniuose tyrimuose. Annika Mombauer, *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus;* Annika Mombauer, *Guilt or Responsibility? The Hundred-Year Debate on the Origins of World War I.*

naują atspalvį. Kitaip nei prieš tai sekusio skyrelio atveju, kai žiūrėjome į vieną gana izoliuotą diskusiją ir joje iškilusius I PK kaltės ir/ar atsakomybės klausimus, šiuo atveju žvelgsime į plačiąją I PK istoriją aptariančią istoriografiją, t.y., tas knygas, kurios daugiausiai kalba apie grynąją karo veiksmų istoriją nuo 1914 m. vasaros iki 1918 m. lapkričio. Būdinga, kad tokia istoriografija visuomet siauresnę ar platesnę dalį teksto, dažniausiai, įvadinėje dalyje, skiria I PK išvakarių bei karo priežasčių apibendrintam aptarimui. Būtent tokios I PK istoriją apibendrinti ir akcentus siekiančios sudėlioti knygos, mūsų požiūriu, leis pamatyti tuometinį diskusijų dėl karo kaltės ir atsakomybės statusą. Žvelgsime, kokiuose kontekstuose pasirodo šios sąvokos, kaip jos yra vartojamos, kokios naratyvinės linijos esti šalimais šių sąvokų ir kategorijų.

Pradėti galime nuo Volkerio Berghahno, Vokietijoje gimusio, JAV dirbančio istoriko, išsamiau minėto istoriografijos tyrimų aptarimo dalyje. 2003 m. Berghahnas vokiečių kalba paskelbė trumpą, vos šimtą puslapių viršijančią viso karo istorijos sintezę.[357] Ankstesnį mūsų jau aptartą darbą Berghahnas rašė 1980 m., diskusijai dėl Fischerio tezės esant dar karštai, ir tuokart Berghahnas save aiškiai priskyrė Fischerio palaikytojų stovyklai. Kaip būdinga tokioms (ir nebūtinai tokioms koncentruotoms) sintezėms, gabalėlis teksto skiriamas karo išvakarių aprašymui bei Liepos krizei.[358] Karo išvakarių interpretacija, pateikta Berghahno, deskriptyviai gana kanoninė, sekanti nuo aljansų susiformavimo, vokiečių-britų laivynų varžybų, kolonijinių nesutarimų, tradicinės Schlieffeno plano interpretacijos[359], o prieš ateinant iki Liepos krizės Berghanas teigia, kad „tiesioginės Pirmojo pasaulinio karo priežastys"[360] daugiausiai glūdi Berlyne ir Vienoje, o daug mažiau Paryžiuje, Sankt Peterburge ar Londone. Skyrelį, skirtą pirmajai Liepos krizės fazei, Berghanas pavadino „sprendimų priėmėjų atsakomybė"[361], būtent vartodamas atsakomybės sąvoką – *die Verantwortung*. Paminėjimo vertas teksto

[357] Volker Berghahn, *Der Erste Weltkrieg* (Beck, München 2003).

[358] Tiesa, kartais pakankamai dėmesio skiriama ir ilgųjų karo išvakarių aprašymui, pasakojimą pradedant nuo Vokietijos suvienijimo, keliaujant per aljansų susidarymus, paminint įvairias diplomatines krizes, nesutarimus ir t.t.

[359] XX a. tradicinis naratyvas apie gilėjančią Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos imperijos krizę, tiek dėl prastos strateginės padėties, – Rusijos stiprėjimo – tiek dėl vidaus politikos, t.y., Habsburgų imperijos nestabilumo dėl nacionalinių judėjimų bei Vokietijos valstybės sukrėtimų, 1912 m. daugumą Reichstage perėmus socialdemokratams. Tą patį randame, pavyzdžiui, A.J.P. Tayloro rašymuose.

[360] "*die unmittelbaren Ursachen des Ersten Weltkrieges".* Berghahn, *Der Erste Weltkrieg,* p. 28.

[361] *die Verantwortung der Entscheidungsträger*

fragmentas, kuriame sugretinama Fritzo Fischerio pateikta įvykių interpretacija su egzistuojančia Berghahno rašymo metu ir tegiama, kad turint omeny visą tai, kas istorikų buvo pasakyta po Fischerio, situacija Berlyne rodosi gerokai labiau niuansuota nei teigė Fischeris. Jau čia matyti ryškus Berghahno požiūrio skirtumas su tuo, kurio jis laikėsi vėlyvuoju *Fischer Kontroverse* metu, kai iš esmės gynė Fischerį. Išskiriamas Vokietijos *tuščio čekio* Austrijai-Vengrijai epizodas liepos 5-6 d., kai Berghahn teigimu, Vokietijos kancleris Bethmann Hollwegas įtikino kaizerį suteikti paramą Austrijai-Vengrijai limituotai operacijai prieš Serbiją, o ne, kaip sakė Fischeris, davė pažadą Vienai bet kokio scenarijaus atveju.

Nors Liepos krizės skyrelis pažodžiui referuoja į „atsakomybę", tačiau tiesiogiai apie ją nėra užsimenama, kaip ir antrajame skyrelyje, kalbančiame apie Liepos krizę, pavadintame kiek abstrakčiau ir nurodančiame į „netinkamą valdymą ir apsiskaičiavimus".[362] Iš esmės, visa knyga yra labai faktografinė, vengianti autoriaus intervencijų ir drąsių apibendrinimų. Vienintelis mus dominantis momentas išlieka Berghahno ištara, kad karo priežastys esti Berlyne ir Vienoje bei semantinis momentas laikotarpį nuo 1908 m. Bosnijos krizės iki 1914 m. liepos 6 d. pavadinti „sprendimų priėmėjų atsakomybe".

Įdomus visgi yra pačio Berghahno kaip garbaus amžiaus (g. 1938) vokiečių-amerikiečių istoriko tapsmas, kaip buvusio ryškiu Fischerio palaikytoju, o 2003 m. atsargiai deklaruojančio, kad *šiandien* sprendimų Berlyne interpretacija turėtų būti labiau niuansuota, nei pateikta Fischerio.

Žanriniu požiūriu panašią publikaciją 2002 m. paskelbė britų istorijos žvaigždė Michaelas Howardas, į kurio *labai trumpą įvadą* apie I PK referavome diskusijos dėl Schlieffeno plano pradžioje.[363] Čia galime kiek išsiplėsti apie patį autorių ir Oxfordo universiteto leidyklos leidžiamų *labai trumpų įvadų* (angl. *Very Short Introduction*) žanrą. Michaelas Eliotas Howardas (1922-2019) – britų karo istorikas, Oxfordo universiteto *Regius* profesorius, apdovanotas keliais Didžiosios Britanijos ordinais, 2013 m. sero Maxo Hastingso pavadintu „didžiausiu britų gyvu istoriku".[364] Tuo tarpu *labai trumpų įvadų* serijoje paprastai kiekvienai iš temų skiriamas autorius, gerai žinomas temos lauke (pavyzdžiui, Makiavelį pristatė Quentinas Skinneris, o ideologiją – Michaelas Freedenas), dažniausiai – britas arba

[362]" Missmanagement und Fehlkalkulationen in der Julikrise 1914".
[363] Michael Howard, *First World War: Very Short Introduction.*
[364] *Max Hastings 'brief history of war*, Financial Times, 2013 <https://www.ft.com/content/03cb60c8-1950-11e3-80ec-00144feab7de>, [Žiūrėta: 2024-07-17].

amerikietis. Serija yra žinoma, populiari ir, kiek teko susipažinti su *labai trumpais įvadais* kitomis temomis, solidi savo turiniu.

Visgi, panašiai kaip ir Berghahno atveju, sintezė yra labai tradicinė. Prieškario istorijos trumpame pasakojime vyrauja chrestomatinis naratyvas. Po vieną/kitą žodį apie kiekvieną šalį, pabrėžiant problematiškumą, vidaus ir išorės konfliktiškumą; čia pat iš nesaugumo atsiranda aljansai, keli žodžiai skiriami 1912-13 m. Balkanų karams. Esminis „sprendimų dėl karo" momentas – tai Vokietijos parama Austrijai-Vengrijai, suteikiant *tuščią čekį*. Howardo intepretacija – griežta: Berlynas, paremdamas Vieną, žinojo, kad rizikuoja europiniu karu, tačiau toks karas buvo beveik (*sic!*) neišvengiamas[365], taigi, Europa 1914 m., dar prieš prasidedant Liepos krizei, stovėjo ant karo slenksčio. Howardas nesiūlo glausto Liepos krizės aprašymo, o teigia, kad po Vokietijos palaikymo žinutės Austrijai-Vengrijai vienintelis klausimas liko, ar karas bus europinis, ar pasaulinis, t.y., ar Britanija įsitrauks. Indikatyvesnis pasakojimo epizodas dėl Rusijos Liepos krizėje, kai Howardas Vokietijos veiksmus paskutinėmis liepos dienomis traktuoja kaip chaotiškus bandymus padaryti viską, idant Rusija atrodytų kaip agresorė.

Howardas praktiškai išvengia kaltės ir atsakomybės sąvokų. Kaltės kategorija tekste nepasirodo nei sykį, tuo tarpu – atsakomybė, vieną sykį, trumpame galutiniame pasaže, skirtame Versalio konferencijai ir sutarčiai, kai, Howardo teigimu, vokiečiams Versalio sutartis buvo nepriimtina ne tik dėl reparacijų, o dar labiau dėl „tariamos Vokietijos atsakomybės sukeliant karą".[366] Howardas neišsplėčia šio Versalio sutarties aspekto vertinime, tačiau iš pirmosios teksto dalies akivaizdžiai matyti Howardo pritarimas pirminės Vokietijos atsakomybės naratyvui.

Mums įdomiausiomis sąvokomis Howardas nesižarsto, vienok, pasakojimą galima laikyti tradiciškai struktūralistiniu – militarizmas kaip esminis kintamasis, karą padaręs neišvengiamu; sykiu, simplifikuotas Liepos krizės įvykių vertinimas leidžia Vokietijos sprendimą remti Vieną laikyti esminiu eskalaciniu aspektu, o dar svarbiau – leidžia ignoruoti eilę kitų Liepos krizės įvykių ir staiga ateiti prie Britanijos sprendimo įsitraukti aptarimo. Tai labai standartinis nuo istorinių tyrimų atsinaujinimo izoliuotas pasakojimas, nekreipiantis dėmesio į visą istoriografinę tradiciją, kuris galėtų būti parašytas kone bet kada po I PK – 1920 m., 1945 m. ar 1990 m. Užbėgant už akių mūsų

[365] Kaip karo istorikas, Howardas didžiausią dėmesį skiria ginklavimosi aspektui, kurį politiniu požiūriu vertina kaip valstybėse vyravusį artėjančio karo neišvengiamybės matymą.

[366] Howard, p. 116

tyrimui, kyla mintis, kad Oxfordo universiteto leidykla turėtų gerokai atnaujinti *labai trumpą įvadą* apie I PK.

Siekiant pilnavertiško sugretinimo, šalia angliškos ir vokiškos būtų korektiška pažvelgti ir į prancūzišką poziciją, o čia iškyla žinomas prancūzų istoriografijos vardas Jean-Jacques Becker (1928-2023), rašęs apie I PK išvakares, tarpukarį, socialinius judėjimus Prancūzijoje XX a. antroje pusėje; Prancūzijos komunistų partijos narys (1947-1960), aktyvus 1968 m. protestų dalyvis. 2004 m. paskelbta trumpa *La Grande Guerre* istorija, kaip ir ką tik aptartų pozicijų atveju, itin koncentruotai aptaria pagrindinius karo etapus.[367] Kaltės (*culpabilité*) sąvoka knygelėje nepasirodo, tačiau pasirodo atsakomybės (*responsabilité*) kategorija.

Akcentai čia keli. Becker teigimu, Versalio sutarties 231 straipsnis buvo klaida, neatitikusi istorinės tikrovės. Kalbėjimas tik apie Vokietiją kaip esminę šalį, atsakingą dėl I PK pradžios, nėra pakankamas ir nematantis daugelio kitų faktorių, sukėlusių karą Europoje. Būtent šių veiksnių aptikimas yra vienas iš istorijos, papildykime Becker – istorijos kaip mokslo, tikslų.[368] Nei atsakingojo ar atsakingųjų, nei karo priežasties ar priežasčių Becker neįvardija, tačiau ką jis padaro, tai remdamasis kaizerio Wilhelmo II citata, *post factum* išreiškiančio liūdesį dėl karo pradžios[369], sako, kad niekas nenorėjo tokio karo, koks kilo Europoje 1914 m. vasarą. Gal kiek ryškiau tekste Becker išskiria klaidas sprendimuose, akcentuodamas Austrijos-Vengrijos, o ypač Vokietijos klaidas, arba „neteisingus atsakingų asmenų vertinimus"[370], suprask, neleidusius suvaldyti diplomatinės krizės Europoje. Būtent „diplomatijos bejėgiškumą" kaip tam tikrą fenomeną 1914 m. vasarą mini Becker. Pažvelgus į ryškias Becker biografines detales, tenka konstatuoti, kad asmeninės autoriaus politinės preferencijos bent jau šioje trumpoje sintezėje neįgauna ryškumo.

Kokios gi charakteringiausios detalės išryškėja, pasižiūrėjus į šias tris sykiu ir panašias, ir skirtingas trumpas I PK sintezes? Akivaizdu, kad autoriai buvo ir/ar yra rimtos XX a. antros pusės Vakarų istoriografijos figūros, vieni, kaip Berghanas, dalyvavęs vėlyvoje *Fischer Kontroverse* stadijoje, ar Howardas, kurį galėtume pakrikštyti vienu iš Šv. Jokūbo dvaro istoriku. Pridūrus ir Becker, tai yra istorikai, profesionaliai brendę penktąjame-septintąjame dešimtmetyje. Kaltės ir atsakomybės klausimais pozicijos

[367] Jean-Jacques Becker, *La Grande Guerre*. 2nd ed. Paris: Presses Universitaires de France, 2013 (2004).

[368] Becker, *La Grande Guerre*, p. 4. "*il y a tout de même d'autres facteurs qui l'ont rendue possible. Reconnaître ces facteurs est un des objets de l'histoire*".

[369] Ibid., p. 14.

[370] Ibid.

nesiūlo naratyvinių atsinaujinimų – Howardo intepretacija labiausiai kanoninė, Berghano – mažiau, be kita ko, implicitiškai reflektuojanti asmeninį santykį su I PK priežasčių aiškinimo istorija; tuo tarpu Becker pozicijoje, nors ir be kategoriškų teiginių, įvedami XX a. pabaigai šviežesni (arba, atvirkščiai, vartojant tarpukarines kategorijas, revizionistiniai, taigi vienok retrospektyvūs) interpretaciniai momentai, nuosaikiai kuriantys distaciją tarp šių ašių – atsakomybės dėl karo pradžios ir Vokietijos.

Glaustai aptarus šias trumpas sintezes, galime judėti prie platesnių monografijos tipo veikalų, tuo pačiu mūsų išskirtu pirmojo XXI a. dešimtmečio periodu kalbėjusių apie viso karo istoriją, tačiau, darome prielaidą, neapėjusias ir mus neraminančių klausimų. Kitaip nei ką tik aptartos trumpos ir lengvos sintezės, dabar mūsų aprėptyje bus dažniausiai ilgos, o kartais ir labai ilgos didžiosios karo istorijos sintezės. Tačiau laikydamiesi sau susakytų apribojimų, stengsimės kuo koncentruočiau žvelgti tik į kaltės ir atsakomybės sąvokų vartojimo turinius ir kontekstus.

Prancūziški kontekstai nagrinėti Prancūzijos tarptautinio Didžiojo karo tyrimų centro vadovo Stéphane Audoin-Rouzeau bei Paryžiaus-Nantero Universiteto profesorės Annette Becker (J.J.Becker dukters) pozicijoje.[371] Autoriai visai nekalba apie kaltės ir atsakomybės klausimus, tačiau pabrėžia I PK grįžimo į Prancūzijos kolektyvinę atmintį aplinkybes. Tai autoriai rašomame kontekste sieja su XX a. pabaigoje vykstančiais karais buvusioje Jugoslavijoje. Audoin-Rouzeau ir Becker mato iškilusį susidomėjimą I PK prancūzų kultūroje ir visuomenėje bei sako, kad „iš tiesų įvyko įspūdingas Didžiojo karo sugrįžimas į prancūzų kolektyvinę sąmonę".[372]

Plačiai žinomas ir skaitomas Britanijos karo istorikas Hew Strachan (g. 1949), kone nuosekliausiai iš britų pastaruosius keletą dešimtmečių dirbęs su I PK istorija, 2001 m. paskelbė pirmąjį tomą[373] Oxfordo universiteto leidyklos išleistos pirmosios karo fazės plačią istoriją.[374] Pozicija apima daugiau nei tūkstantį puslapių ir dengia laikotarpį nuo karo išvakarių iki 1916 m. Tai per minimą dešimtmetį didžiausia išleista I PK istorijos sintezė, platumu aplenkta 2013 m. Cambridge'o universiteto leidyklos išleistos *The Cambridge History of the First World War* (ją išsamiai aptarsime vėliau, tačiau kol kas galime pasakyti – panašu, kad Cambridge'as vėl aplenkė

[371] Audoin-Rouzeau, Stéphane, and Annette Becker. *14-18: Retrouver la Guerre*. Gallimard, 2000.

[372] Ibid., p. 7. *un retour spectaculaire de la Grande Guerre dans la conscience collective française s'est effectivement produit*.

[373] Įdomu, kad antrasis šios serijos tomas, ko gero, taip ir nebuvo išleistas – viešai prieinamuose šaltiniuose antrojo ar trečiojo tomo rasti nepavyko.

[374] Hew Strachan, *To Arms!* Oxford: Oxford University Press, 2001.

Oxfordą). Strachan teigia, kad knygą, visai nenuostabu, pradėjo rašyti 1988-9 m., tad pozicijos rašymo laiko plotį taip pat reikia turėti omenyje. Iš minimo Strachan veikalo, autorius 2004 m. publikavo gerokai trumpesnę karo istorijos sintezę[375], taigi, abi pozicijas aptarsime vienu ypu, tačiau dar vieną, specifiškai tik karo kilmei skirtą nedidelę studiją[376] dedame į kitą lentyną, prie kurios taip pat netrukus grįšime.

Strachan pasirinkta naratyvinė prieškario pasakojimo linija nėra stebinanti: pirmoji teksto dalis skiriama Vokietijos *Weltpolitik*, po to – Austrijai-Vengrijai ir Balkanams, o trečia ir galiausia – Liepos krizei. Pats pirmojo tomo pavadinimas (*To Arms!*) gana iliustratyviai referuoja į karingą pirmąją karo emociją, t.y., pakilią karo entuziazmo emociją, kuriai taip pat reikšmingą dėmesį skiria Strachan, aiškiai teigdamas, kad Europos visuomenės karą sutiko pozityviai.[377]

Jokio koherentiško svarstymo mums rūpimų sąvokų pagrindu Strachan pozicijoje nerandame[378], tačiau randame paskirus ryškius ir svarbius interpretacinius epizodus, kuriuose iškyla tiek kaltė, tiek atsakomybė.

Pradėkime nuo erchercogo ir jo žmonos nužudymo – įvykio, kurį Strachan tiesiogiai sieja su karo pradžia: „*Nužudymas tiesiogiai vedė į Pirmojo pasaulinio karo pradžią*”. [379] Tai, neabejotinai, stiprus teiginys, suponuojantis atsitraukimą nuo, pavyzdžiui, Fischerio ir jo šalininkų pozicijos, jog Vokietijos *Weltpolitik* ir nesaugumas būtų sąlygojęs karą Europoje bet kokiu atveju, anksčiau ar vėliau. Dar daugiau, Strachan mini, kad visi bandymai surasti karo pradžios „autorystę” (angl. *authorship*) vienoje iš didžiųjų galių buvo nesėkmingi, nes iš esmės pirminė atsakomybė (!) glūdėjo „mėgėjiškame studentų revoliuciniame organe”[380], kurio veiksmus 1914 m. birželio pabaigoje lydėjo milžiniška sėkmė, o ne atentato plano genialumas. Nors tik pastraipa – tačiau svarbi ir ryški, tokia, kokios, pavyzdžiui,

[375] Hew Strachan, *The First World War.* New York: Viking, 2004.

[376] Strachan, Hew. *The Outbreak of the First World War.* Oxford: Oxford University Press, 2004.

[377] *Willingly to War* – tokią formuluotę vartoja Strachan. Šioje vietoje dėl karo entuziazmo galėtume Strachan priešpastatyti anksčiau minėtus Verhey, Fergusono ir kitus veikalus, nesutinkančius ar gerokai nuosaikiau vertinančius visuotinio karo entuziazmo Europoje pirmosiomis karo dienomis tezę.

[378] Kaltės sąvoka taip pat pasirodo pačioje pirmoje teksto dalyje, vadovėliškai ir glaustai nupasakojant Versalio konferencijos ir sutarties istoriją.

[379] *The assassination led directly to the outbreak of the First World War.* Hew Strachan, *To Arms!,* p. 65

[380] Čia, žinia, Strachan turi omeny Jaunosios Bosnijos (*Mlada Bosna)* organizaciją, kuriai priklausė Principas ir jo sėbrai.

negalėtume rasti istoriografijoje, nors ir su niuansais, tačiau priimančioje Fischerio tezę.

Tačiau Vokietijos veiksmus Liepos krizėje Strachan mato. Tuo pačiu Berlyno *tuščio čekio* Vienai atveju Strachan vartoja ryškią formuluotę, vokiečių politinės vadovybės sprendimą vadindamas „nepaprastu atsakomybės atsisakymu"[381], kai kancleris Bethmann Hollwegas, Strachan teigimu, neatmetė didelio europinio karo galimybės, tačiau vis tiek suteikė paramą Vienai. Šioje vietoje, žvelgiant į trumpąsias I PK sintezes, matome tam tikrą pasikartojimą – kad būtent *tuščio čekio* kontekstuose iškyla atsakomybės kategorija. Podraug galime sau kelti klausimą, ar šių pasikartojimų rasime ir tolimesnėse sintezėse…?

Kaltės sąvoka kiek artikuliuočiau pasirodo tik kartą, kai Strachan vokiečius įvardija kaltais dėl tokio padėties matymo, kokią jie norėjo matyti… Tai yra – 1870 m. karinės sėkmės atminties ir įsitikinimo Vokietijos kariniu pranašumu, kuris, interpretuojant Strachan, leido Vokietijai surizikuoti neatsargia diplomatija Liepos krizėje. Smulkus epizodas, kurio Strachan neišplėtojo, tačiau kuris mums yra ypatingai įdomus – tai, kad Strachan iš esmės pritaria Zuberio pateiktam aiškinimui dėl Schlieffeno plano ir teigia, kad 1905 m. pabaigoje Schlieffeno rašyto *Denkschrift* negalima laikyti kariniu planu nei jo turiniu, nei pateikimu, taigi, sako Strachan: „*Visą ankstesnę literatūrą* [apie Schlieffeno planą] *dabar reikia peržiūrėti Zuberio šviesoje*…"[382] Strachan šioje vietoje referuoja tik į pirmąjį Zuberio *War in History* žurnale 1999 m. pasirodžiusį išsamų straipsnį, būtent ir sukėlusį mūsų aptartą diskusiją. Relevantiška būtų klausti, kaip Strachan praėjus 10 metų po šio Zuberio straipsnio ir eilės reakcijų į jį vertintų situaciją.

Naujesnėje 2004 m. paskelbtoje knygoje Strachan atsakomybės ir kaltės kategorijas aptinkame kiek kituose kontekstuose. Trumpa, tačiau viso I PK išvakarių pasakojimo prasme svarbia ištara reikia laikyti Strachan teiginį, jog *Weltpolitik* nepadarė Vokietijos atsakingos už karo pradžią. *Weltpolitik* programoje karo kaip instrumento nebuvo, tačiau, sako Strachan, su kaizerio Wilhelmo II atėjimu į sostą ir admirolui Alfredo von Tirpitzui pradėjus vadovauti *Kaiserliche Marine, Weltpolitik* kvestionavo Europos *status quo* kolonijiniu, laivynų ir ekonominiu aspektais.

Kaltės kategorija pasirodo kiek kitame istoriografiniame bei tarpukario istorijos politizaciją aprašančiame pasaže, kai Strachan mini paradoksą, kad po karo publikuotos politinių ir diplomatinių dokumentų knygos siekė atsakyti į klausimą, ar Vokietija buvo kalta dėl karo sukėlimo.

[381] *Extraordinary abdication of responsibility*, Hew Strachan, *To Arms!,* p. 65
[382] Ibid., p. 166.

Tačiau 1914 m. liepos pradžioje ne Vokietija, o Austrija-Vengrija buvo šalis, pasiryžusi pradėti vykdyti karo veiksmus – įvykdyti trumpą, lokalizuotą ir tik prieš vieną šalį nukreiptą karą. Toks karas, žinoma, nekilo, tačiau dėl tokio karo, koks kilo, nuo pat 1914 m. rugpjūčio pradžios buvo kaltinama Vokietija ir net ta pati Austrija-Vengrija Vokietiją laikė atsakinga dėl radikalaus karo išsiplėtimo. Tuo tarpu britų ir rusų užsienio reikalų ministrai Grey ir Sazonovas buvo įsitikinę, kad Habsburgų imperija niekada nebūtų pradėjusi karo veiksmų be Vokietijos paramos.[383] Taigi, pagal tokį pasakojimą – Vokietija yra fumdamentaliai atsakinga, o su tuo Strachan, kaip matome, nesutinka.

Keliais žodžiais apibrėžiant Strachan pozicijas, galėtume tvirtinti, kad jis pasiūlo gana skaidriai kitonišką trumpą karo priežasčių bei kaltės ir atsakomybės kategorijų interpretaciją, nei tą, kuri, pavyzdžiui, randama kone tuo pačiu metu išleistame Howardo *labai trumpame įvade* apie I PK. Čia galėtume prisiminti ir Mombauer, kuri 2002 m. skelbtame istoriografijos tyrime teigia, kad XXI a. pradžioje Vakarų istoriografijoje vyrauja niuansuotas pritarimas Fischerio tezei. Žvelgiant į pastarąją 2001 m. išleistą Strachan poziciją, pasikartokime, vieną svarbiausių ir didžiausių pirmojo XXI a. dešimtmečio I PK istorijos sintezių, su Mombauer sutikti negalime.

Kol kas paliekame Strachan, prie kurio netrukus grįšime to pačio laikotarpio karo išvakarių istoriografijos aptarime, ir einame – arba grįžtame – prie kito svarbaus istoriografijos vardo.

Düsseldorfo universiteto profesorius ir ilgametis Vokietijos istorijos instituto Londone direktorius Wolfgangas J. Mommsenas (1930-2004) dalyvavo diskusijose *Fischer Kontroverse* kontekste. 2004 m. paskelbtoje viso karo istorijos trumpoje sintezėje paliečia ir tuometinius istoriografinius atsinaujinimus, pradedant, pavyzdžiui, nuo minėto karo entuziazmo naratyvo persvarstymo. Jau 2004 m. Mommsenas mini ryškų pokytį ties šio prieškario istorijos įvaizdžio interpretacija. Mommsenas sako, kad Fischerio tezės šerdis buvo tarptautinės istoriografijos priimta, t.y., kad Vokietija neša didžiąją dalį atsakomybės[384] dėl karo pradžios, tačiau sako, kad griežtesnė Fischerio tezė – kad Vokietija buvo apsisprendusi pradėti karą nuo 1912 m. – priimama nedaugelio. Taigi, Fischerio pradėta diskusija vis dar tęsiasi, nors ne tokiu intensyvumu kaip 7 dešimtmečio Vakarų Vokietijoje. Sykiu, jo manymu, karo

[383] *For this Germany was blamed, both then and since. Even Austria-Hungary cast aspersions on its ally, holding Germany responsible for getting it into a war which was bigger than it could handle.*

[384] Wolfgang Mommsen, *Die Urkatastrophe Deutschlands: Der Erste Weltkrieg 1914-1918,* Klett-Cotta, 2002, p. 15: *das Deutsche Reich die Hauptverantwortung für den Ausbruch des Ersten Weltkrieges trage*.

kaip atsitiktinumo naratyvas, tvirtinantis, kad Europos šalys į karą nuslydo (vok. *Hineinschlittern*), buvo atmestas ir nebėra aktualus.[385]

Čia iškart galime sugretinti ką tik minėtą Strachan poziciją, kurioje iš esmės atmetamas Fischerio argumentavimas, o čia Mommsen vos po kelių metų tvirtina, kad pagrindinė Fischerio mintis yra tapusi bendra tarptautinės istoriografijos charakteristika (tą patį sako ir Mombauer 2002 m.). Vėlgi – skirtumai ir polemika akivaizdi.

Tiesioginių karo priežasčių aiškinime Mommsenas daug dėmesio skiria struktūriniams kintamiesiems: trys platūs reiškiniai, egzistavę 1914 m. Liepos krizėje, karą padarė beveik neišvengiamu, sako Mommsenas.[386] Pirmasis – tai imperinės ambicijos; antrasis – militarizmas; trečiasis – aljansų rigidiškumas. Įdomiausia, kad kiekvieną iš šių kintamųjų apibūdindamas Mommsenas mini niuansuotumą, šalių pastangas spręsti ir suvaldyti įtampas, įveikti struktūrinius barjerus ar jų manevro laisvės varžymus[387]; ir visgi siužetiškai atrodo, kad vien dėl teksto koncentruotumo ir siekio pateikti galutinius atsakymus, Mommsenas ryžtasi apibendrinti, kad, štai, imperiniai nesutarimai vedė šalis į konfliktą…

Liepos krizės aprašyme nepasirodo skaidrus Mommseno požiūris. Viena vertus, jis sako, kad Berlyne vyravo makiavelinės kalkuliacijos, kaip išnaudoti Balkanų karą platesnių politinių tikslų labui, sykiu kaltę nukreipti Rusijai bei Vokietijos elitui įveikti vidinį priešininką – socialdemokratus. Jis nemato Liepos krizėje *Nibelungų* vienybės, t.y., Vokietija paramą Austrijai-Vengrijai suteikė grynai vedama politinio išskaičiavimo, o ne dėka sąjunginio ar monarchinio solidarumo.[388] Liepos 30 d. Mommsenas laiko lūžine, kai šalies vadovai jau nusprendė, kad europinis karas bus kariaujamas bei nuo šios dienos siekė pagerinti savo moralines pozicijas, tiek viduje, tiek pasaulinės opinijos kontekste.[389]

Tačiau vėlgi – nors pradžioje teigė, kad karas tą vasarą buvo kone neišvengiamas, bet karo tarsi ir buvo galima išvengti, jeigu Rusija nebūtų reagavusi taip staigiai ir būtų palikusi laiko išvysti tikrąją vokiečių strategiją, kuri, čia interpretuojame Mommseną, būtų dar anksčiau leidusi Britanijai pamatyti vokiečių diplomatijos agresyvumą ir būtų leidusi anksčiau įspėti Vokietiją dėl Britanijos dalyvavimo kare.

---

[385] Ibid.

[386] Ibid., p. 22. *In der Julikrise 1914 trafen drei unterschiedliche Entwicklungstrends aufeinander, die zusammengenommen den Ausbruch des Ersten Weltkriegs nahezu unvermeidlich gemacht haben.*

[387] Ibid., p. 22-27

[388] Ibid., p. 30

[389] Ibid., p. 33.

Akivaizdu, kad Mommsenui, sekant septinto-aštunto dešimtmečio Bielefeldo mokyklos istorika, labiau rūpi platūs, struktūriniai reiškiniai, aplinka, kurioje yra priimami sprendimai, subordinuojantys ir determinuojantys sprendimų priėmėjus. Nors pačioje istorinėje knygos dalyje Mommsenas kortų dėl aiškios pozicijos atsakomybės/kaltės klausimais neatskleidžia, tačiau minėtame istoriografiniame įvade galime matyti Mommseno tebeesančias simpatijos Fischerio pirmutinei, 1961 m. ištartai tezei.

Čia savotiškai pereiname prie panašaus rango (nors ir jaunesnės kartos) Britanijos istoriografijos vardo. Davidas Stevensonas (g. 1954) – *London School of Economics* profesorius, karo istorikas, kurio visos septynios rašytos knygos liečia I PK istoriją. Mums svarbiausia – tai 2004 m. išleista plati viso karo istorijos sintezė.[390] Reikia pabrėžti, kad ši Stevensono pozicija išsiskiria solidumu, pasakojimo patrauklumu, istoriniu detalumu. Ko gero, jeigu reiktų įvardinti, būtent šią poziciją galėtume laikyti profesionaliausia 2000-2012 m. laikotarpiu paskelbta viso karo studija ir tik per ir po karo šimtmečio minėjimų iškilo kelios konkuruojančios tokio pobūdžio istoriografinės pozicijos, kurias aptarsime vėlesniuose skyriuose. Kitas žinomas britų istorikas, Ian Kershaw, pirmiausia tiriantis nacistinę Vokietiją ir Hitlerio asmenybę, Stevensono veikalą pavadino svarbiausia ligtoline I PK istorijos sinteze.

Karo išvakarėms Stevensonas skiria nedidelę dalį teksto, o svarbiausiomis pasakojimo linijomis galime laikyti šiuos teiginius. Austrija-Vengrija, anot Stevensono, 1914 m. jautėsi apsupta, o Vokietija matė jos atžvilgiu į blogą besikeičiantį galios balansą Europoje.[391] Tai yra makro lygis, kurį svarbiu laiko Stevensonas, tačiau prie šio momento jis prilipdo ir regioninius konfliktus (pirmiausia, Balkanai); būtent regioniniai konfliktai ir visuotinės įtampos susidūrė Europoje XX a. pradžioje, o šio susidūrimo rezultatas ir buvo I PK.[392] Nors Stevensonas akcentuoja šiuos struktūrinius aspektus, tačiau aiškinantis *tikrąsias* I PK priežastis jis siūlo detaliai žvelgti į Liepos krizės periodą bei atmeta deterministinę, į karą vedančią 1914 m.

---

[390] 2004 m. Britanijoje *Penguin* leidyklos išleista pavadinimu *1914-1918: the History of the First World War.* Tais pačiais 2004 m. JAV išleista pavadinimu *Cataclysm: the First World War as Political Tragedy* – būtent į pastarąjį leidimą ir referuosime. Tais pačiais 2004 m. knyga išversta į italų kalbą: *La Grande Guerra: Una Storia Globale* (Rizzoli, Italy). 2006 m. – į vokiečių kalbą: *Der Erste Weltkrieg* (Artemis und Winkler).

[391] David Stevenson. *Cataclysm: The First World War as Political Tragedy*. New York: Basic Books, 2004, p. 9

[392] Ibid.

Europos deskripciją. Stevensonas sako: „*nors 1914 m. vasarą tarptautinė įtampa buvo didelė, visuotinis karas nebuvo neišvengiamas ir jei jis tą vasarą nebūtų prasidėjęs, galbūt jo apskritai nebūtų buvę.*"[393] Esmine žiežirba jis laiko Austrijos-Vengrijos atsaką į Sarajevo atentatą, kurį Stevensonas laiko „drastišku atsaku", išprovokavusiu Liepos krizę.

Iš esmės gana aptakiame pasakojime apie prieškarį Stevensonas neeksplikuoja kaltės ir atsakomybės sąvokų. Svarbus semantinis momentas yra tai, kad Stevensonas pirmąjį skyrių, nelyginant atliepdamas minėtą karo neišvengiamumo tezės atmetimą, įvardijo *Destruction of Peace*. Regis, kas čia tokio? Tačiau tokio pobūdžio sintezėse iki XXI a. dažniau būdavo pasitelkiamas žodynas, nurodantis į *ateinantį karą*, *karo artėjimą*, *besikaupiančią audrą* ir pan.[394] Šiuo atveju, Stevensono akcentas aiškiai kitur – taikoje ir jos sunaikinime.

Ir visgi – Stevensonas knygos užsklandoje grįžta prie karo priežasčių klausimo, sykiu aptardamas ir klausimo istoriografiją bei čia pateikia kiek netikėtus apibendrinimus. Jis sako iš dalies sutinkąs su tarpukario Versalio sutarties revizionistais, teigusiais, kad karas kilo iš kolektyvinės diplomatijos nesėkmės bei bendro visų valstybių baimės ir nesaugumo, tačiau… Stevensono teigimu, fundamentaliai Versalio karo kaltės straipsnis buvo pagrįstas (angl. *justified*), o Albertini ir Fischeris įrodė, jog Austrija-Vengrija ir Vokietija priėmė sprendimą pradėti Balkanų karą bei priėmė riziką dėl šio karo eskalacijos į europinį konfliktą.[395]

Taigi, Stevensonas atmetė karo neišvengiamumo tezę, tačiau liko prie nuostatos, kad Austrija-Vengrija ir Vokietija buvo esminės karo kaltininkės – būtent Stevensono eksplicitiškas principinis pritarimas Versalio karo kaltės straipsniui yra itin charakteringas, darome prielaidą, išskiriantis Stevensoną visame mums rūpimos XXI a. istoriografijos paveiksle.

Trumpo dėmesio sulauks dar vienas anglakalbis visos karo istorijos apibendrinimas, rašytas Britanijoje ir JAV dirbusio karo istoriko, Kento universiteto profesoriaus Ian Beckett (g. 1950). 2001 m. pirmą sykį skelbta pozicija, vėliau keletą sykių perleista, itin struktūruota, trumpais skyriais aptarianti keliasdešimt karo epizodų ir reiškinių.[396] Savaime pozicija nėra

[393] Ibid.

[394] Tiklsumo dėlei verta paminėti ir ne tokias nupoliruotas ir, regis, į neišvengiamumo natą skambančias formuluotes, kaip antai, kad „*prie Bethmann Hollwego viskas greičiau ėjo į katastrofą Vokietijoje*". Ibid., p. 19.

[395] Ibid., p. 484. Stevensonas Schlieffeno planą vadina Schlieffeno-Moltkes planu.

[396] Ian Beckett. *The Great War: 1914-1918.* Harlow: Pearson Education, 2001.

verta didelio dėmesio ir negali būti vertinama kaip solidus bandymas apibendrinti visą karo istoriją (antai, knyga pilna faktografinių klaidų[397]).

Karo išvakarių aprašyme Beckett teigia, kad karo priežasčių diskusijos parametrai išlieka tokie, kokius įvedė Fritzas Fischeris.[398] Čia Beckett sutinka su Fischeriu, sakydamas, kad Liepos krizės diskusijos centre yra Vokietija ir trilypis klausimas, ar Vokietija suklydo (angl. *blundered*), ar Vokietija lošė (angl. *gambled*), ar Vokietija sąmoningai išprovokavo karą Europoje. Ir šiuo atveju, nors ir be kaltės ir atsakomybės sąvokų, Beckett yra arčiausiai pastarojo, sąmoningo Vokietijos sukelto karo požiūrio. Jis teigia, kad pakankamai įrodymų leidžia matyti Vokietijos vadovybės nusiteikimą (angl. *intent*) kariauti. Lokalus konfliktas nebūtinai turėjo tapti visuotiniu europiniu karu, tačiau „*Vokietijos vadovybė neturėjo intencijų išlaikyti karą lokalizuotu ir su ryžtu, užtikrintumu bei tikėdama pergale pradėjo karą*"[399] Simplifikuotas Beckett karo priežasčių apibendrinimas kone idealiai atitinka ir atkartoja Fischerio ir jo palaikytojų retoriką. Iš tiesų intriguoja klausimas, ar žvelgiant į I PK sintezes po Clarko darbo pasirodymo, publikuotas per pastaruosius dešimt metų, dar išvysime tokių elementarių interpretacijų, kokią pateikė Beckett.

Šioje vietoje galime kiek nukrypti nuo profesionalios istoriografijos sando ir pažvelgti į tai, ką galėtume, kaip įprasta sakyti anglakalbiame pasaulyje, vadinti populiariąja istorija. Čia pirmajame XXI a. dešimtmetyje išskiriame dvi reikšmingesnes pozicijas. Pirma, viena iš nedaugelio sintezių, rašytų autorių kolektyvo, tai Peterio Simkinso, Geoffrey Jukes ir Michael Hickey 2003 m. paskelbta viso karo istorijos apžvalga.[400] Autorius, kitaip nei

---

[397] Pavyzdžiui, vien žvelgiant į knygos pradžioje pateiktą esminių karo datų chronologiją, matyti ryškios klaidos. Sakoma, kad Sankt Peterburgas Petrogradu buvo pervadintas jau 1914 m. rugpjūčio 1 d., kai iš tiesų tai įvyko rugpjūčio 30 d., dalinė Rusijos mobilizacija prasidėjo liepos 25 d., o ne liepos 29 d., kaip sako Beckett. Dar vienas įdomus nors ir ne esminis knygos turinio momentas – tai pasirinkimas epigrafe nurodyti fragmentą iš Britanijos atminties kultūroje žinomo patriotinio W. N. Hodgson eilėraščio. Strofa skamba taip: *By altars old their banners fade / Beneath dear spires; their names are set / In minster aisle, in yew tree shade; / Their memories fight for England yet*. Tokių nuorodų į vienos šalies kultūrą sunkiai rastume kitose šiame amžiuje skelbtose I PK sintezėse, kuriose visais atžvilgiais stengiamasi rašyti kuo tarptautiškiau ar *paneuropietiškiau*.

[398] Beckett, p. 23

[399] Ibid., p. 43

[400] Simkins, Peter, Geoffrey Jukes, and Michael Hickey (2003). *The First World War: The War to End All Wars. Foreword by Hew Strachan. Oxford: Osprey Publishing.* Chronologiniu ir visos karo istoriografijos atsinaujinimo požiūriu įdomu, kad autoriai solidų teksto gabalą skiria ir pokariui (1918-1923), arba Vidužemio jūros frontui, t.y., nelyg praplėsdami chronologinius I PK rėmus, kas yra būdinga šių dienų istoriografijai ir ką minėjome tyrimo įvade.

aukščiau aptartus, reiktų kvalifikuoti kaip ne akademinius istorikus, rašančius įvairiomis, daugiausia, karo istorijos temomis daugiau publicistinio pobūdžio tekstus.

I PK atsakomybės klausimas knygoje pasirodo pastraipoje, kurioje sutelpa daug kas – nuo Vokietijoje prieš karą matomo Rusijos kariuomenės atsigavimo ir augimo, iki *Sonderweg*. Autoriai karo atsakomybę priskiria Vokietijai. Nepaisant individualių atskirų valstybių motyvacijų kariauti karą bei kolektyvinių diplomatinių nesėkmių, tai nepaneigia „pirmutinės Vokietijos atsakomybės dėl 1914 m. karo".[401] Kaip jau rodosi būdinga, šalia *atsakomybės* sąvokos čia pat atsiranda Fritzo Fischerio paminėjimas, o *Fischer Kontroverse* autoriai apibūdina elementariai – Fischeris pasakė tiesą, nemažai kas su juo nesutiko, tačiau retas kuris dabar galėtų jį paneigti. Autoriai karo pradžią ir Vokietijos atsakomybę dėl jo aiškina Vokietijos vidaus politikos dinamikų pagrindu. Prūsų aristokratamas (*sic!*), pareigūnų klasei ir pramonininkams, karas buvo puiki galimybė nukreipti dėmesį nuo kylančios Socialdemokratų partijos įtakos.[402] Pasitelkiamas ir kitas dažnas pasakojimo momentas, kai, kaip teigiama, Vokietija 1914 m. su nerimu stebėjo Rusijos kariuomenės augimą, sąlygotą vykusios kariuomenės reformos, kuri turėjo būti pabaigta 1916-1917 m. Autoriai to nesako, bet šio sakinio išvada aiški – Vokietija turėjo skubėti, kol Rusija neįgavo dar daugiau karinės galios. Vyšnia ant torto šioje politiniam istorijos rašymui būdingoje pastraipoje, pilnoje mitologijų, yra, ko gero, vien tik prieškariniais kaizerio retoriniais išsišokimais gali būti pagrindžiamas argumentas, nurodantis į tai, kad Vokietijos ekonominė plėtra nesąlygojo pasaulinės galios statuso, todėl sėkmingas karas užbaigtų Vokietijos diplomatinę ir karinę apsuptį bei atneštų tokią geopolitinę įtaką, kokios Vokietija nusipelnė.[403]

Pastarasis su Vokietijos karo atsakomybe autorių susietas pasakojimas iš kol kas aptartų XXI a. istoriografijos darbų ryškiausiai įkūnija nuo Versalio žinomus, per visą XX a. istoriografijos istoriją perpasakotus Vokietijos motyvacijos pradėti karą siužetus. Šioje pozicijoje struktūras – ekonomines, partinės politikos, geostragines – iškeliantys autoriai jas susieja su pirmutine Vokietijos atsakomybe dėl karo pradžios; dar plačiau galėtume perfrazuoti autorius, kad suvienytos Vokietijos socialinio gyvenimo dinamikos leidžia įžvelgti Vokietijos atsakomybę dėl karo pradžios. Čia

[401] Peter Simkins, et al. *The First World War: An Illustrated History*. London: DK Publishing, 2003. p. 31-32.

[402] Kadangi šis istorinis aspektas tyrime dar nebuvo paliestas, galime priminti, kad 1912 m. Reichstago rinkimuose Socialdemokratai surinko daugiausia balsų ir Reichstage turėjo 110 vietų iš 397.

[403] Ibid., p. 31-32.

pasirodo ryški *Innenpolitik* perspektyva, o ir *Sonderweg* aidai, kai prūsų aristokratai yra tie, kurie labiausiai baiminasi kylančių socialdemokratų, o tai sąlygojo karą Europoje 1914 m. vasarą…

Į populiariosios istorijos kategoriją taip pat galime priskirti amerikiečių žurnalisto ir knygų autoriaus Geraldo Meyerio (g. 1940) 2006 m. publikuotą pasakojimą apie visą I PK.[404] Autorius, rašęs apie Tiudorus, Bordžijas ir kitas skandalingas temas. Labai žurnalistiniame, pilname citatų ir stingančiame išvadų tekste Meyeris plačiai nušviečia Liepos krizę su akcentu platiems asmenybių aprašymams. Į kaltės ir atsakomybės svarstymus Meyeris nesileidžia, tačiau pateikiama karo priežasčių fabula ryškiai skiriasi nuo ką tik aptarto griežtai struktūralistinio autorių kolektyvo pasakojimo. Čia tikslesnio sugretinimo dėlei akcentą reiktų skirti Vokietijai. Meyeris kalba tik apie Liepos krizę, o Vokietijos politinę vadovybę iki paskutinių Liepos dienų nušviečia kaip nesitikėjusią, nenorėjusią ir nesiekusią europinio karo. Antai, to pačio ne kartą minėto *Blank check* kontekste, sako Meyeris, tiek kaizeris, tiek karo ministras Falkenhaynas nematė visuotinio karo Europoje galimybės.[405] Per visą Liepos krizę vokiečių vadovybė Meyerio pasakojime atrodo ne kaip sąmokslininkai, – agresyvūs, prūsiški, militaristiški – o kaip išsiblaškę, nežinantys, kaip suvaldyti staiga itin pavojinga pasidariusią diplomatinę krizę.

Labai pasistengus visgi randame iliustratyvesnį Meyerio karo priežasčių apibendrinimą. Ir čia dar sykį iškyla ryškus kontrastas tarp Meyerio ir ką tik minėtos Simkinso, Jukes ir Hickey pozicijos. Meyeris sako:

„*Vyrai, turėję galią spręsti Europos likimą, atliko veiksmus, kurie sukėlė karą, ir nesugebėjo padaryti to, kas galėjo užkirsti kelią karui. Jie melavo, klydo ir praleido buvusias progas* [sustabdyti krizę]. *Su nedidelėmis išimtimis, jei jų iš viso buvo, jie buvo padorūs, gerų ketinimų vedini žmonės,*

[404] Karl Meyer, *The World Undone: The Story of the Great War, 1914 to 1918*. New York: Doubleday, 2006. Meyerio knyga buvo aršiai kritikuojama karo istorikų, nes bendrąją mūšių ir karo veiksmų I PK istoriją Meyeris pasakoja per *Lions led by donkeys* naratyvą – britų istoriografijoje XX a. antroje pusėje vykusią diskusiją dėl klausimo, ar britų karo vadai I PK buvo kompetentingi. *Lions led by donkeys* būtent ir nurodo į įvaizdį, kad britų bei visos imperijos kariai buvo drąsūs ir stiprūs, o britų karo vadai – kvaili bailiai. Būtent pastarasis įvaizdis pastebimas Meyer knygoje.

[405] Ibid., p. 37. "*Everything known about Kaiser Wilhelm and his closest associates indicates that in early July they saw little possibility of a general European war*."

kurie beveik visada veikė tam, ką jie manė esant geriausia. Tačiau mažai kas iš to, ką jie darė, davė norimų rezultatų."[406]

Štai ir matome, kaip labai panašaus žanro knygose (populiariojoje istorijoje) išryškėja gana kategoriški epistemologiniai karo priežasčių skirtumai. Vienoje pusėje – Vokietija ir struktūrinis, į grandiozinius geopolitinius, vidaus politikos ir ekonomikos fenomenus referuojantis aiškinimas, redukuojamas į Vokietijos karo atsakomybę; kitoje pusėje – aiškūs chronologiniai Liepos krizės rėmai, žmogus, jo klaidos, ribotumai, nesugebėjimas gerų intencijų paversti tikrove.

Šią sintezių *expose* dalį galime baigti vienu iš pirmųjų bandymų parašyti bendrą dviejų šalių I PK istoriją, kurios emėsi du vyresnės kartos Vokietijos istorikai Gerdas Krumeichas ir Jean-Jacques Becker.[407] Autoriai adresuoja ir pagrindinį klausimą: kodėl bendra dviejų šalių I PK istorija buvo parašyta tik XXI a. pradžioje? Jų teigimu, tiek II PK, tiek po jo sekusios istoriografinės kontroversijos natūraliai neleido tam įvykti, ir netgi nepaisant aktyvių politinės valdžios veiksmų su 1951 m. įkurta Prancūzijos-Vokietijos istorine komisija bei 1963 m. Eliziejaus sutartimi, kurios abi, be kita ko, turėjo skatinti dvišalius istorinius tyrimus su politiniu susitaikymo tikslu. Autoriai sako, kad I PK Prancūzijai buvo karas išskirtinai prieš Vokietiją – šia prasme Prancūzijai tai nebuvo *pasaulinis karas*, o karas prieš Vokietija, savotiškas 1870-1 m. tęsinys. Vokietijai tai buvo *pasaulinis karas*, nes tai Vokietija pirmiausia čia kariavo prieš Didžiąją Britaniją.[408] Reikšminga sintezės dalis skiriama Versalio sutarties aštriai kritikai, sutarčiai, kuri išsyk po I PK užvėrė duris šalių susitaikymui, akcentuojant reparacijų, Vokietijos teisinės ir moralinės kaltės aspektus. Atitinkamai autoriai skiria koncentruotą dėmesį karo priežasčių, kaltės ir atsakomybės klausimams. Becker ir Krumeich, viena vertus, akivaizdžiai stengiasi atsiriboti nuo Fischerio tezės ar net niuansuoto *fischeriško* požiūrio: Vokietijos atsakomybė yra Liepos krizėje, būtent todėl, nes vokiečiai baiminosi augančios Rusijos galios, o Liepos krizėje nusprendė surizikuoti ir bandyti išspręsti dilemą. Bet. Nepaisant Vokietijos vyriausybės fatalizmo, sako autoriai, „Rusijos sprendimas pradėti mobilizaciją

[406] Ibid., 45. "*Men with the power to decide the fate of Europe did the things that brought the war on and failed to do the things that might have kept the war from happening. They told lies, made mistakes, and missed opportunities. With few if any exceptions they were decent, well-intended men, and almost always they acted for what they thought were the best of reasons. But little of what they did produced the results they intended.*"

[407] Jean-Jacques Becker, Gerd Krumeich. *La Grande Guerre: Une Histoire Franco-Allemande*. Tallandier, 2008.

[408] Ibid., p. 9-10.

išprovokavo konfliktą".[409] Taip stipriai į Rusiją strėles nutaiko autoriai. Būtent mobilizacijos laiko aspektą Becker ir Krumeich laiko momentais, kurie labiausiai liečia karo atsakomybės klausimus nuo pat istoriografinės diskusijos pradžios po Versalio konferencijos. Austrija-Vengrija bei pati Prancūzija taip pat nėra pamirštamos. Habsburgų imperija pati, o ne spaudžiama vokiečių, priėmė sprendimą pradėti karą prieš Serbiją. Prancūzija, sako autoriai, pakliuvo į aljanso su Rusija spąstus.[410] Britanijos diplomatija Liepos krizėje tuo tarpu praktiškai neminima.

Gerdas Krumeichas ir Jean-Jacques Becker akivaizdžiai siekia pateikti šviežią, nuo Fischerio kontroversijos aidų laisvą požiūrį į karo kaltės ir atsakomybės klausimus. Nors autoriai aiškios išvados šiais klausimais nepateikia, bet tiksliausiai jų sampratą būtų kvalifikuoti kaip kolektyvinės atsakomybės požiūrį.

Minėtu laikotarpiu, žinoma, pasirodė ir daugiau I PK istorijos sintezių, kurios kaip visuotinės I PK istorijos dalis būtų vertos atskiro aptarimo, tačiau jos nepateikia svarstymų šiam tyrimui svarbiais klausimais.[411] Visgi tyla irgi gali būti iškalbinga ir verčianti mus užduoti klausimą, į kurį atsakymo negalime tikėtis: ar kaltės/atsakomybės klausimų ignoravimas yra sąlygotas sąmoningos nuostatos nekišti nosies į pavojingą temą, ar tai yra implicitiška pozicija, kad šie klausimai yra nustoję aktualumo? Šį dvejopą klausimą paliekame kyboti ore.

2.3. Kaltės ir atsakomybės svarstymai Pirmojo pasaulinio karo priežasčių istoriografijoje 2000-2012 m.

Dabar žvelgiame į konkretesnę istoriografiją – tą istoriografiją, kuri arba tiesiogiai kalba apie karo priežastis, arba nagrinėja konkretesnį karo

[409] Ibid., p. 64. *Quoi qu'il en soit des intentions et du fatalisme de guerre du gouvernement allemand, il reste pourtant indéniable que c'est la décision de mobilisation de la Russie qui a provoqué le déclic*.

[410] Ibid., p. 61-72

[411] Pgl., Gerard De Groot. *The First World War*. Palgrave Macmillan, 2000; Stig Förster and Roger Chickering, editors. *Great War. Total War*. München, 2000; John Keegan. *The First World War: An Illustrated History*. Hutchinson, 2001; Gerhard Hirschfeld, Gerd Krumeich, and Irina Renz, editors. *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*. Schöningh, 2003; Martin Gilbert. The First World War: A Complete History. Holt, 2004; Wolfgang Kruse. *Der Erste Weltkrieg*. Geschichte Kompakt, 2009; Wolfdieter Bihl, *Der Erste Weltkrieg 1914-1918: Chronik - Daten - Fakten*, Böhlau, 2010; Annette Becker. Les Cicatrices Rouges. Fayard, 2010.

išvakarių[412] aspektą (pavyzdžiui, vieną iš aljansų, vienos šalies užsienio politiką iki karo ir pan.) 2000-2012 m. periode.

Pradėti galime nuo gana vykusio bandymo horizontaliai pasižiūrėti į I PK karo ištakas, žvelgiant į kelioliką valstybių bei karo kaip fenomeno priežasčių epistemologiją, akcentą čia teikiant sprendimų priėmimui. Ohajo universiteto sociologijos ir politikos mokslų profesoriaus Richardo F. Hamiltono (1930-2022) ir Kalgario universiteto istoriko, profesoriaus Holgerio H. Herwigo (g. 1941) sudarytoje rinktinėje eilė istorikų (daugiausia iš JAV) nagrinėja svarbiausias kare, bet nebūtinai Liepos krizėje, dalyvavusias valstybes.[413]

Tyrimo kontekste svarbiausi yra knygą atveriantys ir užveriantys Hamiltono ir Herwigo tekstai. Pirmajame autoriai nubrėžia knygos turinio supratimo struktūrą. Tezės šioje vietoje kelios: norint suprasti I PK priežastis, turime suvokti žmones, kurie buvo sprendimų priėmimo priešakyje, t.y., kas tokie buvo penkių pagrindinių valstybių lyderiai ir kas sudarė 6-10 žmonių ratą, priėmusi sprendimus kiekvienoje iš šių valstybių.[414] Šių žmonių sprendimus autoriai siūlo bandyti suvokti ne per hierarchinio-autoritarinio sprendimų priėmimo schemą, pavyzdžiui, kaip galėtume drįsti interpretuoti šią autorių tezę: kaizeris/caras/karalius → ministras pirmininkas/užsienio reikalų ministras → ambasadorius/diplomatas = sprendimas/žinios perdavimas (ši schema galėtų, o gal ir turėtų būti, braižoma ir lygiai atvirkščiai). Taigi, Hamiltonas ir Herwigas siūlo sprendimų priėmimą tirti per mažos grupės dinamikas.[415]

Šiuose pradiniuose knygos puslapiuose autoriai suformuluoja pagrindines rinktinės prielaidas, kurios gali pasirodyti ne visai originalios,

---

[412] Nors žodis *išvakarės* tyrime yra vis pasikartojantis, tačiau reikia praplėsti žodžio semantines problemas lietuvių kalboje. Žodis *išvakarės* mūsų darbo kontekste yra problemiškas, nes juo programuojama, kad karas yra rytas, kuris visuomet, bent jau iki to laiko, kuris aprašytas Apreiškime Jonui, ateina; taigi, išvakarės programuoja tai, kas neišvengiama, nors šiame tyrime, o, darome prielaidą, ir aptariamoje naujausioje istoriografijoje bei žmogiškame pasaulyje, nesutinkama į karo atėjimą žiūrėti teleologiškai – kaip tai, kas neišvengiama. Visgi lietuvių kalba nėra tokia turtinga, sinonimiškų žodžių rasti nelengva, todėl *išvakarės* (šalimais panašių, bet nevienodų žodžių – *ištakos*, *priežastys* ir kt.) tekste pasirodo ne kartą.

[413] Richard Hamilton, Holger H. Herwig. *The Origins of the First World War.* Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

[414] Pabrėžiama, kad visos valstybės turėjo savitas konstitucines struktūras, t.y., formalias ir neformalias procedūras, kurios apibrėžė, kas dalyvauja sprendimų priėmime. Autoriai kelia klausimą, kodėl būtent šie žmonės (o ne kiti) priėmė sprendimus, kai tuo tarpu kitos grupės – verslo, kultūros elitai ir kitos įvairios grupės – buvo atkirsti nuo sprendimų priėmimo.

[415] Hamilton, Herwig, *The Origins of the First World War,* p. 11

tačiau retai kada taip skaidriai tokios prielaidos yra pateikiamos kitose istoriografinėse pozicijose. Pirma, karą sukėlė sprendimai, kurie buvo priimti lyderių (angl. *leaders*) penkiose didžiosiose valstybėse; antra, šiose šalyse sprendimai priimti siauro politinio ir karinio rato žmonių; trečia, karo priežasčių aiškinimai turi būti kreipiami į šių sprendimų analizę.

Istoriografijos teorijos prasme svarbu, kad autoriai aiškiai polemizuoja su struktūriniu (arba tai, ką jie vadina *the Big Causes*) I PK ištakų aiškinimu. Okamo skustuvo principas čia negalioja. Pasitelkti keletą plačių sąvokų ir jomis paaiškinti I PK kilmę nėra istoriškai korektiška. Aljansai, militarizmas, nacionalizmas, imperializmas, socialinis darvinizmas ir šalių vidaus politikos faktoriai nesukėlė I PK, jie formavo *mentalité*, kuriame veikė sprendimų priėmėjai. Apie šią sprendimų priėmimo *dvasią* Herwigas sako, kad ypač keturiose valstybėse 1914 m. vasarą (Vokietijoje, Austrijoje-Vengrijoje, Rusijoje, Prancūzijoje) svarbiausi sprendimų priėmėjai matė savo poziciją kaip nueinančią, kaip smunkančią, arba bent jau esančią pavojuje[416], tačiau sykiu paradoksaliai klausiama, kodėl pirmajame XX a. dešimtmetyje Europoje išsilaikė taika, kodėl tai buvo taikus laikas?[417]. Pajuskime kontrastą – ilgą laiką buvo (o iš dalies ir tebėra) klausiama, kodėl karas kilo, o Hamiltonas su Herwigu pabandė tai apversti aukštyn kojom ir klausti apie tai, kodėl žlugo taika.

Autoriai I PK ištakų konceptualiniam problemiškumo aptarimui skiria pakankamai proto ir rašalo, tačiau dabar dairomės neabejotinai susijusių, tačiau siauresnių klausimų. Kaip teigėme, rinktinėje keliolika autorių žvelgia į keliolika valstybių, o kaltės ir atsakomybės sąvokos pasirodo Vokietijos, Rusijos, Prancūzijos dalyse bei apibendrinamajame *Kodėl tai atsitiko?* skyriuje. Herwigo parengtoje Vokietijos dalyje jis per atsakomybės prizmę išskiria Fischerio argumentą nuo savojo, tačiau sykiu juos ir sugretina. Jeigu Fischeris kalbėjo apie Vokietijos *Weltpolitik* tikslą ir karo pradžią kaip to išdavą, kurios pagrindu Vokietija tampa atsakinga dėl I PK pradžios, tai Herwigas tarytum pritaria tik paskutinei daliai dėl Vokietijos atsakomybės. Tačiau Herwigo argumentas radikaliai kitoks. Liepos krizėje Vokietijos politinį ir karinį elitą kamavo abejonės, smulkmeniški ginčai, sumaištis ir vizijos stoka – toli gražu nuo integralios, suplanuotos, nelyg sąmokslu atsiduodančios *Weltpolitik*; Vokietija yra atsakinga dėl sprendimų, kurie jeigu nesukėlė karo, tai bent jau eskalavo krizę *Balkanpolitik*, o ne *Weltpolitik* kontekste.[418] Herwigas Vokietijos politikos apibendrinimui pasitelkia Stigo

[416] Ibid., p. 443.
[417] Ibid., p. 45.
[418] Ibid., 183 p.

Försterio 1995 m. straipsnį apie trumpojo karo iliuziją (vok. *Illusionen des kurzen Krieges*) – Försteris kritikavo tuo metu istoriografijoje dar gajų nuostatą, kad Vokietija, o ir kitos didžiosios valstybės, tikėjosi greito karo (angliškoje istoriografijoje naratyvas žinomas *Over by Christmas* vardu). Herwigo manymu, jeigu Försteris iš tiesų buvo teisus ir vokiečių politiniai ir kariniai lyderiai žinojo, į kokį ilgalaikį siaubą jie veda savo šalį, tuomet šie sprendimai buvo priimti su „beveik kriminaliniu atsakomybės trūkumu".[419]

Rusijos sprendimų priėmimas, aprašytas David Allan Rich iš Amerikos katalikiško universiteto, atsakomybės aspektu vertinamas tuo rakursu, kad pati autokratinė Rusijos politinės sistemos prigimtis, siekis sprendimus priiminėti tik unisonu, iš esmės sumažino galimybes suvaldyti krizę. Rich teigimu, caras savo tarnams (ministrams, generolams) tik nenoriai leisdavo vykdyti valdžią nepriklausomai nuo jo ir reikalaudavo, kad jie būtų pavaldūs tik jam.[420] Šiuo atveju Liepos krizės metu artimiausioje caro aplinkoje nebuvę aukštesnio ir vidutinio rango sprendimų priėmėjai, turėję savo atsakomybes krizėje, t.y., priiminėję svarbius sprendimus vidutiniame politiniame ir diplomatiniame lygiuose, iš esmės buvo izoliuoti nuo svarbiausių sprendimų priėmimo, *de facto* kontroliuoto caro ir Sazonovo. Taigi, šis atotrūkis sumažino disponuojamos informacijos kiekį abiejuose pusėse ir atitinkamai prisidėjo prie Sankt Peterburgo diplomatinio (komunikacinio) fragmentiškumo krizės metu kitų Europos sostinių atžvilgiu.[421]

Eugenia C. Kiesling, pateikdama Prancūzijos politikos giluminį pjūvį, pirmiausia pastebi, kad tradicinis karo kaltės diskursas (*ar Vokietija buvo kalta, ar ne?*) leidžia ignoruoti Prancūziją I PK priežasčių kontekste.[422] Taip neturėtų būti. Įdomus ir svarbus Kiesling pateiktas trumpas kritinis Poincaré dienoraščių kaip svarbaus karo išvakarių šaltinio vertinimas.[423] Dienoraštyje,

---

[419] Ibid., p 187. Autoriai referuoja į Forsterio straipsnį: Stig Forster, *Der deutsche Generalstab und die Illusion des kurzen Krieges, 1871-1914: Metakritik eines Mythos*, Militargeschichtliche Mitteilungen 54, 1995.

[420] Reiktų ir kritiškai įvertinti šią tezę. Pastaruoju metu tyrimuose įsivyrauja požiūris, kad į vėlyvosios Rusijos imperijos vidaus politiką žvelgti tik per caro valdžios vertikalę nėra istoriškai korektiška, o ypač po 1905 m. revoliucijos. Sergejus Witte, Petras Stolypinas, Sergejus Sazonovas – vargu ar bent vieną iš šių vėlyvosios Rusijos imperijos valstybininkų galėtume laikyti silpnais, tuo labiau prie palyginti silpno Nikolajaus II.

[421] David Allan Rich, *Russia*, p. 190. In: Hamilton, Herwig, *The Origins of the First World War.*

[422] Eugenia C. Kiesling, France, p. 228. In: Hamilton, Herwig, *The Origins of the First World War.*

[423] Poincaré dienoraštis – vienas iš kelių šaltinių, likusių iš Poincaré ir premjero Viviani vizito Sankt Peterburge liepos 20-23 d.

Kiesling teigimu, Poincaré siekdamas atsiriboti nuo karo atsakomybės, bando suklaidinti skaitytojus ir teigia, jog Liepos krizės metu jis pats neturėjo didžiausios įtakos, o neva Rene Viviani vedama Vyriausybė buvo sprendimų priešakyje.[424]

Autorių neįtikina atsakomybės *svarstyklės*, kai atsakomybė priskiriama vienai ar kitai valstybei. Teiginys, kad „Rusijos sprendimų priėmėjai buvo labiausiai atsakingi už karo išplėtimą, už jo virsmą iš Balkanų karo į europinį" nėra visiškai korektiškas, nes pasakoma A, bet nepasakoma B – ignoruojami vokiečių lyderių pasirinkimai ir sprendimai.[425]

Svarbiausi visgi mūsų tyrimo fone pasirodo rinktinės užsklandos tekstai, nagrinėjantys I PK kilmės suvokimo niuansus, o ne sudedantys taškus ties viena ar kita šalimi. Čia autoriai polemizuoja su gerai žinoma Britanijos premjero Lloyd George'o po karo nukalta ištara: [Europos] „*tautos be menkiausio nerimo ar siaubo per kraštą nuslydo į verdantį karo katilą.*"[426]. Tokia žiūra, autorių teigimu, kelia karo priežasčių reliatyvizavimo pavojų, kai nematoma jokių skirtumų sprendimų priėmime Vienoje, Berlyne, Paryžiuje, Sankt Peterburge, Londone ar kitur, kai nelyg tvirtiname, kad taip tiesiog susiklostė, būk tai likimas.[427] Nuslydimo perspektyva paneigia būtinybę kruopščiai peržiūrėti Liepos krizę[428]: „jokios motyvacijos, jokios intencijos, jokios atsakomybės."[429]

Šis požiūris, papildysime Hamiltoną ir Herwigą, tarsi leidžia atsiriboti nuo aksiologijos, kai į I PK priežastys nebežiūrima per vertybinius ir normatyvinius karo kaltės akinius, tačiau drauge pražiūrima istorinė tikrovė – pražiūrimi sprendimai, kurie Liepos krizės metu priartino karą ar neleido suvaldyti krizės. Tokia prieiga šiandien, tamprios Europos politinės integracijos epochoje (Rusija, be abejo, visai kitas atvejis), gali būti traktuojama kaip politiškai pragmatiška, leidžianti užmiršti istorines nuoskaudas, tačiau, bent jau idealiu atveju, istorikams turi rūpėti tiesa ar bent priartėjmas prie jos – Platoną mylime, tačiau dar labiau mylime tiesą.

---

424 Hamilton, Herwig, *The Origins of the First World War*, p. 233.

425 Ibid., p. 457.

426 Anksčiau tekste jau citavome originalią šią Lloyd George'o ištarą, bet ją verta pakartoti: "*The nations slithered over the brink into the boiling cauldron of war without any trace of apprehension or dismay.*"

427 Ibid., p. 452.

428 Ibid., 39. *"slide thesis" is the great equalizer or relativizer. King George V is as culpable as Wilhelm II, Sir Edward Grey as culpable as Count Leopold Berchtold. That some "men of 1914" found the argument attractive should have caused doubts*.

429 Ibid., p. 465.

Grįžtame prie Hamiltono ir Herwigo. Kiekvienoje knygoje nagrinėtoje šalyje apie tuziną civilinės ir karinės vadovybės narių svėrė galimybes, skaičiavo šansus ir priėmė sąmoningus sprendimus. Autorių teigimu, jokių tamsių, nenugalimų, neformalių, neišvengiamų jėgų nebuvo. Būtent agentiškumo, o taigi ir asmeninės sprendimų priėmėjų, žmonių, atsakomybės momentas čia yra esminis.[430] Galime prisiminti atsakomybės kategorijos suprobleminimo dalyje mūsų minėtą Aristotelio *Nikomacho etiką*, kurioje sąmoningą pasirinkimą Aristotelis įvardija kaip „dalykus, kurie yra mūsų valioje"[431], t.y., apsvarstytus ir apgalvotus dalykus. Perfrazuojant autorius galime sakyti – karas buvo sąmoningas žmonių darbas. Būtent su tokia prielaida mes turime nagrinėti I PK priežastis bei jose ieškoti žmonių valios išdavų. Taigi, autoriai sako knygoje siūlantys nuoseklią schemą, daugybę detaliai išnagrinėtų atvejų, ir tvirtina, kad sprendimų priėmimo esmė yra žmogaus pasirinkimas.

Pastarąją poziciją apibendrinti galime kaip tikrai vieną ryškesnių bandymų į I PK priežastis pažiūrėti iš kuo daugiau taškų – iš svarbiausių valstybių, bet ir iš šiame kontekste egzotiškesnių sostinių: Vašingtono, Tokijo, Konstantinopolio, Bukarešto, Atėnų, Sofijos. Autorių dedamas akcentas kaip ir turėtų būti aiškus – žmogus ir sąmoningas sprendimas. Tai yra tai, ko reikia ieškoti. Hamiltono ir Herwigo parengtą rinktinę tenka vertinti kaip vieną ryškiausių atvejų istoriografijos tradicijoje iki XXI a. pradžios, kai netgi gana griežtai sudedami epistemologiniai I PK priežasčių suvokimo akcentai. Po metų autoriai išleido knygą panašia tema, tik kiek daugiau žvelgiančią ir į pačią I PK istoriją.[432] Knygoje autoriai kiek kitais žodžiais kartoja praktiškai tas pačias argumentų linijas, kaip ir išdėstytas ką tik aprašytoje pozicijoje.

Bonos universiteto profesorius Friedichas Kießlingas 2002 m. publikavo studiją apie siekius spręsti Europoje iškylančias įtampas ir krizes bei rasti suartėjimo (vok. *Entspannung*) kelius iki 1914 m. vasaros.[433] Kießlingo teigimu, tradiciniame prieškario diplomatijos pasakojime bei tyrimuose nepakankamai dėmesio sulaukė valstybių bandymai atrasti *détente*. Autorius tiria laikotarpį nuo 1911 m. (Agadiro krizės) iki karo pradžios ir čia

---

430 Ibid., p. 452.

431 Aristotelis, *Nikomacho etika*, p. 86-93.

432 Holger Herwig, Richard F. Hamilton. *Decisions for War, 1914–1917*. Cambridge University Press, 2004. Dar po kelerių metų šie autoriai sudarė rinktinę tekstų, skirtų karo planų analizei: Holger Herwig, Richard F. Hamilton. *War Planning 1914,* Cambridge University Press, 2009.

433 Friedrich Kießling, *Gegen den "großen Krieg"? Entspannung in den internationalen Beziehungen* (Munich: Oldenbourg, 2002).

žvelgia į šalių bandymus išlaikyti europinę taiką, spręsti kylančias krizes – būtent tokiu įtemptu laikotarpiu Kießlingas žiūri į deeskalacijos siekius.[434]

Jis siekia iš esmės paneigti karo kaip krizių kulminacijos naratyvą, iš dalies – karo neišvengiamumo naratyvą. Ne tik laikotarpyje nuo 1911 m. šalys ieškojo būdų pasiekti *détente'ą*, tačiau ir pačioje Liepos krizėje *détente'o* siekiai aiškiai matyti: Kießlingas sako, kad vokiečių bandymai lokalizuoti karą Balkanuose yra *détente'o* tąsa, o sykiu ir britų užsienio reikalų ministro idėja rengti ambasadorių konferenciją Londone krizei spręsti.[435] Tą jis mato ir monarchininiuose personaliniuose kontaktuose Liepos krizės metu, ypač tarp kaizerio ir caro, tarp kaizerio brolio princo Heinricho bei Anglijos karaliaus Jurgio V bei, iš dalies, tarp caro ir Austrijos-Vengrijos kaizerio Pranciškaus Juozapo. Taip pat ir aktyvių taiką iki paskutinių dienų siekusių išlaikyti diplomatų veikla, ryškiausi iš kurių buvo Vokietijos ambasadorius Londone princas Karl Max Lichnowsky bei britų ambasadorius Paryžiuje Francis Bertie.

Labiausiai atsakinga už karo pradžią Kießlingas laiko Vokietiją ir jos kietakaktišką diplomatiją krizės metu, pavyzdžiui, Berlynui kanclerio Bethmann Hollwego asmenyje nusprendus atmesti Grey konferencijos idėją.[436] Austriją-Vengriją Kießlingas laiko kone vienodai atsakinga už karo pradžią, tačiau mato jos sėkmę „karo kaltę perkeliant ant jos sąjungininko pečių".[437]

Potsdamo universiteto karo istorikas Sönke Neitzel 2002 m. pateikė gana provokatyvią karo atsakomybės ir tarptautinės sistemos būklės interpretaciją iki 1914 m. *Vokietijos kelio į katastrofą* studijoje jis teigia, kad Vokietija ir Austrija-Vengrija buvo atsakingos už karo pradžią, tačiau jos laikotarpyje iki 1914 m. veikė iš gynybinių paskatų.[438] Prancūzijos, Rusijos, o ypač Britanijos arogantiška politika Vokietijos atžvilgiu, pastovus paranoiškas priešinimasis Vokietijos tarptautinėms ambicijoms ir neužtikrinimas reikiamos ekspansijos erdvės (vok. *den notwendigen Expansionsraum)* Vokietijai, sąlygojo tai, kad Berlyno-Vienos aljansas įtraukė Europą į karą, kurio niekas nenorėjo.[439] Nors Vokietija taip pat

[434] Ibid., p. 3-4.

[435] Ibid., p. 282-285. Grey liepos 26 d. oficialiai pasiūlė Londone rengti keturių tiesiogiai į Vienos-Belgrado konfliktą neįsivėlusių šalių (Britanijos, Vokietijos, Prancūzijos, Italijos) ambasadorių konferenciją krizei spręsti.

[436] Ibid., p. 285.

[437] Ibid., p. 309-310. *die Schuld am Krieg auf den deutschen Bündnispartner zu schieben*.

[438] Sönke Neitzel, *Kriegsausbruch. Deutschlands Weg in die Katastrophe 1900–1914*, Pendo, München u. a. 2002, p. 197.

[439] Ibid., p. 194–95.

paranoiškai žvelgė į Prancūzijos, Rusijos, Britanijos užsienio politiką ir matė tariamą jų agresyvumą ir net karo planavimą Vokietijos atžvilgiu, tačiau šis iškreiptas vaizdas, Neitzel teigimu, gimė iš objektyvaus Vokietijos nepasitenkinimo šių valstybių vykdoma savotiška Vokietijos ambicijų blokada.[440]

Vienas žinomiausių XXI a. temos istoriografijos vardų, Leeds Universiteto profesorius Holgeris Afflerbachas[441], apie kurio tyrimus dar ne kartą kalbėsime, anksčiau disertacijos pagrindu parašęs generolo Falkenhayno biografiją[442], 2002 m. publikavo gigantišką Trilypio aljanso studiją – *Der Dreibund*. [443] Vokietijos, Austrijos-Vengrijos ir Italijos (bei iš dalies ir Rumunijos) aljansą Afflerbachas vadina *draudimo kompanija* – kadangi dažniausiai joms nepavykdavo susitarti dėl vieningo požiūrio į Europos diplomatijos klausimus, tad tai savotiškai apdrausdavo Europą nuo avantiūrų. Afflerbachas atmeta Fischerį ir sako, kad dėka struktūrinių priežasčių „buvo įmanomas, tačiau nebuvo neišvengiamas".[444] Nepaisant vis kylančių įtampų, ginklavimosi, pasidalijimo į du blokus, Europos valstybių sistema 1914 m. buvo stabili ir vienijama bendro noro išvengti visuotinio karo.[445] Taigi, Liepos krizėje Afflerbachas siūlo ieškoti tikrųjų karo priežasčių, krizėje, kuri pasižymėjo eile diplomatinių klaidų ir apsiskaičiavimų. Vokietijos kancleris Bethmann Hollwegą laikomas esmine atsakinga figūra, dėka fatalizmo, karinio nusiteikimo ir panikos dėl Rusijos galios, nusprendė rizikuoti karu. Atsakingi sprendimų priėmėjai Vienoje tuo tarpu pasižymėjo „nusikalstamu neatsakingumu" [446]. Bendrai – Vokietijos ir Austrijos-Vengrijas akstinas rizikuoti karu, anot Afflerbacho, buvo sąlygotas savo kaip didžiųjų galių statuso suvokimu ir baime jį prarasti.

Knygą Afflerbachas užbaigia samprotavimu, svarstant, kaip kitaip Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos naudai galėjo pasikeisti karinė dinamika 1914 m. rudenį, jeigu jų pusėje į karą būtų įstojusios nominalios jų

---

[440] Ibid., p. 169.

[441] 1994 m. Afflerbachas paskelbė lig šiol išsamiausią generolo Erico von Falkenhayno biografiją: Holger Afflerbach, *Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich,* Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1994.

[442] Holger Afflerbach, *Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich*. Oldenbourg, 1994.

[443] Holger Afflerbach, *Der Dreibund: Europäische Grossmacht und Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*. R. Oldenbourg Verlag, 2002

[444] Ibid., p. 826. *Der Erste Weltkrieg war ein mögliches, aber kein zwangsläufiges*.

[445] Ibid., p. 829. *Das europäische Staatensystem war trotz aller Spannungen, trotz des allgemeinen Wettrüstens und der Spaltung in zwei Machtgruppen im Jahre 1914 stabil und durch den Wunsch geeinigt, den allgemeinen Krieg zu vermeiden*.

[446] Ibid., 832.

sąjungininkės Italija ir Rumunija, t.y., kokį reikšmingą pranašumą Vokietija būtų įgavusi tokiu atveju.

Reikšmingą dėmesį Vokietijai skyrė UCL profesorius Markas Hewitsonas Vokietijos ir I PK ištakų studijoje apvertęs Fischerio tezę. Hewitsonas nepritarė Fischerio argumentavimo turiniui, tačiau sutiko su Fischerio išvadoms.[447] Jis teigė, kad Vokietija 1914 m. pasirinko europinio karo kelią ne dėl vidaus veikėjų spaudimo (*Primat der Innenpolitik*), ne dėl to, kad liudijo savos valstybės nuosmūkį ir ne dėl gynybinių akstinų, o aiškiai vykdydama pavojingo balansavimo strategiją. Pastarąjai įkūnyti Hewitsonas naudoja *Brinkmanship* sąvoką, kurios turinys reiškia, kai krizė eskaluojama iki pavojingos ribos, tikintis kitos pusės atsitraukimo (pastarąją sąvoka galima sieti ir su žaidimų teorijoje žinoma *Chicken game* koncepcija, kuri labiau susijusi su reputacijos klausimu).[448]

Tokį balansavimą Hewitsonas mato Vokietijos politikoje nuo pačios XX a. pradžios. Nors didžioji Vokietijos visuomenės dalis buvo prieš karą, 1914 m. Vokietija įstojo į karą, aiškiai suprasdama, kad gali jį laimėti, matydama savo šalies visapusišką augimą bei suprasdama karo kaip politinės priemonės validumą.[449] Hewitsonas sako norįs grąžinti atsakomybės klausimą į temos istoriografijos lauką, kai struktūralistiniai aiškinimai XX a. antroje pusėje šį klausimą buvo linkę ignoruoti.[450] Jam atrodo, kad svarbiausi Berlyne buvo keturi žmonės: kancleris Bethmann Hollwegas, valstybės sekretorius Gottliebas von Jagow, pastarojo pavaduotojas Arthuras Zimmermannas[451] bei Užsienio reikalų ministerijos politikos departamento vadovas Wilhelmas von Stummas. Jie laikotarpyje prieš 1914 m. ir tų pačių metų vasarą vykdė rizikingą, karu grasinančią politiką, kartu Liepos krizėje spaudė Vieną kuo greičiau skelbti karą Serbijai, kai jau buvo aišku, kad karas nebus izoliuotas. Liepos 29 d. jie priėmė sprendimą mobilizuotis, nepaisant to, koks bus Rusijos sprendimas.[452] Šie žmonės buvo „stipriai įsitraukęs į agresijos aktus"[453], – beveik teisinę kaltinamąją retoriką vartodamas sako Hewitsonas.

Dabar grįžtame prie britų karo istoriko Hew Strachan, kurio kelias platesnes I PK apybraižas aptarėme sintezių dalyje. 2004 m. publikuota karo

[447] Mark Hewitson, *Germany and the Causes of the First World War,* Berg, 2004, p. 3.
[448] Anatol Rapoport, A. M. Chammah, *The Game of Chicken*, American Behavioral Scientist 10, no. 3, 1966, p. 10–28.
[449] Ibid., p. 13.
[450] Ibid., p. 224-225.
[451] Visuotinėje istorijoje geriau žinomas dėl Zimmermanno telegramos, kuria I PK Vokietija skatina Meksiką pradėti karą prieš JAV.
[452] Ibid., p. 227-233.
[453] Ibid., p. 231.

protrūkio (angl. *Outbreak*) studija [454] pateikia ne sykį matytą struktūrą atitinkama tvarka: Vokietija, Austrija-Vengrija, Liepos krizė → karas, o toliau aprašomi kiti karo išvakarių ar pirmųjų karo dienų reiškiniai: karo entuziazmo klausimas, socializmas ir internacionalas; orientuojantis į kultūrinį posūkį – intelektualų nuotaikos ir *the Ideas of 1914*.

I PK istoriografijos situaciją 2004 m. Strachan apibūdina kaip tokią, kurioje prislopo publikacijos apie I PK ištakas, Fischerio tezė ir Vokietija vis dar yra diskusijų centre ir nors nėra priartėta prie kompromiso dėl karo priežasčių vertinimo, tačiau, Strachan manymu, priimant daugialypius aiškinimus jie leidžia nukrypti nuo drąsių apibendrinimų apie Vokietiją karo priežasčių kontekste.[455]

Ties šia pozicija ilgai neužsibūsime, pažiūrėsime į keletą ryškesnių knygos tezių bei tai, kas rūpi mūsų tyrimo objektui. Kitaip nei didžiojoje dalyje ligtolinės istoriografijos, Strachan Balkanų neramumus kildina ne iš Austrijos-Vengrijos griežtos politikos Balkanų tautų (pirmiausia, serbų ir bosnių) atžvilgiu, o iš Osmanų imperijos „senėjimo" (angl. *senescence*). Nuo XX a. pradžios pagreitį įgavusi Osmanų imperijos fragmentacija, imperinio autoriteto, kontrolės instrumentų praradimas ir realūs teritoriniai nuostoliai sąlygojo įvairių radikalių judėjimų susikūrimą ir įsitvirtinimą buvusiose imperijos provincijose. Austriją-Vengriją Strachan, pripažinkime, perlenkdamas lazdą, laiko *Vokietijos tempiamu žirgu pietryčių Europoje* – šalimi, paskutiniais metais prieš karą, neturėjusia realaus sprendimo galios Europoje. [456] Darsyk minėdamas Fischerį autorius pritaria jo tezei dėl *Weltpolitik* kaip Europos diplomatiją destabilizavusio momento, tačiau nepritaria svarbiems Fischerio argumentavimo štrichams. Antai, vėlesniame Fischerio veikale *Krieg der Illusionen* išplėtotam argumentui dėl 1912 m. gruodžio Karo tarybos posėdžio, kaip sprendimo artimiausiu metu pradėti europinį karą, interpretacijai. Strachan sako šioje taryboje nematantis sprendimų pradėti karą, o mato tik retoriką apie galimai būsimą, ateisiantį karą, kuriam reikia būti pasiruošus. Sutikime, kad šie ne vienodose vietose dedami kirčiai duoda pagrindą kategoriškai skirtingai skaityti garsiąją vokiečių 1912 m. Karo tarybą.

Strachan Europos geopolitikos 1914 m. apibendrinimą galime gretinti su Hamiltono ir Herwigo išvada. Pažeidžiamumas ir baimė, tiek Strachan, tiek Hamiltono ir Herwigo rinktinėje, čia iškyla kaip ryškiausi konceptai, kuriais

[454] Strachan, *The Outbreak of the First World War.*
[455] p. vi.
[456] p. 58.

apibūdinamas Europos *status quo* 1914 m.: visos didžiosios šalys jautėsi pažeidžiamos, jautė savo silpnumą, todėl nusprendė rizikuoti.

Atsakomybės sąvoka Strachan veikale atsiranda 1914 m. liepos 5-6 d. kontekste, kai Vokietija Austrijai-Vengrijai suteikė *tuščią čekį*. Vokietijos kanclerį Bethmann Hollwegą, Fritzo Sterno vadintą ilgai svarstančiu ir dramatišku Vokietijos Hamletu [457], Strachan apibūdina kaip atsisakiusį atsakomybės. Austrijai-Vengrijai pirmosiomis liepos dienomis prašant Vokietijos paramos dėl karinių veiksmų Serbijos atžvilgiu ir kancleriui Bethmann Hollwegui davus pažadą paremti Vieną, jis svarstė europinio karo galimybę – tai, kad Rusija bus priversta reaguoti ir gali įsijungti Prancūzijos-Rusijos aljanso schema. Tačiau nors apie tai prasitaręs savo kabinetui Bethmann Hollwegas, nesirūpino, ką konkrečiai Habsburgų imperija yra suplanavusi Serbijos atžvilgiu, kokios įvykių sekos ji tikisi. Strachan tokią kanclerio laikyseną, tiesa, identiška formuluote, kokią jis vartoja aukščiau aptartoje išsamioje viso karo sintezėje, vadina „neįtikėtinu atsakomybės atsisakymu"[458].

Judant toliau matome Davido Fromkino 2004 m. paskelbtą poziciją apie *Paskutinę Europos vasarą*.[459] Chicagos universiteto profesorius, 1968 m. Demokratų kandidato į prezidentus Hubert Humphrey patarėjas užsienio politikos klausimais, David Fromkin (1932-2017) daugiausia antroje gyvenimo pusėje rašė apie I PK pabaigą Viduriniuose Rytuose. Pozicija neišsiskiria akademiniu solidumu, daugiausiai remiamasi žymesnėmis istoriografinėmis pozicijomis, o istoriografijos kritikos knygoje nerasti. Prisodrinęs knygą metaforų, kuo spalvingesnių palyginimų ir vaizdingų skyrių pavadinimų[460], Fromkinas didžiausią dalį laiko skiria Liepos krizės diena iš dienos analizei. Ir verta pasakyti – mes po truputį jau artėjame prie tos istoriografijos, kuri vis daugiau ir daugiau detalaus dėmesio skiria Liepos krizei, kai visos krizėje dalyvavusios šalys imamos vienu mostu ir dominuoja įvykių mikro, kartais valandomis ir minutėmis, analizės.

Įdomus Fromkino pateiktas *Liepos krizės* termino suprobleminimas. Jo manymu, terminas yra klaidinantis, nes tarsi nurodo, kad visas trisdešimt septynias dienas – nuo atentanto birželio 28 d. iki Britanijos įsitraukimo į karą rugpjūčio 4 d. – įtampa nuolatos augo. Nuo birželio 28 d. iki liepos 23 d., kai

---

457 Fritz Stern, *The Failure of Liberalism: Essays on the Political Culture of Modern Germany*. New York: Knopf, 1972,.p. 78

458 Strachan, *The Outbreak of the First World War,* p. 91.

459 David Fromkin, *Europe's Last Summer. Who Started the War in 1914?*, New York: Knopf, 2004

460 Pavyzdžiui, Fromkino skyrių pavadinimai: *Zarathustra prophesies; Italy grasps, then the Balkans do too; The Last Waltz; The fait is not accompli; Murder!*.

Viena pristatė Serbijai ultimatumą, Europoje nebuvo kilusi reali diplomatinė įtampa, t.y., diplomatinė įtampa, apėmusi daugiau nei dvi šalis (taip, vyko pokalbiai tarp austrų-vokiečių; prancūzų-rusų, tačiau tai vadinti krize Fromkinas atsisako). Antai, iki liepos 23 d. britų kabinetas nesvarstė jokio su užsienio politika susijusio klausimo, o Vokietijos kaizeris iš vasarinio pasiplaukiojimo Šiaurės jūroje, į kurį išplaukė po *tuščio čekio* suteikimo liepos 6 d., grįžo tik liepos 27 d. Tik iškilus tikimybei, kad Austrijos-Vengrijos ir Serbijos nesutarimai gali virsti kontinentiniu konfliktu, Fromkino teigimu, prasidėjo tikroji krizė. Taigi, krizė turėjo atskirus eskalacijos pakilimo ir nuolydžio etapus, todėl visą daugiau nei mėnesį, anot Fromkino, vadinti *krize* nėra visiškai korektiška.[461]

Ko gero, ryškiausia Fromkino pasitelkta karo pradžios metafora yra iš aviacijos istorijos. 1914 m. prasidėjusį karą lygina su 1997 m. nutikusiu incidentu, kai iš Tokijo į Honolulu skridęs lėktuvas pateko į netikėtą bei itin stiprią turbulencijų zoną. Apie minutę laiko lėktuvas buvo nevaldomas, tasomas įvairiais rakursais, tačiau labai greitai turbulencijos nurimo ir lėktuvas sugrįžo į stabilią padėtį.[462] Nuo per stiprią turbulenciją patirtų sužeidimų žuvo vienas lėktuvo keleivis, apie šimtas patyrė rimtus sužalojimus. Tokia metafora Fromkinas perteikia Europos būklę 1914 m. liepą, kai prasidėjo karas, kurio niekas nesitikėjo – tęsiant Fromkino vaizdinį, nei pilotai, nei keleiviai, nei dispečeriai, nei meteorologai…

Kaltė ir atsakomybė knygoje pasirodo įvairiuose kontekstuose. Fromkinas pirmiausia sako, o po to klausia: įrodymai (*sic!*) teigia, kad Austrijos-Vengrijos Vyriausybė sąmoningai primetė karą Serbijai ir pradėjo neišprovuotą ataką, o Vokietijos vyriausybė sąmoningai privertė Rusiją, Prancūziją ir Belgiją kariauti (angl. *forced a war on Russia, France, and Belgium*). Viena sąmoningai siekė pradėti karą prieš Serbiją[463], o Vokietija, pasinaudodama palankiai susiklosčiusiomis aplinkybėmis bei nesitikėdama Britanijos intervencijos, siekė pradėti karą su Rusija, kol Rusija neįgavo tokios karinės galios, kuri keltų grėsmę Vokietijos saugumui. Šia prasme, Fromkinas sako, 1914 m. prasidėjo du karai: vienas – Austrijos-Vengrijos,

[461] Fromkin, p. 208-213. Apie paskutines liepos dienas, kaizerio pasiplaukiojimus, britų užsienio reikalų ministro Grey žvejybą ir kitas pramogas, žr.: Teodoras Žukas, *Paskutinė Europos vasara*, Naujasis Židinys-Aidai, 2021, nr. 5.

[462] Fromkin, p. 3-4.

[463] Istoriografijos lokalizavimo savame istoriniam lauke prasme, įdomu, kad nemažai autorių į pasakojimus įtraukia paraleles apie NATO operaciją prieš Serbiją 1999 m., JAV invaziją į Afganistaną 2001 m., autorių vertinamą kaip legitymų atsaką į Rugsėjo 11-osios išpuolius.

kitas – Vokietijos.[464] Fromkino vertinimas, kaip matyti, stiprus ir itin kritiškas Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos atžvilgiu. Tačiau. Jis taip pat klausia – ar visa tai, įrodymai dėl Austrijos-Vengrijos ir Vokietijos sąmoningai pradėtų karų, įrodo šių šalių karo kaltę? „Ne, – sako Fromkinas, – ne 1914 m. pasaulyje".[465] Jis kviečia grynai istoristiškai žiūrėti į epochą ir matyti, kad karas 1914 m. buvo savaime suprantamas politikos pratęsimo kitais būdais kelias, todėl kaltės sąvoka, kaip jis taip pat sako, buvo išrasta po karo.

Fromkinas pateikia savotiškai įdomią generolo Moltkes ir Habsburgų imperijos užsienio reikalų ministro Leopoldo von Berchtoldo motyvacijų, sprendimų ir svarbos interpretaciją. Šis tandemas vadinamas kaip labiausiai prisidėjęs prie karo pradžios, arba, kaip matėme, prie dviejų karų. Berchtoldas siekė karo prieš Serbiją, o Moltke siekė prevencinio karo prieš Prancūziją ir Rusiją[466]. Tačiau, Fromkino teigimu, jie nelaikė savęs pradėjusiais karus, kurių būtų buvę galima išvengti – jie 1914 m. išprovokavo karus, kurie bet kuriuo atveju būtų prasidėję vėliau. Fromkinas, tarsi pritardamas Moltkei ir Berchtoldui[467], laiko juos atsakingais už konfliktų laiką, o ne už pačius konfliktus. Jeigu reiktų išskirti, ką bendroje Liepos krizės konsteliacijoje Fromkinas laiko atsakingu už tokį karą, koks prasidėjo Europoje rugpjūčio 4 d., tai būtų Moltke.[468]

Liepos krizės ir atsakomybės kontekste mes, kaip jau darosi įprasta, vėl grįžtam prie *tuščio čekio* klausimo. Vokietijos vadovybės kaizerio ir kanclerio asmenyse paramos pažadą Austrijai-Vengrijai Fromkinas laiko kaip Vokietijos prisiimta atsakomybę už Habsburgų imperijos veiksmus. Ji po liepos 5-6 d. galėjo imtis bet kokių veiksmų, nes Vokietija suteikė paramą plačiai Austrijos-Vengrijos manevro laisvei. *Tuščias čekis* „vieniems sprendimus priimantiems asmenims suteikė galią be atsakomybės, o kitiems – atsakomybę be galios".[469] Fromkinas sako pritariantis eilei istorikų, pasmerkusių tokią lengvabūdišką Vokietijos vadovybės paramą Austrijai-Vengrijai.

---

464 Fromkin, p. 272-274.

465 Ibid., p. 268.

466 Įdomu, kad Fromkinas neišsiplėsdamas pritaria Zuberiui ir sako, kad Vokietiją karą pradėjo su Moltkes dislokaciniu planu, o ne Schlieffeno planu. Ibid., p. 268.

467 Čia pasirodo ir Vengrijos premjeras Istvan Tisza, ir Austrijos-Vengrijos generalinio štabo vadovas, generolas Konradas von Hötzendorfas, kurie su Berchtoldu dalijasi atsakomybe už karą. Tisza svarbus tuo aspektu, nes savaitę priešinosi Vienos ruošiamai ultimatumo Serbijai politikai, tačiau galiausiai jai pritarė. Ibid., p. 289.

468 Ibid., p. 303.

469 Ibid., p. 263. *so a blank check gives one set of decision-makers power without responsibility, and the other, responsibility without power*.

Karo pradžios devyniasdešimtmečio sukakties proga, 2004 m. Emory universite, Atlantoje organizuota konferencija, kurioje nagrinėta Europos 1914 m. epochos politinė kultūra. Po konferencijos, 2007 m. išleistas straipsnių rinkinys, sudarytas Holgerio Afflerbacho ir Davido Stevensono.[470] Rinkinyje pasirodė ir žinomi, ir mažiau girdėti istoriografijos vardai. Kone visuose straipsniuose, peržiūrinčiuose eilę 1914 m. reiškinių, klausimų, nebūtinai tiesiogiai susijusių su I PK išvakarėmis, pasirodo bandymai teikti šviežias interpretacijas. Pavyzdžiui, amerikiečių diplomatijos istorikas Paulas Schroederis tekste *Stealing Horses to Great Applause*[471] (taip, Schroederis pasižymi spalvingais tekstų pavadinimų pasirinkimais) kalba apie *tuščio čekio* situaciją stipriai kitaip nei matėm lig šiol: pirma, Austrija-Vengrija pati nusprendė imtis veiksmų prieš Serbiją, o ne raginama ar spaudžiama Vokietijos; antra, Viena šiuo sprendimu veikė pagal to laikotarpio taisykles, epochos tarptautines normas, t.y., stipriai atsakyti į sosto įpėdinio nužudymą. Šia prasme, sako Schroderis, visoms didžiosioms galioms buvo galima vogti arklius, tačiau tik ne Austrijai-Vengrijai, ji buvo marginalizuota ir kai ji taip pat nusprendė *vogti arklius*, Rusija, Prancūzija, Britanija gerokai nustebo, pusiau ironiškai sako Schroderis.[472]

Kituose rinkinio tekstuose Holgeris Afflerbachas kalba apie karo neišvengiamumo naratyvą ir atskleidžia tam tikrą paradoksą. Jo manymu, nei vienoje šalyje iš tiesų visuotinai karo nebuvo laukiama, absoliučiai daugumai visuomenės – iki paskutinių liepos dienų – karo pradžia buvo netikėta, tačiau

---

[470] Holger Afflerbach, David Stevenson, *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*, New York: Berghahn Books, 2007.

[471] 2025 m. vasarį išėjo Paulo Schroderio (1927-2020) knyga tuo pačiu pavadinimu. Paul W. Schroeder, *Stealing Horses to Great Applause: The Origins of the First World War Reconsidered*, intro. by Perry Anderson (Brooklyn, NY: Verso Books, 2025). 2004 m. pasirodžiusiame tarptautinių santykių istorijos esė rinkinye Paulas Schroederis kalbėjo, kad 1890-1914 m. periode Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos politika ir veiksmai, kitaip nei abiejų valstybių retorika, ambicijos, tikslai ir gestai, buvo gerokai nuosaikesni nei kitų didžiųjų galių. Jis atmeta Vokietijos kaltę ir sako, kad karas kilo kaip išdava gilesnės tikrovės ir itin nepalankios geopolitinės Austrijos-Vengrijos ir Vokietijos pozicijos, kurioje jos veikė, o ne sistemingo siekio sukelti karą Europoje. Paul W. Schroeder, Systems, *Stability, and Statecraft: Essays on the International History of Modern Europe*, Palgrave Macmillan, 2004. p. 167-171.

[472] Schroeder, Stealing Horses to Great Applause, In: Holger Afflerbach, David Stevenson, *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914,* p.

čia kartu esti ir pragaištingas paradoksas, kad, krizei paaštrėjus, ją galbūt jau buvo per vėlu suvaldyti.[473]

Friedrichas Kießlingas kalba apie neįvykusius karus, krizes, sekusias iki I PK, bei teigia, jog faktas, kad Didysis karas buvo monumentalus įvykis dar nereiškia, kad šis karas turėjo monumentalias priežastis.[474] Mustafa Aksakal šioje vietoje prideda, kad Osmanų imperija bene vienintelė laukė karo 1914 m., karo, kuris imperijai turėjo būti išėjimas iš strateginės dilemos, kai Balkanų karai, Aksakal teigimu, dar kartą parodė, kad reikia kautis arba imperija dezintegruos.[475]

Tyrimo kontekste aktualiausias Johno Röhlo tekstas, pavadinimu referuojantis į Scotto Fitzgeraldo aprašytą Benjamino Buttono istoriją, kalbantis apie kaltę.[476] Mūsų jau ne kartą minėtas Röhlas, Fischerio mokinys, jam 1965 m. parodęs admirolo Müllerio dienoraštį, anot Röhlo, o, žinia, ir Fischerio, įrodžiusio, kad Vokietija 1912 m. gruodį nusprendė kariauti karą Europoje. Kaip žinia, Röhlo gyvenimo darbas buvo trys kolosalūs kaizerio Wilhelmo II biografijos tomai, o šiame tekste Röhlas kalba apie kaizerį Liepos krizėje ir kaltę.

Röhlas tekste tęsia sau tradicinę liniją, sakydamas, kad keliolika mėnesių iki atentato Sarajeve Vokietija buvo apsisprendusi pradėti kontinentį karą Europoje. Tatai autorius iliustruoja pakartotinėmis kaizerio ištaromis apie artėjantį, neišvengiamą *teutonų ir slavų* susidūrimą, apie britus kaip nelemtus *parduotuvininkus* (angl. shopkeepers) ir t.t. Kaizeris šia prasme, Röhlo teigimu, pritaria generolams ir laikosi nuomonės, kad Vokietijai reikia pradėti kontinentinį karą.

Liepos krizę ir kaizerį joje autorius skiria į keletą etapų. Pirmiausia, kaizerio ir kanclerio Bethmann Hollwego *tuščias čekis* Austrijai-Vengrijai – ilgalaikių Vokietijos planų dėl kontinentinio karo Europoje esencija. Antra, kaizerio atostogos, kai, suteikęs *tuščią čekį*, jis su grandiozine jachta *S.M.Y. Hohenzollern II* liepos 6 d. išplaukė kasmetiniam pasiplaukiojimui po Šiaurės

---

[473] Holger Afflerbach, *The Topos of Improbable War in Europe before 1914, In:* In: Holger Afflerbach, David Stevenson, *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914,* p.

[474] Friedrich Kießlinga, *Unfought Wars: The Effect of Détente before World War I. In:* In: Holger Afflerbach, David Stevenson, *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*

[475] Mustafa Aksakal, *War as the Savior? Hopes for War and Peace in Ottoman Politics Before 1914*

[476] John Röhl, "The Curious Case of the Kaiser's Disappearing War Guilt: Wilhelm II in July 1914. *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*, edited by Holger Afflerbach and David Stevenson, Berghahn Books, 2007.

jūrą. Šiam seniai žinomam faktui Röhlas suteikia kiek kitokią intepretaciją: jis sako, kad kaizeris kelionės metu buvo išsamiai informuojamas apie diplomatines dinamikas tarp Berlyno, Vienos, Belgrado, Sankt Peterburgo; tuo tarpu didžiojoje dalyje šiuolakinės istoriografijos (Clark, Otte etc.) teigiama, kad kaizeris kelionės metu buvo gerokai atitrūkęs nuo realijų kontinente, todėl liepos 27 d. grįžęs į Berlyną kaizeris siuto ant kanclerio ir kitų pareigūnų dėl grėsmingos situacijos, kurioje radosi Vokietija.

Kitą ryškų personalinį atvejį krizėje – *Willy-Nicky* telegramų epizodą – Röhlas laiko surežisuotu Vokietijos spektakliu, sąmoningai siekiant suversti karo kaltę Rusijai.[477] Nuo liepos 28 d. vėlaus vakaro iki rugpjūčio 1 d. vyko tiesioginė kaizerio ir caro komunikacija telegrafo pagrindu, kurios esmė buvo kaizerio prašymas carui sustabdyti Rusijos karinius pasiruošimus, kartu kaizeriui pažadant carui, jog Vokietija darys viską, idant Austrija-Vengrija apribotų karo veiksmus prieš Serbiją. Röhlas šioje komunikacijoje mato labai paprastą Vokietijos tikslą Rusiją paversti kalta už karą pradžią.[478]

Paskutinis ir ryškiausias Röhlo įsitikinimo pagrindimas dėl Vokietijos sistemingo planavimo pradėti karą, kaizerio figūros svarbos šiame planavime bei Liepos krizės kaip šių planų kulminacijos, yra didysis nesusipratimas tarp Londono ir Berlyno rugpjūčio 1-2 dienomis. Prisiminkime šį epizodą. Praėjus rugpjūčio 1 d., 11:00 Vokietijos nustatytam terminui, iki kada Berlynas laukė Rusijos mobilizacijos atšaukimo, ir Vokietijai nesulaukus jokio atsakymo, Vokietija paskelbė mobilizaciją. Jau labai greitai turėjo būti žengiama į Liuksemburgo ir Belgijos teritorijas Prancūzijos puolimui, tačiau kelios akimirkos po mobilizacijos paskelbimo Berlyną pasiekė sencacinga žinia iš Londono. Vokiečių ambasadorius Londone Karl Max Lichnowsky Berlynui perdavė žinią, kad pokalbyje su britų užsienio reikalų ministru Grey pastarasis pasiūlė Lichnowsky Britanijos ir Prancūzijos neutralumą, jeigu Vokietija susilaiko nuo atakos prieš Prancūziją, t.y., *Entente Cordiale* šalys liks neutralios Vokietijos-Rusijos karo atveju. Berlyne kaizeris liepė šauti šampaną – kaizeris, kancleris ir valstybės sekretorius Gottliebas von Jagow

[477] Tai yra labai kritikuotinas Röhl tyrimuose pasirodantis interpretacinis momentas, dėl kurio Röhlui pritaria nedidelis skaičius tyrėjų. Šioje vietoje kontrakfaktinės (alternatyviosios) istorijos pagrindu galėtume Röhlo klausti: kadangi tarp *Willy-Nicky* telegramų buvo raštiškas Wilhelmo prašymas Nikolajui sustabdyti Rusijos mobilizaciją (kas, žinia, trumpam ir buvo padaryta), kas būtų, jeigu Rusija iš tiesų būtų atšaukusi savo mobilizaciją, kaip tuomet į tai būtų reagavęs Berlynas, ar vis tiek būtų paskelbęs savąją mobilizaciją, kai tokiu atveju Berlynas be jokių klausimų būtų likęs agresoriaus vietoje?

[478] Röhl, "*The Curious Case of the Kaiser's Disappearing War Guilt: Wilhelm II in July 1914*, p. 85.

šią žinią vertino kaip didelę sėkmę, kaip garantą Vokietijos pergalės kare.[479] Moltke, tuo tarpu, priešinosi jau prasidėjusių mobilizacijos planų keitimui, teigė, kad mobilizacijos mechanizmo, jam jau prasidėjus, nėra galimybės keisti, tačiau kaizeris griežtai įsakė Moltkei neperžengti Liuksemburgo sienos[480]. Tačiau, pagal Röhlo interpretaciją, viskas buvo kiek kitaip, nes tądien atėjo dar viena Lichnowsky telegrama, informavusi, kad Britanija liks neutrali kare netgi tuo atveju, jeigu Vokietija atakuos Prancūziją – būtent tuomet, Röhlo teigimu, Berlyne buvo atšautas šampanas, nes Vokietija galės pradėti karą pagal matricą, pagal kurią planavo ir net siekė karo ilgą laiką, t.y., kontinentinio karo prieš Prancūziją ir Rusiją.[481]

Žinia, kad vakare iš Londono tiesiai kaizeriui atėjo karaliaus Jurgio V pranešimas, kad britų neutralumo pažadai *greičiausiai buvo nesusipratimas* (angl. *there must have been some misunderstanding),* o po šios žinios Vokietijos veiksmai buvo kategoriški: 19:10 Vokietijos laiku buvo paskelbtas karas Rusijai ir peržengta siena su Liuksemburgu.

---

[479] Fromkin, p. 237-242.

[480] Kaizerio direktyvos Moltkei epizodas yra itin dramatiškas, esantis tam tikra mitologija. Ryškus momentas yra tai, kad Barbara Tuchman, jau minėtoje vienoje garsiausių kada nors parašytų populiariosios istoriografijos knygų apie I PK išvakares (*The Guns of August*), pateikia paprasčiausiai istoriškai klaidingą epizodo aprašymą. Ji sako, kad kaizeris, po žinios iš Britanijos, norėjo pakeisti puolimo planą, nepulti Belgijos ir Prancūzijos, o Moltke atsisakė tai daryti bei įtikino kaizerį, kad tai yra neįmanoma. Tačiau didžiojoje dalyje istoriografijos priimta manyti, kad kaizeris vis tiek įsakė Moltkei keisti puolimo kryptį. Įdomu, kaip tokie istorinių faktų sumaišymai vos nenugula į rimtus teorinius tarptautinių santykių svarstymus. Marcas Trachtenbergas aprašė situaciją, kai *Amerikos Clausewitzas* Bernard Brodie pasiūlė Thomui Schellingui, JAV ekonomistui ir strategui, rašiusiam žinomiausią savo knygą *Arms and Influence* (1966), į šią knygą įtraukti Tuchman aprašytą kaizerio ir Moltkes incidentą – kaip atvejį, kaip karinės sistemos gali išprovokuoti karą, kurio nei viena valstybė nenori. Brodie pasiūlė Schellingui įterpti istoriją, kaip kaizeris, manydamas, kad įmanoma kariauti karą tik Rytų fronte, bandė priversti Moltkę pakeisti pirminį planą ir nepulti Belgijos ir Prancūzijos, tačiau Moltke pasakė, kad tai neįmanoma, todėl planas nebuvo atšauktas. Brodie teigė Schellingui, kad šią istoriją yra aprašiusi Tuchman, o Schellingas teigė svarstęs įterptį šį pasakojimą, bet jam pasirodė, kad istorija nėra pakankamai dokumentuota, tad dėl to atsisakė ją naudoti knygoje kaip empirinį atvejį. Šiuo konkrečiu atveju Schellingas parodė solidaus teoretiko darbo su istoriografija pavyzdį. Marc Trachtenberg. *The Craft of International History: A Guide to Method*. Princeton University Press, 2006, pp. 46-50; Barbara Tuchman, *The Guns of August*. New York: Macmillan, 1962, p. 91-92; 98-100; Thomas Schelling, *Arms and Influence*. Yale University Press, 1966.

[481] Röhl, *The Curious Case of the Kaiser's Disappearing War Guilt: Wilhelm II in July 1914*, p. 88.

Kitaip tariant, klausimas čia, kada Berlyne buvo atkimštas šampanas? Jeigu rimčiau, klausimas yra apie tai, kokio karo scenarijaus vylėsi Vokietija paskutinėmis krizės dienomis: Röhlo teigimu, Vokietija siekė karo dviem frontais su Rusija ir Prancūzija ir ji net nesvarstė galimybės susilaikyti nuo atakos prieš Prancūziją; tuo tarpu didelė dalis kitų šiuolaikinių pozicijų teigė, kad kaizeris ir jo aplinka iš tiesų labai rimtai priėmė Britanijos pasiūlymą garantuoti Prancūzijos, o sykiu ir pačios Britanijos neutralumą Vokietijos-Rusijos karo atveju. Röhlas šioje interpretacijoje remiasi admirolo Müllerio dienoraščiu, o Röhlui priešinga interpretacija remiasi Moltkes memuarais.

Anot Röhlo, bandymai išteisinti kaizerį yra istoriškai nekorektiški. Taip, nors kaizeris blaškėsi ir mėtėsi paskutinėmis krizės dienomis, tačiau iš esmės Liepos krizėje matome aiškią inerciją tų Vokietijos strateginių tikslų, kurie buvo suformuoti gerokai prieš 1914 m. vasarą. Todėl *keistai pradingstanti kaizerio karo kaltė*, kaip tai formuluoja Röhlas, yra neteisinga.

2009 m. pasirodė knyga, kuri, Hew Strachan teigimu, yra svarbiausias tyrimas apie Prancūzijos užsienio politiką iki I PK ir Liepos krizės metu nuo 1933 m.[482], kai prancūzų istoriografijos grandas Jules Isaac (1877-1963) publikavo poziciją tuo pačiu klausimu.[483] Šioks toks paradoksas, kad būtent vokiečių istorikas Stefan Schmidt vokiečių kalba publikavo šį išsamų ir solidų darbą apie Prancūziją.[484] Iki dabar tai yra detaliausia studija apie Prancūziją minimu laikotarpiu, todėl skirsime jai didesnį dėmesį. Taigi, apie ką kalba Schmidtas?

Generalinė linija, galėtume sakyti, nėra itin inovatyvi – Prancūzijos valdžios sluoksniai čiaiki I PK matomi kaip besivadovaujantys *Fermeté* (liet. tvirtumo) principu, kurio šaltinis yra kone visuotinis kerštingas sentimentas dėl 1870 m. karo ir Elzaso bei Lotaringijos praradimo. Tokia Prancūzijos politinės situacijos iki karo deskripcija nėra jokia naujiena. Tačiau Schmidtas išryškina Paryžiaus požiūrio į Europos geopolitiką niuansus, kurie, jo teigimu, Liepos krizės metu pasirodė buvę lemtingi bei susiję su atsakomybės ir kaltės klausimais.

Ko gero, esminis Prancūzijos strateginių svarstymų momentas, kuriam Schmidtas skiria labai reikšmingą dėmesį, yra susijęs su 1911-12 m.

---

[482] Strachan, H. (2013). Book Review: *Frankreichs Außenpolitik in der Julikrise 1914: Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges By Stefan Schmidt*. War in History, 20(1), 129-130.

[483] Jules Isaac, *Un débat historique. 1914 : le problème des origines de la guerre*, Paris, Rieder, 1933.

[484] Stefan Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik in der Julikrise 1914: Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges*, Munich: Oldenbourg. 2009. Knyga nėra išversta nei į prancūzų, nei į anglų kalbas.

Balkanų karais – tai, ką minėjome aptardami Luigi Albertini poziciją, kai Albertini teigimu, Balkanų karai turėjo reikšmingą įtaką Prancūzijos-Rusijos aljanso dinamikai, nes įvyko „aljanso įsipareigojimų praplėtimas". [485] Schmidto teigimu, Balkanų karai Prancūzijai dar kartą parodė, koks esminis jai yra aljansas su Rusija ir Balkanų dėmuo jame. Dėl eilės priežasčių. Potencialus Rusijos strateginis atsitraukimas Balkanuose sąlygotų Berlyno-Vienos ašies stiprėjimą, netgi galimybę, kad Rusija būtų priversta nuolaidžiauti Vokietijai ir su ja sudaryti draugystės susitarimus. Kartu, atvirkščiai – Rusijos stiprėjimas, atsigavimas po 1904-1905 m. karo su Japonija nesėkmės, taip pat kėlė dilemas, nes Rusija gali tapti tiek stipri, jog ji taps visiškai laisva rinktis aljanso partnerius, o tai nebūtinai bus Prancūzija. Sykiu prancūzų 1912 m. gruodžio kariniai modeliavimai apibendrino tai, kad karas, prasidėjęs nuo Austrijos-Vengrijos invazijos į Serbiją, būtų palankiausias Prancūzijai. Tokiu atveju ir Rusijos puolimo prieš Austriją-Vengriją atveju jai taptų būtina Vokietijos parama, atremiant Rusiją, kartu, Rusija galėtų paraleliai vykdyti reikšmingą puolimą Rytprūsiuose, kas sąlygotų didelės dalies vokiečių kariuomenės dislokavimą ties Rytprūsiais. Prancūzija pagal tokią aksiomą turėtų nesulyginamą pranašumą Vakaruose.[486]

Anot Schmidto, prancūzų generaliniam štabui priėjus tokios išvados, tai, nuo 1912 m. pabaigos, tapo naujuoju *credo* Prancūzijos politiniame ir kariniame elite, o, svarbiausia, prezidento Poincaré mąstyme. Atitinkamai, Paryžius nuo 1912 m. pabaigos Sankt Peterburgui transliavo, kad Prancūzija yra įsipareigojusi remti Rusijos interesus Balkanuose. Schmidto išvada, nepabijosime stipraus žodžio, yra fundamentali. Jis sako, kad „*carinė imperija vargu ar būtų nusprendusi paremti Serbiją, jei Prancūzija nebūtų anksčiau užtikrinusi jai savo karinę paramą*"[487].

Istoriografijos istorijos prasme įdomu, kad Albertini pozicijoje, publikuotoje 1952-1957 m. periode, šis momentas – tai, ką Schmidtas vadina „aljanso įsipareigojimų praplėtimu" – yra eksplikuotas, tačiau tolimesnėje bendroje istoriografijoje iš esmės buvo gerokai užmirštas (puse lūpų minėtas Johno Keigerio, Dominico Lieveno ir George'o Kennano pozicijose[488]). Ne

[485] Albertini, *The Origins of the First World War*, p. 373-414.

[486] Stefan Schmidt, p. 206-210.

[487] Schmidt, p. 102. *daß das Zarenreich sich kaum zu einer Unterstützung Serbiens entschlossen haben würde, hätte Frankreich ihm nicht zuvor im Zuge einer Politik der fermeté seinen militärischen Beistand zugesichert*.

[488] John F. Keiger, *France and the Origins of the First World War*. New York: St. Martin's Press, 1983 – kalba apie tai, kad Prancūzijos įsipareigojimai Rusijai po 1912-3 m. buvo tik natūralus originalaus aljanso įsipareigojimų pratęsimas; Dominic Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*. New York: St.

kartą minėtame Clarko veikale šis aspektas iškeliamas kaip vienas svarbiausių prieškarinės dinamikos taškų, bet prie Clarko dar grįšime. Kiek užbėgdami mūsų tyrimo išvadoms už akių, galime išsyk konstatuoti, kad Prancūzijos-Rusijos aljanso *balkanizaciją* [489] laikome vienu esminių šiuolaikinės istoriografijos atsinaujinimo taškų, epizodu, kuris ankstesnėje istoriografijoje pasirodydavo vos protarpiais, o šiandien be jo adekvačiai suprasti Liepos krizės visumą būtų sunku.

Kaltės ir atsakomybės sąvokos tekste pasirodo ne kartą ir įvairiuose kontekstuose, tačiau įdomiausia, kaip Schmidtas traktuoja Prancūzijos karinę strategiją ir politinius sprendimus galutinėje Liepos krizės fazėje. Netikėtai čia girdime Terence'o Zuberio argumentų aidus – tiesa, ne apie Schlieffeno planą, o apie Prancūzijos karinę strategiją. Pagal prancūzų *offensive à outrance* (liet. visuotinio puolimo) karinę doktriną buvo būtina kare kontroliuoti strateginę iniciatyvą [490], o tai potencialiai galėjo reikalauti ankstesnės mobilizacijos[491] nei ją pasiruošimo karui atveju skelbtų Vokietija. Kaip žinia, Liepos krizės galutiniame etape Prancūzija ir Vokietija paskelbė mobilizaciją tą pačią dieną, rugpjūčio 1 d. Jau paskutinėmis liepos dienomis, numatydami kuo ankstesnės mobilizacijos reikiamybę, sprendimų priėmėjai Prancūzijoje labai rūpinosi potencialiu karo kaltės klausimu, taigi liepos gale, Schmidto teigimu, „*aukščiausia valstybės vadovybės maksima tapo užkrauti*

Martin's Press, 1983 – Lievenas teigia, kad po 1912-3 m. *Poincaré ragino Rusiją laikytis tvirtesnės pozicijos Austrijos atžvilgiu.* George Kennan, *The Fateful Alliance: France, Russia, and the Coming of the First World War*. New York: Pantheon Books, 1984 – legendinis diplomatas George'as Kennanas kalba apie fundamentalių trūkumų ir savidestrukcinės dinamikos nužymėtą Prancūzijos-Rusijos aljansą.

[489] Šia prasme balkanizaciją suprantant ne politologiškai, kaip teritorinės fragmentacijos metaforą, o konkrečiai istoriškai – Balkanai tapo labai svarbiu tašku Prancūzijos-Rusijos aljanso turinyje.

[490] Kaip ir Zuberis, Schmidtas sako, kad Prancūzijos kariniuose planuose nuo 1911 m. buvo numatyta reikšminga ofenzyva Belgijoje, taigi, prancūzai ir patys planavo pažeisti Belgijos neutralumą. Šia prasme, Prancūzijai Britanijos kontinentinis įsipareigojimas buvo esmingas ir dėl galimos būtinybės gauti britų pritarimą prancūzų kariuomenei pačiai pažeisti Belgijos neutralumą potencialiame kare.

[491] Schmidt, 345. Prancūzijos generalinio štabo vadovas maršalas Joseph Joffre Vyriausybės prašė skelbti mobilizaciją liepos 29 d., tačiau prancūzų kabinetas, karo ministro Adolphe Messimy asmenyje, baimindamasis britų reakcijos (atsiminkime, kad liepos 29 d. Londone dar nebuvo jokio sprendimo dėl dalyvavimo galimai kilsiančiame europiniame kare), o kartu ir prancūzų visuomenės reakcijos (nereiktų pamiršti įtakingos pacifistinės socialistų frakcijos Jean Jaurès asmenyje), atsisakė tai daryti. Vyriausybės argumentacija buvo grįsta baime dėl potencialios karo kaltės, kuri ankstyvos mobilizacijos atveju gali būti priskirta Prancūzijai.

Vokietijai kaltę dėl karo pradžios."[492] Tą pačią rugpjūčio 1 d., prieš skelbiant mobilizaciją, prancūzų Vyriausybė per ambasadorių Londone išsiuntė išsamią telegramą britų Vyriausybei. Telegramoje apibendrinta visa Liepos krizė ir sudėti akcentai, kodėl Vokietija yra kalta dėl karo pradžios, taip, be kita ko, siekiant įtikinti britus paremti Prancūziją.[493] Schmidto manymu, Prancūzijos sprendimų priėmėjų tikslai vėlyvojoje Liepos krizės stadijoje buvo du: tiek šalies viduje, tiek tarptautiniu mastu nukreipti karo kaltę Vokietijai bei užtikrinti kuo greitesnį ir kuo reikšmingesnį Rusijos puolimą ties rytinėmis Vokietijos sienomis.[494]

Karo kaltės (*Schuld*) aspektas yra, anot Schmidto, sudėtinė galutinės Liepos krizės fazės dalis. Prancūzijos Vyriausybė intensyviai svarstė potencialius scenarijus, į ką gali būti nukreipta karo kaltė, o be šių svarstymų mums nepavyktų pilnavertiškai suprasti Prancūzijos sprendimų. Iš dalies pasikartojant, svarbiausi čia yra du momentai. Pirma, suprantant, kokiomis motyvacijomis vedama prancūzų politinė vadovybė veikė Liepos krizėje, ji neša reikšmingą dalį atsakomybės, kodėl regioninė Austrijos-Vengrijos bei Serbijos žiežirba virto europine – Rusija, pakartosime Schmidto teiginį, nebūtų sutikusi paremti Serbijos, jeigu nebūtų prieš tai gavusi pažado iš Prancūzijos. Antras punktas liečia prezidentą Poincaré kaip neabejotinai svarbiausią sprendimų priėmėją Paryžiuje iki I PK pradžios. Schmidtas įsitikinęs, kad po Balkanų karų Poincaré priėjo išvados: jei Balkanuose kiltų karas, Prancūzija nebūtų suinteresuota, kad karas liktų lokalizuotas, todėl Liepos krizėje Poincaré buvo vedinas ne taikos išsaugojimo, o karo geriausiomis sąlygomis Prancūzijai užtikrinimo.

Sutikime, kad iš to, kas lig šiol aptarta, Schimdto veikalas griežčiausiai vertina Prancūzijos laikyseną iki karo bei krizės metu. Knygos leitmotyvas gana aiškus – Prancūzija yra viena iš atsakingų valstybių, kodėl Liepos krizė nebuvo lokalizuota bei kodėl krizė išsiplėtė. Prancūzijos politinis ir karinis elitas buvo suinteresuoti krizės išplitimu, jie turėjo skaičiavimus ir akstinus, kodėl Balkanuose kilęs europinis karas būtų palankiausias

---

[492] Ibid., p. 164. *als es zur obersten Maxime der Staatsführung wurde, das Deutsche Reich mit der Schuld am Kriegsausbruch zu belasten*.

[493] Ibid., p. 352.

[494] Ibid., p. 361. Schmidtas formuluoja taip, jog tai buvo Prancūzijos apskaičiuotas manevras: idant Vokietijai būtų nukreipta karo kaltė, Prancūzija paliko Vokietijai iniciatyvą pirmai pradėti karinius veiksmus. Citata: "*Denn war es einerseits in innen und außenpolitischer Hinsicht erforderlich, das Deutsche Reich mit der Kriegsschuld zu belasten und ihm im Zuge eines kalkulierten Manövers die Initiative im Rekurs auf die militärischen Machtmittel zu überlassen, so galt es andererseits sicherzustellen, daß Rußland zu einem umgehenden und uneingeschränkten Angriff auf das Deutsche Reich schritt*."

Prancūzijai. Suprasdami karo kaltės klausimo jautrumą, prancūzų sprendimų priėmėjai paskutinėmis Liepos dienomis sistemingai siekė įtikinti kitas Europos sostines, jog Vokietija yra kalta dėl krizės eskalacijos ir karo. Tai yra pati kritiškiausia pozicija Prancūzijos atžvilgiu per septyniasdešimt metų ir, ko gero, tik Clarkas pasieks panašų kritikos lygį. Schmidto pozicijos aptarimo pabaigai – dar keli niuansai, svarbūs istoriografijos istorijos prasme. Svarbiausią Prancūzijos politinių asmenybių tandemo portretą Schmidtas piešia gana tradiciškai: Poincaré – agresyvus, dominuojantis prezidentas; Viviani – nuosaikus, bet įtakos stokojantis Poincaré nustelbtas premjeras. Tuo tarpu Prancūzijos ambasadorius Rusijoje Maurice Paléologue, dažnai ypač šiuolaikiniame Liepos krizės pasakojime laikomas reakcingu, savo darbo profesionaliai neatlikusiu diplomatu[495], Schmidto yra laikomas sąžiningai agresyvią prezidento Poincaré politiką įgyvendinusiu pareigūnu.

Prie šios revizionistinės Prancūzijos užsienio politikos studijos galime gretinti panašiai ryškią Rusijos atvejo studiją, atliktą amerikiečių istoriko iš Bardo koledžo Seano McMeekino. McMeekinas išryškina vieną kryptį Rusijos strateginiuose svarstymuose prieš I PK, ją susieja su tiesioginėmis karo priežastimis bei griežtai neigia *fischerišką* Vokietijos pirmutinės atsakomybės vaizdinį. Nors knygos pavadinimas tarsi referuoja tik į karo išvakares, – *The Russian Origins of the First World War* – tačiau didžiausias gabalas teksto skiriamas karo veiksmams nuo 1914 iki 1917 m.[496] Taigi, svarbiausia mums įvadinė knygos dalis, kalbanti apie Rusijos akstiną pradėti karą, o čia galime iškelti kelias įdomesnes McMeekin tezes ir po jų pereiti prie kaltės bei atsakomybės klausimų.

Autorius sako, kad jeigu įprasta manyti, kad prieš I PK Vokietija jautėsi apsupta potencialiai priešiškų valstybių, tai būtina kalbėti ir apie Rusijos apsupimą: Vokietija, Austrija-Vengrija ir Osmanų imperija Rusiją supo nuo Vakarų link Pietų; Japonija iš Rytų ir Kinija Rusiją supo iš

---

[495] Maurice Paléologue po Austrijos-Vengrijos ultimatumo Serbijai, prancūzų viršūnėms (Poincaré ir Viviani) esant jūroje (plaukiant iš Sankt Peterburgo į Stokholmą), liepos 23 d. davė pažadą Rusijos užsienio reikalų ministrui Sergejui Sazonovui, kad Prancūzija remia Rusiją jos sprendime ginti Serbiją. Teigiama, kad Paléologue šį sprendimą priėmė vienašališkai, negavęs nurodymo iš Paryžiaus. Schmidto pozicijos kontekste, toks Paléologue sprendimas atrodo visiškai harmoningas su Paryžiaus strategine laikysena po Balkanų karų. Kartu, čia itin svarbus liepos 20-23 d. Sankt Peterburge vykęs Poincaré ir Viviani vizitas, tačiau apie šio vizito metu vykusius politinius pasitarimus yra išlikęs vienintelis šaltinis, tai Poincaré dienoraštis. Labai įmanoma, kad per vizitą preliminariai sutarta dėl Prancūzijos pozicijos, nes neoficialiai apie būsimą ultimatumą serbams jau buvo žinoma.

[496] Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2011.

pietryčių.[497] Kertinis momentas Rusijos prieškario geostrategijoje – Bosforo ir Dardanelų sąsiauriai, kuomet Rusija turėjo labai ribotą karinį praėjimą pro sąsiaurius.[498] Per sąsiaurius į pasaulio rinkas keliavo daugiau nei puse Rusijos eksporto, o per eilę XX a. pradžios diplomatinių krizių (pvz., Italijos-Osmanų imperijos karą) sąsiauriai buvo uždaromi. McMeekino teigimu, 1913 m. Rusijos politinį elitą sukrėtė žinia apie tai, kad Osmanų imperija, užmezgusi draugiškus santykius su Vokietija, vadovauti Konstantinopolio uosto gynybai, t.y. *de facto* ir Bosforo sąsiaurio kontrolei, pakvietė vokiečių generolą Limaną von Sandersą ir keturiasdešimt kitų Vokietijos karininkų. Tai Rusijai buvo iliustracija, kad Osmanų imperija yra ant žlugimo ribos, o jai griūvant sąsiaurių kontrolė gali pereiti į Vokietijos rankas.[499]

Tiek apie sąsiaurių svarbą, tiek apie generolo von Sanderso epizodą istoriografijoje buvo ir anksčiau artikuliuojama[500], tačiau McMeekinas iškelia kitą rečiau pastebėtą momentą. Jo teigimu, Rusijos užsienio reikalų ministras Sergejus Sazonovas 1914 m. sausį carui pateikė memorandumą, kuriuo siūlė išprovokuoti karą su Osmanų imperija, o kartu ir su Vokietija bei Austrija-Vengrija. Sazonovo motyvai: karą reikia pradėti kuo greičiau, kol Konstantinopolis ir sąsiauriai nėra fortifikuoti Vokietijos pajėgų; laikotarpis Rusijai yra palankus, nes ji yra užsitikrinusi visokeriopą Prancūzijos (prisiminkime aljanso *balkanizacijos* momentą) ir, labai tikėtina, Britanijos paramą. Po karo, kurį, Sazonovo teigimu, neabejotinai laimėtų Antantė, trys šalys pasidalintų Osmanų imperiją, o sąsiaurių kontrolė atitektų Rusijai.[501]

Liepos krizėje McMeekinas mato Rusijos interesų tęstinumą. Ji sistemingai siekė karo Europoje jai palankiomis sąlygomis, ji anksčiausiai, liepos 24 d., pradėjo realius pasiruošimus karui. Sazonovas čia yra centrinė figūra – gabus, gudrus, suprantantis savo šalies interesą ir motyvuotas, jis apgaudinėja nelabai ką suprantantį carą, yra įsitikinęs Prancūzijos parama, per krizę slepia arba filtruoja informaciją nuo britų ambasadoriaus Rusijoje George'o Buchanano, idant Londonas būtų įsitikinęs, kad Vokietija yra tikroji agresorė. McMeekinas Rusijos argumentaciją dėl Serbijos mato kaip retorinį fasadą ir klausia, jeigu Rusija tik norėjo apsaugoti Serbiją, kodėl ji mobilizavo 1,1 mln. karių, kodėl mobilizavo Baltijos ir Juodosios jūros flotiles, kodėl į dalinės mobilizacijos grupę įtraukė Odesos karinę apygardą, šalia Kazanės,

[497] Ibid., p. 13.
[498] Ryškiausia iliustracija, tai Rusijos-Japonijos karas, kai Rusija per karą negalėjo į atvirąsias jūras išplukdyti Juodosios jūros flotilės.
[499] McMeekin, *The Russian Origins of the First World War,* p. 28.
[500] E.g.: Ronald Bobroff, *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits,* Tauris Academic Studies, 2006.
[501] Ibid., p. 31.

Kijevo ir Maskvos. Nuo Odesos karinės apygardos bei Juodosios jūros flotilės mobilizavimo būtent ir turėjo prasidėti operacija ties sąsiauriais.[502] Tiesa, čia turėtume pridėti McMeekino argumentavimo linijos trūkumus: juk jeigu Prancūzijos-Rusijos karinis planas kare prieš Vokietiją ir Austriją-Vengriją nurodė Rusijos puolimą ties Rytprūsiais, tai kokia staigmena, kad, pavyzdžiui, tariamai ginant Serbiją buvo mobilizuota ir Baltijos jūros flotilė. O čia galime pasakyti ir tai, ką žino visi bent kiek susipažinę su visuotine istorija: Rusija 1914 m. išėjo į karą su Vokietija ir Austrija-Vengrija, o ne su Osmanų imperija, prieš kurią karinius veiksmus pradėjo 1914 m. lapkričio pradžioje.

Realpolitik kategorijomis kalbantis McMeekinas sako, naivu galvoti, jog Rusija ėjo į karą tik dėl Serbijos – didžiosios galios nerizikuoja dėl mažųjų klientelistinių valstybių.[503]

McMeekinas Rusijoje mato interesą pradėti karą – žymiai didesnį interesą, nei egzistuojantį Vokietijoje: „*Dabar turėtų būti visiškai aišku, kad Rusija kariavo ne dėl Serbijos, o siekdama kontroliuoti Konstantinopolį ir sąsiaurius*." [504] Rusijos politikos nevertinantis atsakomybės ir kaltės kategorijomis, tačiau akivaizdu, kad Rusiją jis laiko labiausiai suinteresuota karo pradžia Europoje, karo, kurio svarbiausias interesas Rusijai yra turkų sąsiauriai. Vokietijos kaltės istorinį ir istoriografinį klausimą McMeekinas paliečia ne kartą, o ryškiausiai – kalbėdamas apie „vidiniais prieštaravimais perpintus argumentus už Vokietijos atsakomybę", kai teigiama, kad Vokietija yra atsakinga dėl karo, nes suteikė *tuščią čekį* Austrijai-Vengrijai. Vokietija šį *čekį* išrašė tikėdamasi, kad Rusija neįsikiš į Vienos-Belgrado konfliktą, tad kaip, klausia McMeekinas, tai gali įrodyti Vokietijos kaltę, jeigu ji sprendimą priėmė aiškiai manydama, kad platesnio karo Europoje nebus.[505] Tiesa, šiame pasaže, kritikuodamas visą, kaip jau turbūt pastebime, istoriografijos kanoną, distinkcijų tarp atsakomybės ir kaltės kategorijų McMeekinas nedaro.

Nors McMeekino poziciją gretinome šalimais Stefano Schmidto Prancūzijos politikos aprašymo, tačiau verta pasakyti, kad McMeekinas kokybės prasme gerokai atsilieka. Nors pripažindamas, kad XX-XXI a. sandūroje (trumpam) atsivėrę Rusijos archyvai duoda naują šviesą visam prieškario epochos suvokimui, tačiau pats gana chaotiškai remiasi įvairia istoriografija bei ypatingą dėmesį skiria Sazonovo memuarams, kuriuos laiko *itin nenuoširdžiais*[506] ir juos intepretuoja tiesiog diametraliai – viskas buvo kitaip/atvirkščiai nei rašo Sazonovas. Autorius vietomis knygoje vartoja

[502] Ibid., p. 59.
[503] Ibid., 27.
[504] Ibid., 239.
[505] Ibid., 65.
[506] Ibid., 238.

keistas formuluotes, greičiau skambančias kaip spėjimus, kas, kam, ką turėjo pasakyti, pavyzdžiui, „Sazonovas tikriausiai liepė Januškevičiui padaryti kur kas daugiau <…>".[507]

McMeekinas tikrai aktualizavo Osmanų imperiją kaip objektą I PK išvakarių pasakojime ir konkrečius Rusijos interesus Rytų Vidužemio jūros regione, tačiau ilgalaikės įtakos tolimesniems tyrimams, spėjame, McMeekino tyrimas dėl akivaizdžių kokybinių trūkumų nepaliks.

Istoriografijos tyrimų apžvalgoje minėtas William Mulligan 2010 m. publikavo koncentruotą karo ištakų studiją, esančią dalimi Cambrdige'o universiteto leidyklos publikuotos serijos knygų apie naujas Europos istorijos prieigas.[508] Atsakomybės sąvoka čia mums rūpimu rakursu pasirodo tik vieną sykį, kai Mulliganas konstatuoja, jog I PK nebuvo generolų atsakomybės išdava (tezė, susišaukianti ir kontrastuojanti su ką tik aptarta Fromkino pozicija). Be to Mulliganas pasiūlo keletą vertų dėmesio inovatyvių karo priežasčių supratimo akcentų.

Jis teigia, kad žiūrėjimas į tarptautinius santykius iki 1914 m. kaip į karo preliudiją, neišvengiamai tyrėją pastato į *teleologinį tunelį*. [509] Tarptautinių santykių istorija šioje epochoje yra ne tik karo kilmės, tačiau ir taikos išsaugojimo istorija, todėl diplomatijos ir tarptautinių santykių istorikai, žvelgdami į ikikarinę epochą ir matydami tik įtampas, daro didelę klaidą.[510] *Teleologinio tunelio* sąvoka arba metafora atrodo tiksliai istorijos filosofijos požiūriu suprobleminanti tradicinius diplomatijos istorijos kalbėjimus apie epochą iki 1914 m. Atitinkamai Mulliganas sako, kad Europos tarptautinė sistema nebuvo patekusi į jokį *teleologinį tunelį*, valstybės turėjo pasirinkimus, kaip pakreipti savo užsienio politiką, taigi joks scenarijus nebuvo iš anksto nulemtas.

Mulliganui, gana panašiai kaip aukščiau aptartam Friedrichui Kießlingui, labai rūpi klausimas, kodėl iki 1914 m. vykusias krizes[511] pavyko

---

[507] Ibid., p. 59. *Sazonov must have told Yanushkevitch to do much more than this.*

[508] William Mulligan, *The Origins of the First World War*, Cambridge University Press, 2010.

[509] Ibid., p. 227.

[510] *Ibid*.

[511] Prisiminkime šių krizių esmę: Pirmoji Maroko krizė (1905 m.). Vokietija kvestionavo Prancūzijos įtaką Maroke, tačiau Prancūzija atsisakė su ja derėtis. Alchesiraso konferencijoje visos didžiosios Europos valstybės, išskyrus Austriją-Vengriją, palaikė Prancūziją. Garantuota Maroko tarpinė nepriklausomybė, tačiau Berlynas negavo palaikymo dėl Maroko policijos ir finansinių institucijų tarptautiškumo. Prancūzija išlaikė de facto Maroko kontrolę, Vokietija diplomatiškai pralaimėjo; Bosnijos krizė (1908-1909 m.) Austrija-Vengrija ir

išspręsti, kodėl jos nenuvedė į karą ir tam jis skiria reikšmingą dėmesį, šiose krizėse matydamas nuoširdų lyderių siekį išvengti europinio karo bei tankų tarpsąjunginių dinamikų egzistavimą iki pat 1914 m. Tokia analizė jam leidžia brėžti ryškų potepį *ilgojoje* XIX a. istorijoje, kai nuo pat 1815 m. Keturlypio aljanso susidarymo Vienos kongrese, Mulligano teigimu, aljansai ir sąjungos sėkmingai tarnavo tarptautinės sistemos stabilizavimui.[512]

Karo pradžią Mulliganas kildina iš Liepos krizės kaip nelemto trigerio, krizę, kurioje buvo priimta eilė sprendimų, kurių nei vienas nebuvo motyvuotas karo siekimu, tačiau visi iš jų sąmoningai rizikavo karu.[513] Lemtingomis Liepos dienomis Vienoje, Sankt Peterburge ir Berlyne priimti sprendimai lėmė karo pradžią[514] – būtent tokią seką pateikia Mulliganas, o tai labai nepatiko Mombauer. Ji Mulligano knygos recenzijoje teigė, kad sprendimas dėl karo buvo priimtas Vienoje ir Berlyne (*tuščias čekis*) liepos pradžioje, o Rusija į tai tik reagavo.[515] Vėlgi, nereikia nė Fischerio – čia tarp Mombauer ir Mulligano charakteringai matosi gerokai skirtingi požiūriai į karo pradžią ir atsakinguosius.

Rusija sudarė slaptą susitarimą: Austrija-Vengrija aneksavo Bosniją, o Rusijos naudai turėjo būti peržiūrėtas Turkijos sąsiaurių statusas. Krizės įtampai pasiekus viršūnę, Berlynas pateikė ultimatumą Rusijai pripažinti Bosniją kaip Austrijos-Vengrijos dalį, grasindamas kariniais veiksmais. Rusija nusileido, o po savaitės Bosnijos aneksiją pripažino ir Serbija; Agadiro krizė (1911 m.), kai Prancūzija pažeidė 1906 m. Alchesiraso susitarimą dėl Maroko nepriklausomybės. Vokietija į Agadiro uostą Maroke pasiuntė kreiserį, tačiau krizė baigėsi konstruktyviu susitarimu tarp Prancūzijos ir Vokietijos. Marokas tapo Prancūzijos protektoratu, o Vokietija gavo ekonomines garantijas veikti Maroke. Kartu, Prancūzija dalį Prancūzijos Kongo perleido Vokietijai; Balkanų karai (1912-1913 m.) 1912 m. prasidėjo Pirmasis Balkanų karas, per kurį Balkanų lyga (Serbija, Bulgarija, Graikija ir Juodkalnija) kariavo prieš Osmanų imperiją. Per šešias savaites Balkanų šalys užėmė daugiau nei pusę europinės Turkijos teritorijos. Pagrindinės Europos sostinės įsikišo, ir buvo inicijuota Londono ambasadorių konferencija, kuri padėtį stabilizavo. Balkanų karai parodė, kad Europos sąjunginių blokų egzistavimas netrukdo spręsti bendrų diplomatinių problemų; Generolo Limano von Sanderso paskyrimo epizodas (1913 m.) Berlynas ir Konstantinopolis susitarė, kad Bosforo ir Dardanelų sąsiaurių gynybą prižiūrės vokiečių generolas Limanas von Sandersas. Rusija tai interpretavo kaip Vokietijos kariuomenės de facto kontrolės perėmimą Konstantinopolyje. Rusijos užsienio reikalų ministras Sazonovas siūlė Paryžiui ir Londonui bendra deklaracija pasmerkti Vokietijos veiksmus, tačiau abi sostinės atsisakė. Dėl šios nesėkmės Rusijoje iš pareigų buvo pašalintas taiką palaikęs įtakingas finansų ministras Vladimiras Kokovcovas, o Rusijos Vyriausybė priėmė griežtesnės užsienio politikos kryptį.

512 Mulligan, *The Origins of The First World War*., 229; 234.

513 *Ibid*., 225.

514 *Ibid*., 22.

515 Annika Mombauer, *Review of The Origins of the First World War, by William Mulligan,* The English Historical Review 127, no. 524, 2012, p. 213-4.

Vokiečių istorikas Jürgenas Angelow pateikia prieškario pasakojimą, kuris nužymėtas ne planais išprovokuoti europinį karą, o atsakomybės ir talento stoka. Aiškinant Vokietijos laikysenos aplinkybes, Angelow manymu, netinka *apskaičiuotos rizikos* ar *apribotos ofenzyvos* perspektyvos. Vokietijos sprendimų priėmimas Liepos krizėje buvo nužymėtas stulbinančia atsakomybės stoka. Austrija-Vengrija tuo tarpu nėra savaime atsakinga dėl Liepos krizės eigos, bet Viena buvo eskalacijos katalizatorius (*Katalysator der Eskalation*).[516] Nors Angelow nemažai dėmesio skiria 1914 m. idėjų ir konceptų apsirašymui, kuriuos jis laiko atitrūkusiais nuo politinės realybės, tačiau Liepos krizės sprendimai iš esmės buvo rezultatas talento, asmenybių, ergo, atsakomybės trūkumo.[517]

Michaelas Neibergas, populiarus amerikiečių istorikas, kalba, jog kad ir kur gyveno žmonės, prasidėjus karui, visi galvojo, kad dėl karo atsakinga yra kažkuri kita šalis, tik ne jų. Jis teigia, kad dar vis nepakankamai išsivaduota iš grynai politinės, istoristinės prieškario istorijos, kai nemaža dalis tyrėjų ignoruoja visuomenes – jų nuotaikas ir lūkesčius 1914 m. vasarą. Neibergo išvada gana panaši į Angelow – jis taip pat akcentuoja kompetencijos trūkumą pačiame sprendimų priėmimo centre, kai Liepos krizėje įsisuko mašina, kurios niekas nesugebėjo sukontroliuoti.[518]

Trimis tomais suvienytos Vokietijos istoriją tyrė Berlyno Humboldtų universiteto profesorius Konrad Canis.[519] Paskutiniame tome Canis kalba apie XX a. pradžios Vokietijos istoriją iki I PK ir teigia, kad egzistavo tvirti vidiniai ir išoriniai apribojimai Vokietijos užsienio politikos ekspansinėms ambicijoms, o šie apribojimai buvo ryškesni nei teritorinės ir įtakos plėtros galimybės.[520] Canis polemizuoja su bent keliomis žymiomis istoriografijos tezėmis. Antai, jis skeptiškai vertina kaizerio *personalinio valdymo* teiginį, daugiausiai kultivuotą Johno Röhlo bei tvirtinantį, kad nuo kaizerio Wilhelmo II įsitvirtinimo soste XIX a. pabaigoje kaizeris *de facto* buvo vienvaldis

---

[516] Angelow, Jürgen. *Der Weg in die Urkatastrophe: Der Zerfall des alten Europa 1900-1914*. W. Kohlhammer, 2010. p. 29

[517] Ibid., p. 167. *Die Entscheidungen des Juli 1914 waren geprägt durch Verantwortungslosigkeit, gravierende Fehler sowie subjektive Unzulänglichkeiten auf allen Seiten*.
Michael Neiberg, *Dance of the Furies: Europe and the Outbreak of World War I*. Harvard University Press, 2011, p. 234.

[519] Konrad Canis, *Von Bismarck zur Weltpolitik. Deutsche Außenpolitik 1890 bis 1902*, Akademie-Verlag, Berlin 1997; Konrad Canis, *Bismarcks Außenpolitik 1870–1890. Aufstieg und Gefährdung*. Schöningh, Paderborn 2004; Konrad Canis, *Der Weg in den Abgrund. Deutsche Außenpolitik 1902–1914*. Schöningh, Paderborn u. a. 2011.

[520] Konrad Canis, Konrad Canis, *Der Weg in den Abgrund. Deutsche Außenpolitik 1902–1914,* p. 337-338.

Vokietijos valdovas (apie šią tezę – plačiau tuoj pat Röhlo ir Clarko diskusijoje). Canis taip pat atmeta 1912 m. gruodžio *Karo tarybos* reikšmę.

Liepos krizėje, Canis teigimu, Vokietija ir Austrija-Vengrija pradėjo karą, tačiau grįstą ne ekspansiniais motyvais (ką teigė Fischeris ir jo mokiniai), o aiškiai suvoktais savo saugumo interesais. Šiuo atveju, sako Canis, Rusija karo išvakarėse turėjo gerokai ryškiau išreikštus teritorinės plėtros motyvus.[521]

Marina Soroka studijavo Rusijos ambasadoriaus Londone grafo Aleksandro von Benckendorffo veiklą ir Britanijos bei Rusijos kelią į I PK [522] Ambasadorius Benckendorffas, bene ryškiausiai atspindintis, nors ir mąžtančias, XX a. pradžios Europos diplomatinio elito aristokratines charakteristikas. Benckendorffas – jokių emocinių ryšių su Rusijos imperija neturintis Baltijos vokietis, augęs Prancūzijoje, iš liuteronybės atsivertęs į katalikybę, kurio šeimos ryšiai išsibarstę visoje Europoje. Be kita ko, jo tikras pusbrolis buvo tuometinis Vokietijos ambasadorius Londone princas Karl Max Lichnowsky. Soroka piešia itin kilnaus ir išsilavinusio, tačiau Londone politiškai silpno ambasadoriaus portretą, veikusio visiškoje diskrecijoje nuo Peterburgo. Mūsų tyrime svarbiausia Sorokos tezė kalba apie tai, kaip ambasadorius Benckendorffas nuo liepos 28 d. politiniu ir diplomatiniu aspektais traktavo Rusijos dalinės mobilizacijos paskelbimą kaip neišvengiamai vedantį į karą, kaip esminį eskalacinį momentą Liepos krizėje.[523]

Šios tyrimo dalies užsklandoje atkreipsime dėmesį į vieną žmogų – Vokietijos kaizerį Wilhelmą II. Kaizeris yra neatsiejama I PK išvakarių pasakojimo dalis, kaip Vokietijos monarchas ir imperatorius bei vienas svarbiausių sprendimų priėmėjų Vokietijoje. Dėka jo dalyvavimo sprendimuose dėl karo 1914 m. liepos gale ir rugpjūčio pradžioje kaizerio vardas visuomet buvo artikuliuojamas šalia svarstymų apie karo kaltę ir atsakomybę. Žinia, I PK nominalūs laimėtojai rimtai siūlė teisti kaizerį, tačiau iniciatyva pagrindo neįgavo. Wilhelmas II – gimęs su negalia, su trumpesne kaire ranka; labai anksti, 29 metų, po pirmalaikės tėvo Frydricho III (1831-1888) mirties tapęs kaizeriu, turėjęs ambicingą Vokietijos pasaulinio statuso viziją, dėka 1918 m. lapkričio revoliucijos pasitraukęs į neutralius Nyderlandus, liudijęs monarchijos griūtį Vokietijoje. Pirmąjį XXI a. dešimtmetį matyti ryškus tyrimų apie kaizerį Wilhelmą II intensyvėjimas, o

[521] Ibid., 683-685.

[522] Marina Soroka, *Britain, Russia and the Road to the First World War: The Fateful Embassy of Count Aleksandr Benckendorff (1903–16),* Farnham, Surrey: Ashgate Publishing, 2011.

[523] Ibid., p. 292.

to savotiškas kaltininkas buvo John Röhl, nuo 1993 iki 2008 metų paskelbęs tris išsamius kaizerio biografijos tomus.[524] Kiek vėliau knygos buvo išverstos ir į anglų kalbą. Nei viena kita XX a. pradžios asmenybė, figūruojanti karo priežasčių pasakojime, XX-XXI a. sandūroje nesusilaukė tokio dėmesio, kokio susilaukė kaizeris.

Tačiau pradėkime nuo Christopherio Clarko, 2000 m. paskelbusio koncentruotą kaizerio biografijos apybraižą.[525] Bendrai Clarkas sako, kad istoriografijos istorijoje iki pirmosios Röhlo publikuotos biografijos 1993 m., apie kaizerį buvo kalbama kaip apie labai nerimtą monarchą, kone psichopatą, atsakingą už klaikų Vokietijos sprendimą 1914 m. vasarą.[526] Su tokiu požiūriu Clarkas nesutinka. Jis sako, kad kaizeris buvo eklektiškas, nepastovus, nestabilus, tačiau jis nebuvo šešėlinis valdovas, atsietas nuo sprendimų priėmimo Berlyne, ir turėjo reikšmingą, tačiau ne absoliučią įtaką sprendimams.[527] Visoje epochoje nuo 1888 m. iki I PK kaizerio galios buvo apribotos tiek formalių procedūrų, tiek natūralaus politinio vyksmo pobismarckinėje Vokietijoje.[528] Būtent kaizerio galių Vokietijoje interpretacija, kiek užbėgant už akių, bus vienas ryškesnių Clarko ir Röhlo nesutarimų.

Clarkas atliepia populiarius kaizerio biografijos pasakojimų tropus: tai, kad kaizeris siūlė okupuoti Kubą, pasidalinti Kiniją, išsilaipinti New Yorke, anglus vadino *parduotuvininkais* (*angl. shopkeepers*), rusus – iš esmės nekultūringais žmonėmis… Ir dar daugiau. Percepcinė pasakojimų, einančių link 1914 m. rugpjūčio, problema, sako Clarkas, yra tai, kad kiekviena smulki kaizerio ištara, kiekvienas kvailas komentaras apie bet ką, prancūzus, rusus, anglus, susideda į vieną rišlią giją ir galiausiai 1914 m. vasarą matoma kaip viso to kulminacija.[529]

Liepos krizėje kaizeris siekė Balkanų karo ir europinės taikos – Austrijos-Vengrijos karo prieš Serbiją, o ne europinio karo ar prevencinio karo prieš Prancūziją ir Rusiją.[530] *Tuščio čekio* istorijoje, Clarko manymu, kaizeris nesitikėjo išprovokuosiąs Rusiją bei to tikrai nesiekė.[531] Situacijai

---

524 John Röhl*, Wilhelm II. Die Jugend des Kaisers 1859–1888*, München: Verlag C.H. Beck, 1993; *Wilhelm II. Der Aufbau der Persönlichen Monarchie 1888–1900*, München: Verlag C.H. Beck, 2001; *Wilhelm II. Der Weg in den Abgrund 1900–1941*, München: Verlag C.H. Beck, 2008.

525 Christopher Clark, *Kaiser Wilhelm II: A Life in Power,* Penguin, 2009 (2000).

526 Clark, *Kaiser Wilhelm II: A Life in Power, p.* 29-30.

527 Ibid., p. 139.

528 Ibid., p. 155.

529 Ibid., p. 256.

530 Ibid., p. 303.

531 Ibid., p. 303.

pradėjus eskaluotis, kaizeris sistemingai siekė karo lokalizavimo, o ryškiausiai tai matyti nuoširdžioje kaizerio reakcijoje į serbų atsakymą į ultimatumą, kai kaizeris teigė, jog „*visos priežastys* [Austrijos-Vengrijos] *karui prieš Serbiją dingo*".[532]

Grįžtame prie Clarko interpretacijos apie kaizerio galias Vokietijos politikoje. Jo teigimu, kaizeris galėjo daryti įtaką šalies užsienio politikai, tačiau nekontroliavo Vokietijos politikos kurso. To įrodymas yra tai, kad kancleris Bethmann Hollwegas buvo visų sprendimų priešakyje nuo atentato, iki liepos 27 d., kai grįžo iš regatos Šiaurės jūroje. Todėl ir kaltės bei atsakomybės kategorijos vertinti kaizerio veiksmams netinka. Clarko manymu, kaizeris prie karo pradžios prisidėjo tiek pat, kiek ir Pranciškus Juozapas ir Nikolajus II.[533] Kartu, kitaip nei vėliau tvirtins Röhlas, Clarko interpretacijoje kaizeris niekuomet nepersiėmė prevencinio karo reikalingumo idėja, kurios laikėsi Falkenhaynas bei Moltke.[534]

Kol kas susilaikysime nuo Clarko pozicijos apibendrinimo, o geriau į ją tuoj pat pažvelgsime platesniame tyrimų apie kaizerį kontekste.

Annikos Mombauer ir Karo istorijos tyrimų biuro (*Militärgeschichtliches Forschungsamt*) istoriko Wilhelmo Deisto (1931-2003) sudarytame straipsnių rinkinyje, tuo metu jau pasirodžius dviems Röhlo rašytiems Wilhelmo II biografijos tomams, tuzinas istorikų žvelgė į įvairius kaizerio politinės biografijos aspektus. Rinkinys, kaip ir teigė jo sudarytojai, reagavo į publikuotas kaizerio biografijas (o dar tiksliau – visas rinkinys „dedikuotas Röhlui"[535]), tačiau kadangi 1900-1941 m. kaizerio gyvenimo laikotarpį aprašantis biografijos tomas pasirodė 2008 m., tad rinkinyje, publikuotame 2003 m., prasprūdo I PK atsakomybės ir kaltės klausimai. Tačiau galime iškelti keletą konceptualesnių rinkyje pasirodančių tezių apie kaizerį, svarbių istoriografijos fone.

Rinkinio sudarytojų tekste teigiama, kad biografijos žanras vėl iškilo kaip solidi istorinių tyrimų prieiga paskutiniame XX a. dešimtmetyje, kai pasirodė Ian Kershaw Hitlerio biografijos tyrimai.[536] Anot Volkerio

[532] Ibid., p. 290.
[533] Ibid., p. 299.
[534] Ibid., p. 303.
[535] Annika Mombauer and Wilhelm Deist, ed. The *Kaiser: New Research on Wilhelm II's Role in Imperial Germany,* Cambridge University Press, 2003. p. 1.
[536] Be kita ko, biografijos žanro populiarėjimas paskutiniais XX a. dešimtmečiais gali būti siejamas ir su Reagano, Thatcher ir Kohlio pergalėmis rinkimuose bei atitinkamai sekusiu posūkiu į dešinę intelektualinėje istorijoje. Pavyzdžiui, tuo metu pasirodė žinomos Hitlerio biografinės studijos. Kershaw, Ian. *Hitler, 1889-1936: Hubris*. W.W. Norton & Company, 1998; Kershaw, Ian. *Hitler, 1936-1945: Nemesis*. W.W. Norton & Company, 2000.

Berghahno, dešimtojo dešimtmečio pradžioje, kai Röhlas publikavo pirmąjį kaizerio biografijos tomą, struktūralistai vis dar dominavo tyrimų lauke ir biografinis metodas buvo iš esmės atmetamas. Röhlas čia įvykdė sėkmingą provokaciją.[537] Mombauer ir Deistas kalba apie kaizerio paveldėtą suvienytos Vokietijos problemą – fundamentaliai nevieningos, mechanistiškai suvienytos šalies problemą. Čia pastarieji autoriai kalba apie identišką problemą, su kuria susidūrė Bismarckas ir Hitleris, o tokį vertinimą galėtume klasifikuoti kaip kanoniškai priskirtiną *Sonderweg* paradigmai.[538] Mūsų tyrime svarbesnis pasirodo Matthew Stibbes požiūris, kurį jis išdėsto tekste apie kaizerį ir sprendimą pradėti neribotą povandeninių laivų karą. Jis sako, kad Wilhelmas II jau 1914 m. liepos 28 d., po Serbijos atsakymo į ultimatumą, priėmė sprendimą remti karą. Stibbe tapo kaizerio portretą kaip nuolat lydimą eklektiško mąstymo apie tikrovę, o Liepos krizėje, esant įtemptai situacijai ir skubiai įvykių dinamikai, kaizeris podraug ir nuoširdžiai siekė išvengti karo, ir kartu buvo paniręs į fatalistinį pasidavimą įvykių tėkmei.[539]

Ir čia ateiname prie pagrindinio kaizerio biografijos tyrimo, pasakojančio apie Wilhelmą II ir I PK išvakares, apie *kaizerio kelią į prarają*… 2008 m. Röhlas publikavo paskutinįjį iš trilogijos – kaizerio gyvenimo 1900-1941 m. tyrimą.[540] Neperspausime pasakydami, kad iš Röhlo pasakojimo apie kaizerį ir I PK išvakares, kaizeris čia pasimato kaip pagrindinis žmogus, sukėlęs I PK, absoliutus sprendimų Berlyne vedlys. Jis čia iškyla kaip pasaulio istorijos sprendėjas: „*Per šias audringas ir įtemptas savaites jis priėmė rimtus sprendimus, be kurių pasaulio istorija neabejotinai būtų pasisukusi kitaip”.*[541] I PK šiame pasakojime matyti kaip ilgalaikis kaizerio planas, 1914 m. liepą, – nors ir nelabai sklandžiai, su dideliais

[537] Mombauer, Deist, p. 290.

[538] 1988 m. publikuotoje kaizerio politikos studijoje Röhlas pasakė teiginį, sukėlusį nemenką šaršalą. Röhlo teigimu, kaizeris buvo trūkstama Vokietijos istorijos grandis tarp Bismarcko ir Hitlerio. *Citata*. Ką implikuoja ši citata plačiai aiškinti nereikia: esminio skirtumo, anot Röhlo, tarp bismarckinės Vokietijos ir nacionalsocialistinės Vokietijos nebuvo. John Röhl, *Kaiser, Hof und Staat: Wilhelm II. und die deutsche Politik*, C.H. Beck, 1988.

[539] Mombauer, Deist, p. 200.

[540] John Röhl, *Wilhelm II. Der Weg in den Abgrund 1900–1941*, C.H. Beck, 2008.

[541] Ibid., p. 1068. “*Er hat in diesen ereignisreichen und angespannten Wochen gravierende Entscheidungen gefällt, ohne welche die Weltgeschichte zweifellos anders verlaufen wäre”*. Angliškame knygos vertime šalia pasirodo ir atsakomybės sąvoka: “*heavy responsibility rests on his shoulders for the terrible catastrophe that befell the world that summer”*. Dar viena reikšminga citata: “*Er mag in der Krise selbst nicht der Hauptkriegstreiber gewesen sein, aber von der schweren Verantwortung für das, was geschah, kann man Wilhelm II. nicht freisprechen.”* Ibid., p. 1069.

trukdžiais – tačiau sėkmingai įgyvendintas. Ilgalaikiškumo ir net sąmoksliškumo naratyvas Röhlo rašyme gana akivaizdus.

Kaizeris priėmė sprendimą pradėti karą prieš Rusiją ir Prancūziją 1912 m. lapkritį, vykstant konfliktui Balkanuose. 1914 m. liepos 5-6 d. *tuščias čekis* buvo vienatinė kaizerio iniciatyva, tačiau ją vadinti *tuščiu čekiu* Röhlas griežtai nesutinka: tai buvo ne sprendimo laisvės Austrijai-Vengrijai suteikimas, o raginimas ir skatinimas Vienai imtis veiksmų su aiškia nuovoka, kad tai išprovokuos Rusijos reakciją. Kaizeris liepos 6 d. išvyko stebėti regatą Šiaurės jūroje, be kita ko, ir dėl to, kad apgautų Europos kuluarus, simuliuojant įvaizdį, kad Vokietija nieko nežino apie būsimą Austrijos-Vengrijos ultimatumą Serbijai. Tuo tarpu iš Šiaurės jūros kaizeris vadovavo viskam, kas vyko Berlyne. Wilhelmo ir caro Nikolajaus II telegramos Röhlo matomos kaip kaizerio sąmoningas siekis apgauti carą – jį pristatyti kaip agresorių. Tiesa, Röhlas neaptaria fakto, kad caras pirmasis telegrama liepos 29 d. kreipėsi į kaizerį.[542]

Slapto plano įvaizdis knygoje labai gyvas – 1912 m. rudenį priimtas sprendimas, kurio sistemingai siekiama. Tai autorius įrodinėja ne tik kaizerio sprendimais, o labai svarbų vaidmenį atlieka ir kaizerio retorika. Kaip žinia, kaizeris pasižymėjo aštriais, netaktiškais, rasistiniais, kartais antisemitiniais pasisakymais. Röhlo pasakojime kaizeris kalba labai daug. Ištisos citatos, kartais užimančios kelis puslapius[543]. Autorius, regis, nepraleidžia jokios aštresnės kaizerio ištaros ir kiekvieną iš jų laiko kaip dar vienu plano dėl karo sukėlimo įrodymu. Ir atvirkščiai – nuosaikesni kaizerio pasisakymai yra nureikšminami arba įvardijami kaip tokie, kurie neturėjo įtakos. Panašiai ir su karo išvengti siekiančiais sprendimais. Antai, Röhlas sako, kad kaizeris pats parašė žinutę Vyriausybei Vienoje dėl karo veiksmų sustabdymo liepos 28 d., kurią valstybės sekretorius Jagow turėjo perduoti Austrijai-Vengrijai. Tačiau Jagow, sąmoningai pažeisdamas subordinaciją, neperdavė žinios Vienai, o Röhlas tai interpretuoja paradoksaliai – kaip momentą, galėjusį sustabdyti katastrofą, tačiau kartu ir neturėjusį didelės reikšmės, nes tai nepavirto į sprendimą.[544] Nenuoseklumų tekste ir daugiau. Nors kaizeris tarsi seniai apsisprendęs dėl karo, tačiau Röhlas cituoja kanclerį Bethmann Hollwegą, kaizerį vadinantį *netikrumo elementu* (dėl sprendimo pradėti karą) Berlyne. Liepos 3 d., sako Röhlas, kaizeris visiškai negalvojo apie europinio karo galimybę. Liepos gale buvo visiškai neaišku, ką nuspręs kaizeris, ypač tuomet, kai suprato, kad Britanija neliks nuošalyje, o Italija neparems Vokietijos ir

[542] Ibid., p. 1080-1134.
[543] Ibid., p. 1142-1144.
[544] Ibid., p. 1117.

Austrijos-Vengrijos. Tokiame pasakojime staiga dingsta nuoseklaus plano naratyvas, tarsi atsiranda galimybė kitokiam įvykių posūkiui, tačiau Röhlas tai redukuoja į pavienį blaškymąsi, o ne kitokios įvykių eigos galimybę. Panašiai ir su stambios polemikos, vyravusios tarp kaizerio ir *Wilhelmstrasse*, aprašymais, kuriuos autorius užbaigia keista redukcija – nors skirtumai vyravo, tačiau iš principo visi sutarė dėl karo reikalingumo.[545]

Knygoje atsakomybės ir kaltės kategorijos pasirodo ne kartą ir įvairiuose kontekstuose. Röhlas pakartotinai kalba apie tai, koks svarbus pareigūnams Berlyne tomis dienomis buvo karo atsakomybės klausimas. Iš pastarojo akcento galime brėžti atitinkamą įžvalgą – Röhlo tyrimas yra vienas iš retesnių, kur atsakomybę galime interpretuoti gana elementariai. Kadangi kaizeris, anot autoriaus, buvo vienatinis Vokietijos sprendimų priėmėjas, o šie sprendimai ir sukėlė karą Europoje, tad žinoma, kad kaizeris yra atsakingas dėl karo pradžios. Röhlas Liepos krizėje mato tik kaizerį, o kancleris Bethmann Hollwegas, eilės kitų tyrėjų laikytas svarbiausiuoju, virsta kaizerio sraigteliu. Iškalbingas yra skyriaus „'*Diesmal falle ich nicht um! 'Die Entscheidung für den Kontinentalkrieg*", (liet. *„Šį kartą aš nesuklupsiu". Sprendimas dėl Kontinentinio karo*) finalinis pasažas. Skyrius pabaigiamas citata iš JAV ambasadoriaus Londone Walterio Page'o prisiminimo apie pokalbį su Vokietijos ambasadoriumi Londone princu Lichnowskiu ir jo žmona, kuri nutrenkė nuo stalo kaizerio portretą ir ištarė: *That is the swine that did this* (liet. *Ši kiaulė tai padarė*).[546]

Clarkas į šią Röhlo poziciją reagavo trumpa ir pagarbia recenzija, tiesa, rašyta reaguojant į anglišką knygos publikavimą 2014 m. Smagiausia Clarko pastaba knygai yra būtent apie ilgų kaizerio kalbų, pasisakymų, dienoraščių fragmentų citavimą. Clarkas tokį teksto skaitymą sulygina su situacija, jeigu reikėtų uždarytame automobilyje ištisas dienas klausytis lojančio šuns. Clarkas Röhlui pateikia dvi esmines pastabas. Pirma, jis nesutinka, kad Berlyne buvo priimtas sprendimas pradėti karą dar 1912 m. rudenį. Etiologiškai – jeigu toks sprendimas iš tiesų buvo, tuomet Röhlo argumentacija gali būti laikoma validi, tačiau iš tos agresyvios retorikos, paranoiško kalbėjimo apie artėjantį karą, žeminančio kalbėjimo apie *galus* ir *slavus*, nekyla sprendimas (*sic!*) pradėti karą. Antra, Clarko teigimu, kaizeris neturėjo tiek politinės galios, kiek sako jį turėjus Röhlui (čia Clarkas kartoja tai, ką kalbėjo 2000 m. leistoje trumpoje kaizerio biografijoje). Krizės metu svarbiausią vaidmenį atliko kancleris, o jau karo metu, kai, regis, turėtų

[545] Ibid., p. 1149.
[546] Ibid., p. 1175. "*Das ist das Schwein, das dies getan hat".*

kristalizuotis absoliutinė kaizerio galia, labai greitai vis didesnę įtaką įgavo generolai.[547]

Clarko ir Röhlo tyrimų apie kaizerį apimčių nėra kaip lyginti. Röhlas keliasdešimt metų užsiėmė gigantiškų kaizerio biografijos tomų rašymu, kai Clarkas paskelbė vieną, palyginti, smulkią biografinę sintezę. Jau tuoj pat, gerokai plačiau išskleidę pagrindinio Clarko veikalo turinį, matysime, kaip iš esmės skiriasi šių istorikų požiūriai į I PK priežastis, kaltę ir atsakomybę. Vartant šių istorikų tyrimus, kartais atrodo, kad jie kalba apie skirtingus žmones, skirtingus kaizerius. Kaip minėjome istoriografijos tyrimų dalyje, verta priminti Röhlo intelektualinės biografijos akcentą – jis buvo artimas Fischerio šalininkas jau septintajame dešimtmetyje, kaip pats teigė, atradęs ir parodęs Fischeriui garsųjį admirolo von Müllerio dienoraštį, tapusį antrosios Fischerio knygos *Krieg der Illusionen* (1969) pagrindu.

[547] Christopher Clark, "How Powerful Was the Kaiser?" *London Review of Books*, vol. 30, no. 4, 2008, pp. 3–6.

3. KALTĖS IR ATSAKOMYBĖS KLAUSIMAI ISTORIOGRAFIJOJE 2012-2024 M.

Kol kas jau atlikome keturis plačius žingsnius: peržiūrėjom, kaip lig šiol buvo tiriama I PK priežasčių istoriografija, ta istoriografija, kuri kalbėjo apie I PK kaltės, atsakomybės klausimus, ar studijavo šalių užsienio politiką iki 1914 m. Su XX a. pradžia peržiūrėjome vieną lokalizuotą diskusiją dėl Schlieffeno plano, diskusiją, kuri istoriografijos tyrimuose iki dabar yra gerokai ignoruojama. Toliau – atkreipėme dėmesį į karo istorijos sintezes ir kaip jose, knygose, kurios savaime kalba apie viso karo istoriją, yra atkreipiamas dėmesys į I PK kaltės ir atsakomybės klausimus. Galiausiai, ketvirta, pažiūrėjome į nuo XX a. pradžios, per dešimtmetį skelbtus įvairaus pobūdžio tyrimus, kurie fokusuojasi į karo priežasčių aiškinimą, šalių užsienio politiką, aljansus ir žvelgėme, kaip šiuose darbuose matyti mūsų tyrimui aktualūs klausimai.

Dabar savotiškai prieiname prie esmės – prie svarbiausio šio tyrimo darbo, tai Christopherio Clarko *The Sleepwalkers*. Pastaroji knyga buvo pagrindinis mūsų tyrimo įkvėpimas. Kažkada tamsų 2018 m. rudenį, be jokio išankstinio žinojimo apie autorių bei kontroversiją, kurią jis sukėlė, nežinant visos šio klausimo istoriografijos tradicijos, tačiau atsivertus šią knygą, teko likti giliai nustelbtam; nuo to karto neteko patirti tokio keisto istoriografijos skaitymo transo, kai geras keturias valandas tekstas absoliučiai absorbuoja skaitytoją. Tačiau prie Clarko knygos kaip prozinio istoriografijos žanro dar grįšime.

Clarko išdėstytus argumentus ir karo kaltės bei atsakomybės sampratą atskleisime gerokai plačiau nei prieš tai aptartus autorius – mūsų prielaida, kad Clarko pozicija savo reikšme ir istoriografijos vandens sudrumstimo prasme yra svarbiausia nuo pirmosios Fischerio knygos pasirodymo 1961 m. Ir Liepos krizė čia, Clarko darbo kontekste, bus dėmesio centre. Tačiau pradėsime nuo knygoje pateikiamos Europos iki 1914 m. vasaros interpretacijos. Kartu, žvelgdami į istoriografijos santykį su plačiąja visuomene, žiūrėsime, kaip į Clarko darbą reagavo, pirmiausia (bet ne tik), Vokietijos kultūra. Prie Clarko, kuris karą kildina pirmiausia iš Liepos krizės, gretinsime kitas svarbias išskirtinai tik Liepos krizei dėmesį teikiančias studijas, pasirodžiusias per kelerius metus po *lunatikų*, bei bandysime jas konceptualizuoti.

Reikia priminti tai, ką kalbėjome įvade. Apie 2013-2014 m. I PK šimtmečio minėjimo kontekste pradėjo rastis reikšmingas kiekis įvairių I PK studijų, o atitinkamai nemaža dalis jų buvo nukreipta karo priežasčių tyrimams. Šis tyrimų kiekybinis intensyvėjimas, lyginant su pirmuoju XX a.

dešimtmečiu, buvo matomas visus penkerius metus nuo 2014 iki 2018 m. Suprantame, kad nesugebėsime aptarti visos, ko gero, link tūkstančio vienetų (įskaitant pavienius straipsnius) siekiančio įvairių tyrimų skaičiaus, o atkreipsime dėmesį į daugiausiai šio tyrimo kontekste mums pasakančias Liepos krizės, karo išvakarių istorijos, šalių užsienio politikos, sintetines studijas bei siauresnius, tačiau ne mažiau svarbius biografinius tyrimus.

3.1. *Clark Kontroverse*: ką tokio pasakė Christopherio Clarko *lunatikai*?

Australijoje gimęs Christopheris Clarkas (g. 1960), istoriją studijavęs Sidnėjaus ir Laisvajame Berlyno universitete, disertaciją Cambridge, Pembroke'o koledže rašė apie konfesinius santykius Prūsijoje XVIII-XIX a. Vėliau dėmesį nukreipęs į naujausių laikų istoriją, kaip matėme, paskelbė kaizerio Wilhelmo II biografiją, Prūsijos istorijos sintezę, o 2012 m. publikavo *The Sleepwalkers,*[548] po pastarosios – paskelbė keletą solidžių istorinių esė rinkinių, skirtų Vokietijos istorijai[549], o 2023 m. publikavo studiją apie 1848-9 m. revoliucijas.[550] Clarko Prūsijos istorijos sintezė sulaukė reikšmingo pasisekimo, tvirtino griežtai anti-*Sonderweg* Vokietijos istorijos žiūrą.[551]

2014 m. Clarkas tapo 22 istorijoje Cambridge'o universiteto Regius profesoriumi, 2015 m. už nuopelnus Didžiosios Britanijos-Vokietijos santykiams Clarkui buvo suteiktas sero titulas. 2019 m. Clarkas įsivėlė į šiokią tokia kontroversiją, kai buvo stipriai kritikuojamas dėl pažymos, kurią parašė Hohenzollernų šeimos užsakymu, jiems teisiantis su Vokietijos valstybe dėl šeimos turto atgavimo, apie Hohenzollernų šeimos santykius su režimu Hitlerio Vokietijoje.[552] Clarkas pažymoje nureikšmino asmeninius vyriausio

---

[548] Nelengva rasti šią informaciją, o *Penguin* leidykla į užklausą neatsakė, bet knyga, regis, išversta į 16 kalbų. Tik Barbaros Tuchmann knyga *The Guns of August* buvo išversta į daugiau kalbų.

[549] Christopher Clark, *Time and Power: Visions of History in German Politics, from the Thirty Years' War to the Third Reich*. Princeton University Press, 2019; Christopher Clark, *Prisoners of Time: Prussians, Germans and Other Humans*. Allen Lane, 2021.

[550] Christopher Clark, *Revolutionary Spring: Fighting for a New World 1848–1849,* Allen Lane, 2023.

[551] Christopher Clark. Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947. Belknap Press of Harvard University Press, 2006. Ir visą vėlesnį Clarko rašymą ir kalbėjimą galima kvalifikuoti kaip griežtai su *Sonderweg* perspektyva polemizuojantį požiūrį.

[552] "*What Do the Hohenzollerns Deserve?"* by David Motadel, The New York Review of Books, 26 March 2020.[Žiūrėta: 2024-09-11]. 2021 m. birželį teko lankytis Huis Doorn, kur antrą gyvenimo pusę po monarchijos žlugimo praleido kaizeris Wilhelmas. Čia muziejaus knygynėlyje parduodamos daugiausiai tik Clarko knygos – kaizerio biografija, Prūsijos istorija ir *lunatikai*.

kaizerio sūnaus, princo Wilhelmo santykius su nacių vadovybe bei teigė, kad jo įtaka nacių Vokietijoje buvo minimali ir jis negalėjo suteikti reikšmingos paramos Hitleriui. Clarką kritikavo eilė istorikų, o ryškiausiai – Peteris Brandtas (vyriausias Willy Brandto sūnus) ir Stephanas Malinowski iš, atitinkamai, Hageno ir Edinburgo universitetų.

2012 m. paskelbti *The Sleepwalkers*, 2013 m. išversti į vokiečių kalbą[553], veikiai sulaukė ir apdovanojimų, ir aršios kritikos. Šioje vietoje turime plačiau nupasakoti Clarko knygos turinį ir knygoje siūlomus esmingai naujus interpretacinius momentus.

Pradėti galime nuo pusiau rimtos prielaidos – Clarkui greičiausiai ne visai patiktų mūsų tyrimo rakursas, kuriame dėmesį koncentruojame kaltės ir atsakomybės klausimams. Tiek pačioje knygoje, tiek plačiame kalbėjime po knygos pasirodymo autorius vis akcentavo, kad jis siekė nueiti nuo I PK kaltės ir atsakomybės, pakeisti klausimų rakursą – klausti ne *kodėl* prasidėjo I PK, o *kaip* šis karas prasidėjo. *Kodėl* klausimas programuoja atsakymų pateikimą, o atsakymai greitai, o ypač tokiame jautriame klausime, gali įgauti normatyvinį atspalvį; čia pat iš klausimo *kodėl* gali būti kildinamas, anot Clarko, ir kaltės klausimas, o kartu *kodėl* klausimas nurodo į ilgąsias karo priežastis. *Kaip* klausimui tuo tarpu rūpi tamprios interakcijos labai trumpame laike (38 dienos) tarp penkių autonomiškų subjektų (didžiųjų galių) bei papildomo skaičiaus strategiškai svarbių suverenių veikėjų, kaip Italijos ar Osmanų imperijos. Tačiau atsakomybės Clarkas nemarginalizuoja: „*Tai nereiškia visiško atsakomybės* (angl. responsibility) *klausimų pašalinimo iš diskusijos – tikslas greičiau yra leisti „kodėl" atsakymams kilti iš „kaip" atsakymų, o ne atvirkščiai*".[554] Toks akcentas matyti jau ir knygos viršelyje, kai pavadinimo paantraštė skelbia *How Europe Went to War in 1914*.

Ir iš karto turime pasakyti, kad Clarkas nei ieško vienos ar kelių kaltų ar atsakingų valstybei, nei jas randa. Jis sako, kad I PK pradžia nėra Agathos Christie romanas, kurio pabaigoje rasime kaltininką stovinti oranžerijoje su rūkstančiu ginklu. Pridėkime prie Clarko – rūkstantį ginklą 1914 m. istorijoje turėjo tik Gavrilo Principas, tačiau Europoje tiek paskutiniais metais iki 1914 m., tiek po dviejų[555] šūvių Sarajeve nutiko daug dalykų, į kuriuos turime

---

[553] Christopher Clark, *Die Schlafwandler: Wie Europa in den Ersten Weltkrieg zog*. Deutsche Verlags-Anstalt, 2013.

[554] xxviii p. Kartu, apie istoriografinės padėties apibendrinimą Clarkas sako: *Nonetheless, a diluted version of the Fischer thesis still dominates in studies of Germany's road to war*. p. 560

[555] Taip, dviejų šūvių – populiariosios kultūros kalbėjime apie atentatą neretai pamirštama, kad nužudyti buvo Pranciškus Ferdinandas ir jo žmona Sophie Chotek.

kreipti dėmesį. Paradoksas apie Clarką yra tai, kad jis nesiekė kalbėti ar pateikti atsakymus apie karo kaltę ir atsakomybę, tačiau kad ir kaip tiksliai jis bandė apsibrėžti, apie ką kalba ir apie ką nekalba, didžiąją dalį nesutarimų vienaip ar kitaip išprovokavo karo kaltės ir atsakomybės interpretacijos. [556]

Viena vertus, tokia reakcija rodo tai, kad Clarkas tikrai pasakė kažką naujo; nors ir nesiskelbė atradęs archyvinių naujienų, tačiau Clarkas drįsta kitaip interpretuoti istoriografijoje įsitvirtinusius įvykių aiškinimus. Akcentai dedami kitaip ir kitur, formuluojamos naujos sąvokos ar pateikiamos negirdėtos metaforos naujam įvykių aiškinimui. Tokiame aiškinime neįmanoma nekalbėti apie konkrečias valstybes ir jų pareigūnus – apie tai Clarkas kalba daug ir išsamiai. Kita vertus, tanki ir kartkartėmis aštri reakcija į Clarką gali būti aiškinama neišvengiamu I PK kaltės ir atsakomybės aktualumu Europos kultūroje. Nelyg Šekspyro Makbetas, nužudęs karalių Duncaną, persekiojamas savosios kaltės, negali nei miegoti, nei ištrūkti iš šių kankinančių minčių.

Jau pačia knygos struktūra Clarkas nelyg provokuoja esamą istoriografijos tradiciją. Neteko iki *lunatikų* matyti pozicijos, kuri pradedama išsamiu Serbijos tyrimu[557], nuo vidaus ir užsienio politikos, iki teroristinių grupuočių, jų susiejimo su Belgrado politiniu elitu [558] . Visos knygos pasakojimą Clarkas pradeda nuo žiauraus 1903 m. *coup d'etat* Serbijoje, kur Obrenovičių dinastiją pakeitė Karadjordjevičiai, aplink kuriuos kaupėsi įvairių Serbijos teroristų, ekstremistų, reakcionierių grupės.[559] Serbijos vidinė dinamika nuo perversmo vertinama kaip iš esmės radikali, o po 1908 m. Bosnijos krizės, sako Clarkas, Serbijoje nebeliko nei vienos politinės grupės, kuri būtų buvusi bent kiek nuosaikesnė Habsburgų ir Didžiosios Serbijos klausimu.[560] Charakteringas yra visame tyrime pastebimas autoriaus atidumas būtent Balkanų regionui – jis, šioje vietoje interpretuojame Clarką, I PK mato kaip konfliktą, kuris prasidėjo dėl to, nes didžiosios Europos galios reikšmingai įsitraukė į Balkanų dinamikas.

Tolimesnę knygos struktūrą galime laikyti gana kanonine. Atskiri skyriai Austrijai-Vengrijai, aljansams (arba kaip tai vadina Clarkas –

[556] "Historians 'Dispute: Bestseller's Thesis One of Shared Guilt." *The Irish Times*, 2014. Serbijos istorijai iki I PK skiriama 61 psl.

[557] Clark, *Sleepwalkers*, p. xx

[558] Svarbus aspektas tai, kad, anot Clarko, Belgradas kaip politinis subjektas nedalyvavo pasikėsinimo organizavime, tačiau pavieniai Serbijos administracinio aparato funkcionieriai – dalyvavo. Žymiausias iš jų, tai Serbijos žvalgybos vadas Dragutinas Dimitrijevićius-Apis.

[559] Clark, The Sleepwalkers, 3-64

[560] Clark, The Sleepwalkers, 3-64

„Europos poliarizacijai 1887-1907 m.“), sprendimų priėmėjams kiekvienoje iš svarbiausių sostinių bei sprendimų priėmimo aplinkai (spauda, viešoji opinija ir kt.), 1912-13 m. Balkanų karams bei *pavojui* ir *detente'ui*, o ši dalis užbaigiama svarstymu apie viltį – kiek atvira buvo ateitis 1914 m… Visos šios dalys užima apie 3/5 knygos. Antrojoje knygos dalyje atsidedama tik Liepos krizei.

Sudėkime pagrindinius akcentus *à la* Clarkas apie Europą iki 1914 m. vasaros. Pirmiausia, apie du žinomus naratyvus. Austrijos-Vengrijos analizėje Clarkas kvestionuoja anksčiau populiariu buvusį naratyvą, kad Habsburgų imperija prieš I PK buvo ties subyrėjimo riba. Clarkas iš esmės su tuo nesutinka ir kalba apie imperijos vidaus reformas, šalies stabilumą, o kartu – rimtą planą atsinaujinti.[561] Autorius ne kartą tekste akcentuoja, kad būtent Pranciškus Ferdinandas plėtojo idėjas kurti trečiąjį polių dvilypėje Austrijoje-Vengrijoje, t.y., kurti trečią slavišką centrą ir iš dualistinės imperijos ją performuoti į trijų centrų politiją. Kalbėjimas apie Habsburgus kaip apie begriūvančią imperiją, sako Clarkas, tarsi implicitškai pateisindavo Serbijos radikalų kišimąsi į Austrijos-Vengrijos vidų, o būtent šiai kenkėjiškai radikalių grupuočių (pirmiausia, serbiškų) veiklai Habsburgų imperijoje Clarkas taip pat skiria atitinkamą dėmesį. [562]

Kitas pasakojimas – tai Vokietijos *Weltpolitik* programa. Fischeris, drauge su savo šalininkais ir ne tik (panašų toną galime matyti ir Gerhardto Ritterio tyrimuose[563] ir didžiojoje dalyje kitų XX a. antros pusės tyrimų), kalbėjo apie kategoriškai naują Vokietijos užsienio politikos programą su kaizerio Wilhelmo II atėjimu į sostą ir Bismarcko pasitraukimu. Maždaug nuo 1897 m., Vokietijai pradėjus didinti karinio laivyno apimtis, teigiama, Vokietija pradėjo pasaulinę politiką – *Weltpolitik.* Clarkas apie *Weltpolitik* kalba kaip apie retorinę konstrukciją, kuri niekuomet neįgavo aiškaus turinio. *Weltpolitik* netapo vieninga programa ar strategija, kuri aiškiai indikuotų, kur yra esminiai Vokietijos prioritetai, kas yra pagrindiniai priešai ar svarbiausi sąjungininkai.[564]

Knygoje pakankamai detaliai aptariamos aljansų susikūrimo aplinkybės, tačiau svarbiausia mums yra pagrindinė Clarko ištara. 1907 m. iš

[561] Clarko naratyvą atliepianti šviežesnė Habsburgų imperijos istoriografija: Martyn Rady, *The Habsburgs: To Rule the World,* Allen Lane, 2020; Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: A New History,* Belknap Press of Harvard University Press, 2016.

[562] Clark, *Sleepwalkers*, p. 13-20.

[563] Gerhard Ritter, *Staatskunst und Kriegshandwerk: Das Problem des "Militarismus in Deutschland*. München, Oldenbourg, 1954.

[564] Clark, *Sleepwalkers*, p. 151.

tiesų įvyko Europos poliarizacija, kai visos penkios didžiosios galios jau buvo dviejuose aljansuose. Tačiau aljansai savaime gali paaiškinti, kodėl I PK *galėjo* kilti, bet ne tai, kodėl jis kilo. Savaime aljansai atliko tarptautinę sistemą stabilizuojančią, o ne destabilzuojančią funkciją. Priimant šią tezę, sako Clarkas, mums gerokai svarbiau analizuoti sprendimų priėmimo procesą kiekvienoje sostinėje.[565] Ir čia autorius pasako kai ką svarbaus ir naujo. Visose didžiosiose valstybėse vyko nuolatinė dialektika tarp skirtingų valdžios šakų ir konkurencija dėl įtakos. Keturiose iš penkių valstybių vyko nuolatinė aštri ar mažiau aštri polemika tarp vyriausybių/ministerijų/parlamentų bei monarcho dvaro, kai valdovas yra *ultima ratio*, tačiau kartu jis nedalyvauja kasdieniame sprendimų formavime (respublikoniškoje Prancūzijoje, nors ir be monarcho, tačiau ši tarpinstitucinė dialektika buvo dar aštresnė, sąlygojusį pastovų vyriausybių nestabilumą; Britanijoje buvo dar kitaip, kai valdovas buvo visiškai atsietas nuo vykdomosios valdžios[566]). Iš tokios padėties atsirado neaiškumas, kur yra tikrasis galios centras, neaiškumai, kai vienas pareigūnas įgarsina tezę, kuri nėra oficiali pozicija, tačiau kita valstybė tai įsisamonina.[567] Būtent taip, pavyzdžiui, sako Clarkas atsitiko su britų užsienio reikalų ministro Grey pažadu 1912 m. Prancūzijai dėl Britanijos paramos, apie kurią pilnai nežinojo nei parlamentas, nei kabinetas. Duokime žodį pačiam Clarkui:

„*Dėl to kilusi painiava skatino ministrus, pareigūnus, kariuomenės vadus ir politikos ekspertus manyti, kad jie turi teisę reikalauti savo pozicijos atspindėjimo diskusijose, bet nėra asmeniškai atsakingi už politikos rezultatus. Be to, spaudimas užsitikrinti monarcho palankumą skatino konkurencijos ir pataikavimo atmosferą, kuri trukdė tarpžinybinėms konsultacijoms, galėjusioms užtikrinti labiau subalansuotą požiūrį į sprendimų priėmimą. Dėl to susiformavo frakcionizmo ir retorinio pertekliaus kultūra, kuri 1914 m. liepos mėn. davė pavojingų vaisių*."[568]

Netikrumo ir neaiškumo aplinkybėms kasdieniame sprendimų priėmime Clarkas skiria reikšmingą dėmesį. Jam atrodo, kad tai iš tiesų buvo tai, kas galėjo karą padaryti įmanomu: „*Ryškus Europos vykdomosios valdžios*

[565] Ibid., p. 167.

[566] Iliustracijai: seras Edwardas Grey britų užsienio politikai be jokios pertraukos vadovavo 11 metų – nuo 1905 m. iki 1916 m. Per tą patį laiko tarpą Prancūzijoje spėjo pasikeisti 16 užsienio reikalų ministrų, o keturi iš jų buvo paskirti ir atleisti du sykius.

[567] Antai, to įrodymas galėtų būti ir mūsų tyrimas, ir bendrai – diskusijos apie tai, kas buvo svarbiausias sprendimų priėmėjas kiekvienoje sostinėje. Pavyzdžiui, diskusija dėl to, ar kaizeris, ar kancleris buvo svarbiausias Berlyne.

[568] Clark, *Sleepwalkers*, p. 185.

atstovų tarpusavio santykių bruožas buvo tai, kad visuose sluoksniuose vyravo nuolatinis netikrumas dėl draugų ir potencialių priešų ketinimų. <...> Po visa paranoja ir agresija slypėjo esminis netikrumas, kaip suprasti kitų kanceliarijų nuotaikas ir ketinimus, <...> kaip numatyti jų reakciją į būsimus įvykius."[569]

Taigi, kaip Clarko požiūriu atrodė Europos politinė situacija 1914 m.? Netikrumo, nežinomybės jausmo buvo daug. Chaotiškos monarchų intervencijos į sprendimų priėmimą, dviprasmiški civilinio ir karinio sluoksnių susidūrimai, konfliktiški įtakingiausių sprendimų priėmėjų santykiai kiekvienoje sostinėje, spaudos saviega krizių metų, kuri sąlygodavo itin paslankią viešosios opinijos dinamiką[570], ir pačių diplomatinių krizių tankumas – visa tai neabejotinai prisidėjo prie netikrumo jausmo Europoje.[571] Bet. Ir prieš pasakydamas *bet* Clarkas dažnai pasitelkia istorijos filosofijos arba epistemologinius ekskursus. Išsamiai aptaręs probleminius Europos politikos, diplomatijos, kultūros, viešosios erdvės fenomenus, kurie, kaip šiandien mums gali atrodyti, artino karą, Clarkas sako, kad pats karo priežasčių ieškojimas mus verčia įvardinti daug reiškinių iki kol pereinama nuo tikimybės iki neišvengiamybės, o netikėtumas (*contingency*), pasirinkimas (*choice*) ir agentiškumas (*agency*) yra „išstumiami iš regėjimo."[572] Tačiau Clarkas nedviprasmiškai sako, kad nei viena valstybė 1914 m. rimtai nesvarstė pirma pradėti karo[573] prieš savo kaimynes, o tarptautinės sistemos destabilizacijai būtinai reikėjo trigerio. Atvirkščiai, paskutiniais metais prieš karą buvo jaučiamos *detante'o* nuotaikos, tačiau tai turėjo paradoksalius padarinius:

„*Priešingai, suartėjimo momentai, kurie buvo tokie būdingi paskutiniams metams prieš karą, turėjo paradoksalų poveikį: dėl jų europinis karas atrodė nutolęs nuo tikimybės horizonto, todėl jie skatino pagrindinius sprendimus priimančius asmenis nepakankamai įvertinti su intervencijomis susijusią riziką. Tai viena iš priežasčių, kodėl konflikto tarp didžiųjų aljansų pavojus atrodė mažėjantis kaip tik tuo metu, kai prasidėjo įvykių grandinė, kuri galiausiai įtraukė Europą į karą*."[574]

---

[569] Ibid, p. 362-363.

[570] Svarbus, o ir inovatyvus knygoje yra Clarko atidus dėmesys viešajai nuomonei bei viešajai erdvei, pirmiausia, spaudai.

[571] Clark, *Sleepwalkers*, p. 239.

[572] Clark, *Sleepwalkers*, p. 362.

[573] Clark, *Sleepwalkers*, p. 332. Moltke, anot Clarko, buvo vienintelė įtakinga figūra Berlyno kuluaruose, nuosekliai pasisakiusi už prevencinio karo reikalingumą.

[574] Clark, *Sleepwalkers*, p. 364.

Karo kaltės ir atsakomybės svarstymų kontekste ypač svarbu, ką Clarkas laiko tais sistemos trigeriais, kurie galų gale išprovokavo karą. Ir čia reikia suklusti. Clarkas šiuose puslapiuose, tuoj pat pereidamas prie Liepos krizės analizės, tokiu trigeriu laiko Prancūzijos-Rusijos aljanso *balkanizacijos* momentą – tai, ką jau minėjome italų žurnalisto Luigi Albertini II PK metu publikuotoje pozicijoje bei Stefano Schmidto tyrime ir šiek tiek Johno Keigerio, Dominico Lieveno ir George'o Kennano pozicijose. Dar sykį prisiminkime *balkanizacijos* momentą. Šių autorių teigimu, Prancūzija 1912-13 m. Balkanų karų kontekste įsisamonino, kad ji turi gyvybinį politinį ir karinį interesą, kad Rusija politiškai nepralaimėtų Balkanuose, todėl Prancūzija turi remti bet kokį Rusijos sprendimą ginti savo interesus Balkanuose, nes karas, kilęs čia, strategiškai būtų palankus Prancūzijai. Clarkas šiuose puslapiuose kalba apie minėtą trigerį: [Europos] „*Sistemai vis dar reikėjo būti uždegtai iš išorės, naudojant trigerį, kurį rusai ir prancūzai buvo sukūrę Austrijos-Serbijos pasienyje*." [575] Ir dar kartą: „*Prancūzija sustiprino spaudimą Sankt Peterburgui būtent siekdama išvengti Rusijos pasitraukimo* [iš aljanso su Prancūzija] *ir užsitikrinti kuo didesnę paramą.*"[576] *Spaudimo* (angl. *pressure*) žodžiu Clarkas čia turi omeny Prancūzijos paramą Rusijai Liepos krizės metu imtis reikšmingų veiksmų prieš Austriją-Vengriją Serbijos gynybos labui. Galime bandyti Clarko argumentą skaityti atvirkščiai: jeigu ne Prancūzijos-Rusijos sąjungos *balkanizacija*, ko gero, krizė būtų buvusi reikšmingai kitokia nuo pat pradžių. Tekste pakartotinai įvariose pasakojimo dalyse pasirodo *Balkan inception scenario* formuluotė, kuria Clarkas apibrėžia prancūzų ir rusų sukurtą Balkanų trigerį.

Clarko tekste niekur nerasime teiginio, kad Rusija ir Prancūzija sukėlė karą ar kad Rusija ir Prancūzija yra kaltos ar atsakingos dėl karo pradžios. Tačiau žvelgiant į visą Clarko pasakojimo ir argumentavimo trajektoriją iki 1914 m. vasaros – būtent šis *Balkanizacijos* momentas yra ryškiausias.

Prieš pradedant žiūrėti, kaip apie Liepos krizę pasakoja Clarko ir kitos svarbios nūdienos pozicijos, galime šiek tiek atsitraukti ir iš toliau pažiūrėti, kaip Clarkas tapo Europos iki 1914 m. liepos peizažą. Čia pasirodo žmonės – dramatiški, talentingi ir atvirkščiai – kvaili, vedini asmeninių ambicijų. Kaip antai, Austrijos-Vengrijos generalinio štabo vadovas, generolas Konradas von Hötzendorfas, kuris pakartotinai prašo Vyriausybės pradėti karą, nes taip Hötzendorfas įrodytų meilužei savo talentą ir ji galbūt sutiktų už jo tekėti…[577] Asmenybių portretams Clarkas skiria daug dėmesio (74 puslapiai). Generolas

[575] Clark, *Sleepwalkers*, p. 364.
[576] Ibid.
[577] Clark, *Sleepwalkers*, p. 102-104.

Helmutas von Moltke čia pasirodo kaip vienintelis nuožmus prevencinio karo Vokietijoje proponentas. Britų užsienio reikalų ministras seras Edwardas Grey – vidutinio talento, gana tingus, nei viena užsienio kalba nekalbantis, keliauti labai nemėgstantis žvejybos muselėmis ekspertas [578]. Rusijos imperijoje išryškėja Telšiuose gimęs korumpuotas ir agresyvus karo ministras Vladimiras Suchomlinovas, rezgęs intrigas caro aplinkoje, o jau karo metu teistas už korupciją, piktnaudžiavimą valdžia ir tėvynės išdavimą, artimas Rasputino rato žmogus. [579] Prancūzijoje – *Quai d'Orsay* komunikacijos vadovas Maurice'as Herbette'as, maniakas germanofobas, per savo kontaktus laikraščiuose sąmoningai bloginęs Prancūzijos-Vokietijos santykius, provokavęs Berlyną, sabotavęs šalių derybas per Antrąją Maroko krizę 1911 m. Tai tik keletas pavyzdžių iš Clarko knygos – savo pastraipas čia gauna ir eiliniai ministerijų tarnautojai, ką jau kalbėti apie visus pagrindinius valdovus, premjerus, ministrus, ambasadorius. [580]

Akivaizdu, kad Vokietija nebėra pasakojimo centre. Clarkas nors visiškai tiesiogiai nepolemizuoja nei su Fischeriu, nei su, pavyzdžiui, Johnu Röhlu, tačiau pasakojimo akcentais iš esmės atmeta Vokietijos kaltę ir atsakomybę. [581] Antai, Clarkas nesutinka su Fischerio ir Röhlo 1912 m. gruodžio 8 d. *Karo tarybos* kaip sprendimo artimoje ateityje pradėti karą prieš Prancūziją ir Rusiją interpretacija. Susitikime nedalyvavo esminė Berlyno vykdomosios valdžios figūra, kancleris Bethmann Hollwegas, ir po susitikimo, Clarko teigimu, kancleris anuliavo *Karo tarybos*, taip ironiškai būtent pats kancleris ją pavadino, sprendimus. Admirolo Georgo von Müllerio

---

578 Edward Grey, *Fly Fishing,* Leopold Classic Library, 2016 (1899). Iš tiesų, Grey buvo ir tebėra žinomas žvejybos muselėmis (*Fly Fishing*) ekspertas, 1899 m. apie tai paskelbęs vadovėlį.

579 Suchomlinovas (1848-1926) karo metu, dėka nesėkmių fronte, korupcijos ir caro dvaro intrigų, 1916 m. buvo suimtas ir įkalintas. Po Vasario revoliucijos buvo viešai teisiamas. Nuteistas už kariuomenės apleidimą, jam einant Karo ministro pareigas, šalies neparuošimą karui prieš I PK pradžią. Po bolševikų perversmo 1918 m. buvo paleistas iš kalėjimo, tačiau toliau persekiojamas slapstėsi, pabėgo į Vokietiją, Berlyną, kur 1924 m. paskelbė memuarus, kuriuos publikavo ir sovietai dėl memuaruose esančios aršios kritikos rusų liberalams, buržuazijai ir Laikinajai vyriausybei. Berlyne toliau gyveno visiškam skurde, 1926 m. Berlyno *Tiergarten* rastas miręs nuo šalčio. William C. Fuller, Jr. *The Foe Within: Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia*. Cornell University Press, 2006, p. 256.

580 Clark, *Sleepwalkers*, p. 168-241.

581 Clarkas iš esmės nesureagavo į mūsų aptartą diskusiją dėl Zuberio tezės ir Schlieffeno plano. Pagrindinė Zuberio knyga Clarko yra minima vieną kartą, kuomet jis sako, kad „neseniai atliktas tyrimas" pasiūlė tezę, jog Schlieffeno planas nebuvo tikras karo planas, o veikiau prašymas skirti daugiau lėšų kariniam pasiruošimui. Clarkas aiškiai nepasako savo pozicijos šiuo klausimu. Ibid., p. 216.

dienoraštyje, esančiame vieninteliu išlikusiu šaltiniu apie susitikimą, jis sako, kad susitikimo rezultatai buvo „nuliniai".[582]

Clarko pasakojime Vokietija yra viena iš – viena iš bent jau penkių šalių, kuriose buvo ne vienas agresyvios pozicijos laikęsis pareigūnas, tačiau nei vienoje iš jų sprendimo pradėti karą iki 1914 m. vasaros nebuvo.

Serbijai, kaip minėjome, Clarkas skiria reikšmingą dėmesį. Siužeto požiūriu Serbija visame pasakojime niekuomet nepradingsta; ji nėra paralelinė žaidėja, Austrijos-Vengrijos auka, o aiškiai antihabsburgiškai motyvuota politinė jėga, kurios politinio elito dalį sudaro radikalai ir ekstremistai, remiantys politinį terorizmą. Nors Clarkas buvo kritikuojamas, kad tarsi pasakė, kad oficialus Belgradas suorganizavo/užsakė žmogžudystę Sarajeve, tačiau jis sakė kiek kitaip. Svarbūs oficialaus Belgrado pareigūnai dalyvavo konspiracijoje, o ryškiausias jų – Dragutinas Dimitrijevićius, pravarde Apis, *Juodosios rankos* organizacijos[583] galva ir Serbijos žvalgybos vadovas. Taigi, nors Serbijos Vyriausybė neorganizavo nužudymo, tačiau pavieniai valstybinių institucijų žmonės konspiracijoje dalyvavo.

Su Serbijos padėtimi susieta ir viena pagrindinių Clarko pasakojimo tezių iki 1914 m. vasaros. Tai minėtas Prancūzijos-Serbijos Balkanizacijos momentas, sukūręs „geopolitinį trigerį ties Austrijos-Serbijos siena"[584] ir esantis lempų šviesoje viso Clarko pasakojimo metu. Šalia tokios aštrios Clarko interpretacijos aidi ir minėta Stefano Schmidto pozicija ir Prancūzijos-Rusijos aljanso Balkanų aspekto klausimu Clarkas su Schmidtu laikosi kone identiškos pozicijos, o, pavyzdžiui, antrąją Maroko krizę Clarkas interpretuoja kaip sukeltą prancūzų, o ne vokiečių agresyvumo.

Galiausiai, tradiciškai istoriografijoje kaip fundamentalių nesutarimų nužymėtas Britanijos-Vokietijos santykis Clarko yra pristatomas kaip sąlygotas ne objektyvių, užprogramuotų strateginių kalkuliacijų, struktūrinių veiksnių, o pavienių tarnautojų, kurie turėjo artikuliuotą požiūrį, kaip turėtų būti vystomi šie santykiai ir sistemingai siekė įgyvendinti savas vizijas. Antai, britų diplomato, *Foreign Office* Vokietijos eksperto Eyre Crowe įtaka šiems santykiams, jo kritiškos nuostatos Vokietijos atžvilgiu, nugulusios į 1907 m.

---

582 Ibid., p. 330.

583 „Juodoji ranka", arba – „Ujedinjenje ili smrt" (liet. „Suvienijimas arba mirtis"), slapta, konspiracinė serbų ekstremistų, radikalų organizacija, įkurta po 1903 m. revoliucijos ir karaliaus Obrenovičiaus nužudymo. Pagrindinis tikslas – bet kokiomis priemonėmis sukurti Didžiąją Serbiją.

584 Clark, *Sleepwalkers*, p. 293-300.

publikuotą memorandumą.[585] Ar įtakingo nuolatinio viceministro Arthuro Nicolsono požiūris, kad Britų imperijos išlaikymui svarbiausia yra geri santykiai su Rusija, bene bet kokia kaina.[586] Tačiau, pabrėžia Clarkas, ypač Britanijoje, po sėkmingos Londono ambasadorių konferencijos, radusios sprendimą Balkanų karų kontekste kilusiai platesnei diplomatinei krizei, buvo rimtai svarstoma ir ruošiamasi šviežių pokalbių su Berlynu raundui, siekiant *detante'o*.

Čia atskleidėme 3/5 Clarko knygos turinio bei aptarėme keletą platesnių naratyvinių momentų. Vėliau dar pažiūrėsime, kaip Clarko knyga atrodo visame paskutinių dešimties metų istoriografijos kontekste bei pabandysime pasvarstyti, kodėl Clarko knyga sulaukė tokios aštrios reakcijos. Dabar leidžiamės į esminę Clarko pozicijos analitinę dalį – Liepos krizę. Jis vienareikšmiškai sako, kad jeigu ne atentatas ir „sudėtingiausiu modernių laikų įvykiu"[587] esanti Liepos krizė, labai tikėtina, kad karas, tokia forma, kokia jis kilo, nebūtų kilęs. Taigi, visas mūsų dėmesys turi būti nukreiptas į šias 38 dienas. Tiek istorikų dėmesys, tiek, sekant jais, ir istoriografijos tyrėjų.

3.2. 1914 m. Liepos krizė *à la Clark* ir kiti

Tiek Clarko veikalas, tiek pirmojo XXI a. dešimtmečio istoriografijos tendencijos sugestijuoja kryptį, kad tikrųjų I PK priežasčių, o, spėjame, ir kaltės bei atsakomybės pasirodymo įvykių interpretacijoje ir tekstuose reikia ieškoti Liepos krizėje. Clarkas didelę dalį tyrimo skiria Liepos krizei, o kartu per kelerius metus nuo *The Sleepwalkers* pasirodymo išėjo bent keturi kiti stambūs tik Liepos krizei skirti tyrimai. Clarko pateiktą pasakojimą gretinsime šalia keturių išsamių tyrimų ir vienos smulkios Mombauer parašytos Liepos krizės sintezės. Siekiant koncentruotumo ir konceptualumo, šią tyrimo dalį, o ir Liepos krizę, aiškiai struktūruosime. Mūsų aprėptyje esančiose studijose Liepos krizė nagrinėjama dienomis, valandomis, o kartais ir minutėmis. Tačiau mūsų tyrimo fokusas nėra kazuistiška Liepos krizės istoriografijos

---

[585] *Memorandum on the Present State of British Relations with France and Germany is a memorandum to British Foreign Secretary Sir Edward Grey by Sir Eyre Crowe, an official at the Foreign Office, on the growing threat of Imperial Germany to the United Kingdom dated 1 January, 1907.* Atvira prieiga: https://en.wikisource.org/wiki/Memorandum_on_the_Present_State_of_British_Relations_with_France_and_Germany
Žiūrėta 2024 12 23

[586] Clark, *Sleepwalkers*, p. 320.

[587] "*But it was also multipolar and genuinely interactive - that is what makes it the most complex event of modern times and that is why the debate over the origins of the First World War continues*", Clark, *Sleepwalkers*, p. 561.

analizė. Todėl šią dalį bandysime atrakinti per penkis punktus. Žiūrėsime, kaip konkrečiai šie, mūsų požiūriu, vieni svarbiausių Liepos krizės įvykiai/sprendimai/laikotarpiai yra interpretuojami minėtose pozicijose ir ką tai sako mūsų tyrimo klausimais, tačiau vietomis teks ir kiek nutolti nuo kaltės ir atsakomybės sąvokų. Šie penki punktai tai: 1) 1914 m. liepos 5-6 d. *tuščias čekis*; 2) liepos 20-23 d. prancūzų politinės vadovybės vizitas Sankt Peterburge; 3) liepos 28 d. kaizerio Wilhelmo nuomonė (?) dėl karo nereikalingumo ir prašymas Austrijai-Vengrijai sustoti ties Belgradu (*Halt in Belgrade* iniciatyva); 4) liepos 30 d. Rusijos mobilizacija; 5) Britanijos įstojimo į karą rugpjūčio 4 d. aplinkybės, žvelgiant į klausimą, kokių motyvų vedama ji įstojo į karą. Paskutiniu šio skyriaus štrichu aptarsime, kaip šiose pozicijose apibendrinama Liepos krizė ir kaip čia matosi kaltės ir atsakomybės aiškinimai.

3.2.1. *Tuščias čekis*

Ne kartą tyrime jau minėtas 1914 m. liepos 5-6 d. momentas, istoriografijoje vadinamas *blank check* (vok. *Blankoscheck*), *carte blanche* arba grafo Alexanderio Hoyos misijos vardu. Jau kelios dienos po atentato Habsburgų imperijos užsienio reikalų ministras Leopoldas von Berchtoldas paruošė diplomatinę misiją į Berlyną, kuriai vadovavo Berchtoldo *chef de cabinet* Alexander Hoyos. Pastarasis kaizeriui turėjo pristatyti du dokumentus – Austrijos-Vengrijos imperatoriaus asmeninį laišką kaizeriui bei Matscheko memorandumą, kuriame pristatoma geopolitinė padėtis rytų ir pietryčių Europoje.[588] Istoriografijoje iki Clarko buvo gausybė įvairių nuomonių apie Hoyos vizito aplinkybes ir reikšmę, tačiau vyraujantis pasakojimas teigė, kad Vokietijos politinė vadovybė, kaizeris ir kancleris, aiškiai suprasdami europinio karo pavojų, kuris galėtų kilti Vienai imantis veiksmų prieš Belgradą, vis tiek suteikė jai besąlygišką paramą. Kaip matėme, būtent šis Liepos krizės momentas ligtolinėje istoriografijoje laikomas vienu reikšmingiausiu eskalaciją užtikrinusių taškų. Tas pats Fischeris teigė, kad

[588] Baronas Franzas von Matscheko, pasisakęs už agresyvesnę diplomatiją Balkanuose. Matscheko memorandume kalbama apie Austrijos-Vengrijos užsienio politikos iššūkius, Rusijos baimę, Vienos siekį ištrūkti iš priešiškų valstybių apsupimo. Įdomu, kad pats dokumentas pirmiausia buvo parašytas birželio 24 d., t.y., keturios dienos prieš Sarajevo atentatą. Vėliau, po Sarajevo įvykių, memorandumas buvo koreguotas. Iš esmės dokumente barokine kalba teigiama, kad Austrija-Vengrija daugiau nebegali toleruoti Serbijos provokacijų, tačiau jokių konkrečių Austrijos-Vengrijos politinių ar karinių planų Serbijos atžvilgiu memorandume nebuvo. Nuoroda į šaltinį: Annika Mombaeur, *The Origins of the First World War: Diplomatic and military documents*, Manchester: Manchester University Press, 2013, p. 185.

šiomis dienomis Vokietija pasinaudojo esama situacija galų gale priimti seniai svarstyto prevencinio karo sprendimą.[589] Vos nuosaikesni vertinimai teigė, kad vokiečiai taikė *apskaičiuotos rizikos* strategiją, t.y., siekė diplomatinės sėkmės, o jeigu jos pasiekti nepavyktų – prevencinio karo.[590]

Christopheris Clarkas kalba apie tai, kad *tuščio čekio* metafora yra tik pusiau teisinga, tačiau įkūnijanti esmę – Vokietijos kaizeris ir kancleris manė, kad Austrijos-Vengrijos reakcija į politinį terorizmą yra legitimi, todėl jie suteikė savo sąjungininkei paramą. Clarkas iš esmės nesutinka su liepos 5-6 d. įvykių interpretavimu, kaip Vokietijos skatinimu Viena imtis veiksmų prieš Serbiją. Skatinimo Clarkas čia neįžvelgia. Šia prasme, Clarkui pritaria Thomas Otte, Gerdas Krumeichas ir Seanas McMeekinas, metai po Clarko knygų išėjusiose Liepos krizės studijose.[591] Thomas Otte tiesiogiai ginčijasi su ankstesne istoriografija, kurioje nekorektiškai piešiamas vaizdas, jog austrai nenorėjo ar nebuvo tikri dėl veiksmų reikalingumo (angl. *frogmarch*), o vokiečiai juos pastūmė.[592] Gerdas Krumeichas gana neutraliai tvirtina, kad Vokietija paprasčiausiai politiškai pasakė Austrijai-Vengrijai, kad Vokietija, kaip dera sąjungininkėms, palaikys Vienos veiksmus, kokius, tačiau, nebuvo aišku. Seanas McMeekinas taip pat nemato Vokietijos spaudimo – jis kalba apie Vokietijos palaikymą Austrijai-Vengrijai, nesitikint Rusijos įsikišimo. Gordonas Martelis greičiau nesutinka su Clarku bei kitomis minėtomis pozicijomis. Kancleris spaudė Vieną imtis veiksmų kuo greičiau, interpretuojant Martelį, galima numanyti, kad spaudė, siekiant konflikto lokalizacijos, tačiau Martelis tiesiogiai to nepasako. Kas ryškiai nesutaria su Clarko požiūriu – tai Annika Mombauer. Ji 2014 m. publikuotoje Liepos krizės sintezėje kalba, kad Vokietija nuo pirmos A. Hoyos apsilankymo Berlyne ir Potsdame akimirkos suprato būsimų sprendimų pasekmes. Dar daugiau – Vokietija vykdė spaudimą (vok. *Druck*) Vienai imtis veiksmų prieš Serbiją. Todėl ir *tuščio čekio* sąvoka netiksli, nes implikuoja tik veiksmų laisvės suteikimą, kai, Mombauer manymu, Vokietija pastūmė Austriją-Vengriją link karo su Serbija.[593] Koks gi buvo Vokietijos motyvas, anot Mombauer? Vokietijos akstinas buvo apskaičiuotas ir strategiškas, kai

[589] Fischer, *op. cit*., p. 35-38

[590] Konrad H. Jarausch, *The Illusion of Limited War: Chancellor Bethmann Hollweg's Calculated Risk, July 1914*, Central European History, 48-2, 1969.

[591] Sean McMeekin, *July 1914: Countdown to War*, New York: Basic Books, 2013; Gerd Krumeich, *Juli 1914: Eine Bilanz*, Paderborn: Schöningh, 2014; T. G. Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

[592] T. G. Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*,. p. 85

[593] Mombauer, Annika. *Die Julikrise: Europas Weg in den Ersten Weltkrieg*. C.H. Beck, 2014, p.

Mombauer interpretuoja kanclerio Bethmann Hollwego nuomonę, kad Rusija po kelių metų taps nenugalima, todėl Vokietija turi rizikuoti karu kaip įmanoma greičiau. Čia galima matyti tą patį dar *Fischer Kontroverse* kontekste aktualiu buvusį *apskaičiuotos rizikos* tropą.

Prevencinis karas, anot Clarko, šiomis dienomis Berlyne nebuvo svarstomas, taigi ir *apskaičiuotos rizikos* koncepcija čia netinka. Esminiai veikėjai Berlyne nemanė, kad rusų intervencija tikėtina ir nenorėjo jos išprovokuoti. Antai, Karo ministras Falkenhaynas paklausė kaizerio ar reikia ruoštis kariniams scenarijams, į ką kaizeris atsakė neigiamai. Kas svarbiau, tai Clarko inovatyvi interpretacija keliose vietose, tokia, kokios nerasime nei prieš tai buvusioje istoriografijoje, nei kitose mūsų čia aptariamose Liepos krizės studijose. Clarkas mano, kad šiomis liepos dienomis Vokietijos vadovybės mąstyme vyravo tokia struktūra: kadangi austrų veiksmai prieš serbus, kaip reakcija į politinį terorizmą, yra legitymūs, tad rusai, įsitraukdami į konfliktą tarp austrų ir serbų, visam pasauliui parodytų tikruosius savo kėslus, t.y., kėslus pradėti karą su *Zweibund*, taigi, sako Clarkas: „*Žvelgiant iš šios, tiesa, gana ribotos perspektyvos, vokiečiai ne rizikavo, o tikrino grėsmes.*“[594]

Tačiau – ir šį žodį turime pabrėžti. Vokiečiai vadovaudamiesi tokia mąstymo struktūrą nežinojo, kiek yra pasistūmėję Rusijos-Prancūzijos strateginiai skaičiavimai Balkanuose, t.y., Berlynas nežinojo ir negalėjo žinoti, kad, anot Clarko, Paryžiuje ir Sankt Peterburge austrų-serbų nesutarimo perspektyva buvo artikuliuotai apmąstyta ir abi sostinės žinojo, kokių pozicijų bus laikomasi šio konflikto atveju. Clarkas ir į *tuščio čekio* istoriją įveda Prancūzijos-Rusijos Balkanizacijos momentą. Jis sako, kad vokiečiai austrų planus matė kaip visiškai legitimius, planus, kurie neturėtų sąlygoti europinės krizės. Tačiau Rusijos-Prancūzijos sukurtas trigeris Balkanuose jau pirminėje krizės fazėje gerokai pagilino eskalaciją. Tai labai svarbus pokytis istoriografijoje, kurį inicijuoja Clarkas.[595]

Kone kategoriškai priešingai situaciją mato Mombauer. Ji kalba apie Vokietijos atsakomybę (*Verantwortung*) šio epizodo kontekste. Jos manymu,

---

[594] “*Viewed from this admittedly rather circumscribed perspective, the Germans were not taking risks, but testing for threats*”, Clark, *Sleepwalkers*, p. 419.

[595] Clark, *Sleepwalkers*, p. 412-423. Clarkas šiame *Hoyos goes to Berlin* pasaže kalba apie laiko tarpą tarp Hoyos vizito bei ultimatumo įteikimo; Clarkas atmeta Röhl teiginius, kad kaizeris iš jūros vadovavo viskam, kas iki kaizerio grįžimo į sausumą liepos 28 d. vyko Berlyne. Clarkas kalba apie rusų pasiruošimą, spaudos Vokietijoje ir Rusijoje savieigą bei teigia, kad Berlyne su *tuščiu čekiu* „apskaičiuotos rizikos” nebuvo (angl. *Calculated risk*; vok. *kalkulierten Risikos*), o buvo rusų tikrųjų interesų testavimas.

be vokiečių paramos (spaudimo) austrams, krizė nebūtų pasukusi tokiu keliu. Ji kelia hipotetinį klausimą, kaip krizė būtų pasisukusi be vokiečių spaudimo austrams – krizės nebūtų, mano Mombauer. Taigi, tai atsako ir į atsakomybės klausimą.[596] Gordon Martel šia prasme yra arčiau Mombauer nei Clarko. Jo manymu, Vokietijos vadovybė priėmė esminius sprendimus, išsiuntė kaizerį į Šiaurės jūrą ir taip „bandė sudaryti įspūdį, kad pasaulis nepasikeitė"[597], t.y., kad Vokietija niekaip nesiruošia galimam europiniam karui.

Thomas Otte pateikė kone detaliausią, per paskutinius kelis dešimtmečius publikuotą šių įvykių aprašymą. Jį stebina bizantiška sprendimų priėmimo aplinka Berlyne, kai kaizeris pirmiausia liepos 5 d. susitiko su habsburgų ambasadoriumi Laszlo Szögyény, kuriam perdavė Vokietijos paramos žinią, o tik po to kaizeris situaciją aptarė su karininkais ir kancleriu. Čia Otte pateikia bendrą įžvalgą apie sprendimus Berlyne: „*Berlyne daug kas kovojo dėl įtakos, tačiau tik nedaugelis buvo pasirengę prisiimti atsakomybę. Kitu vertus, šis pokalbis* [tarp kaizerio ir ambasadoriaus] *nulems ne tik 1914 m. liepos mėnesio įvykių eigą, bet ir, ko gero, visą XX a.*."[598] Atsakomybės stoka Berlyne šių įvykių kontekste yra Otte pasakojimo leitmotyvas. Liepos 5 d. priešpiet kaizeris užsiminė apie galimas europines komplikacijas, tačiau jau po pietų susitikimuose šie dalykai nebuvo aptarti, kaip ir klausimas dėl Rusijos laikysenos.

Otte sako, kad *apskaičiuotos rizikos* koncepcija netinka, nes paprasčiausiai nebuvo jokių skaičiavimų: „*jo* [kaizerio] *neatidus, beveik paviršutiniškas požiūris į šį klausimą leidžia manyti, kad jis nesitikėjo Austrijos ir Serbijos konflikto eskalacijos*".[599] Otte išvada tokia, kad pats sprendimas Berlyne suteikti paramą Austrijai-Vengrijai buvo priimtas be rimtos politinės ir strateginės situacijos aptarimo ir vertinimo. Matomi tik pavieniai komentarai ir prielaidos. Ir nors Vokietija nei tikėjosi eskalacijos, nei sąmoningai rizikavo prevenciniu karu, tačiau tai nereiškia, anot Otte, kad Berlyno sprendimas buvo nesvarbus krizės eigai.

---

[596] Mombauer, Annika. *Die Julikrise: Europas Weg in den Ersten Weltkrieg, p. xx: Stellt sich die Frage der Verantwortung für den Ausbruch des Krieges, so muss man, bei allen Beweisen, die für einen Kriegswunsch in Wien zeugen, doch die hypothetische Frage stellen, was geschehen wäre, wenn man in Berlin weniger ermutigend gewesen wäre.*

[597] Gordon Martel, *The Month That Changed the World: July 1914*, Oxford: Oxford University Press, 2014. p. 109.

[598] T. G. Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*,. p. 81, "*At Berlin, many vied for influence; few, however, were prepared to accept responsibility. At another level, the interview would determine not only the course of events during July 1914 but, arguably, the shape of the twentieth century*".

[599] perfunctory Otte

McMeekin, Krumeich ir Martel pozicijose, šių įvykių deskripcijoje minimos Rumunija ir Bulgarija kaip tos šalys, kurios greitu metu gali keisti orientaciją: Rumunija – išeiti iš draugiško santykio su Rusija ir Prancūzija, o Bulgarija – potencialiai gali apleisti santykius su Berlynu.

Galiausiai, šaltiniai, kurių pagrindu tapomas šių dviejų dienų peizažas, taip pat rūpi Otte, McMeekinui ir Krumeich. Problema ne tik tai, kad nemaža dalis šaltinių yra dalyvių parodymai, teikti jau po karo vykusiose komisijoje (pvz., Bethmann Hollwego 1920 m. duoti parodymai)[600], o kartu ir ryškūs partikuliaraus posėdžio refleksijų skirtumai. Antai, liepos 5 d. vakaro susitikimas *Neues Palais*, Potsdame, į kurį buvo sukviesti tie karininkai ir patarėjai, kurie tuo metu buvo Berlyne (kaip žinia, dėl atostogų absoliuti dauguma pareigūnų buvo palikę Berlyną). Po šio susitikimo generolas Plessenas dienoraštyje rašė, kad austrai ruošiasi karui ir visi sutiko, kad kuo greičiau Austrija-Vengrija pradės veiksmus, tuo geriau. Vyraujanti nuomonė, kaip fiksavo Plessenas, sako, kad nors rusai ir serbų draugai, bet neturėtų įsitraukti. Apie tą patį susitikimą Karo ministras Falkenhaynas žinioje Generalinio štabo vadovui Helmutui von Moltkei rašo, kad iš skubaus kaizerio situacijos pristatymo nebuvo aišku, ką iš tikrųjų planuoja austrai, nors panašu, kad jie ruošia energingus politinius žingsnius.[601] Gretinant, lyginant ir kritiškai vertinant visų laikotarpių istoriografiją nereiktų pamiršti, kad šaltinių bazė, kai kurių įvykių kontekste, yra (vis dar) labai ribota.

3.2.2. Prancūzai Sankt Peterburge, liepos 20-23 d.

Pradėti galime nuo to, kuo ką tik pabaigėme ir tai, kas minima bene kiekvienoje Liepos krizės studijoje, išsamiai kalbančioje apie Prancūzijos prezidento Raymond Poincaré ir premjero Rene Viviani vizitą Sankt Peterburge liepos 20-23 d., – tai šių kelių dienų laikotarpio šaltinių situacija (mūsų jau trumpai minėta ir S. Schmidt pozicijos kontekste). Kaip teigia Clarkas, Otte ir kiti, Rusijos pusės šaltinių praktiškai nėra likusių (arba, irgi nereiktų atmesti, dalis jų vis dar tūno Maskvos ar Peterburgo fonduose) – nei susitikimų protokolų, nei minučių; pagrindiniai šių dienų šaltiniai yra prezidento Poincaré dienoraštis *Au service de la France*[602], išleistas gerokai po fakto, t.y., 1926 m., Prancūzijos ambasadoriaus Rusijoje Maurice

[600] Gerd Krumeich, *Juli 1914. Ein Bilanz,* p. 71-72.
[601] McMeekin, *July 1914: Countdown to War*, p. 101.
[602] Poincaré, Raymond. *Au service de la France: Le lendemain d'Agadir,* vol. 1, Plon-Nourrit et Cie, 1926.

Paléologue memuarai, taip pat publikuoti po karo[603] bei kiti fragmentiški žemesnio rango įvykių dalyvių užrašai, dienoraščiai, memuarai, kurių taip pat dauguma tik iš prancūzų pusės. Visos Liepos krizės kontekste šis izoliuotas epizodas Peterburge yra, ko gero, mažiausiai pažintas.

Clarkas pabrėžia, kad istoriografijos tradicijoje dienos Peterburge buvo nurašomos, nes savaime jos buvo planuotos iki atentato, *ergo*, čia esą nebuvo tariamasi dėl sprendimų Vienos-Belgrado konflikto atžvilgiu. Otte šių dienų analizę pradeda nuo konstatavimo, kad vizito darbotvarkėje, patvirtintoje liepos 16 d., buvo 17 klausimų, o austrų-serbų ilgalaikis konfliktas buvo keturioliktoje vietoje (aukščiau, pavyzdžiui, buvo Skandinavijos šalių politinės orientacijos klausimai). Clarkas mano priešingai didžiąjai daliai istoriografijos – bręstanti krizė Balkanuose *de facto* buvo esminis klausimas rusų-prancūzų susitikimų metu. Tiesa, tuoj pat pamatysime, kad ir šiandien solidžios pozicijos linkusios nurašyti šių dienų svarbą.

Clarko teigimu, Poincaré, jau sklandant gandams apie būsimas Austrijos-Vengrijos pretenzijas Serbijai, atvyko į Rusiją su labai aiškia politine žinia: dar kartą pasauliui (labiausiai – Vokietijai) parodyti Prancūzijos-Rusijos aljanso tvirtumą bei susitarti su Rusija dėl vieningo atsako į bet kokius Austrijos-Vengrijos veiksmus. McMeekin čia prideda, kad Poincaré kaip nuožmaus politiko įsitikinimu Rusiją reikia paspausti, kad ji krizinėse situacijoje laikytųsi tvirtai.[604] Tų pačių 1914 m. pradžioje Poincaré į Peterburgą ambasadoriumi paskyrė vieną svarbiausių savo politinių sąjungininkų, buvusi *Quai d'Orsay* politikos departmento vadovą M. Paléologue. Pastarasis, sako Clarkas, netikėjo, kad įmanoma suderinti austrų ir rusų interesus Balkanuose.

Per priėmimus Peterburge Poincaré *tête-à-tête* bendravo su eile Rusijoje reziduojančių užsienio šalių ambasadorių, o ryškiausias susidūrimas įvyko su Austrijos -Vengrijos ambasadoriumi, grafu Frigyes Szapáry. Poincaré, Clarko teigimu, pradžioje išreiškęs užuojautą dėl ercherzogo žūties, išsyk absoliučiai netaktiškai austrų ambasadoriui rėžė, kad Prancūzija nepasitikės austrų vykdomo nužudymo tyrimo rezultatais bei grasinančiai priminė, kad serbai turi draugų Rusijoje ir Europoje. Labai panašią incidento seką atpasakoja ir McMeekin, ir Otte, tačiau pastarasis nesutinka su Clarku, kad Poincaré kone sąmoningai siekė provokuoti austrus.[605] Visgi Clarkas,

[603] Maurice Paléologue, *Mémoires: ambassade de Russie*, 1914-1917, 3 vols. (Paris: Plon, 1921-1923).
[604] McMeekin, *July 1914: Countdown to War*, p. 146.
[605] Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p. 199.

Otte, McMeekin ir Martel – visi cituoja Szapáry po pokalbio su Poincaré išsiųstą telegramą Habsburgų imperijos užsienio reikalų ministrui Leopoldui von Berchtoldui, kurioje sakoma, kad Poincaré šiuo vizitu tikrai nesieks nuraminti situacijos.[606]

Tiek Otte, tiek McMeekin liepos 21 d. laiko tam tikru rubikonu liepos krizėje būtent dėl tądien Peterhofe vykusių caro ir Poincaré pokalbių. Nėra aišku, ką iš tiesų ir kiek detaliai jie aptarinėjo, tačiau Otte teigimu, prancūzai iš rusų tądien išgirdo, kiek jau yra pasistūmėję austrų planai, o iš savo ambasadoriaus Berlyne, Jules Cambon, gavo žinią, kad austrai ruošia *démarche* prieš Serbiją, į šią informaciją, kaip fiksuoja Otte, Poincaré reagavo kaip į labai neraminančią (pranc. *fort inquiétant*).[607] McMeekin manymu, liepos 21 d. Poincaré ir Paléologue iš rusų jau gavo pilną informaciją apie būsimą Austrijos-Vengrijos ultimatumą, tad karas Balkanuose tapo labai tikėtinu.[608] Svarbus interpretacinis momentas yra tai, kiek iš tiesų Sankt Peterburge šiomis dienomis buvo žinoma apie būsimą Vienos ultimatumą Serbijai. McMeekin manymu, caras dar anksčiau iki prancūzų atvykimo jau buvo pilnai informuotas apie būsimą ultimatumą.[609] Detektyvinį šios informacijos nutekėjimą, kaip jį pateikia McMeekin, verta pakartoti. Į vieną iš pasitarimų Vienoje liepos 13 d. buvo pakviestas dalyvauti patyręs habsburgų diplomatas, buvęs ambasadorius Italijoje, grafas Heinrichas von Lützow. Šiame susitikime Lützow sužinojo visą informaciją apie ultimatumo Belgradui planus, o Lützow šią informaciją perdavė savo artimam bičiuliui Britanijos ambasadoriui serui Maurice de Bunsen, o šis – Rusijos ambasadoriui Vienoje Nikolajui Shebeko.[610] Taigi, anot McMeekin, nėra jokių klausimų, kad rusai jau apie liepos 16-17 d. žinojo apie planuojamus austrų veiksmus ir atitinkamai dėliojo savo laikyseną.

Šiose pozicijose pateikiamos gerokai skirtingos interpretacijos apie Rusijos užsienio reikalų ministro Sergejaus Sazonovo laikyseną šiomis dienomis. Bendrai – šiame tyrime narstomoje XXI a. istoriografijoje

---

606 Clark, *Sleepwalkers*, p. 445; Martel, *The Month That Changed the World*, p. 153; Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p. 199; McMeekin, *July 1914: Countdown to War*, p. 156.

607 Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p. 205. Tą patį fiksuoja ir Clarkas – Poincare fiksuoja, kad caras labiausiai susirūpinęs Austrijos-Vengrijos veiksmais.

608 McMeekin, *July 1914: Countdown to War*, p. 156. Viviani šia prasme nesvarbus, buvęs marginalizuotas vizite kaip neturėjęs jokios užsienio politikos patirties. Pavyzdžiui, Clarkas mini, kad Viviani buvo priblokštas visos karinės nuotaikos, vyravusios Peterburge.

609 McMeekin, *July 1914: Countdown to War*, p. 153

610 Ibid., p. 123.

Sazonovą linkstama pristatyti kaip gerokai agresyvų, motyvuotą ir ryžtingą Rusijos imperijos valstybininką. Clarkas fiksuoja, kad bent jau šiomis dienomis vidiniuose pokalbiuose apie bręstančią krizę Sazonovas nebuvo nusiteikęs ryžtingiems rusų-prancūzų veiksmams, anot Clarko, Poincaré buvo nepatenkintas Sazonovu ir turėjo jį spausti dėl tvirtos bendros pozicijos.[611] Lygiagrečiai kalba ir Otte, kuris Sazonovą pristato kaip nenorintį dramos ir netgi nelabai susikaupusį Prancūzijos vadovybės vizitui.[612] Panašia nata skamba ir Krumeicho pozicija, kad prancūzams Sazonovas pasirodė neryžtingas, o Poincaré po tariamo pokalbio su Sazonovu netgi ištarė, kad „vargšai serbai turės kautis vieni".[613] Šiuo atveju McMeekinas laikosi gana kategoriškai skirtingo požiūrio. McMeekinas mini Sazonovo pokalbį su Vokietijos ambasadoriumi Rusijoje Friedrichu von Pourtalès, kuriam Sazonovas išdėstė žinąs apie planuojamus austrų veiksmus ir teigė, kad negali būti jokios kalbos apie ultimatumą, nes jeigu austrai sulaužytų taiką, jie turėtų tvarkytis su visa Europa. Į tai, anot McMeekino, Pourtalès Sazonovui atsakė, kad nebus jokio Serbijos pažeminimo (*Erniedrigung*), tačiau McMeekinas teigia, kad apie šį Sazonovo perspėjimą Poincaré taip ir nesužinojo ir būtent todėl prancūzamas Sazonovas galėjo pasirodyti neryžtingu.[614]

Clarkas pabrėžia vieno iš nedaugelio išlikusių originalių vizito dokumentų – oficialaus vizito *communique* – svarbą. Clarko manymu, komunikatas nepalieka abejonių, kad per šias tris dienas buvo detaliai kalbama apie bendrą laikyseną austrų-serbų konflikto atžvilgiu. Komunikato paskutinė eilutė, kaip tai savo memuaruose nurodo Paléologue, skelbė:

„*Vizitas, kurį Respublikos Prezidentas ką tik atliko pas Jo Didenybę Rusijos Imperatorių, suteikė galimybę dviem draugiškoms ir sąjunginėms vyriausybėms įsitikinti, kad jų požiūriai į įvairias problemas, kurias taikos ir galios pusiausvyros Europoje siekis iškėlė valstybėms, ypač Rytuose, yra visiškai vieningi.*"[615]

---

611 Clark, p. 445.

612 Otte, p. 207.

613 *Den französischen Staatsgästen schien er in diversen Gesprächen keinesfalls als entschlossen, ein unannehmbares Ultimatum an Serbien mit Krieg zu beantworten. Im Gegen-teil: so unentschieden erschien Sasonow Poincaré, dass sich dieser in seinem Tagebuch beklagte, dass das „arme Serbien" wohl allein und verlassen dastehen werde*. 105

614 McMeekin, *July 1914: Countdown to War*, p. 164.

615 Clark, *Sleepwalkers*, p. 449. Nuoroda į Clarko cituojamą Paléologue memuarų vertimą: Maurice Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, New York: George H. Doran Company, 1925, p. 25. Citata: *The visit which the President of the Republic has just paid to H.M. the Emperor of Russia has given the two friendly and allied*

Clarkas sako, kad po tokio komunikato Rusijos panslavistai ir liberalai pradėjo garsiai pasisakyti už būsimą karą.[616] Šiose keliose dienose Clarkas nemato jokios improvizacijos, anot Clarko, Poincaré laikėsi jau pusantrų metų galiojančio kurso ir čia Clarko retorikoje vėl pasirodo aljanso balkanizacijos momentas: „*Nereikėjo nei improvizuoti, nei daryti naujų politinių pareiškimų – Poincaré paprasčiausiai laikėsi kurso, kurį buvo nubrėžęs nuo 1912 m. vasaros.<...> Tai buvo Balkanų perėmimo (*inception*) scenarijus, anksčiau numatytas daugelyje Prancūzijos ir Rusijos pokalbių*".[617]

Otte laikosi panašios nuomonės, tačiau jo išvados švelnesnės. Vizitas padėjo pagrindą vieningam Prancūzijos-Rusijos požiūriui į krizę, nors iš esmės buvo tęsiama bendra Paryžiaus-Sankt Peterburgo laikysena, kokia buvo vykdyta per Balkanų karus.[618] Tačiau, Otte požiūriu, ši bendra laikysena pirmiausia buvo siekta paspausti Habsburgų vyriausybę nuleisti ambicijas. Kaip ir *tuščio čekio* epizode, Otte įvardija artikuliuoto galimų scenarijų apsvarstymo trūkumą, nes, kiek žinoma, susitikimuose nebuvo tariamasi, kokie bus tolimesni veiksmai, jeigu Viena nuspręs ignoruoti bendrus Paryžiaus ir Peterburgo perspėjimus.[619]

---

governments an opportunity of discovering that they are in entire agreement in their views on the various problems which concern for peace and the balance of power in Europe has laid before the Powers, particularly in the East." Originalo kalba: "*La visite que le président de la République vient de faire à S. M. l'empereur de Russie a offert aux deux gouvernements amis et alliés l'occasion de constater la parfaite communauté de leurs vues sur les divers problèmes que le souci de la paix générale et de l'équilibre européen pose devant les puissances, notamment en Orient*". Maurice Paléologue, *Le crépuscule des tsars*, Mercure de France 2007, p. 51. 1925 m. anglų kalba išleistas *An Ambassador's Memoirs*, į kurį referuoja absoliuti dauguma istoriografijos, yra adaptacija iš 1921-22 m. prancūzų kalba pasirodžiusio Paléologue dienoraščių ir memuarų fragmentiškos publikacijos *La Russie des tsars pendant la Grande Guerre*. 2007 m. prancūzų kalba publikuotas šis nuoseklesnis rinkinys *Le crépuscule des tsars.*

616 Clark, *Sleepwalkers*, p. 449.

617 Clark, Sleepwalkers, p. 450. Citata: "*There was no need for improvisations or new policy statements - Poincare was simply holding fast to the course he had plotted since the summer of 1 9 1 2.<...> This was the Balkan inception scenario envisaged in so many Franco-Russian conversations*". Vėlgi – Clarkas vartoja *Balkanų perėmimo* (*inception*) sąvokas, o čia dar matyti ir tam tikras sąmoksliškumo semantinis momentas, kai Clarkas sako *course he had plotted*…

618 Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p. 209.

619 Susitikimas, sako Otte, buvo svarbus ir dėl to, nes iki liepos 29 d. pagrindinė Paryžiaus vadovybė buvo jūroje, buvo atsieti nuo telegrafinio ryšio su Paryžiumi ir galėjo naudotis tik bevieliu telegrafu, kuris buvo laikomas nepatikimu. Komunikacinės bėdos buvo dar labiau pagilintos tuo aspektu, kad Poincare ir Viviani iš esmės nesutarė dėl laikysenos, kai vis dar esant jūroje prancūzų politinę

McMeekin prozišk oje istoriografijoje, šio susitikimo kontekste, be kita ko, aprašinėdamas perlų vėrinius, šampaną ir ikrus, nepateikia savojo šio susitikimo reikšmės vertinimo, tačiau galime nurodyti į vieną iš šaltinių, kurio nėra kitose čia aptartose pozicijose. McMeekin cituoja prancūzų atašė Rusijoje Lous de Robien, kuris savo memuaruose fiksuoja, kad liepos 22 d. staiga visiškai pasikeitė atmosfera ir visi kalbėjo apie karą.[620]

Mombauer Liepos krizės sintezėje tik užsimena apie prancūzus Peterburge. Jai šie įvykiai svarbūs tik tiek, kiek jie figūravo austrų ir vokiečių kalkuliacijose dėl Austrijos-Vengrijos ultimatumo Serbijai įteikimo laiko. Mombauer sako, kad austrai kelis sykius pakoregavo ultimatumo įteikimo laiką, idant ultimatumas būtų įteiktas Poincaré vos išvykus iš Kronstadto uosto Peterburge. Tą patį mini ir Martel, kuriam taip, kaip ir Mombauer, vizitas svarbus tik šiuo aspektu, nes, jo manymu, Poincaré ir caras išsamiai nekalbėjo apie atentato diplomatines pasekmes.[621] Tačiau, Mombauer teigimu, iki ultimatumo svarbiausi sprendimai, „darantys įtaką milijonams gyvenimų", buvo priimti išskirtinai Vienoje ir Berlyne.[622]

Nepaisant čia pristatytų nesutarimų tiek dėl esmės, tiek dėl niuansų, kol kas turime konstatuoti, kad prancūzų Sankt Peterburge epizodas istoriografijoje yra įgavęs naują kokybinę reikšmę. Šiandien tai negali būti laikomas tik *pro forma* susitikimu, nes suplanuotu iki įvykių Sarajeve ir todėl nereikšmingu krizės eigoje.

3.2.3. *Sustojimas ties Belgradu*

1914 m. liepos 23 d. Austrija-Vengrija įteikė ultimatumą Serbijai. Nuo ultimatumo įteikimo krizė įgavo pagreitį ir gerokai kitokią, grėsmingesnę dinamiką. Liepos 25 d. Serbija pateikė neigiamą atsakymą į ultimatumą, o kartu šiomis dienomis įvyko kiti reikšmingi poslinkiai: Rusija pradėjo slaptą

vadovybę pasiekė žinios apie tolydžio augančią įtampą kontinente. Esant tokiai situacijai, Paléologue įtaka ir diskrecija Peterburge buvo dar didesnė. Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p. 209.

620 McMeekin, *July 1914: Countdown to War*, p. 157.

621 Martel, p. 153. Kitose pozicijose taip pat pabrėžiamas šis ultimatumo laiko korekcijos momentas. McMeekin podraug sako, kad Viena siuntė telegramą savai ambasadai Sankt Peterburge, siekdama išsiaiškinti, kada tiksliai Prancūzijos prezidentas išvyks iš Rusijos, kelionei laivu atgal į Prancūziją. Rusijos kriptografai perėmė šią telegramą. Vėliau liepos 16-17 d. dienomis rusų kriptografai perėmė ir Austrijos-Vengrijos atstovybės siunčiamą atsakymą Vienai. McMeekin, *July 1914: Countdown to War*, p. 126-130.

622 Mombauer, Julikrise, p. 59. "*bis dahin waren die Entscheidungen, die das Leben von Millionen prägen würden, allein in Wien und Berlin gefällt worden*."

dalinę mobilizaciją (pasiruošimo karui procedūras), Rusija prašė oficialios Britanijos paramos dėl veiksmų Serbijos atžvilgiu, tačiau paramos kol kas nesulaukė, Britanija inicijavo ambasadorių konferencijos idėją, o kartu perdavė įspėjimą Vokietijai dėl Londono kontinentinių įsipareigojimų; Rusijos užsienio reikalų ministras Sazonovas keletą sykių keitė nuomones ir iškėlė tiesioginio Sankt Peterburgo-Vienos pokalbio galimybę.

Clarkui šioje įvykių konsteliacijoje ypač svarbi liepos 28 d. kaizerio iniciatyva, jam praėjusios dienos vakare iš regatos grįžus į Potsdamą. Tik liepos 28 d. ryte kaizeris perskaitė serbų atsakymo į austrų ultimatumo turinį, į ką kaizeris reagavo, kad visos priežastys karui dingo (*entfält*).[623] Austrai jau artimiausiu metu turėjo skelbti karą ir pradėti invaziją, nes serbai *de jure* atmetė ultimatumą[624], tačiau kaizeris, perskaitęs tokį serbų atsakymą, nebematė reikalo karui. Clarko teigimu, kaizeris manė, kad Serbija jau yra pakankamai pažeminta, taigi kaizeris valstybės sekretoriui Jagow išsiuntė direktyvą, kad Austrija-Vengrija neturėtų pradėti visuotinio karo prieš Serbiją, o laikinai okupuoti Belgradą kaip serbų bendradarbiavimo užtikrinimą (ši idėja istoriografijoje žinoma *Halt in Belgrade* vardu); sykiu – kaizeris per Jagow reikalavo perduoti austrams, kad visos priežastys karui dingo ir kad kaizeris pats yra pasiruošęs tarpininkauti taikos labui.[625] Įspūdingiausia, sako Clarkas, yra tai, kad ši kaizerio direktyva nebuvo įvykdyta. Tiek Jagow, tiek ir kancleris, išsiuntę telegramą į Vieną, kurioje nebuvo pagrindinės kaizerio žinios Austrijai-Vengrijai, kad karas Serbijai neturi būti skelbiamas, nepakluso kaizerio direktyvai. Tokia žinia Vienos nepasiekė ir tą pačią dieną (11 valandą dienos) ji paskelbė karą Serbijai. Clarkas mano, kad kaizerio buvimas jūroje iki liepos 27 d. vakaro iš esmės atribojo jį nuo vykstančių procesų Berlyne, kai kancleris Bethmann Hollwegas iš esmės siekė karo tarp Austrijos-Vengrijos ir Serbijos lokalizacijos, o ne jo sustabdymo iš esmės. Clarkas nedviprasmiškai sako, kad, jeigu būtų įgyvendintas, „*šis įsikišimas galėjo pakeisti krizės ir galbūt pasaulio istorijos eigą*“.[626] Tai viena įspūdingiausių, kiek ties kontrafaktinės istorijos riba balansuojančių Clarko ištarų.

---

623 Clark, *Sleepwalkers*, p. 522.

624 Serbija iš dalies sutiko su bene kiekvienu ultimatumo reikalavimu, tik ne su dviem punktais: reikalavimu į Serbiją įsileisti austrų teisėsaugą dalyvauti tyrime bei nužudymo bendrininkų teisme. Clarkas sako, kad tai buvo itin gudrus atsakymas, subtilus kokteilis sutikimų, sąlyginių sutikimų, išsisukinėjimų ir atsisakymų. Clark, *Sleepwalkers*, p. 464.

625 Ibid., p. 522.

626 Ibid., p. 523.

Išsyk charakteringa yra tai, kad nei Mombauer trumpoje krizės sintezėje, nei išsamesniame Krumeich tyrime šis epizodas net nėra minimas. Tačiau yra minimas Otte, McMeekin ir Martel darbuose, ir šiose pozicijose įvykių interpretacijos gerokai skiriasi. Iš visų, įskaitant ir Clarką, išsamiausią dėmesį epizodui skyrė Otte, kuris nupiešė ir tokio kaizerio sprendimo kontekstą, nes būtent tą liepos 28 d. rytą kaizeris susipažino su žvalgybine informacija dėl Rusijos vykdomo karinio pasiruošimo bei perskaitė ambasadoriaus Londone Lichnowsky telegramą, kurioje perduodama žinia, kad Londonas palaiko pastovų kontaktą su Paryžium ir Peterburgu, taigi, sako Otte, kaizeris turėjo suprasti, kad tik lokalus karas yra sunkiai įmanomas. Todėl kaizeris nutarė atsitraukti.

McMeekin šią kaizerio *Halt in Belgrade* iniciatyvą vadina „rimta kaizerio iniciatyva", o Otte – „protinga" (angl. *sensible*) idėja, rodančia kaizerio politinę išmintį. Otte, ko kiti nemini, prideda, jog kaizeris rimtai svarstė išsiųsti politinę misiją (greičiausiai, Arthurą Zimmermanną) į Vieną ir žodiškai *Ballhausplatz* perduoti Berlyno poziciją, bet to asisakyta dėl įvykių tempo.

Ryškus išsiskyrimas esti dėl kanclerio Bethmann Hollwego pozicijos interpretavimo. Otte mano, kad kancleris kaizerio iniciatyvai pritarė, tačiau ne tik jis, bet netgi, kaip referuodamas į ambasadoriaus Rusijoje Pourtales telegramą sako Otte, net ir Rusijos užsienio reikalų ministras Sazonovas, t.y., pritarė, kad serbai turi būti kažkokiu mastu nubausti už politinio terorizmo nesuvaldymą.[627] Martel mano, kad pirmiausia kaizerio aplinka (kancleris ir kiti) sąmoningai vėlavo informuoti kaizerį apie serbų atsakymo turinį, numanydami, kad kaizeris gali pakeisti nuomonę, kaip ne kartą buvo prieš 1914 m. sekusiose krizėse, kai kaizeris galiausiai pasirodydavo kaip nuosaikiausia figūra sprendimų priėmime Berlyne.[628] Bethmann Hollwegas, anot Martel, liepos 28 d. jau matė, kad tik lokalus karas nėra įmanomas, todėl veikė tam, kad Vokietija į europinį karą išeitų palankesnėmis pozicijomis.[629]

Otte itin smulkmeniškai aprašinėdamas šios dienos įvykius sako, kad valstybės sekretorius Jagow, prieštaravęs kaizerio atsitraukimui, buvo figūra, atsakinga dėl kaizerio pozicijos neperdavimo Vienai.[630] *Auswärtiges Amt* politikos departamento vadovas Wilhelmas von Stummas su Jagow patvirtinimu parašė barokišką žinią ambasadoriui Vienoje Tschirschky, kad reikia Vienos ir Peterburgo pokalbio, bet šioje žinioje nebuvo pagrindinės

[627] Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p. 353.
[628] Martel, p. 266-268.
[629] Ibid.
[630] Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p. 352.

direktyvos, kad Austrija-Vengrija turi susilaikyti nuo karo Serbijai paskelbimo ir visuotinės invazijos. Dėl šio subordinacinio pažeidimo, sako Otte, buvo atsakingi Jagow ir Stummas.

McMeekin kaizerio iniciatyvą vadina „rimta", tačiau neįžvelgia Jagow ar Stummo subordinacijos pažeidimų, o greičiau mato ką kitą – svarbiausia čia buvo laikas. Šioje vietoje prieiname prie ypač smulkių kasdienybės detalių. Kas būtų buvę, klausia McMeekin, jeigu kaizeris būtų pažadintas iš miego vėlų liepos 27 d. vakarą ar 28 d. naktį, jeigu Bethmann Hollwegas ar Jagow, puikiai suprasdami serbų atsakymo reikšmę, būtų davę Potsdamo rūmų administracijai nurodymą pažadinti kaizerį. Tai, anot McMeekin, svarbu, nes kancleris ir valstybės sekretorius jau žinojo, kad kitos dienos (28 d.) 11 val. Austrija-Vengrija skelbs karą Serbijai, todėl bet kokia Berlyno reakcija turėjo būti žaibiška. Tačiau jie, McMeekin manymu, to sąmoningai nedarė, nenorėdami keisti esamos įvykių trajektorijos.

Šioje vietoje įdomus smulkus McMeekin ir Otte nesutarimas dėl klausimo, kelintą valandą liepos 28 d. jodinėjo kaizeris? Taip, iš tiesų – McMeekin sako, kad su serbų atsakymu į ultimatumą kaizeris susipažino po savo tradicinio rytinio jodinėjimo, kas rytą prasidedančio 7:30, todėl ir savą iniciatyvą ir direktyvą Jagow turėjo pateikti jau gerokai vėliau ryte. Otte sako, kad kaizeris, nebūdingai sau, greičiausiai jau suvokdamas esamų įvykių dramą, su serbų atsakymu susipažino dar anksčiau ryte, prieš kasrytinį 7:30 pasijodinėjimą, tad ir žinią Jagow kreiptis į Vieną perdavė esant pakankamai laiko sustabdyti Austrijos-Vengrijos karo Serbijai paskelbimą. Tebus tai viena iš daugelio iliustracijų, kokio lygio detalumais yra rašoma Liepos krizės istorija, ypač dienomis nuo liepos 28 d. iki rugpjūčio 2 d., kai įvykiai, sprendimai, korespondencija, pozicijų pokyčiai vyksta valandomis ir minutėmis.

Otte teikia didelę reikšmę šiam epizodui ir kalba apie savotišką rubikoną, kuomet, dėka Berlyne vyraujančių skirtingų požiūrių į krizę, buvo praleistas paskutinis šansas Vokietijai sulaikyti Austriją-Vengriją ir nuo liepos 28 d. liko galimybė, kad tik kažkas iš Vienos ir Peterburgo „pademonstruos susilaikymą".[631] Martel mano, kad be Vokietijos palaikymo (dar nuo *tuščio čekio* epizodo) Viena niekaip nebūtų pradėjusi, o ir toliau tęsusi veiksmų; kitaip tariant, jeigu kaizerio iniciatyva būtų pavykusi, labai tikėtina, kad Austrija-Vengrija nebūtų skelbusi karo Serbijai.[632]

Šio epizodo deskripcijose kiekvienoje pozicijoje, kalbant apie Bethmann Hollwegą, Jagow ar Stummo veikimą ar neveikimą vis pasirodo

631 Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p. 354.
632 Martel, p. 266-268.

atsakomybės sąvokos, įvardinant tai, ką vienas ar kitas iš jų galėjo ar turėjo padaryti, bet nepadarė.

3.2.4. Liepos 30 d. Rusijos karinė mobilizacija

Rusijos sprendimas pradėti mobilizaciją Liepos krizės istoriografijoje yra vienas dramatiškiausių epizodų, kai veikėjai supranta, kad sprendimas gali būti egzistenciškai lemtingas, kai labai rimtai blaškomasi, sprendimas priimamas, atšaukiamas ir vėl priimamas. Epizodas pasitelkiamas ir kaip ryškiausia iliustracija įtampos, nežinomybės ir netikrumo, kuo pasižymėjo Liepos krizė.[633] Antai, liepos 29 d. vakare, austrams jau apšaudant Belgradą, caras Nikolajus II pasirašė generalinės mobilizacijos įsakymą, tačiau po dvidešimties minučių, dar nepaviešinus mobilizacijos fakto, gavo asmeninę kaizerio telegramą (nuo liepos 28 d. vakaro iki rugpjūčio 1 d. vyko asmeninė kaizerio ir caro korespondencija telegrafu). Liepos 29 d. vakaro telegramoje kaizeris teigė, kad veiksmai, kurių jau ėmėsi Austrija-Vengrija, yra būtini, idant būtų išpildyti ultimatumo reikalavimai, kaizeris pabrėžė, kad Viena neketina vykdyti jokių Serbijos teritorijos prisijungimų, todėl Rusija galėtų likti konflikto stebėtoju, tuo tarpu, Rusijos kariniai veiksmai būtų vertinami kaip nelaimė ir jie sužlugdytų Vokietijos tarpininkavimo siekį.[634] Sulaukęs

[633] Dar vienas įdomus įtampos atvejis, kai *Lokal-Anzeiger* laikraštis klaidingai išspausdino Vokietijos mobilizacijos žinią, nors ji dar nebuvo paskelbta, kai šalia pastovius kontaktus Karo ministerijoje turintis *Lokal-Anzeiger* žurnalistas redakcijai Vokietijos vadovybės svarstymą dėl mobilizacijos perdavė kaip mobilizacijos faktą. Rusijos ambasadorius Vokietijoje princas Sergejus N. Sverbejevas išsyk žinią telegrafavo į Peterburgą, o po labai staigaus vokiečių vyriausybės oficialaus paneigimo, tuoj pat telegrafavo ir šį paneigimą. Egzistuoja teorija, jog ši pirmoji ambasadoriaus telegrama sąlygojo Rusijos mobilizaciją. Tokia teorija pirmą sykį išplatinta Bavarijos socialisto Kurto Eisnerio (1867-1919), tačiau paneigta dar Luigi Albertini, nes mobilizacija Rusijoje paskelbta trim valandom anksčiau nei šios telegramos išvis pasiekė Peterburgą; tolimesnėje istoriografijos raidoje šis momentas retai kada paliečiamas. Krumeich, *Juli 1914. Ein Bilanz,* p. 153; Luigi Albertini, *Origins of the War of 1914*, London; New York, Oxford University Press, 1952-57, vol. II., p. 575.

[634] Nesutariama, ar tai buvo vokiečių sąmoningai vykdyta manipuliacija, siekiant suversti kaltę rusams, kaip teigia Röhl, ar tai buvo aukščiausio lygio diplomatinis dialogas, apvilktas monarchiniu rūbu, vykęs tarp kaizerio ir caro. Viena vertus, telegramų turinys buvo kruopščiai suformuluotas vyriausybinių ar užsienio reikalų tarnybų, tačiau kartu, sako Clarkas, akivaizdus ir asmeninis monarchų indėlis. Kaip pastebi Clarkas, viena kaizerio telegrama beveik parai laiko sugebėjo pakeisti asmeninę caro poziciją. Šis caro sprendimas laikomas vienu ryškiausių visoje šios korespondencijos istorijoje, nes aiškiai parodė, kaip viena telegrama gali laikinai pakeisti politinį ir karinį kursą. Clark, *Sleepwalkers*, p. 512-513.

šios telegramos caras ištarė istoriografijoje šimtus sykių kartotus žodžius: „*aš nebūsiu atsakingas už siaubingas skerdynes*“ bei atšaukė generalinės mobilizacijos įsakymą ir paskelbė oficialią dalinę mobilizaciją prieš Austriją-Vengriją.[635]

Tačiau po maždaug 20 valandų, po Sazonovo išsamių susitikimų su Rusijoje reziduojančiais ambasadoriais bei išsiaiškinus, kiek dar krizė yra pasistumėjusi, caras liepos 30 d. pavakaryje pasirašė visuotinės mobilizacijos įsaką. Po šio sprendimo – labai greitai sekė karo pavojaus padėties (*Kriegsgefahr*) paskelbimas Vokietijoje (liepos 31 d.) bei Berlyno ultimatumas Peterburgui iki rugpjūčio 1 d. 11:00 (Vokietijos laiku) atšaukti mobilizaciją.

Nuo tarpukario ginčo tarp revizionistų ir antirevizionistų Rusijos mobilizacijos (ne) reikšmė yra vienas labiausiai polemika keliančių momentų. Mūsų pradinė prielaida yra tokia, kad Rusijos mobilizacijai pastarojo laikotarpio istoriografijoje likstama skirti vis didesnę reikšmę. Aptardami ją, žvelgsime tik į autorių interpretaciją dėl Rusijos mobilizacijos reikšmės visoje Liepos krizės eigoje – ne į sprendimo aplinkybes, svarstymus ir skaičiavimus Peterburge, atskiras asmenybes, o tik į esmę, t.y., kaip ir kiek, skirtingose istoriografinėse pozicijose, liepos 30 d. Rusijos mobilizacija prisidėjo prie Liepos krizės eskalacijos bei europinio masto karo pradžios.

Clarkui Rusijos mobilizacija yra vienareikšmiškai vienas svarbiausių įvykių Liepos krizėje. Jis teikia didelę reikšmę faktui, kad Rusijos pasiruošimo karui veiksmai buvo matomi Berlyne jau nuo liepos 25 d.[636], o nuo liepos 26 d. Rusijoje neoficialiai paskelbtas pasiruošimo karui laikotarpis. Dėl pastarojo fakto sutaria ir Clarkui iš esmės kritiškos pozicijos, pirmiausia, Mombauer. Vokietijos politinės vadovybės sprendimai buvo priklausomi nuo Rusijos karinio pasiruošimo, sako Clarkas, bet net ir informuojami apie karinio pasiruošimo eigą Rusijoje, politinė vadovybė – kaizeris ir kancleris – Berlyne blokavo *Kriegsgefahr*, o ir mobilizacijos paskelbimą, suprasdami,

Nuoroda į originalą: Annika Mombaeur, *The Origins of the First World War: Diplomatic and military documents*, p. 420.

635 Clark, *Sleepwalkers*, p. 512.

636 Clarkas pateikia kitur retai aptinkamą momentą apie vadinamuosius „įtampos keliautojus“ (*Spannungsreisende*). Tai buvo tam tikra grupė apmokytų civilių, kurie tarptautinės įtampos metu turėjo vykti į užsienį kaip keliautojai ir stebėti, ar nevyksta kariniai pasiruošimai. Iš vokiečių pusės vienas toks keliautojas liepos 26 d. iš Vilniaus pranešė apie rimtus karinius pasiruošimus. Tuo tarpu, kaip pažymi Martel, vokiečių konsulas Vilniuje taip pat perdavė informaciją, kad ties Nemunu telkiamos rusų kariuomenės pajėgos. Clark, *Sleepwalkers*, p. 524-525; Martel, p. 319.

kad tai *de facto* reikš karą.[637] Šioje vietoje ryškus nesutarimas tarp Clarko, Otte, McMeekin vienoje pusėje, Martel ir Mombauer – kitoje, bei Krumeich šiuo klausimu esant viduryje. Martel ir Mombauer sako, kad Vokietijoje jau nuo pirmų Rusijos karinio pasiruošimo indikacijų buvo rimtai svarstoma skelbti mobilizaciją, tačiau jiems labiausiai rūpėjo potencialus karo kaltės klausimas (t.y., *kas išprovokuos karą?*), todėl Berlynas nekantriai laukė, kad Rusija pirma paskelbtų mobilizaciją, į ką Vokietija atsakytų savąja. Sąmoksliškumo momentą ypač pabrėžia Mombauer, kalbėdama apie kanclerį Bethmann Hollwegą kaip dar iki liepos 30 d. apsisprendusį dėl karo neišvengiamumo ir siekiantį vieno tikslo – kad Vokietija į karą įstotų palankiausiomis politinėmis sąlygomis.

Viduryje tarp šių pozicijų esti Krumeich, kuris kalba apie Vokietijos diplomatiją paskutinėmis liepos dienomis ne kaip nuoširdų siekį išvengti karo, o kaip diplomatinius piruetus, dėka kurių Vokietija nepasirodytų kaip kaltoji pusė. Tačiau dėl mobilizacijos aspekto Krumeich aiškiai sako, kad dažnai istoriografijoje (Fischer, Röhl, Mombauer) buvo kalbama, kad Rusijos mobilizacija nebuvo esminės reikšmės Vokietijos mobilizacijos paskelbimui ir visgi, pabrėžia Krumeich, Vokietijoje iki liepos 30 d. buvo kalbama tik apie *Kriegsgefahr*, o ne mobilizacijos paskelbimą. Taigi, Krumeich implikuoja, kad Rusijos mobilizacija Vokietijos mobilizacijai buvo esminės svarbos.

Clarko kalbėjime nuo liepos 26 d. Rusija pasirodo kaip gerokai labiau eskaluojanti padėtį nei Vokietija. Rusija savo kariniu pasiruošimu aštrina padėtį, ruošiasi karui, o Vokietija bando susivaldyti. Todėl Rusijos mobilizacija Clarko perspektyvoje yra savotiškas *the point of no return* – tik, kai Rusijos vyriausybė atsisakė atšaukti visuotinę mobilizaciją, tuomet Vokietija paskelbė savo mobilizaciją, o ir karą Rusijai.

Panašiai fundamentaliu krizės lūžiu Rusijos mobilizaciją laiko ir Otte. Itin išsamiame aplinkybių aprašyme Otte klausia, „*ar caras tikrai suprato, ką reiškia šis sprendimas, eskalavęs krizę, o ir nulėmęs savo šeimos ir dinastijos likimą*".[638] Sazonovas tuo tarpu puikiai suprato sprendimo reikšmę, kurią jam liepos 29 d. patvirtino Prancūzijos ir Britanijos ambasadoriai – kad Rusijos mobilizacija *de facto* reiškia europinį karą.[639] Otte net iš dalies pritaria, kad po mobilizacijos karas tapo beveik neišvengiamas (*sic!*):

---

637 Clark, *Sleepwalkers*, p. 527.

638 Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p. 428. Tuo tarpu Mombauer tai traktuoja kaip caro klaidinga manymą, kad Vokietija vis dar nori išvengti karo, todėl po kaizerio liepos 29 d. telegramos caras mobilizaciją atšaukė. Mombauer, *Julikrise*, p. 95-97.

639 Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p. 430.

„Didžiõsios galios [Rusijos] sprendimas mobilizuoti visas savo ginkluotąsias pajėgas žymėjo reikšmingą krizės eskalaciją. Šia prasme caro sprendimas 1914 m. liepos 30 d. popietę, nors ir neužtikrintas ir neryžtingas, duoti „žalią šviesą“ visuotinei mobilizacijai buvo vienas svarbiausių sprendimų visoje Liepos krizėje. Dažnai teigiama, kad Rusijos sprendimas mobilizuotis padarė karą neišvengiamu. Šį argumentą sunku visiškai atmesti, ypač žinant tai, kas įvyko vėliau[640]*”.*

McMeekin šioje vietoje prideda, kad vietos diplomatijai buvo tol, kol Rusija išlaikė savo visuotinę mobilizaciją nepaskelbtą.[641] Jis teigia, kad Sankt Peterburgo kuluaruose liepos 30 d. caras buvo vienas prieš visus, kai įtakingi ir agresyvūs Aleksejus Krivošeinas, Nikolajus Januškevičius, Vladimiras Suchomlinovas jau antrą dieną spaudė carą, taigi Sazonovas šia prasme buvo nuosaiki figūra. McMeekin, panašiai kaip ir Otte bei Clark, teigia, kad po Rusijos mobilizacijos „*prasidėjo laiko skaičiavimas iki Europos karo.*”[642].

Martel su tuo nesutinka. Jis gerokai rimčiau vertina ne patį Rusijos mobilizacijos faktą, o vokiečių reakciją į jį. Berlynas dėka savosios karinės strategijos (*sic!* Schlieffeno plano) privalėjo greitai reaguoti į Rusijos mobilizaciją, taigi, kaip implikuoja Martel, vokiečių karinė strategija sąlygojo eskalaciją. Dar daugiau, atskirdamas mobilizacijų reikšmę, Martel sako, kad „Vokietijos mobilizacija reiškė karą”[643]. Krumeich pozicija kiek nuosaikesnė – jis referuodamas į Gerhardą Ritterį nesutinka, kad Rusijos mobilizacija buvo „užtvankos griūtis”, nes kritinį spaudimą šiomis dienomis lėmė Vokietijos kariniai planai.[644]

---

[640] “*the decision by a Great Power to mobilize its entire armed forces marked a significant escalation of the crisis. To that extent the Tsar's decision in the afternoon of 30 July, however hesistant and half-hearted, to give the* ‘*green light* ’ *for general mobilization, was one of the most consequential decisions of the entire July crisis.It has often been argued that Russia's decision to mobilize made war inevitable. It is difficult to refute this argument entirely, especially so in light of what followed*” Ibid., p. 431. Taigi, Otte sako, kad Rusijos mobilizacija pakeitė kelionės link karo kryptį, tačiau ir Berchtoldo eskalacija yra vienodai svarbi. Ibid., p. 432. Mobilizacija pakeitė, anot Otte, ir Vokietijos kanclerio požiūrį į krizę, kai nužudė bet kokias karo lokalizacijos idėjas. Ibid., p. 442-443.

[641] McMeekin, *July 1914: Countdown to War*, p. 296.

[642] Ibid., p. 302.

[643] Martel., p. 319.

[644] “*Ob durch diese Entscheidung wirklich, wie Gerhard Ritter dramatisierend geschrieben hat, „geschichtlich gesehen [...] das Signal zu einem allgemeinen, nicht mehr aufzuhaltenden Dammbruch" gegeben worden war, ist allzu oft behauptet worden, aber keineswegs evident”*. Krumeich, *Juli 1914. Ein Bilanz,* p. 155.

Lygiagrečiai skamba ir Mombauer aiškinimas, kad vokiečių karinė strategija apsprendė karą. Tiesa, istoriografijos istorijos ir mūsų aptartų diskusijų dėl Schlieffeno plano prasme įdomi smulkmena, kad ji nurodo į Schlieffeno planą, tačiau skliaustuose pažymi, kad tiksliau jį vadinti Moltkes planu. Rusijos ir Prancūzijos mobilizacijos, dėka karinių strategijų pobūdžio, galėjo būti atšauktos, kitaip nei Vokietijos, sako Mombauer. Įdomu, kad šioje vietoje ji nevertina politinio dėmens – šalies reakcijos į kitos priešiškos šalies mobilizaciją, t.y., kad Vokietija, jeigu žiūrėtume į Rusijos mobilizaciją kaip į visiškai izoliuotą teorinį atvejį, galėjo natūraliai baimintis savo kaimynės karinės mobilizacijos. Čia galime sugrįžti prie dar vieno Clarko argumento dėl Rusijos mobilizacijos svarbos. Jis pabrėžia, kad Britanija puikiai suprato Rusijos mobilizacijos esmingumą krizėje, būtent todėl naktį iš liepos 31 d. į rugpjūčio 1 d. Londonas per karalių Jurgį V bandė tiesiogiai kreiptis į carą, idant Rusija atšauktų ar sustabdytų mobilizaciją.[645]

Mombauer trumpoje Liepos krizės sintezėje apie Rusijos mobilizacijos momentą istoriografijos raidoje kalba kaip apie grynai Versalio revizionistų įrankį, vokiečių propagandistų vartotą tropą, kad Vokietija buvo išprovokuota mobilizuotis: rašydama 2014 m. Mombauer sako, kad kažkada tokia „propaganda veikė, tačiau dabar nebeveikia". Indikatyvu, kad 2024 m. rašytame istoriografiniame tyrime Mombauer tokių simplifikacijų nerandame. Be kita ko, 2014 m. publikuotoje sintezėje Mombauer paliko rimtą faktinę klaidą, kuri skaitytojui gali iškreipti vaizdą. Ji sako, kad Rusijos mobilizacija buvo paskelbta Liepos 31 d., o naktį sekė Vokietijos mobilizacijos paskelbimas. Tačiau šiandienai visuotinai priimama įvykių seka, kokią

[645] Londonas, akivaizdu, suprato Rusijos mobilizacijos reikšmę, jei premjeras Asquithas ir užsienio reikalų ministras Grey naktį iš liepos 31-osios į rugpjūčio 1-ąją vyko pas karalių Jurgį, kad šis tiesiogiai kreiptųsi į carą su prašymu sustabdyti mobilizaciją. Anot Clarko, britai suprato, jog Vokietijos reakcija savąja mobilizacija į Rusijos mobilizaciją būtų legitimi ir adekvati. Tačiau tuo pačiu metu Britanija buvo daliniame neaiškume – nežinojo, kas pirmieji pradėjo de facto mobilizuotis ir kokia yra padėtis prie Vokietijos rytinių sienų. McMeekinas pažymi, kad Britanijos ambasadorius Rusijoje Buchanan buvo sąmoningai Rusijos pareigūnų prastai informuojamas apie realų karinio pasiruošimo Rusijoje lygį. Clark, Sleepwalkers, p. 536; McMeekin, *July 1914: Countdown to War*, p. 305. Pastaruoju metu tyrimuose taip pat matyti itin kritiški britų ambasadoriaus Rusijoje vertinimai, kai teigiama, kad jis savo tikslu Liepos krizėje matė sąjungos tarp dviejų valstybių išlaikymą, o ne taikos išsaugojimą. Ambasadorius Buchanan, kaip teigiama, atsainiai dirbo savo darbą paskutinėmis liepos dienomis, kai labiau siekė pozityvioje šviesoje nušviesti Rusijos pozicijas, nei Londonui objektyviai pateikti nuotaikų Peterburge aprašymus bei informuoti apie nuo liepos 24 d. Rusijoje vykstančius karinius pasiruošimus. J.W. Young, *Ambassador George Buchanan and the July Crisis*, 2017, International History Review, p. 1.

randame išsamiuose Clark, Otte bei McMeekin Liepos krizės tyrimuose, yra tokia: liepos 30 d. Rusijos mobilizacija, liepos 31 d. Vokietijos *Kriegsgefahr* paskelbimas ir ultimatumas Rusijai atšaukti mobilizaciją; rugpjūčio 1 d. Vokietijos mobilizacija ir karo Rusijai paskelbimas.

3.2.5. Seras Edwardas Grey ir Didžiosios Britanijos įsitraukimas į karą

Paskutinis šioje dalyje mūsų nagrinėjamas Liepos krizės epizodas yra Britanijos sprendimas paskelbti karą Vokietijai ir stoti į karą draugėn su prancūzais, rusais ir belgais. Rugpjūčio 4 d. vėlai vakare, Vokietijai nesutikus išvesti kariuomenės iš Belgijos teritorijos, Britanija paskelbė karą Vokietijai. Šio sprendimo išvakarėse buvo ištarti, ko gero, žinomiausi tarsi paskutiniai Liepos krizės žodžiai, kai diplomatija pasibaigė ir prasidėjo karas Europoje. Didžiojoje daugumoje istoriografinių pozicijų yra pakartojami šie Britanijos užsienio reikalų ministro sero Edwardo Grey žodžiai. Rugpjūčio 3 d. vėlų vakarą, Londonui jau laukiant Vokietijos atsakymo į ultimatumą, Grey, žvelgdamas pro langą, kaip užfiksavo šalia Grey buvęs *Westminster Gazette* redaktorius Johnas Alfredas Spenderis, ištarė: „*The lamps are going out all over Europe, we shall not see them lit again in our life-time*“.[646] Paskutinių taikos dienų Londone aprašymai istoriografijoje yra lydimi itin dramatiškų momentų, ašarų, nervinių priepuolių, sielvarto ir nevilties – visa tai buvo matyti Londono politiniame ir diplomatiniame avylyje rugpjūčio 1-4 dienomis.

Klausimai, aktualūs mūsų tyrimo kontekste, referuoja į Britanijos diplomatiją paskutinėmis liepos dienomis ir šalies sprendimo įsitraukti į karą Europoje aplinkybes. Savo žodžiais formuluojant, galime klausti – ar Britanija padarė viską, siekdama suvaldyti Liepos krizę, ar ji galėjo padaryti daugiau, kokias klaidas ji padarė; sykiu – ar Britanija į karą įstojo dėl tarptautinės teisės, t.y., siekdama ginti Belgiją, ar Britanija laikėsi kontinentinių įsipareigojimų Prancūzijai ir Rusijai, ar ji paprasčiausiai laikėsi dar senos geostrateginės konstantos, kad Šeldės baseinas su giliai į kontinentą įsirėžusiu Antverpeno uostu niekuomet negali priklausyti priešiškai galiai. Iš esmės – Britanijos buvimo I PK klausimas šimtmečio minėjimo kontekste, dėka naujų

[646] Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p. 500. Iššūkis bandyti išversti šią garsiąją Grey ištarą: „*Žibintai gęsta visoje Europoje, per visą savo gyvenimą jų nebeišvysime įžiebtų*.“

publikacijų[647], viešų disputų[648], o galbūt ir dėka itin laisvos Britanijos istorinių diskusijų kultūros, buvo įgavęs daug spalvų. Prisiminkime dar 1998 m. publikuotą Fergusono poziciją, kurios viena iš tezių kalbėjo apie tai, kad Britanija turėjo likti neutrali ir taip karas Europoje būtų buvęs gerokai smulkesnis, o, atitinkamai, ir jo pasekmės būtų reikšmingai mažesnės. Clarkas sako, kad Grey sprendimų, jų motyvacijų bei aplinkybių liepos mėnesio gale kompleksiškumas sąlygojo atskiros „subdiskusijos" (angl. *sub-debate*) atsiradimą I PK istoriografijoje.[649]

Ką tikrai galima iš karto pasakyti, yra tai, kad nei viena istoriografinė pozicija nebekalba apie Britanijos įsitraukimo į karą automatizmą (t.y., jeigu įvyksta *a*, tai seks *b* ir pan.). I PK istorijos pasakojimo tropas, kad Britanija

---

647 Pavyzdžiui, Newton, *Darkest Days*. Jai skirsime atskirą dėmesį naujausių tyrimų dalyje.

648 Intelligence Squared. "Britain Should Not Have Fought in the First World War." YouTube,www.youtube.com/watch?v=BqO5CnnKLtA. 10 July 2013; Voices of the First World War. BBC Radio 4, www.bbc.co.uk/programmes/b03t7p9l/episodes/downloads [Žiūrėta: 2023-06-19].; First World War: New Perspectives. University of Oxford Podcasts, podcasts.ox.ac.uk/series/first-world-war-new-perspectives; Snow, Dan. "How WWI Began." Dan Snow's History Hit, 2 Aug. 2021, podcasts.apple.com/ie/podcast/how-wwi-began/id1042631089?i=1000530937152 [Žiūrėta: 2024-07-29].; Intelligence Squared. "The Sunday Debate: Britain Should Not Have Fought in the First World War." Intelligence Squared, 10 July 2022 [Žiūrėta: 2025-01-09].; First World War Galleries: Podcasts. Imperial War Museums, www.iwm.org.uk/history/first-world-war-galleries-podcasts.

649 Iš tiesų – minimu laikotarpiu pasirodė ne vienas itin kritiškai Grey diplomatiją Liepos krizėje vertinantis tekstas. Pavyzdžiui, teigiama, kad Grey nelankstus (angl. *rigid*) prisirišimas prie sąjungų sistemos buvo vienas iš faktorių, kuris neleido spręsti/švelninti besivystantį konfliktą tarp Austrijos-Vengrijos ir Rusijos. F.R. Bridge, *Sir Edward Grey and Austria-Hungary*, International History Review, 2016, p. 266. Clarkas straipsnyje pabrėžia Grey kaip valstybininko vidutinį talentą ir tam tikrą tingumą, o per krizę jo diplomatija buvo nužymėta absoliučiu blaškymusi. Clarkas netgi iškelia tezę, jog galbūt Grey Vokietijos ambasadorius Londone Karlui Lichnowsky perduotas Britanijos neutralumo pasiūlymas, jeigu Vokietija susilaiko nuo atakos Vakaruose, galbūt iš tiesų buvo nuoširdus, turint omeny, kokia chaotiška, anot Clarko, buvo Grey diplomatija Liepos krizėje, nors ilgametis kompromisas istoriografijoje linksta šį nesusipratimą laikyti pačio Lichnowsky nesigaudymu įtemptoje situacijoje. Christopher Clark, *Sir Edward Grey and the July Crisis,* International History Review, 2016. T.G. Otte pozityviau atsiliepia apie Grey, nušviečia, kaip Grey kolegos ir politiniai oponentai po karo siekė pateikti kuo negatyvesnį Grey diplomatijos krizėje vaizdą ir kaip šie šaltiniai prisideda prie šiandieninių vertinimų istoriografijoje. Visgi Otte taip pat pripažįsta, kad Grey prisirišimas prie sąjungos su Rusija buvo svarbus eskalaciją krizėje lėmęs momentas. T. G. Otte, *'Postponing the Evil Day': Sir Edward Grey and British Foreign Policy*, 2016.

(pirmiausia arba vien dėl to) įstojo į karą, nes buvo aljanse su Prancūzija iš esmės nėra istoriškai korektiškas arba, mažų mažiausiai, nepakankamas naujų tyrimų kontekste. Aljanso matrica savaime neveikė, Londonas apie 50 valandų iki karo Vokietijai paskelbimo svarstė labai įvairius Britanijos (ne) dalyvavimo scenarijus. Tai yra pradinė šiuolaikinės istoriografijos tezė, tačiau niuansai, aiškinant, kodėl visgi Britanija nutarė įsitraukti, paskelbė karą Vokietijai ir dislokavo ekspedicinį korpusą Šiaurės Prancūzijoje, gerokai skiriasi.

Clarkas kalba apie Britanijos užsienio politiką paskutinėmis liepos dienomis ir rugpjūčio 1 ir 2 dienomis kaip nužymėtą fundamentalaus blaškymosi. Grey šiame pasakojime yra britų užsienio politikos lokomotyvas, jis yra nuoširdus aljanso su Prancūzija šalininkas, tačiau krizės metu Grey veiksmuose nesimato jokio nuoseklumo.[650] Liepos 29 d. Grey Vokietijos ambasadoriui Lichnowsky perdavė, kad Britanija gali būti priversta imtis veiksmų, jeigu Vokietija provokuos Prancūziją, o liepos 31 d. Paryžiui Grey perdavė, kad Britanijos žmonės nepalaikys karo dėl tokios nuošalios valstybės (Serbijos). Clarkas sako, kad tokie *mixed signals* nebuvo gudri dviejų kelių diplomatija, o streso sąlygotas, vidutinio gabumo politiko veikimas, nužymėtas beveik atvirais prieštaravimais.[651]

Londono diplomatija iki Vokietijos karo paskelbimo Rusijai rugpjūčio 1 d. nebuvo grįsta nuosekliu ir strategišku siekiu išvengti karo Europoje. Esminė dalis Britų kabineto dar rugpjūčio 2 d. buvo prieš bet kokią intervenciją į karą kontinente Vokietijos-Prancūzijos karo atveju; į tą pačią natą rašė didžioji dalis laikraščių. Otte cituoja Grey dešiniosios rankos Eyer Crowe laišką savo žmonai, kuriame rugpjūčio 1 d. Crowe gėdisi Didžiąja Britanija, nes „*mes išdavėme Prancūziją*"[652]. Martel kalba apie Londone vykstančias masines prieš karą nusiteikusių minių demonstracijas.[653]

Taigi, galime kelti tokį klausimą – kaip ir kodėl Britanija visgi nusprendė rugpjūčio 4 d. įstoti į karą? Dažniausiai argumentuojama, jog Vokietijos sprendimas pažeisti Belgijos neutralumą buvo britų politinį elitą suvienijusi priežastis, tačiau Clarkui svarbesnės atrodo Britanijos vidaus politikos aplinkybės. Diskusijose dėl Britanijos (ne) dalyvavimo kare Britų kabinete rugpjūčio 1 ir 2 dienomis, kabineto daugumai esant prieš intervenciją, Grey pradėjo grasinti atsistatydinimu, o po kurio laiko jam atliepė ir premjeras Asquithas. Tai, žinoma, būtų reiškę Liberalų vyriausybės

650 Clark, *Sleepwalkers*, p. 553.
651 Ibid., p. 534.
652 Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p., 489
653 Martel, p. 378.

griūtį. Būtent po šių Grey pradėtų ultimatumų britų kabinetas sugebėjo pasiekti pirmus konkretesnius sprendimus ir konstatavo, kad Prancūzijos-Vokietijos karo atveju britų laivynas gins Šiaurės Prancūziją bei Britanija įsitrauks į karą, jeigu bus pažeistas Belgijos neutralumas ir Belgija ginklu priešinsis.[654]

Rugpjūčio 3 d. Grey parlamente pasakė išsamią kalbą, kurioje išdėstė argumentus, kodėl Britanija turi palaikyti Prancūziją ir Belgiją, dar kartą priminė britų strateginius interesus ir akcentavo reikalingą moralinę laikyseną.[655] Tačiau Clarkas nemano, kad šie argumentai buvo esminiai. Būtent Vyriausybės išgyvenimo klausimas, Clarko nuomone, buvo esminis perkalbant neutralumą palaikančius kabineto narius, kai susidarė tokia politinė konsteliacija, kai absoliuti dauguma opozicijoje esančių torių buvo už intervenciją, o 3/4 Liberalų parlamentarų – prieš. Taigi buvo aišku, kad dėl Asquith, Grey (ir pirmojo admiraliteto lordo W. Churchillio) atsistatydinimų griuvus Liberalų vyriausybei, Britanija vis tiek įsitrauktų į karą. Galėtume pasakyti, kad čia suveikė politinės savisaugos instinktas. Pateikdamas smulkmenišką, faktografišką paskutinių taikos dienų aprašymą, apsieidamas be išvadų ir aiškinimų, kone identišką partinių politinių aplinkybių aprašymą pateikia ir Martel.[656]

Dar viena svarbi aplinkybė, kad įsitraukimas į karą sustabdytų Airijos *Home Rule* priėmimą, dėl kurio Britanijoje buvo aštriai diskutuojama. Pavyzdžiui, McMeekin pabrėžia, kad iki rugpjūčio 2 d. Airijos klausimai Londone buvo svarbiausi.[657]

Britų sprendime šios aplinkybės, anot Clarko, buvo esminės, tačiau Londone vykstant geopolitiniams skaičiavimams, britų dalyvavimas kare nebuvo grindžiamas antipatijomis Vokietijai ar jos grėsmės suvokimu. Tai labiau, kaip tai dar liepos 25 d. formulavo Eyre Crowe, buvo svarstyklėmis grįstas skaičiavimas – jeigu britams nedalyvaujant karą laimėtų vokiečiai ir austrai, susidarytų Britanijai nepalanki situacija kontinente; tačiau jeigu britams nedalyvaujant karą laimėtų Prancūzija ir Rusija, susidarytų dar nepalankesnė padėtis tiek Europos kontinente, tiek visos Britų imperijos

---

654 Po tokių pareiškimų atsistatydino stipriausiai prieš intervenciją pasisakę kabineto nariai: John Burns, John Morley, Charles Trevelyan, Sir John Simon. Burnsas atsistatydino po Londono pažadų ginti Prancūzijos šiaurę, o kiti trys ministrai atsistatydino, kai kabinetas nusprendė, jog belgų sprendimas atmesti vokiečių ultimatumą lemtų Britanijos intervenciją.

655 Ne vienoje pozicijoje laikoma viena stipriausių britų politiko kalbų. XX a. *Great Britain, Parliamentary Debates, Commons*, Fifth Series, Vol. LXV, 1914, pp. 1809.

656 Martel, p. 377-382.

657 McMeekin, *July 1914: Countdown to War*, p. 357.

integralumo atžvilgiu, turint omeny Rusijos ambicijas Centrinėje Azijoje, o potencialiai ir visoje Rytų ir Pietryčių Azijoje.[658] Kiek paradoksalu, kad tą patį sako ir Mombauer – nors visą krizę labiausiai kildinanti iš Vokietijos veiksmų, tačiau ji sako, kad Londono mąstymas teigė, kad geriau Europoje turėti nedraugišką Vokietiją, nei nedraugišką Rusiją.[659]

Otte pozicija išsiskiria gerokai šviesesnėmis spalvomis tapomu Grey portretu. Otte itin išsamiai studijavo Grey asmenybę ir 2023 m. paskelbė pastarojo biografiją.[660] Anot Otte, Grey anksti Liepos krizėje suprato situacijos pavojingumą, siekė efektyvaus tarpininkavimo įvairiais formatais, ypač detaliai sekė dinamikas Berlyne. Mombauer atitaria, kad siekdamas taikos liepos 31 d. Grey oficialiai paklausė Berlyno ir Paryžiaus, ar abi šalys yra pasiruošios gerbti Belgijos neutralumą.[661] Iki rugpjūčio 1 d. Grey, sako Otte, buvo arčiau neutralumo pozicijos, tačiau jo laikyseną pakeitė įsitikinimas, kad Berlyne galiausiai įtaką perėmė *karo partija*.[662] Po šio slenksčio Grey panaudojo visą politinį talentą, idant įtikintų netikinčiuosius ir sutvirtintų tikinčiuosius, iškeldamas Britanijos interesų svarbą. Detalų dėmesį Otte teikia minėtai Grey kalbai parlamente, kurios esminis argumentas buvo strateginis, o ne moralinis: nuo Elžbietos I laikų Britanija priešinosi, kad didžioji galia (*the great power*) kontroliuotų *the Low Countries* (pirmiausia, Belgiją), Reino deltą ir Šeldės estuariją (iš esmės – Antverpeno uostą);[663] kartu Vokietijos pergalė grasintų visos britų imperijos *status quo*. Vienok, Clarkui į mostį Otte sako, kad motyvacijų buvo daug ir įvairių, tad partiniai, vidaus politikos interesai taip pat buvo svarbūs.[664]

---

658 Clark, Sleepwalkers, p. 547. Šį aspektą, kad galutiniuose Britanijos sprendimuose vyravo pragmatiška kalkuliacija, o ne vertybiniai, moraliniai aspektai dėl Belgijos gynybos, kartoja didžioji dauguma nūdienos istoriografijos, net ir tos, kuri tvirtina Vokietijos agresyvumą.

659 Mombauer, *Julikrise*, p. 113-114.

660 Otte Grey, šalia Vokietijos ambasadoriaus Londone princo Karlo Maxo Lichnowsky, vadina *dviem garbingais žmonėmis Liepos krizėje, kurie suprato situacijos tragiškumą ir labai anksti stengėsi to išvengti*. Su tuo, kaip matėme, nesutinka Clarkas ir eilė kitų istorikų, tačiau, kaip sako Clarkas, mūsų nagrinėjamoje istoriografijoje iš tiesų matyti savotiškas subdebatas Grey politikos Liepos krizėje klausimu. Otte ir kituose darbuose pozityviai vertina Grey diplomatiją. T.G. Otte, *The Foreign Office Mind: The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*. Cambridge University Press, 2011; T.G. Otte, *Statesman of Europe: A Life of Sir Edward Grey*. Allen Lane, 2023.

661 Mombauer, *Julikrise*, p. 107.

662 Otte, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, p., 490.

663 Ibid., p. 497.

664 Ibid., p. 499.

Otte pozicijai itin kontrastingą Grey politikos vaizdinį pasiūlo McMeekin. Bandydamas įtikinti kabineto narius pasirašyti intervencijai Grey išsamiai pasmerkė Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos vykdomą apgaulę, tačiau pamiršo paminėti Rusijos ir Prancūzijos manipuliacijas. Anot McMeekino, Rusijos manipuliacijos – dėl ankstyvų mobilizacijos priemonių ir rodymu pirštu į Vokietiją; tuo tarpu Prancūzijos – žinutės Londonui, kad Paryžius siekia sustabdyti Rusijos karinį pasiruošimą, kai iš tikrųjų Prancūzija Rusiją skatino laikytis tvirtai.[665] Rugpjūčio 3 d. Grey kalbą parlamente McMeekin vadina „*betiksliu, neinformatyviu klaidžiojimu*", kai ne vienoje kitoje pozicijoje Grey kalba vadinama viena stipriausių britų parlamente nuskambėjusių kalbų per visą XX a.[666] McMeekin teigimu, iki rugpjūčio 2-3 d. Grey buvo manipuliuojamas ir menkai suinteresuotas, todėl jis pats nežinojo, kad jo kalba yra melaginga:

„[Kalboje] *Nebuvo jokios užuominos nei apie anksti pradėtus slaptus Rusijos pasirengimus karui, nei apie tai, kad ji pirmoji pradėjo mobilizaciją – šie faktai, žinoma, nepasiekė paties Grey dėl Prancūzijos ir Rusijos klaidinimų bei jo paties smalsumo stokos*."[667]

McMeekin siūlomas Grey diplomatijos apibendrinimas – iš esmės triuškinantis:

„*Grey visuomet buvo labiau linkęs į apmąstymus nei į veiksmus. Visą savaitę nesugebėjęs bent kiek paveikti įvykių Europoje, jis ir dabar [rugpjūčio 3 d.] neskubėjo to daryti*."[668]

Kitaip nei Clark, Otte ir McMeekin, Krumeich skiria gerokai menkesnį dėmesį Britanijos įsitraukimo klausimui ir jį trauktuoja kaip grynai sąlygotą Vokietijos įvykdyto Belgijos neutralumo pažeidimo. Jeigu ne šis pažeidimas, kaip sugestijuoja Krumeich, galėjo būti kitokių karo pradžios scenarijų, nes oficiali Britanijos pozicija iki pat rugpjūčio 4 d. buvo, kad Vokietijos atsitraukimas iš Belgijos sektų Britanijos neutralumą. [669] Lygiagrečiai kalba ir Mombauer, formaliai žvelgdama taip, kad po to, kai Belgija atmetė Vokietijos ultimatumą, Britanijai tapo visiškai aišku, kad ji kariaus prieš Vokietiją.[670]

Šią dalį užbaigti galime atliepdami vieną svarbesnių ir ne kartą artikuliuotų klausimų dėl Vokietijos manymo Liepos krizės metu, kad

[665] McMeekin, p. 358.
[666] Ibid., p. 366.
[667] Ibid., p. 369.
[668] Ibid. p. 372
[669] Krumeich, *Ein Bilanz*, p. 178-179.
[670] Mombauer, *Julikrise*, p. 111.

Britanija liks neutrali. Iš tų pozicijų, ką aptarėme (galbūt išskyrus Mombauer), turėtų būti aišku, kad toks Vokietijos įsitikinimas buvo visiškai validus. Dauguma autorių sutaria, kad Britanijos diplomatija paskutinėmis liepos dienomis buvo problemiškai daugiakryptė, siuntusi neaiškius signalus į daugelį Europos sostinių. Tarptautinių santykių studijų terminais kalbant, Britanijos diplomatija į Europos sistemą įnešė dar daugiau neaiškumo jau ir taip beprecedentiškai neaiškioje diplomatinėje krizėje. Todėl vis dar validus yra iš dalies kontrafaktinis klausimas, 1990 m. užduotas John Langdon, nurodantis į tai, ką būtų galėjęs pakeisti ankstyvas Britanijos perspėjimas Vokietijai, kad Britanija įsitrauks į kontinentinį konfliktą.[671]

3.2.6. *In summa*: Clarkas, Liepos krizė ir karo atsakomybė

Šioje svarbiausių Liepos krizės įvykių aiškinimų dalyje neaptariame neabejotinai kitų svarbių krizės epizodų, aptariamų istoriografijoje. Pavyzdžiui, keli iš jų: keturių į konfliktą neįsitraukusių šalių tarpininkavimo, Grey pasiūlyto Berlynui, Paryžiui ir Romai; liepos 29 d. Vokietijos kanclerio Bethmann Hollwego siūlymas Britanijai likti neutraliai, jeigu Vokietija nesiektų prisijungti Prancūzijos teritorijų ir neliestų Nyderlandų; nesusipratimai Londone ir Berlyne dėl princo Heinricho žinučių kaizeriui bei ambasadoriaus Lichnowsky rugpjūčio 1 d. perduotos žinios apie tariamą Britanijos sprendimą kare laikytis neutralumo.

Sekdami istoriografijos turiniu šioje krizės įvykių interpretacijoje sąmoningai palikome nuošalyje atsakomybės/kaltės diskursyvinius momentus. Šioje vietoje mums buvo svarbiau, kaip ir kokie klausimai keliami bei kaip rašoma istorija, iš kurios galiausiai gimsta (arba negimsta) į atsakomybės ir kaltės kategorijas nurodančios išvados. Dabar žvelgiame, kaip mūsų pasirinkti autoriai apibendrina Liepos krizę kaltės/atsakomybės sąvokų pagrindu (arba atsiriboja nuo to).

Kaip minėjome, Clarkas nemato prasmės kalbėti šiomis kategorijomis. I PK pradžia, sako Clarkas, nėra kaip James Bondo drama, kur „*aksominiais švarkais apsirėdę piktadariai iš užkulisių valdo įvykius pagal piktavališką planą*".[672] Jam labai svarbu tarptautinę politiką iki Liepos krizės žymėjusios nesėkmės, t.y., trumpojo laikotarpio įvykiai ir aplinkybės, kurių kontekste galiausiai atsitiko Liepos krizė ir kurie apsunkino užduotį sprendimų priėmėjams išlaikyti taiką. Liepos krizės problemiškumą jis mato kaip gimusį iš sąveikos „*autonominių galios centrų, susiduriančių su*

[671] Langdon, p. 14.
[672] Clark, *Sleepwalkers*, p. 561.

įvairiomis ir greitai besikeičiančiomis grėsmėmis ir veikiančių didelės rizikos, mažo pasitikėjimo bei skaidrumo sąlygomis"[673], taigi krizė, anot Clarko, „*buvo daugiapolė ir iš esmės interaktyvi – būtent tai ją daro sudėtingiausiu moderniųjų laikų įvykiu ir todėl diskusijos dėl Pirmojo pasaulinio karo ištakų tęsiasi*."[674]

Clarkas išvengia kaltės ir atsakomybės, tačiau indikatyvu prie kokių dviejų interpretacinių momentų jis sugrįžta. Pirma, tai Prancūzijos-Rusijos Balkanizacijos aspektas, *the Balkan inception scenario*, kuris, Clarko teigimu, nenuvedė šalių į karą, tačiau „*suteikė konceptualinį pagrindą, pagal kurį buvo interpretuojama prasidėjusi krizė. Tokiu būdu Rusija ir Prancūzija labai asimetriškai susiejo dviejų didžiausių pasaulio galybių likimus su neaiškiu neramios ir nuolat smurtaujančios valstybės likimu*." [675] Antra, Clarko bandymas atliepti kone visuotinį argumentą dėl Austrijos-Vengrijos kietakaktiškumo Serbijos atžvilgiu po atentato. Clarkas sako, kad šiandien, žinant galutinį įvykių scenarijų, lengva kalbėti, kad Austrija-Vengrija turėjo ar privalėjo taikiai išspręsti nesutarimą su Serbija. Tačiau, klausia Clarkas, kodėl visgi Viena tikrai turėjo laikytis taikaus sprendimo kelio? Juk buvo nužudytas Habsburgų monarchijos sosto įpėdinis, tai buvo didelis sukrėtimas. Greitai paaiškėjo, kad dalis oficialių Serbijos pareigūnų dalyvavo konspiracijoje, tad reikalas buvo rimtas, *ergo*, sako Clarkas, ir Austrijos-Vengrijos reikalavimai bei veiksmai buvo proporcingi.[676]

Tačiau žvelgdami į keletą solidžių Liepos krizės tyrimų mes matome ryškius interpretacinius skirtumus. Mombauer 2014 m. skelbtama tyrime iš esmės laikosi *fischeriškos* perspektyvos tik priklijuoja Austriją-Vengriją. Sakinių konstrukcijos atvžilgiu visgi įdomu, kad Mombauer pirmąja atsakingąja valstybe laiko Austriją-Vengriją, o ne Vokietiją, kitaip nei sakė Fischeris. Mombauer konstatuoja: „*pagrindinę atsakomybę [der Verantwortung] už karo pradžią vis dėlto turi prisiimti Austrija-Vengrija ir Vokietija*". [677] Ji išskirtinai Vienoje ir Berlyne mato priimtus pražūtingus sprendimus, grįstus intrigomis ir apgaule, sprendimus, kuriais sąmoningai siekta sabotuoti kitų šalių taikos pastangas krizėje.[678] Mombauer teigia galinti rasti priekaištų ir Rusijos, Prancūzijos, Britanijos diplomatijai, tačiau Austrija-Vengrija ir Vokietija esančios pagrindinės už I PK pradžią atsakingos šalys: „*vienų vyriausybių atsakomybė buvo rimtesnė nei kitų, sprendimų padariniai*

[673] Ibid., p. 557.
[674] Ibid., p. 561.
[675] Ibid., p. 559.
[676] Ibid.
[677] Mombauer, *Julikrise*, p. 117.
[678] Ibid., p. 118.

pražūtingesni, ketinimai pradėti karą stipresni ir todėl galiausiai lemtingesni."[679] Reikia priminti, kad Mombauer tyrimas, kitaip nei kiti čia aptariami Liepos krizės tyrimai, yra sintetinis, ypač smulkus, tad ji leidžia sau tokio pobūdžio platesnius apibendrinimus.

Vos nuosaikesnėje nei Mombauer perspektyvoje atsiduria Krumeich pozicija, kuris apibendrinime nevartoja kaltės ir atsakomybės kategorijų, nekalba apie Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos sąmokslą.[680] Kartu, jis, kitaip nei Fischeris, atsisako kalbėti apie Vokietijos imperines užmačias, kurių varoma ji veikė, o kalba apie ryškią ateities baimę, kuri motyvavo sprendimus Berlyne ir Vienoje: „*Vokietija ir Austrija-Vengrija įsitraukė į va banque žaidimą, kuriame nevengė žengti žingsnio į Didįjį karą, kad pakreiptų Europos politikos pusiausvyrą savo naudai*." [681] Krumeich žvilgsnis į Vokietiją ir Austriją-Vengriją kiek švelnesnis nei Mombauer, bet beveik diametralus Clarkui, tačiau sintaksiškai pastebėtina, kad Krumeich Vokietiją įvardija pirmąja, o Austriją-Vengriją – antrąja.

Knygos turinio aspektu įdomu, kad Krumeich kone trečdalį turinio skiria pagrindinių Liepos krizės šaltinių publikavimui, taip tarsi konstatuodamas neišvengiamą istoriko subjektyvumą ir suteikdamas skaitytojui galimybę pačiam skaityti šaltinius (atskirai galėtume nagrinėti, kokius šaltinius Krumeich pasirenka publikuoti, o kokius palieka nuošalyje, ir kiek tai parodo istoriko subjektyvumą).

Šalia Clarko, Mombauer ir Krumeich, dar daugiau spalvingumo Liepos krizės tyrimams teikia Otte, Martel ir McMeekin darbai. Antai, Otte iš visų šių autorių daugiausiai dėmesio skiria atsakomybei, jis nesibaimina tokio kategorizavimo, įvardija daug kaltųjų ir atsakingųjų. Atsakomybės, anot Otte, neturėtų būti vengiama, jeigu pripažįstame, kad karą sukėlė žmonės, o ne struktūros.[682] Savaime, karo priežasčių apibendrinime Otte kalba panašiai kaip Clarkas: „*Karas kilo dėl individualių sprendimų ir staigių veiksmų bei atsakomųjų veiksmų, kuriuos Europos kanceliarijos vykdė nesenų įvykių tarptautinėje erdvėje ir numatomų tolesnių pokyčių ateinančiais metais*

---

[679] Ibid." *Aber die Verantwortung einiger Regierungen war gravierender als die anderer, die Folgen der Entscheidungen verhängnisvoller, die Absicht, einen Krieg vom Zaun zu brechen, stärker und daher auch letztendlich ausschlaggebender*".

[680] Krumeich, *Ein Bilanz*, p. 183-203

[681] Krumeich, Ibid., p. 183.

[682] Otte, p. 506-508. Ten, kur struktūros yra svarbios, Otte jas traktuoja kitaip, pavyzdžiui, apversdamas karinio planavimo argumentą: kariniai planai sulaikė ambicijas, kai, pavyzdžiui, austrai turėjo nukelti karo veiksmus 1914 m. liepos pradžioje dėl mobilizacijos aplinkybių ir žemės ūkio specifikos, kai didžioji dalis reguliariosios kariuomenės buvo išleista derliaus nuėmimui.

kontekste."[683]. Kaip ir visame tyrime, taip ir apibendrinime Otte akcentuoja menką intelektualinį veikėjų pajėgumą, nepakankamą susigaudymą įvykių eigoje ir atsitiktinį sprendimų priėmimą krizėje.[684]

Tačiau svarbiausia Otte yra atsakomybė, nes ten, kur esti žmogaus sprendimas, ten galime ieškoti atsakomybės: „*pabrėžiant atskirų asmenų svarbą taip pat kyla individualios atsakomybės* [culpability] *klausimas*."[685] Ją Otte randa ir įvardija kiekvienoje sostinėje, išskyrus Londoną (!). Austrijoje-Vengrijoje – užsienio reikalų ministras Berchtoldas ir jo „*diplomatiniai skaičiavimai buvo politinis fantastinio futbolo atitikmuo*." Šalia pastarojo, Vienoje esti „*neįtikėtinai neatsargus*" generalinio štabo vadovas Hötzendorfas ir „*tunelinės vizijos*" kaizeris Pranciškus Juozapas.[686] Vokietijoje Otte mato per silpnus su krize susidoroti kanclerį Bethmann Hollwegą ir valstybės sekretorių Jagow, niekaip netempiančius iki Bismarcko lygio[687]; kanclerio ir kaizerio veikime jis mato neatsargumą, kuris bemaž prilygsta nusikalstamai veikai:

„*Niekas Berlyne nenorėjo karo; nebuvo jokio nusikalstamo ketinimo; o Bethmannas ir kaizeris nebuvo tiesiog Hitlerio ir jo judėjimo pirmtakai. Tačiau jų apsiskaičiavimai ir neapdairūs klystkeliai* [*reckless blunders*] *labiau nei bet kas kitas sukėlė šį karą. Egzistuoja neatsargumo riba, kuri priartėja prie nusikalstamumo. Jų* [kaizerio ir kanclerio] *veiksmai buvo labai arti šios ribos*."[688].

Rusijos mobilizacijos priešakyje Otte įvardija užsienio reikalų ministro Sazonovo beatodairiškumą: „*Jo raginimu pradėta visuotinė mobilizacija neabejotinai eskalavo situaciją, todėl ir Sazonovas kaltas dėl neapdairumo*." [689] Galiausiai, Prancūzijos pusėje Otte įvardija prezidento Poincaré ir ambasadoriaus Rusijoje Paléologue veiksmus:

„*Poincaré ir Paléologue taip pat tenka tam tikra atsakomybė už krizės eskalavimą. Dėl nelankstumo, su kuriuo prancūzų prezidentas ir ambasadorius pirmenybę teikė Prancūzijos-Rusijos sąjungos išlaikymui, o ne visiems kitiems veiksniams, Prancūzijos politika neatsižvelgė į pastarųjų aštuoniolikos mėnesių iki 1914 m. liepos mėn. įvykius*."[690]

[683] Ibid., p. 505-6.
[684] Ibid., p. 511.
[685] Ibid., p. 514.
[686] Ibid., p. 516.
[687] Ibid., p. 517.
[688] Ibid., p. 518-519.
[689] Ibid.
[690] Ibid., p. 521.

Britanijos sprendimų priėmėjų – pirmiausia, Grey – klaidų ar vėlyvos reakcijos Otte nemato, taigi šiose atsakomybės dalybose Britanija išvis nedalyvauja.

Atsakomybės svarstyklių Otte nepateikia, vienok, jei į Otte formuluotes žiūrėtume itin detaliai, galime matyti (ir dar kartą pakartoti), kad būtent kalbėdamas apie Vokietiją jis sako, jog klaidos Berlyne „*labiau nei bet kas kitas sukėlė šį karą*".[691]

Sekdami kontrastais, galime žiūrėti į radikaliai kitonišką krizės apibendrinimą, pateiktą Martel. Jis pateikia labai lakonišką krizės apibendrinimą, pasakydamas, kad karas nebuvo nei neišvengiamas, nei atsitiktinis – sprendimai ir išėjimai iš krizės buvo kiekvienoje situacijoje, sako Martel.[692] Kategoriškai kitaip nei Otte, Martel sako, kad ieškojimas kalto žmogaus Liepos krizėje yra saloninis žaidimas: „*Praėjus šimtui metų tie, kurie ir toliau beprasmiškai ieško kalto žmogaus, siūlo mums tik linksmą saloninį žaidimą*." [693] Paskutiniuose knygos akorduose Martel aptaria visą I PK priežasčių istoriografijos tradiciją.

O štai McMeekin, nors ir ne taip artikuliuotai kaip Otte, tačiau labiau kalba ne kaltės ir atsakomybės, o netgi *nuodėmės* (!) sąvokomis.[694] Vokietijos *nuodėmę* McMeekin mato *tuščio čekio* kontekste, kuris platesnę eskalaciją Balkanuose padarė įmanomą.[695] Berchtoldas „*turi prisiimti didžiausią kaltę dėl to, kad liepos 23 d.* [Austrijos-Vengrijos ultimatumo Serbijai data] *krizę privedė prie pavojingos ribos*". [696] Kaip ir nemažoje dalyje šių dienų

---

[691] Ibid., p. 518-519.

[692] Martel, p. 429.

[693] Martel, p. 425.

[694] Filologiškai, o ir teologiškai nuodėmės ir kaltės sąvokos yra arti viena kitos. Senojo Testamento Pradžios knygoje kalbama apie nuodėmę, kaltę ir gėdą (Pr 3,7; Pr 3,12–13), Kunigų knygoje kalbama apie atnašas už kaltę (Kun 4–5), o ryškiausiai nuodėmės ir kaltės artimumas matyti 51 psalmėje. Psalmininkas Dievo prašo: „*Vėl nuplauk ir nuplauk mano kaltę, / nuvalyk nuo manęs mano nuodėmę!*" (Ps 51, 2). Čia psalmininkas sako: „*Štai esu gimęs su kalte, ir mano motina mane pradėjo su nuodėme*." (Ps 51, 5). Psalmininkas prašo Dievo išlaisvinti jį iš „kraujo kaltės" – tai nuoroda į Dovydo kaltę, aprašytą Samuelio knygoje, kai Dovydas įsako nužudyti karį Uriją, siekdamas pasisavinti Urijo žmoną (2 Sam 11), o Dovydo darbas buvo nedoras Dievo akyse. 51 psalmė kalba apie nuodėmę, kurią psalmininkas nuoširdžiai išpažįsta, bei prašo Dievo panaikinti visas jo kaltes ir sugrąžinti jam malonę bei tyrą širdį. Psalmininkas už nuodėmės atleidimą pažada Dievui skelbti jo gailestingumą, o pridėtiniame posme psalmininkas taip pat prašo Dievo, kad būtų atstatyta Jeruzalė. Viena vertus, kaltė psalmėje yra tapatu nuodėmei, kita vertus, nuodėmė yra pirmiau kaltės – žmogus gimė su kalte, nes jo motina jį pradėjo su nuodėme. Taigi, iš nuodėmės gimsta kaltė prieš Dievą.

[695] McMeekin, *July 1914: Countdown to War,* p. 393.

[696] Ibid., p. 394.

istoriografijos, Rusijoje ryškiausiai atrodo Sazonovas, kuris, McMeekin manymu, „*dėl karinio atsako buvo apsisprendęs dar net prieš perskaitydamas austrų ultimatumą Serbijai*".[697] Paskutiniai Liepos 20-23 d. tyrimai sufleruoja, sako McMeekin, kad prancūzų delegacija bei kiti kanalai Paryžiuje Rusijai suteikė tvirtą palaikymą jos griežtam atsakui prieš Austriją-Vengriją.[698] Britų užsienio reikalų ministras Grey taip pat, McMeekin tvirtinimu, *nusidėjo* – jis pavėlavo perspėti Berlyną, kokie bus Britanijos veiksmai, jeigu Vokietija pradės karinius veiksmus prieš Prancūziją, iki kol tai jau buvo per vėlu.[699] Vokietijos įsiveržimą į Belgiją McMeekin laiko paprasčiausiai kvailu sprendimu, sugriovusiu diplomatiją Europoje, o ne sąmoningu europinio karo siekimu – kvailybė, o ne sąmokslas, pabrėžia McMeekin.[700]

Dar sykį kiek atsitraukę pažiūrėkime į šiuos šešis Liepos krizės tyrimus, kurie, darome prielaidą, mums leidžia apibendrinti Clarko knygos įtaką istoriografijos raidai bei leidžia įvertinti istoriografijos situaciją pirmųjų penkiolikos XXI a. metų kontekste. Turėtų būti akivaizdu, kaip skirtingai Liepos krizę kaip istorinį fenomeną, o kartu ir atskirus jos įvykius traktuoja skirtingi autoriai. Nors interpretacinių panašumų matome nemažai, tačiau skirtumai yra gerokai ryškesni, pavyzdžiui, tarp Clarko ir Mombauer ar tarp McMeekin ir Krumeich. Liepos krizės interpretacinė fragmentacija yra ryškiai matoma tendencija po Clarko bei I PK šimtmečio minėjimų kontekste pasirodžiusios istoriografijos.

Į šiuos Liepos krizės tyrimus žvelgiant visos mūsų tyrime aptartos nuo 2000 m. publikuotos istoriografijos kontekste, matyti ir smulkesni interpretacijos pokyčiai. *Tuščio čekio* svarba ypač I PK istorijos sintezėse (Stevenson, Strachnan, Becker, Mommsen) yra aiškiai pabrėžiama ir laikoma epizodu, pradėjusiu eskalaciją, epizodu, prie kurio dažnai iškyla atsakomybės sąvoka, o, kaip pastebime, pastaruosiuose Liepos krizės tyrimuose šis epizodas nėra vertinamas tiek taip vienareikšmiškai, tiek taip griežtai (Clark, McMeekin, Otte).

Gerokai daugiau dėmesio, lyginant su 2000-2012 m. publikuotomis sintezėmis ir šiame laikotarpyje paskelbta I PK priežasčių istoriografija, sulaukia prancūzų apsilankymo Sankt Peterburge 1914 m. liepos 20-23 d. epizodas. Jeigu anksčiau tai laikyta su Liepos krize nesusijusiu iš anksčiau planuotu reguliariu vizitu, tai pastaruosiuose krizės tyrimuose matyti tendencija suteikti vizitui didelę reikšmę; vizitas, kaip mano Clark, Otte,

[697] Ibid., p. 395.
[698] Ibid.
[699] Ibid., p. 402.
[700] Ibid., p. 403.

McMeekin, suvienodino Rusijos-Prancūzijos pozicijas, dėka šio susitikimo gimė griežta šių valstybių laikysena Austrijos-Vengrijos pretenzijų Serbijai atžvilgiu.

Kartu, matyti, kad Rusijos mobilizacijos sprendimas krizės dinamikoje vertinamas kaip reikšmingesnis nei *tuščias čekis.* Tyrėjams sutinkinat su prielaida, kad diplomatinę krizę iki paskutinių Liepos dienų buvo įmanoma išspręsti ar nuraminti, šis ankstyvas (liepos 30 d.) Rusijos vadovybės sprendimas tampa esminės reikšmės.

Papildomai galėtume kalbėti apie kaltės ir atsakomybės svarstymų neišvengiamumą istoriografijoje. Taip, kaip matėme istoriografijos tyrimų panoramoje, atskiroje lokalioje diskusijoje (Zuber ir Schlieffeno planas), karo istorijos sintezėse bei iki Clarko publikuotose I PK priežasčių ar atskirų prieškario aspektų svarstymuose, didžioji dalis istoriografijos neišvengia kaltės ar atsakomybės klausimų atliepimo. Ir čia galime kalbėti apie Clarką, kuris tiek *Lunatikuose*[701], tiek plačiame kalbėjime po knygos pasirodymo[702], eksplicitiškai bandė atsiriboti nuo kaltės/atsakomybės klausimų svarstymo, tačiau paradoksas, kad būtent kontroversiją šiais klausimais jis ir sukėlė. Faktas, kad visa klausimo istoriografija prasidėjo nuo Versalio sutarties, o I PK pradžios klausimas įvairiais XX a. etapais buvo politiškai tampomas, nelyg užkoduoja šių klausimų išliekamumą.

Tačiau turėtume dar šį tą pasakyti apie Clarką ir kodėl jo pozicija dar sykį sukėlė aštrią diskusiją. Clarkas, viena vertus, kalbėjo inovatyviai, iš analizės centro išimdamas Vokietiją ir turinio prasme kone tolygų dėmesį teikdamas visoms didžiosioms valstybėms. Ką taip pat padarė Clarkas – tai į diskusiją sugrąžino Serbijos valstybę ir klausimą dėl jos įsitraukimo į Sarajevo atentatą. Austrijos-Vengrijos veiksmų legitimumo ir proporcingumo tezė, ištarta Clarko, buvo gerokai provokatyvi, o Rusijos-Prancūzijos aljanso balkanizacija ir *Balkan inception scenario* iš esmės buvo naujos sąvokos temos istoriografijoje, nors ir šie reiškiniai, ne tokių sąvokų pagrindu, buvo

---

[701] Clark, *Sleepwalkers*, 560.

[702] Lecture at Gresham College Clark, Christopher. "*Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*." Gresham College Lecture, London, 2014; Clark, Christopher. *"How Europe Went to War in 1914: The Origins Debate Revisited."* Lecture at Vanderbilt University, April 2015; Clark, Christopher. Interview with NPR. *Morning Edition*, April 2013; BBC Radio 4 Program; Clark, Christopher. *Month of Madness: The July Crisis of 1914*. BBC Radio 4, February 2014; History@Debate, *Schlafwandler oder Brandstifter*, Herfried Münkler, Gerd Krumeich, Sönke Neitzel, Körber-Stiftung, 2014; Christopher Clark | Der Erste Weltkrieg (NZZ Standpunkte 2014); Radio France Internationale, Joseph Zimet : "*Les dirigeants européens irresponsables il y a un siècle*", 2014. [Visos nuorodos žiūrėtos: 2023-05-22].

aptarti, pavyzdžiui, dar Albertini studijoje[703]. Clarkas, taigi, sugebėjo pasakyti *kažką* iš esmės naujo.

Tačiau tokio dėmesio Clarkas, darome prielaidą, nebūtų sulaukęs, jeigu ne knygos kaip prozinio žanro patrauklumas. Būtų banalu pasakyti, kad Clarko knyga yra *gerai parašyta*. Bet ji tokia tikrai yra. Tai yra kone patraukliausia ir skaitomiausia istoriografinė pozicija nuo visos diskusijos pradžios 1919 m. Neprarandant mokslinio solidumo, Clarko knyga gausi sąmojo, humoro, netrivialių sugretinimimų (analogijų) su esama politine tikrove. Jau minėti knygos pardavimo skaičiai Vokietijoje – ir ne tik Vokietijoje – gali būti traktuojami tiek savaiminiu suinteresuotumu I PK klausimais, tiek tuo, kad būtent Clarko knyga kaip tam tikra prozinė istoriografija išprovokavo šio susidomėjimo atsinaujinimą.

Clarko knygos sklaida sutapo su rimtomis geopolitinėmis įtampomis Europoje. 2014 m. pavasarį prasidėjusi Rusijos agresija prieš Ukrainą, Krymo aneksija bei pietryčių Ukrainos destabilizacija tiesiogiai sutapo su plačiomis diskusijomis apie Clarko knygą Europos kultūrinėje kasdienybėje. Knyga buvo minima aukščiausio lygio politiniame diskurse. Vykstant Maidanui Kyjive per Müncheno saugumo konferenciją 2014 m. vasario 1 d. Vokietijos prezidentas Frank-Walter Steinmeier kalboje tiesiogiai citavo Clarko knygą, iškeldamas stabilumo ir atsargių sprendimų prasmę[704]. Į knygą referavo ir Prancūzijos prezidentas Francois Hollande'as, ją 2014 m. pavasarį skaitė Angela Merkel, į Clarką tiesiogines nuorodas darė Graikijos premjeras Alexis Tsipras, Graikijos finansinių problemų kontekste tvirtindamas, kad „*nestabilumas Europos periferijoje gali turėti dramatiškas pasekmes visam kontinentui*".[705] Kaip sako Cambridge'o universiteto atliktas Clarko knygos poveikio (*impact*) Vokietijos ir Europos istorinei sąmonei tyrimas, knyga 2014 m. buvo dažnai pasitelkiama kaip argumentas išskirtiniam atsargumui tarptautinės politikos iššūkių sprendime.[706] Nors apie Clarko knygą tiesiogiai nekalbantis, tačiau tas pats motyvas užfiksuotas tuometinio Lenkijos užsienio reikalų ministro Radosławo Sikorskio atsiminimuose. 2014 m. pavasarį, vykstant Rusijos agresijai prieš Ukrainą, pokalbyje tarp Sikorskio ir

[703] Albertini, *The Origins of the War of 1914*, vol I., p. 414; "*it is evident that, from the summer of 1912, there came into operation a broadened interpretation of the Franco-Russian alliance*".

[704] Frankfurter Allgemeine Zeitung, *Die Angst vor dem Abgrund*, Berthold Kohler, 2014. [Žiūrėta: 2024-12-19].

[705] Le Monde, *Mme Merkel est devenue la « Somnambule » de l'austérité*, 2014. [Žiūrėta: 2024-12-19].

[706] *Cambridge University, Impact Case Study*, Christopher Clark, *the Sleepwalkers*, 2021, p. 4. [Žiūrėta: 2024-12-19].

Vokietijos užsienio reikalų ministro Steinmeierio buvo referuota į 1914 m. vasarą. Sikorskiui Europos minkšta reakcija į Rusijos agresiją asocijavosi su 1938 m. Miuncheno konferencija, o Steinmeieriui įvykiai buvo labiau panašūs į 1914 m. Liepos krizę, todėl jis siekė bet kokia kaina išvengti eskalacijos.[707]

2018 m. prezidentas Emmenuelis Macronas Europos Parlamente kalbėjo nenorintis priklausyti *lunatikų erai*.[708] Iš esmės, žodžiai – *The Sleepwalkers*, *Die Schlafwandler* ar *Les Somnambules* (italų kalboje – *I sonnambuli*) – vartojami politiniame ar istoriniame kontekste, buvo ir yra suprantami Clarko prasme.

3.3. Šimtmetis ir istoriografija po Clarko

3.3.1. Karo istorijos sintezės – 2012-2024 m.

Jau pamatėme, kad nuo maždaug šio amžiaus pradžios skelbta istoriografija pasižymi kitokiais akcentais nei tyrimai, rašyti po Fischerio kontroversijos ar antroje XX a. pusėje. Clarkas ryškiausiai įkūnija karo išvakarių interpretacinius pokyčius – iš dalies panašiai kaip ir Fischeris, Clarkas labiau sukėlė ryškią polemiką, o ne vieningą pritarimą. Prieš kurį laiką, bandydami konstatuoti istoriografijoje vyraujančias I PK kaltės ir atsakomybės aiškinimo tendencijas, žvelgėme į I PK sintezes, publikuotas nuo 2000 m. iki Clarko darbo pasirodymo 2012 m. Clarko darbą laikant tam tikru svarbiu slenksčiu istoriografijos raidoje, dabar žvelgiame į po Clarko bei karo šimtmečio minėjimo kontekste publikuotas I PK istorijos sintezes, kurios nagrinėja bendrą karo istoriją, tuo tarpu karo priežasčių, kilmės, kaltės bei atsakomybės klausimams skiriant tik įvadinį, kontekstinį dėmesį. Tačiau, kaip ir ankstesnių sintezių analizėje, manome, kad žvilgsnis į kaltės ir atsakomybės aiškinimus sintezėse leis pamatyti tendencijas, istoriografijoje vyraujančias po Clarko darbo recepcijos.

Vokietijoje išskirtinio dėmesio sulaukė politikos mokslininko, tuometinio Berlyno Humboldtų universiteto profesoriaus Herfriedo

---

[707] Radosław Sikorski, *Polska Może Być Lepsza*, Znak: Kraków, 2018, 180-181. Už šio teksto fragmento parodymą ir vertimą dėkoju Mariusz Antonowicz.

[708] "*Alors les choix sont simples, moi je ne veux pas appartenir à une génération de somnambules, je ne veux pas appartenir à une génération qui aura oublié son propre passé ou qui refusera de voir les tourments de son propre présent*." *Discour*s du Président de la République au Parlement européen à Strasbourg, 2018. https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2018/04/17/discours-du-president-de-la-republique-au-parlement-europeen-a-strasbourg. [Žiūrėta: 2024-12-19].

Münklerio išsami I PK istorija.[709] Neretai Münklerio pozicija vokiškoje spaudoje buvo pristatoma drauge su Clarku – tais pačiais 2013 m., kai pasirodė Münklerio knyga, Clarko *lunatikai* buvo išversti į vokiečių kalbą.[710] Antai, 2014 m. sausio mėn. *Die Welt* publikacijoje, pristatant Clarko ir Münklerio darbus, teigiama, kad Fischerio kontroversija yra pasenusi (vok. *überholt*).[711]

Taigi, ką tokio pasakė Münkleris? Įspūdingo masto sintezėje Münkleris vieną skyrių dedikuoja *Ilgiems ir trumpiems keliams į karą*[712]. Münkleris apie karo atsakomybę kalba Clarko ir panašių pozicijų šviesoje – Vokietija, anot Münklerio, nėra pagrindinė atsakingoji valstybė, o jeigu ir yra, tai ji yra viena iš didžiųjų galių, kurios visos atsakingos už karo pradžią.[713] Pasakęs tai, jis Rusiją įvardija kaip valstybę kurioje glūdi „raktas", sukėlęs karą, nes būtent Rusijos įsitraukimas į konfliktą karą padarė europiniu. Jeigu ne Rusija, sako Münkleris, konfliktas būtų tapęs Trečiuoju Balkanų karu.[714]

Šia prasme skaitančiai Vokietijos publikai Münkleris turėjo padaryti panašų įspūdį kaip ir Clarkas. Jis sąmoningai polemizuoja su Fischerio perspektyva, kuri, kaip Münkleris sako knygoje, drauge su Immanuelio Geisso ir Hans-Ulrich Wehlerio perspektyvomis, tebedominuoja didžiajame Vokietijos pasakojime (vok. *große Erzählung*), t.y., perspektyva, kad Vokietija siekė pasaulinės galios, todėl išprovokavo pasaulinį karą.

Atliepdamas kelis dažnus Vokietijos laikysenos prieš I PK nupasakojimo akcentus, Münklerio manymu, kitos didžiosios galios turėjo pastebėti, kodėl Vokietija jautėsi nesaugiai būdama apsupta ir kitos didžiosios šalys turėjo vykdyti nuosaikią diplomatiją Vokietijos atžvilgiu.[715] Vokietijos militarizmą Münkleris įvardija kaip dariusį didesnę įtaką šalies vidui, o ne išorei – militarizmas formavo specifinę naujai suvienytos Vokietijos politinę kultūrą, tačiau nediktavo užsienio politikos iki 1914 m. vasaros; kitaip sakant, Vokietijos militarizmas nėra viena iš I PK priežasčių.

---

[709] Herfried Münkler, *Der Grosse Krieg. Die Welt 1914–1918,* Berlin: Rowohlt, 2015 (2013).

[710] Ibid., p. 34. Münkleris tiesiogiai referuoja į Clarką ir sako, kad Clarkas įvedė ilgalaikiškesnę Serbijos prieš I PK žiūrą bei teigė buvus rimtų sąsajų tarp oficialaus Belgrado ir nužudymo Sarajeve.

[711] Die Welt, *Der neue Streit um die Kriegsschuld von* 1914, 2014. https://www.welt.de/geschichte/article124141530/Der-neue-Streit-um-die-Kriegsschuld-von-1914.html [Žiūrėta 2024 12 19]

[712] Münkler, p. 25-82. "*Lange und kurze Wege in den Krieg*".

[713] Ibid. p. 62.

[714] Ibid., p. 80. "*Der Schlüssel zum Krieg lag somit in der russischen Hauptstadt. Hätte man dort auf Mobilmachung und Kriegserklärung verzichtet, so wäre es nur zu einem Dritten Balkankrieg gekommen, den Österreich-Ungarn aller Voraussicht nach gewonnen hätte*".

[715] Ibid., p. 58.

Dizaino prasme Münkleris siekia kalbėti *Weltgeschichte* paradigmoje (knygos pavadinimas: *Der Grosse Krieg. Die Welt 1914–1918*), tačiau iš esmės pačioje karo istorijoje Vokietija lieka cente. Münklerio pozicija aiškiai išsiskiria kaip parašyta ne istoriko, o politikos mokslininko. Jam rūpi dabartis, jis kelia didaktinius bei teorinius klausimus, pavyzdžiui, kiek išorės šokams yra atsparios multietninės politijos (I PK kontekste – imperijos). Paskutiniame skyriuje Münkleris kalba išskirtinai apie tuometinę/šiandieninę tarptautinę politiką, kai JAV-Kinijos, Artimųjų Rytų ir Rytų Europos konfliktuose jis mato I PK paveldą, antai, JAV-Kinijos susidūrime svarstydamas, kaip Vašingtonas turėtų laviruoti, idant neįvarytų Kinijos į paranoją (suprask, kaip kitos didžiosios šalys prieš I PK įvarė Vokietiją į kampą)[716]

Münklerio sintezė šiandien yra viena žinomiausių knygų Vokietijoje apie I PK. Šalia jos galime gretinti lygiagrečiai vokiečių istoriko, Freiburgo universiteto profesoriaus Jörno Leonhardo knygą apie Pandoros skrynią[717]. I PK Leonhardas, panašiai kaip Münkleris, taikydamas į *Weltgeschichte* perspektyvą, vadina Pandoros skrynia, kuria Europai ir pasauliui atsivėrė *siaubų indas* (vok. *Schreckensgefäß*).[718]

Ši sintezė – dar vienas argumentas, kad ypač vokiškoje istoriografijoje santykis su I PK kalte ir atsakomybe iš tiesų keičiasi. Nuosaikiu tonu, knygos pradinėje dalyje Leonhardas aptaria kaltės ir atsakomybės klausimus, kurių atvirai nesibaimina. Anot jo, kalbėti apie moralinę kaltę Liepos krizės kontekste nedera, bet korektiška klausti apie *išskirtinę veikėjų atsakomybę*,[719] nes 1914 m. birželio 28 d., nuaidėjus šūviams Sarajeve, nei viena valstybė neplanavo puolamojo karo.[720]

Vokietija, anot Leonhardo, turi „ypatingą atsakomybę" (vok. *besondere Verantwortung*) dėl iki liepos 23 d. buvusio spaudimo Austrijai-Vengrijai imtis veiksmų Serbijos atžvilgiu – dėl paramos, kuri suteikta be

---

[716] Kitos pastaruoju metu publikuotos studijos taip pat akcentuoja šią analogišką schemą. Grahamas Allisonas savo knygoje nagrinėja teorines paraleles tarp Vokietijos ir Britanijos konflikto prieš Pirmąjį pasaulinį karą bei dabartinių JAV ir Kinijos įtampų, pabrėždamas Tukidido spąstų dilemos aktualumą didžiųjų valstybių konkurencijai. Graham Allison, *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, Houghton Mifflin Harcourt, 2017.

[717] Jörn Leonhard, *Die Büchse der Pandora: Geschichte des Ersten Weltkriegs*, C.H. Beck Verlag, 2014. Kitaip nei Münklerio sintezė, Leonhardo knyga metai po pasirodymo buvo išversta į anglų kalbą: Jörn Leonhard, *Pandora's Box: A History of the First World War*, Belknap Press, 2014.

[718] Už šio termino vertimo rekomendaciją esu dėkingas Antanui Gailiui.

[719] Leonhard, *Die Büchse der Pandora: Geschichte des Ersten Weltkriegs,* p. 122. "*Jenseits der moralischen Kategorie der Schuld kommt keine Analyse der Julikrise ohne den Blick auf die besondere Verantwortung der Akteure aus*."

[720] Ibid.

konkrečių sąlygų išsiaiškinimo. Tačiau. Ir pastarasis žodis tampa vis dažnesnis šiuolaikiniuose tyrimuose, o jeigu ne žodis, tai perskyra, pasakius, pavyzdžiui, *a yra labai svarbu, tačiau to nebūtų be b*. Leonhardo atveju šiuo *b* aspektu jis laiko Sazonovą ir jo susikurtą savąją įvykių versiją, pagal kurią Rusija turi ginti Serbiją.[721] Papildomu svarbiu aspektu, panašiai kaip Clarkas, tačiau ne taip jį išryškindamas, Leonhardas laiko prancūzų paramą Rusijai, suformuluotą dar 1912 m., padidinusią tikimybę, kad Balkanų konfliktas gali virsti europiniu karu, šią paramą įvardindamas kaip prancūzų *tuščią čekį* Rusijai.[722] Liepos krizėje nuožmūs prancūzų valstybininkai, Poincaré ir Paléologue, palaikė „karo partiją" Rusijoje, esančią aplink Sazonovą, ir besipriešinusią atsargesniam carui ir jo aplinkai. Tokios prancūzų pozicijos, sako Leonhardas, gerokai aštrino krizę ir todėl Prancūzija yra atsakinga už eskalaciją.[723]

Vienok, Leonhardas kiek netikėtai kalba ne tik apie atsakingus dėl eskalacijos krizėje, bet ir tuos, kurie mažino deeskalacijos galimybę. Britanija, anot Leonhardo, neįvardindama, kad įsitrauks į europinį karą, arba tai padarydama per vėlai, taip pat yra atsakinga.[724]

Ko gero, ryškiausiai vokiškos istoriografijos kontekste pokytį iliustruojantis Leonhardo knygos segmentas, tyliai ir subtiliai polemizuojantis su Fischerio paradigma (Leonhardo knyga yra viena absoliučiai nedaugelio, kurioje pačiame tekste nei karto nėra paminėtas Fritzas Fischeris, nors ir keletoje vietų juo yra remiamasi), kalba apie planuojamumo, sąmoksliškumo, konsipiratyvumo nebuvimą Vokietijos veiksmuose Liepos krizėje. Jis sako:

„Vokiečių politikams ir kariškiams, vertinant šią situaciją – nepaisant visos atsakomybės už 1914-ųjų liepos pabaigą – priskirti ilgalaikę, nepertraukiamą agresyvaus karo ketinimo intenciją reikštų suteikti jiems suvokimo gebėjimus ir veiksmų racionalumą, kurių jiems ypač trūko lemtingomis savaitėmis, dienomis ir valandomis. Lemiama krizės fazė atskleidė ne tiek šaltą racionalumą ir nuoseklumą, kiek žmonių pervargimą ir nesugebėjimą susidoroti su situacija."[725]

---

721 Ibid., p. 102.
722 Ibid., p. 103.
723 Ibid., p. 124.
724 Ibid., p. 126.
725 Ibid., p. 124. "*Den deutschen Politikern und Militärs vor diesem Hintergrund – bei aller Verantwortung für den Ausgang des Juli 1914 – eine langfristige, ungebrochene Intention zum Angriffskrieg zu unterstellen, hieße, den beteiligten Akteuren eine Wahrnehmungsstärke und Handlungsrationalität zuzubilligen, die ihnen gerade in den entscheidenden Wochen, Tagen und Stunden fehlte. Die entscheidenden Phasen der Krise offenbarten weniger kühle Rationalität und Konsequenz, sondern vielmehr persönliche Überforderung."*

Perfrazuojant Leonhardą, Liepos krizėje nerandame ilgalaikių Vokietijos planų pradėti karą Europoje kristalizacijos, tačiau randame Vokietijos *ypatingą atsakomybę* dėl raginimų Vienai.

Vis dar liekant prie Vokietijoje publikuotų pozicijų, čia galime išryškinti Berlyno laisvojo universiteto profesoriaus Oliverio Janzo trumpą, apžvalginę sintezę. [726] Pirmasis knygos sakinys šiandien mums turėtų skambėti beveik komiškai: „*Didžiųjų diskusijų apie Pirmojo pasaulinio karo priežastis laikas praėjo*", – taip kalba Janzas.[727] Kaip jau matėme, kone 2013 m., kai pasirodė Janz knyga, prasidėjo diskusijos dėl I PK priežasčių, kurios per karo šimtmečio minėjimą pasiekė nuo Fischerio kontroversijos neregėtą kokybinį bei poleminį lygį.

Janzas, kitaip nei Münkleris ir Leonhardas, daugiau dėmesio skiria bendresniems reiškiniams, kuriuos šiame tyrime vadiname struktūromis. Jis kalba apie nacionalizmą, imperializmą ir socialinį darvinizmą – tai reiškiniai, kurie sudarė sąlygas formuotis tokioms struktūroms kaip aljansai ir militarizmas. Būtent jos sukūrė prielaidas karui ir sąlygojo Liepos krizės sudėtingumą.[728] Pastarojoje Janzas mato vokiečių vadovybės atsakomybę dėl karo pradžios, taip pat, kaip Münkleris ir Leonhardas, Janzas atmeta Vokietijos agresijos ilgalaikiškumo naratyvą. [729] Vokietija, anot Janzo, atsakinga ir už lengvabūdišką veikimą, kai jos diplomatija išprovokavo Britanijos įstojimą, o net ir po šios žinios, kai Berlynas aiškiai matė, kad su Britanijos dalyvavimu kils pilno masto europinis karas, Vokietija vis tiek neatšaukė savo sprendimų.

Knygoje Janzas apibendrindamas kelia kaltės klausimą:

„*Taigi, kas buvo kaltas dėl karo? Be serbų ultranacionalistų ir Belgrado vyriausybės nesugebėjimo jų kontroliuoti, Liepos krizė nebūtų įvykusi. Tačiau Viena ir Berlynas nuo pat pradžių laikėsi griežto kurso, kuris vedė prie karinio sprendimo arba bent jau buvo rengiamasi tokį sprendimą priimti. Vienos karo partija matė Liepos krizę kaip palankią progą sudrausminti Serbiją ir atkurti smukusį Dunojaus monarchijos prestižą.*

[726] Oliver Janz, *Der große Krieg*. Campus Verlag, 2013.

[727] Janz, p. 13. "*Die Zeit der großen Debatten über die Ursachen des Ersten Weltkriegs ist vorbei*. "

[728] Janz, p. 14-19.

[729] Ibid, p. 44. "*Berlin unterstützte diese Politik, um seinen einzigen verlässlichen Bündnispartner zu stärken. Es hoffte, den Konflikt lokalisieren zu können und durch ihn nicht nur Serbien, sondern auch Russland zu isolieren und die russisch-französische Allianz zu sprengen.*"

Austrija-Vengrija tuo metu nekreipė dėmesio į kitas didžiąsias valstybes, kurios po Antrojo Balkanų karo ją nuvylė"[730]

Čia pat Janzas kalba apie austrų *tunelinę viziją*, terminą, pasirodantį ne pirmoje pozicijoje, bei Vokietijos besąlygišką paramą Austrijiai-Vengrijai.[731]

2014 m. publikuotas *Cambridge History of the First World War* tritomis, skirtas bendrai I PK istorijai; pirmasis tomas kalbėjo apie *globalų karą*, antrasis – apie *valstybę*, trečiasis – *pilietinę visuomenę*.[732] Rinkinį sudarė mūsų tyrime ne kartą minėtas Jay Winter, esantis bene ryškiausiu I PK atminties kultūros tyrėjų. Šis platus tritomis yra pirmasis tokio pobūdžio rinkinys, publikuotas nuo 2001 m., kai *Oxford University Press* paskelbė Hew Strachan sudarytą rinkinį.

Karo priežasčių pasakojimui skirti pirmi du pirmojo tomo straipsniai, pirmąjį kurių rašė Volkeris Berghahnas, vyresnės kartos istorikas, kažkada save priskyręs Fischerio stovyklai, vėliau, XXI a. pradžioje, viešai mąstęs apie savąjį požiūrį į I PK išvakares ir tapęs nuosaikesniu, kalbančiu, kad sprendimų Berlyne interpretacija turėtų būti labiau niuansuota, nei pateikta Fischerio. Berghahnas pirmąjame visų trijų tomų straipsnyje kalba apie atsakomybę ir apibendrina, kad istorikams nevertėtų blaškytis, nes pagrindinės sostinės, kurios atsakingos už karo pradžią yra Berlynas ir Viena:

„*Tai reiškia, kad tyrėjams nėra reikalo važinėti po Europos sostines, siekiant nustatyti, kad už Pirmąjį pasaulinį karą labiau atsakingi kiti sprendimų priėmėjai nei du imperatoriai ir jų patarėjai. Berlynas ir Viena išlieka geriausiomis vietomis, kuriose istorikai gali atidžiai ieškoti užuominų, kodėl 1914 m. kilo karas.*"[733]

---

[730] Ibid, p. 43. „*Wer also war schuld am Krieg? Ohne die serbischen Ultranationalisten und die Unfähigkeit der Belgrader Regierung, diese zu kontrollieren, wäre es nicht zur Julikrise gekommen. Wien und Berlin schlugen in ihr jedoch von Anfang an einen harten Kurs ein, der auf eine militärische Lösung zusteuerte oder sie zumindest in Kauf nahm. Für die Kriegspartei in Wien war die Julikrise die willkommene Gelegenheit, Serbien in die Schranken zu weisen und das angeschlagene Prestige der Donaumonarchie wiederherzustellen. Dabei nahm Österreich-Ungarn wenig Rücksicht auf die anderen Mächte, von denen es seit dem zweiten Balkankrieg enttäuscht war.*"

[731] Ibid., p. 44. "*Insofern geht ein großer Teil der Schuld am Ausbruch des Ersten Weltkriegs auf das Konto der österreichischen Führung und ihren auf Serbien verengten Tunnelblick.*"

[732] Jay Winter, ed. *The Cambridge History of the First World War. Vol. 1, Global War; Vol. 2, The State; Vol. 3, Civil Society*, Cambridge University Press, 2014.

[733] Volker R. Berghahn, *Origins*, In: Winter, ed. *The Cambridge History of the First World War. Vol. 1, Global War,* p. 37.

Berghahnas teigia, kad I PK pradžios klausimas vis dar kelia ir kels aistras ir nesutarimus bei bus istorikų, kurie rodys pirštu į Rusiją, Prancūziją ar net Britaniją, tačiau, kaip pats pripažįsta, pirmuoju tomo skyriumi jis siekė įrodyti, kad „*agresyvi diplomatija ir ginklavimosi politika, kurią nuo amžiaus pradžios vis labiau sekdama Vieną vykdė Vokietijos monarchija, dėl čia nagrinėjamų priežasčių pasiekė kulminaciją, kai Centrinės valstybės 1914 m. pradėjo prevencinį karą*"[734].

Antrasis rinkinio straipsnis parašytas taip pat ne kartą girdėtų atitinkamai Prancūzijos ir Vokietijos istoriografijos grandų – Jean-Jacques Becker ir Gerd Krumeich, tarsi siekiant parodyti tarpnacionalinį sutarimą dėl karo priežasčių interpretacijos.

Vokietijos politiką Liepos krizėje pastarieji vadina „*absoliučiai spekuliatyvia, visiškai neatsakinga*"[735]. Daugiau kalbėjimo apie kaltės ir atsakomybės klausimus, be trumpo klausimo istoriografijos aptarimo, straipsnyje nerandame. Becker ir Krumeich kalba nuosaikiai, įvardindami kuo daugiau bendrų probleminių tarptautinės politikos taškų, o ne vienos ar kitos šalies amibicijas ir nuogąstavimus. Šia prasme, egzistuoja šioks toks kontrastas tarp pirmojo Berghahno straipsnio ir Becker bei Krumeich požiūrio. Pastarieji sako, kad karas nebuvo neišvengiamas, tačiau problema tarsi slypėjo Europos politinėje (ir ne tik) kultūroje, kai karas vis dar buvo suvokiamas kaip natūralus politinių klausimų sprendimų įrankis:

„Atidžiai išnagrinėjus Liepos krizę matyti, kad galutinis krizės rezultatas nebuvo neišvengiamas. Akivaizdu, kad dauguma Europos lyderių nenorėjo šio karo <...> Liepos krizė galėjo baigtis kaip ir daugelis kitų ankstesnių krizių, ir pasaulio likimas būtų buvęs kitoks. Kodėl taip neįvyko? Todėl, kad tam tikri elementai, kurie nebuvo nauji, susivienijo ir ėmėsi iniciatyvos <...> svarbūs viešosios nuomonės ir politinių jėgų elementai <...> nelaikė karo absoliučiu blogiu."[736]

Išskirtinai tik apie karo istoriją kalbančioje sintezėje Peteris Hartas, karo istorikas ne iš akademinės aplinkos, *keliui į karą* skiria kelis tuzinus puslapių.[737] Harto pasakojimas charakteringai skiriasi nuo ką tik aptartų sintezių savo akcentu būtent karo istorijai – svarbiausiomis detalėmis čia yra karinio pasiruošimo dinamika, kariniai planai, ginkluotės, ginklavimosi išlaidos. Nors detalus šia prasme, tačiau prieškaryje pražiūrintis daug svarbių

[734] Ibid., p. 38.
[735] Ibid., p. 51.
[736] Jean-Jacques Becker, Gerd Krumeich, *Outbreak*, In: Winter, ed. *The Cambridge History of the First World War. Vol. 1, Global War,* p. 64.
[737] Peter Hart, *The Great War*, Profile Books, 2013.

diplomatinių epizodų, kurie apribojo karinio dėmens tapimą svarbiausiu. Krizes iki karo Hartas nupiešia kaip didžiųjų valstybių vykdomą tarpusavio testavimą, išbandant vieni kitų ribas.[738] Šia prasme, diplomatines krizes apibrėžiant kaip *testavimus*, atsiranda karo teleologija – karas tampa turėsiantis įvykti anksčiau ar vėliau; kilus krizei 1914 m. pasiruošimas buvo baigtas, Vokietijai nebebuvo reikalo nukeldinėti karo, taigi, iškilmingai sako Hartas, „*scena buvo paruošta armagedonui*".[739]

Harto požiūrį čia galime gretinti šalia Oliverio Janzo – abiems esmingiausios karo priežastys slypi struktūrose, plačiuosiuose reiškiniuose. Hartas kalba apie kolonializmą, represijas prieš mažumas (angl. *minorities*; tiesa, lieka nelabai aišku, apie kurias mažumas Hartas čia kalba, ko gero, apie etnines mažumas multietninėse imperijose), nelygybės egzistavimą ir tikėjimą jėga. Didžiosios galios, taigi, anot Harto, turėjo nuoskaudas viena kitos atžvilgiu, kurias galėjo išspręsti tik ginklu.[740]

Ir šalia viso šito argumentus dėl Vokietijos kaltės (angl. *culpability*) ir „*šio armagedono beveik neišvengiamumo*" Hartas vadina logiškais.[741]

Aptarus šias pakankamai žinomas (ypač Münklerio) I PK istorijos sintezes, publikuotas po Clarko darbo pasirodymo, galime trumpam žvilgtelti į kelias bendrąsias Europos istorijos sintezes, taip pat publikuotas po Clarko, kuriose, suprantama, pateikiamas ir apibendrintas žvilgsnis į I PK priežastis.

Buvęs Kembridžo *Regius* profesorius, save politinei kairei priskiriantis seras Richardas Evansas, sudalyvavęs ir *Historikerstreit*, Ericą Hobsbawmą laikantis savo mokytoju ir parašęs pastarojo biografiją[742], paskelbė Europos istorijos nuo Vienos kongreso iki I PK pasakojimą. Čia Evansas sako, kad nėra įrodymų, pagrindžinačių Fischerio tezę, kad Vokietija pasinaudojo Liepos krize pradėti planuotą karą Europoje.[743] Svarbiausiu, visgi, Liepos krizės momentu Evansas laiko Vokietijos *tuščio čekio* sprendimą.[744]

---

[738] Ibid., p. 20.
[739] Ibid., p. 23.
[740] Ibid., p. 476.
[741] Ibid.
[742] Richard J. Evans, *Eric Hobsbawm: A Life in History*. Little, Brown, 2019.
[743] Richard J. Evans, *Pursuit of Power*, Penguin, p. 706.
[744] I PK priežasčių pasakojime knygoje paliktos akivaizdžios faktinės klaidos: sumaišyti faktai, kad Rusija dalinę mobilizaciją pradėjo 29 d. bei pilną mobilizaciją liepos 31 d., atsakydama į Vokietijos grasinimus Rusijai atšaukti dalinę mobilizaciją. Rusija iš tiesų dalinę mobilizaciją (arba kaip dalyje istoriografijos formuluojama, *neoficialų pasiruošimą karui*) pradėjo liepos 25 d., o pilną mobilizaciją paskelbė liepos 30 d. – Vokietija savąją mobilizaciją paskelbė

Brendanas Simmsas iš to pačio Kembridžo Europos politinėje istorijoje nuo Konstantinopolio žlugimo iki šių dienų teigia, kad atentatas greičiausiai įvyko su serbų pareigūnų žinia, o taip pat gali būti, kad ir su Rusijos pagalba (šis momentas dėl Rusijos įsitraukimo yra gana egzotiškas visoje istoriografijoje).[745] Vokietija suteikė *tuščią čekį* Austrijai-Vengrijai siekiant lokalizuoto karo ir aiškiai suvokiant, kad tokioje situacijoje Vokietija negali neparemti savo sąjungininkės.[746] Svarbiausiu trigeriu, konfliktą pavertusiu europiniu, Simmsas laiko Rusijos veiksmus, kai po Rusijos mobilizacijos įsijungė „karo pagal grafiką"[747] logika[748].

Amerikiečių istorikas, Mizūrio universiteto profesorius emeritas Jonathanas Sperberis Europos istorijoje nuo Tautų pavasario iki I PK kalba, kad Vokietijos palaikymas Austrijos-Vengrijos planams buvo „*esminis 1914 m. Liepos krizės lūžio taškas, tas sprendimas, labiau nei bet kuris kitas lėmęs*" I PK pradžią.[749] Vokietija, anot Sperberio, nusprendė, jeigu jau reikia kariauti, tai geriausia tai daryti 1914 m. liepą. Autorius pateikia ir trumpą šios temos istoriografijos apžvalgą ir aiškiai pasako nepritariantis Clarkui bei pritariantis Albertini ir Fischeriui.[750]

Hitlerio biografijos tomų autorius Ian Kershaw Europos istorijoje nuo 1914 iki 1949 m. kalba, kad liūto dalis atsakomybės dėl I PK pradžios tenka valstybėms, kurių neatsargi diplomatija ir nusiteikimas rizikuoti karu sąlygojo karo pradžią: „*1914 m. liepą pasiekus lūžio tašką, Vokietija, Austrija-Vengrija ir Rusija buvo lemiamos valstybės. Vokietijos vaidmuo buvo svarbiausias iš visų*".[751]

---

31 d., reaguodama į Rusijos mobilizacijos paskelbimą. Kitas momentas – tai Evanso teiginys, kad Moltke jaunesnysis nebandė peržiūrėti Schlieffeno plano, kas yra netiesa, o Zuberio ir kiti tyrimai parodė, kad Schlieffeno planas Moltkes buvo gerokai adaptuotas. Prancūzijos-Rusijos politinės vadovybės pokalbius Sankt Peterburge liepos 20-23 d. Evansas laiko kaip vykusius *krizės įkarštyje* (angl. *at the hight of the crisis*), nors tuo metu Austrijos-Vengrijos ultimatumas Serbijai nebuvo įteiktas ir istoriografijoje priimta tikrąją krizės pradžia laikyti liepos 23 d. vakarą, kai Belgradui buvo įteiktas ultimatumas. Evans, p. 709-713.

745 Brendan Simms, *Europe: The Struggle For Supremacy 1453 To The Present*, p. 291.

746 Ibid., p. 292.

747 Alan J. P. Taylor, *War By Time-Table How the First World War Began,* London: H. Hamilton, 1979. *War by timetable* – A.J.P. Tayloro suformuluota tezė, vis dar plačiai vartojama istoriografijoje.

748 Simms, p. 293.

749 Jonathan Sperber, *Bourgeois Europe, 1850-1914: Progress, Participation, and Apprehension*. Routledge, 2022, p. 359.

750 Ibid., p. 362.

751 Ian Kershaw, *To Hell and Back: Europe 1914–1949,* Penguin Books, 2015, p. 24.

Gerokai mažiau akademinėje Europos istorijos sintezėje nuo Periklio iki Putino (?!), britų publicistas Simonas Jenkinsas kalba, kad nors Europa baiminosi karo, tačiau kartu jo tikėjosi ir laukė.[752] Dar daugiau – Europa atrodė „psichologiškai ir instituciškai" neįgali taikai. Vokietija, anot Jenkinso, negalvojo apie nieką daugiau kaip tik apie karą, o po Austrijos-Vengrijos karo Serbijai paskelbimo aljansų domino pradėjo griūti. Europos visuomenės buvo indoktrinuotos, apmokestinos ir patikėjusios greita bei šlovinga pergale, todėl noriai sutiko karą.[753] Ši trumpa Jenkinso knygelė galėtų būti rodoma kaip iliustracija, kaip į kelias trumpas pastraipas sutalpinti visus kažkada istoriorafijoje, o greičiau Europos kultūroje, vyravusius mitus apie prieškario Europą ir I PK priežastis.

3.3.2. Karo priežasčių tyrimai – 2012-2024 m

Tyrimo pabaigai pasilikome keliolika pozicijų, publikuotų laikotarpyje po Clarko darbo pasirodymo iki nūdienos. Didžioji dalis šių knygų pasirodė 2013-2014 m., karo šimtmečio minėjimo pradžioje. Čia pažiūrėsime į įvairias istorines studijas, kurios visaip nagrinėja I PK priežastis, Europos politikos būklę iki 1914 m. liepos bei daugiau mažiau atkreipia dėmesį į kaltės ir atsakomybės klausimus. Pažvelgsime ir į keletą reikšmingesnių straipsnių rinkinių, skirtų įvairiems karo priežasčių kontekstų aptarimams.

Kanadiečių istorikė iš Oxfordo universiteto Margaret MacMillan[754], dalyvavusi nemažoje dalyje viešų diskusijų I PK šimtmečio kontekste, 2013 m. paskelbė Europos istorijos nuo 1900 iki 1914 m. *Longue durée* tyrimą.[755] Pastaroji pozicija kiek išsiskiria iš kitų anksčiau aptartų knygų reikšmingu dėmesiu įvairių kultūrinių prieškario Europos fenomenų aptarimui.[756] Liepos krizei skiriamas nedidelė dalis teksto, lyginant su išsamiomis aljansų susidarymo ir veikimo, diplomatinių krizių ar asmenybių aprašymui.[757] MacMillan savo analizės kirčiu yra arčiau Clarko nei, pavyzdžiui, Gerdo Krumeicho, tačiau MacMillan labiau stengiasi ne tiek perinterpretuoti

[752] Simon Jenkins, *A Short History of Europe: From Pericles to Putin*, Public Affairs, 2019, p. 130-131.
[753] Ibid.
[754] Žinomiausia MacMillan knyga – tiek pat išsamus Paryžiaus taikos konferencijos tyrimas: Margaret MacMillan, *Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919,* John Murray, 2001.
[755] Margaret MacMillan, *The War That Ended Peace*, Toronto: Allen Lane, 2013.
[756] Ibid., p. 3-28; 245-317.
[757] Ibid., p. 544-599.

Vokietijos vaidmenį prieškario laikotarpyje, kiek pabrėžti griežtą karo pradžios aiškinimo antideterminizmą.

Jos teigimu, karo buvo galima išvengti iki pat rugpjūčio 4 d., kai į jį įstojo Britanija.[758] Karą sąlygojo ne vienos ar kelių šalių planas jį pradėti, o labiau Liepos krizėje atsiradusios sprendimų priėmimo klaidos, painiavos (angl. *muddle*) bei nepalankus laikas.[759] Sprendimų priėmėjai 1914 m. liepą, ji sako, buvo pasimokę iš Maroko, Bosnijos krizių ir Balkanų karų diplomatinio aspekto.[760] Taigi pagrindinius atsakinguosius asmenis galima kaltinti dėl dviejų dalykų – dėl neįsivaizdavimo, koks kruvinas bus kilsiantis karas bei drąsos stoka, kai *niekas* (čia galėtume patikslinti MacMillan – mažai kas) nesugebėjo rimtai paprieštarauti tiems, kurie teigė, kad nėra kito varianto kaip tik karas.[761]

Liepos krizės šaknis ji kildina iš Serbijos neapdairumo, Austrijos-Vengrijos kerštingumo ir Vokietijos sprendimo dėl *tuščio čekio*.[762] MacMillan neįvardija šalies, kuri buvo labiausiai atsakinga dėl karo Europoje pradžios, tačiau sako, kad yra galimas tam tikras atsakomybės gradavimas: Austrija-Vengrija yra atsakinga dėl beprotiško nusiteikimo sunaikinti Serbiją; Vokietija atsakinga dėl paramos Habsburgų imperijai suteikimo be jokių išankstinių sąlygų; Rusija yra atsakinga dėl ankstyvos mobilizacijos, vienareikšmiškai eskalavusios krizę.

Atsakymo į kaltės klausimą MacMillan nesitiki rasti, nes kiekvienam, regis, galutiniam argumentui dėl karo kaltės, gali būti randamas bei bus randamas kontrargumentas.[763] Jai labiausiai rūpi klausimas, kaip Europa pasiekė tašką, kai karas 1914 m. tapo labiau tikėtinu nei taika – kaip galėjo sugriūti ši ilgametė taika.

Jeigu vartotume tarpukarinę revizionizmo sąvoką, MacMillan galėtume kvalifikuoti kaip nuosaikią revizionistę, prieškario pasakojimą neįvedusią aštrių ir inovatyvių tezių, tačiau drąsiai kreipiančią naratyvą – nuo sąmoksliško karo, karo planavimo, į karą, kuris neturėjo kilti, bet kilo dėl klaidų, nepasisekimų, nedėkingo laiko.

Čia pat galime gretinti dar didesnio žinomumo Britanijoje figūrą, žurnalistą ir karo istoriką serą Maxą Hastingsą. Daugelio knygų autorius, daugiausiai rašęs apie II PK, paskelbė I PK pradžios istoriją, kur penktadalį knygos skiria karo priežasčių ir Liepos krizės deskripcijai. Svarbiausiomis

[758] Ibid., p. XXIX.
[759] Ibid., p. XXXI.
[760] Ibid., p. 645.
[761] Ibid.
[762] Ibid., p. 580.
[763] Ibid., p. 581.

pastarosios dienomis Hastingsas laiko liepos 23 d. Austrijos-Vengrijos ultimatumą Serbijai, kurio nebūtų buvę be Vokietijos paramos; bei liepos 24 d. Rusijos karinio pasiruošimo pradžią (lėmusio deramą susirūpinimą Berlyne), kas vėliau davė pagrindą Rusijos mobilizacijai.[764] Rusijos laikysena Vienos-Belgrado konflikto atžvilgiu Hastingsas laiko visiškai suprantama, nes serbai buvo apakaltinti neteisingai, Belgrado dalyvavimo atentato konspiracijoje nebuvo. Tuo tarpu nužudymo vertinimą Vienoje Hastingsas laiko kaip *Dievo siųsta žinia* Austrijai-Vengrijai pradėti karą prieš Serbiją.[765]

Hastingso teigimu, nebeįtikina ankstesni argumentai dėl Vokietijos plano pradėti visuotinį karą Europoje, tačiau žvelgiant į Liepos krizę Vokietija vis tiek nusipelno daugiausiai kaltės (*blame*), nes ji turėjo galią užkirsti kelią karui, tačiau to nepadarė.[766]

Australų istorikas Paulas Hamas tais pačiais 2013 m. paskelbė storą poziciją apie *metus, kai pasaulis pasibaigė*.[767] Ir vėlgi – gretiname čia pat, idant pamatytume, kokia istoriografinė kakofonija įsivyravo po Clarko pozicijos nugriaudėjimo. Hamo poziciją galime apibendrinti keturiomis tezėmis.

Pirma, priešingai MacMillan griežtam antideterminizmui, Hamo požiūriu, ercherzogo žūtis Sarajeve tik akseleravo tas jėgas, kurios būtų lėmusios karą Europoje bet kokiu atveju. Antra, Hamas atvirai polemizuoja su Clarku, teigdamas, kad 1914 m. vasarą niekas *nenulunatikavo* į karą, sprendimų priėmėjai padarė pasirinkimus, puikiai suprasdami savo veiksmų pasekmes. Trečia, Hamas kalba apie kaltę (*blame*). Visas valstybes įvardindamas iš dalies atsakingomis, jis teigia esant kaltės spektrui, kuris nurodo, kurių šalių veiksmai buvo reikšmingiausi. Vokietija, Austrija-Vengrija, Rusija, Britanija, Prancūzija, – taip spektrą sudėlioja autorius bei tvirtina, kad Vokietija „suorkestravo" Austrijos-Vengrijos karą prieš Serbiją (tiesa, jis nepritaria Fischerio iškeltai *Rugsėjo programos* svarbai) ir sąmoningai numatė domino efektą, kuris įtraukė ir Rusiją. Pastarosios „labai neatsakinga" ankstyva mobilizacija užtikrino, kad karas su Vokietija tikrai kils.[768] Ketvirta, karo priežastis apibendrinanti Hamo citata, alsuojanti sodria retorika ir, drįstame sakyti, istoriko arogancija praeičiai:

„*Didysis karas, trumpai tariant, buvo išvengiamas, nereikalingas kolektyvinio kvailumo ir nemokšiškumo pratimas, kurį pradėjo giliai ydingi ir*

---

764 Max Hastings, *Catastrophe: Europe Goes to War 1914*, William Collins, 2013, p. 74.
765 Ibid. p. 29.
766 Ibid., p. 102.
767 Paul Ham, *1914: The Year the World Ended,* Penguin Books, 2013.
768 Ibid., 591-593.

(jei galima) emociškai neišprusę žmonės. Dauguma jų nebuvo nei tinkami, nei pakankamai apmokyti valdyti, tačiau buvo užauginti valdžiai ir pasaulį matė kaip darvinistines džiungles, kurioje teutonai, slavai (ir jų lotynų bei anglosaksų sąjungininkai) kažkokiu būdu buvo pasmerkti daužyti vieni kitiems galvas, kol laimės „stipriausias“.“[769]

Paskutinė apimtimi solidi vokiečių kalba publikuota karo priežasčių ir kaizerio Vokietijos istorija – Würzburgo universiteto profesoriaus emerito Rainerio Schmidto pozicija apie *kaizerio sutemas*.[770] Turinio prasme R. Schmidtas čia parašė dvi knygas: vieną – apie Europos valstybių kelią į I PK; antrą knygą – apie imperinę Vokietiją nuo Bismarcko iki I PK, su plačiais ekskursais į istoriografinius ginčus, *Sonderweg* diskusiją, pačią karo istoriją, Versalio sutarties tariamas sąsajas su 1933 m. sausio įvykiais Vokietijoje.

---

[769] Ibid., 594. “*The Great War, in short, was an avoidable, unnecessary exercise in collective stupidity and callousness, launched by profoundly flawed and (if we may be permitted the phrase) emotionally unintelligent men, most of whom were neither fit nor trained but bred to rule, and who saw the world as a Darwinian jungle in which Teuton, Slav (and their Latin and Anglo-Saxon allies) were somehow predestined to bash each other’s brains out until the ‘fittest ’won.”*

[770] Rainer Schmidt, *Kaiserdämmerung: Berlin, London, Paris, St. Petersburg und der Weg in den Untergang*, 2021. Raineris Schmidtas prieš keletą metų nuskambėjo vienoje smulkioje kontroversijoje. Schmidtas 2016 m. publikavo straipsnį, kuriame teigė, kad Prancūzija turėjo pilną informaciją apie Vokietijos Schlieffeno planą bei sistemingai siekė karo su Vokietija kaip revanšo už Sedano pralaimėjimą. Schmidtas pabrėžė, kad Prancūzija vykdė šantažo politiką (*Erpressungspolitik*) Vokietijos atžvilgiu bei skatino Rusijos įtakos plėtrą Balkanuose per Rusijos ir Prancūzijos aljanso dinamiką. Prancūzija, pasinaudodama savo XVI kariniu planu, matė konfliktą Balkanuose kaip palankų savo interesams. Liepos krizės metu, anot Schmidto, Vokietija įsivėlė į rizikingą ir nevaldomą konfrontaciją, tačiau Poincaré politika dar iki Liepos krizės buvo esminė netiesioginė eskalacija, vedusi Europą į karą. 2019 m. Robertas C. Moore’as paskelbė atsakymą Schmidto darbui, kuriame teigė, kad Schmidtas siekia pateisinti Vokietiją pagal senas tradicijas. Įdomu tai, kad Moore’as, kaip vėliau paaiškėjo, buvo pseudonimas, slepiantis asmenį. Nepaisant to, *Historische Zeitschrift* publikavo Moore’o tekstą, o 2020 m. Schmidtas atsakė straipsniu, kuriame toliau gynė poziciją ir teigė Moore’ą bandant diskredituoti jo darbą. Rainer Schmidt, *„Revanche pour Sedan“ – Frankreich und der Schlieffenplan*, *Historische Zeitschrift*, Bd. 309, Nr. 3, 2016; Robert C. Moore, *"Die deutsche Legende vom ‚aufgezwungenen Verteidigungskrieg ‘1914"*, *Historische Zeitschrift*, Bd. 309, Nr. 3, 2019, p. 606-658; Rainer Schmidt, *"Frankreich und die Entfesselung des Ersten Weltkriegs. Zur Widerlegung von Robert C. Moore"*, *Historische Zeitschrift*, Bd. 310, Nr. 2, 2020, p. 387-408.

Taigi, ir I PK karo atsakomybės klausimui, tiek istoriniam, tiek istoriografiniam bei tapatybiniam knygoje skiriamas platus dėmesys.[771]

R. Schmidtas deklaruoja siekiantis nueiti nuo „vokiško žvilgsnio į bambagyslę" (vok. *Nabelschau*) bei nuo „kaltės spąstų" (vok. *Schuldfalle*), kuriuose, anot R. Schmidto, vis dar gyvena Vokietijos istoriografija.[772]

Nuo kaizerio Wilhelmo II atėjimo į sostą ir aktyvesnės Vokietijos globalios politikos pradžios, Vokietija neužėmė ypatingo vaidmens Europos diplomatijoje. Būtent Vokietija, pagal R. Schmidtą, buvo ne labiau reakcinga nei kitos valstybės – ne Vokietija kėlė įtampas Europoje, o jos kilo savaime.[773] Antantės valstybės pastoviai siekė susilpninti Vokietijos pozicijas, o Liepos krizėje Vokietija buvo įvaryta į kampą ir prasidėjo karas, kokio siekė Prancūzija ir Rusija.[774]

Ko gero, kaip originaliausia R. Schmidto ištara nuskamba distinkcija tarp ilgalaikių ir trumpalaikių karo priežasčių: *„Todėl reikia atskirti karo sukėlimą, už kurį atsakingas Berlynas, nuo karo priežasties ir net jo eskalavimo, kurį inicijavo Paryžius.“*.[775] Schmidtas čia turi omeny Berlyno sprendimus Liepos krizėje bei Prancūzijos revanšizmą ir 1912 m. susitarimus su Rusija dėl bendros laikysenos Balkanų krizės atveju (matyti, kad pastarasis momentas, taip išryškintas Clarko, nusėdo ne vienoje naujesnėje pozicijoje). R. Schmidtas kitoje vietoje sako, kad Vokietija neša didelę politinę (*sic!*) atsakomybę dėl karo pradžios, tačiau labiausiai karą agituojantys asmenys

---

[771] Schmidt, *Kaiserdämmerung: Berlin, London, Paris, St. Petersburg und der Weg in den Untergang*, p. 11-49.

[772] Ibid., p. 45. R. Schmidtas įvardina šios istoriografinės mokyklos atstovus, formavusius ir tebeformuojančius įvaizdį, jog Europos diplomatija pradėjo griūti nuo kaizerio Vokietijos ambicijų pradžios XIX a. pabaigoje, t.y., I PK priešistorė matoma per Vokietijos agresiją, ambiciją ir kietakaktiškumą. Šiais istorikais R. Schmidtas įvardija, pirmiausia, žinoma, Fritzą Fischerį, taip pat kitus vyresnės kartos vokiečių istorikus, dauguma jau minėtų mūsų tyrime anksčiau: Hans-Ulrich Wehler, Thomas Nipperdey, Wolfgang J. Mommsen, Michael Stürmer, Klaus Hildebrand, Volker Ullrich.

[773] Čia jis remiasi naujesniais bendraisiais kaizerio Vokietijos epochos tyrimais, pavyzdžiui, Hedwigo Richter. Hedwig Richter, *Aufbruch in die Moderne: Reform und Massenpolitisierung im Kaiserreich,* Berlin: Suhrkamp Verlag, 2021. Tiesa, tuo pačiu metu pasirodo ir labiau tradiciniai kaizerio laikų pasakojimai, kur matoma savaiminė Vokietijos agresija kylanti iš natūraliai nestabilios, menkai vieningos valstybės būklės. Katja Hoyer, *The Rise and Fall of German Empire*, 2021

[774] Schmidt, *Kaiserdämmerung: Berlin, London, Paris, St. Petersburg und der Weg in den Untergang*, p. 59.

[775] Ibid., 77.“ *Deshalb gilt es zu unterscheiden zwischen der Kriegsauslösung durch Berlin und der Kriegsverursachung, ja, der Kriegsentfesselung durch Paris.”*

buvo Peterburge, Paryžiuje ir Londone.[776] Pastarųjų sostinių atžvilgiu R. Schmidtas ypač kritiškas, teigdamas, kad Londonas sąmoningai kūrė prastą Vokietijos įvaizdį, Prancūzijos politinis elitas buvo revanšistinis, o britų užsienio reikalų ministras Grey buvo germanofobas.[777]

R. Schmidto poziciją reikėtų laikyti labiausiai prieštaringa nuo Clarko knygos pasirodymo, aštriomis tezėmis esančia arčiau Clarko ir McMeekin. Didelio poveikio R. Schmidto pozicija kol kas, regis, nesukėlė, ką rodo ir tik kelios – vienareikšmiškai labai kritiškos – recenzijos žurnaluose.[778] Schmidtas, ko gero, bandė pasakyti per daug, tad ir tarpusavio prieštaravimų knygoje yra ne vienas: vienur jis sako, kad I PK buvo konkrečių Liepos krizės sprendimų pasekmė, kitur sako, kad karas buvo neišvengiamas; taip pat ir su tolimesniu Vokietijos istorijos matymu, kai vienur jis aršiai kritikuoja *Sonderweg* perspektyvą, o kitur mato idealius kaizerio ir nacių Vokietijos tęstinumus.

Galime žvelgti į gerokai siauresnį, bet panašiai ryškų ir kitonišką bandymą pasakoti prieškario istoriją. Douglas Newtonas, dar vienas australų istorikas iš Sidnėjaus universiteto, publikavo su britų istoriografija polemizuojančią studiją apie Britanijos diplomatiją Liepos krizėje ir įsitraukimo į karą akstiną bei klausė, ar Britanijai tikrai vertėjo kariauti I PK.[779] Reikia pasakyti kelis žodžius apie kontekstą, kuriame pasirodė Newtono knyga. Su I PK šimtmečio minėjimų pradžia Britanijoje prasidėjo įvairios viešos diskusijos tuo pačiu klausimu, kurio klausė Newtonas. Antai, ne vienas šiame tyrime minėtas istorikė ar istorikas dalyvavo šiuose viešuose disputuose, vykusiuose lygiagrečiai su serija BBC programų, skirtų I PK šimtmečiui.[780] Ši visa diskusija buvo ir plati, ir aštri.

---

[776] Ibid., p. 544.

[777] Ibid., p. 590.

[778] Dieter Langewiesche, Rezension zu: Schmidt, *Rainer F.: Kaiserdämmerung. Berlin, London, Paris, St. Petersburg und der Weg in den Untergang*. Stuttgart 2021, H-Soz-Kult, 2021; Hartwin Spenkuch: Rezension von: Rainer F. Schmidt: *Kaiserdämmerung. Berlin, London, Paris, St. Petersburg und der Weg in den Untergang,* Stuttgart: Klett-Cotta 2021, in: Sehepunkte 22 (2022), Nr. 3.

[779] Douglas Newton, *The Darkest Days: The Truth Behind Britain's Rush to War,* 1914, Verso, 2014.

[780] Clarkas, komentuodamas Newtono knygą, pastebi, kad tokia diskusija I PK šimtmečio minėjimo kontekste kilo tik Britanijoje ir tai yra išskirtinai britiškas I PK klausimas: *Perhaps the most striking feature of these efforts to reattune public sympathies is that they are distinctively British: neither in France nor in Germany, Austria or Russia has the anniversary occasioned comparable efforts to rehabilitate 1914 as a monument to just war and principled statecraft.* The Guardian*, The Darkest Days by Douglas Newton – review by Christopher Clark*, 2014.

Pradėkime nuo pabaigos – Newtonas viena teze apibendrina savąjį pasakojimą: Britanijos įstojimas į karą buvo pažymėtas panika, manipuliacija, apgavyste ir menka politine kalkuliacija.[781] Autorius atsispiria, kaip pats sako, nuo dominuojančio naratyvo kritikos. Pastarąjį jis apibrėžia kaip britų atminties kultūroje vyraujantį pasakojimą, kad Britanija dėjo visas pastangas suvaldyti Liepos krizę, tačiau Londonui tai nepavyko, todėl Britanija, negalėdama leisti Vokietijai dominuoti kontinente, įstojo į karą.[782]

Newtonas su tuo griežtai ginčijasi ir čia kliūva visiems. Nuo pirmųjų dienų pasiryžusiam stoti į karą ir vyriausybę įtikinti siekiančiam užsienio reikalų ministrui Grey, karo bet kokia kaina trokštančiam pirmajam admiraliteto lordui Churchilliui, neapsisprendusiems ir abejojantiems premjerui Asquithui ir kolonijų sekretoriui Lewisui Harcourtui. Visą Londono diplomatiją Liepos krizėje kritikuodamas Newtonas sako, kad Britanija neįžvalgia ir ribota diplomatija stipriai prisidėjo, kad konfliktas iš lokalaus tapo pasauliniu. Rusijos faktorius autoriui labai svarbus – Rusija išprovokavo krizės eskalaciją, tačiau Britanija nesugebėjo sulaikyti, apmaldyti Rusijos pozicijų.[783] Britanija, taigi, į karą įstojo ne dėl geostrateginių svarstymų apie Vokietijos dominavimo kontinente padarinius, ne dėl Belgijos neutralumo gynimo, netgi ne dėl šaltai apskaičiuotų britų imperijos interesų, o dėl ištikimybės Antantei, taigi ir sprendimai dėl karo buvo priimti ne rugpjūčio 2-3 d. (kai vyko svarstymai Downingo gatvėje ir parlamente), o anksčiau, kai Londonas nesugebėjo suderinti pozicijų su Peterburgu ir Paryžiumi, taigi į karą Britaniją įtraukė kontinentiniai įsipareigojimai.

Newtonas svarsto tris kontrafaktinius Liepos krizės klausimus (ir jau matome tam tikrą tendenciją, kuomet kontrafaktinės istorijos svarstymai šiuolaikinėje istoriografijoje yra vis dažnesni). Newtonas teigia, kad iki liepos 30 d. situacija nebuvo nei fatališka, nei neapgręžiama, taigi, pirma, jis klausia, kas būtų buvę, jeigu caras liepos 29 d. iš tiesų būtų likęs prie savo sprendimo neskelbti mobilizacijos; antra, kas būtų buvę, jeigu Prancūzijos vadovybės – Poincaré ir Viviani – liepos 30 d. žinioje Rusijai prašant Rusijos *atsargumo,* Paryžius kartu nebūtų išsakęs žinios, kad Prancūzija pasiruošusi išpildyti aljanso įsipareigojimus; trečia, rugpjūčio 1 d. Vokietijos ambasadoriaus Londone Lichnowsky perduota žinia Berlynui dėl Britanijos ir Prancūzijos neutralumo Vokietijos karo tik prieš Rusiją atveju ir faktas, kad kaizeris priėmė sprendimą stabdyti puolimą Vakarų kryptimi, rodo tai, kad Vokietija

[781] Newton, p. 309.
[782] Ibid., p. 5-7.
[783] Ibid., p. 113-124.

buvo pasiruošusi kovoti tik Rytuose, taigi, Newtonas klausia, koks karas būtų vykęs tokiu atveju, ir ar Rusija tokiu atveju nebūtų atsitraukusi.[784]

Newtonas atvirai karo atsakomybės klausimo nesvarsto, tačiau jis kritikuoja Londone pasirinktus kelius ir kalba apie gausybę alternatyvių kelių, kurie galėjo būti pasirinkti. Newtono siūlomas kirtis mums leidžia pastarąją poziciją priskirti prie Britanijos atsakomybę karo išvakarėse matančių knygų.

Pabaigai pasilikome keletą bendresnio pobūdžio karo istorijos pozicijų, kuriose mūsų tyrimo klausimu šis tas yra pasakoma.

Žymios Vokietijos istoriografijos figūros – Gerhardas Hirschfeldas ir Gerdas Krumeichas – pozicijoje apie Vokietiją I PK kalba apie nuotaikų Vokietijos visuomenėje svarbą (prisimenant James Jollo klasikinę poziciją ir *Unspoken assumptions* sąvoką[785]) svarbą, kai karas, autorių teigimu, buvo matomas kaip labai įmanomas, kai ore tvyrojo socialinio darvinizmo ir stipresniojo galios idėjos.[786] Karo pradžią Hirschfeldas ir Krumeichas apibendrina keliais štrichais. Pirma, karą sąlygojo neatsakinga Vokietijos politika testuoti Antantės pasiruošimą ir reakciją; antra, agresyvi Austrijos-Vengrijos politika Serbijos atžvilgiu, nepaisant įrodymų dėl Serbijos įsitraukimo į nužudymą Sarajeve nebuvimo; bei trečia – Rusijos ir Austrijos-Vengrijos mobilizacijos, kurios iššaukė Vokietijos mobilizaciją. Autoriai tebesilaiko pozicijų, kad Vokietijos atsakomybė kare yra pirmutinė dėka kanclerio Bethmann Hollwego neatsakingos politikos testuoti Rusijos ir jos sąjungininkų valią bei generolo Moltkes požiūrio dėl skubaus karo (*geriau dabar nei vėliau*) būtinybės.

Williamas Mulliganas 2014 m. publikuotoje viso karo istorijoje kalba apie atentato svarbą laike, kuriame jis nutiko. 1914 m. birželį tarptautinė tvarka buvo itin įtemptoje padėtyje, kai pati sistema nebebuvo įgali akomoduoti didžiųjų galių interesų.[787] Mulligano vertinimu, lyderiai Vienoje

---

[784] Ibid., p. 303-307.

[785] James Joll knyga po pirmojo 1984 m. leidimo buvo perleista keturis kartus, kiekvieną kartą atnaujinant turinį, o paskutinį leidimą 2023 m. redagavo Gordon Martel. Vienas svarbiausių skyrių šiame leidime – „Reconsidering Responsibility" – apibendrina, kad dalyvių pasirinkimai nebuvo klaidos, neteisingi sprendimai ar nesusipratimai, o racionalūs sprendimai, priimti tarp daugybės galimų pasirinkimų. Šie sprendimai atspindėjo jų pasaulėžiūrą (*Weltanschauung*), kuri buvo paremta imperializmu ir socialiniu darvinizmu. Martel priduria, kad tai buvo tos pačios *neišsakytos prielaidos*, kurios formavo laikotarpio veikėjų elgesį. James Joll, Gordon Martel, *The Origins of the First World War*, 4th ed., London: Routledge, 2023.

[786] Gerhard Hirschfeld, Gerd Krumeich, *Deutschland im Ersten Weltkrieg,* Frankfurt/Main: S.Fischer, 2013.

[787] William Mulligan, *The Great War for Peac*e, New Haven: Yale University Press, 2014, 49.

ir Sankt Peterburge nuo 1914 m. pradžios laikėsi iš esmės skeptiško požiūrio į tarptautines perspektyvas bei karą matė kaip kone neišvengiamą išeitį. Nesėkmingas bandymas sukurti *détente'ą* tarp Vokietijos ir Didžiosios Britanijos taip pat sąlygojo, kad „*didžiosios valstybės neturėjo diplomatinių pajėgumų taikiai išspręsti Liepos krizę*".[788] Dar po metų Williamo Mulligano, Dominico Gepperto ir Andreas Rose sudarytame straipsnių rinkinyje analizuojami krizės ir regioniniai karai, vykę iki 1914 m. vasaros, bei tvirtinamas tarptautinės sistemos irimo faktas.[789]

Žurnalistas ir istorikas Tillmann Bendikowski apie 1914 m. vasarą Vokietijoje pasakoja per penkias įvykių liudininkų perspektyvas: kaizerio, istoriko, jauno žurnalisto, mokytojo ir poeto.[790] Bendikowski polemizuoja su *Augusterlebnis* mitologija ir teigia, kad visuotinio karo entuziazmo 1914 m. vasarą nebuvo, nes labai greitai Vokietijos visuomenė suprato, kokie siaubai laukia tiek kariniame, tiek namų fronte. Bendikowski manymu, nebegalima kalbėti apie Vokietijos vienatinę atsakomybę (*Alleinschuld*) dėl karo, tačiau Vokietijos sprendimai labiausiai prisidėjo prie krizės eskalacijos.[791]

Austrijos-Vengrijos ir Vokietijos I PK istorijos studijoje britų istorikas Alexanderis Watsonas kalba apie sprendimus dėl karo priimtus įtarumo, arogancijos, sąmoningos eskalacijos ir baimės atmosferoje.[792] Liepos krizės kontekste sprendimų priėmėjus Vienoje Watsonas laiko išskirtiniais, nes būtent jie nuo pirmųjų 1914 m. liepos dienų planavo pradėti karą. Nors austrai siekė lokalaus karo, tačiau šį sprendimą ir tolimesnius veiksmus jie dėliojo su absoliučiu ryžtu, priimant platesnes savųjų veiksmų pasekmes – kontinentinį karą – kaip būtinas. Austrijos-Vengrijos užsienio reikalų ministras grafas Berchtoldas, anot Watsono, neša didžiausią kaltę (*guilt*).[793]

Vienas nuosekliausių vokiškų I PK kontekstų tyrėjas Holgeris Afflerbachas 2018 m. publikuotoje karo veiksmų studijoje teigia, kad

---

[788] Ibid.

[789] Geppert, Dominik, William Mulligan, and Andreas Rose, ed., *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War,* Cambridge University Press, 2015. p. 16-17.

[790] Tillmann Bendikowski, *Sommer 1914: Zwischen Begeisterung und Angst – wie Deutsche den Kriegsbeginn erlebten,* München: C. Bertelsmann, 2014.

[791] Ibid., p. 81. *Von einer Alleinschuld sprechen die Historiker heute in aller Regel nicht mehr – aber fraglos hat kein anderes Land in diesen Tagen und Wochen so konsequent auf eine Eskalation des Konflikts gesetzt wie Deutschland.*

[792] Alexander Watson, *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary at War, 1914-1918*, New York: Basic Books, 2014, p. 25.

[793] Ibid., p. 632. Count Berchtold, the Austro-Hungarian Foreign Minister in 1914, a man who bore more guilt than most for the conflagration.

Vokietijai nepasisekė nelaimėti I PK.[794] Pačios karo istorijos interpretacijos prasme kiek prieštaringoje studijoje Afflerbachas kalba, kad Vokietija praktiškai visus ketverius metus buvo arti pergalės kare; karo scenarijus sprendėsi „ant peilio ašmenų". Karo pradžią Afflerbachas konceptualizuoja ne kaip likimo išdaigą, o kaip sudėtingų politinių interakcijų rezultatą.[795] Karas kilo dėl Serbijos klausimo, tačiau krizės dinamika ir karo pradžios dinamika įtraukė platesnius Europos diplomatijos klausimus, todėl pirminės karo priežastys, t.y., Serbijos klausimas, ilgam dingo iš istoriografijos. [796] Polemizuodamas su Fischeriu Afflerbachas įtraukia netikėtą aspektą, kone ignoruotą ligtolinėje istoriografijoje, t.y., Italijos faktorių. Faktas, kad Vokietija iki paskutinių krizės akimirkų detaliai nesikalbėjo su Roma dėl Italijos pozicijos būsimame kare yra vienas iš daugelio argumentų, kad Vokietija neketino pradėti europinio karo 1914 m. vasarą. Jeigu, kaip sako Fischeris, Vokietija planavo kontinentinį karą Europoje, taigi Italijos neiformavimas ir neįtraukimas į diplomatiją turėtų būti traktuojamas kaip didelė nekompetencija, bet tai yra praktiškai neįtikėtina.[797]

Belgijos neutralumo pažeidimu Vokietijoje kariškiai laimėjo prieš politikus ir, sako Afflerbachas, Vokietija šiuo sprendimu pralaimėjo Europos „protus ir širdis", kas, be abejo, atsiliepė ir kaltės bei atsakomybės svarstymuose istoriografijoje.[798] Tačiau jis primena, kad į Belgiją karo su Vokietija atveju planavo pirma įsiveržti ir Prancūzija, tačiau 1914 m. Vokietija tai padarė pirmoji.[799]

Griežtai savo pozicijų karo kaltės ir atsakomybės klausimais Afflerbachas knygoje nepateikia, tačiau kūrybingą jo poziciją pavyko išgirsti vienoje iš tinklalaidžių, kurioje Afflerbachas kalbėjo apie šios knygos pasirodymą anglų kalba. Afflerbachas čia teigia, kad jeigu jam būtų priremtas revolveris prie kaktos ir jis turėtų pateikti nuoširdų atsakymą, ar renkasi

[794] Knyga vokiškai išleista 2018 m. Holger Afflerbach, *Auf Messers Schneide: Wie das Deutsche Reich den Ersten Weltkrieg verlor*, München: C.H. Beck, 2018. Į anglų kalbą knyga išversta 2022 m. Holger Afflerbach, *On the Knife Edge: How Germany Lost the First World War*, Cambridge University Press, 2022. Čia referuojame į anglišką knygos leidimą.
[795] Holger Afflerbach, *On the Knife Edge*, p. 22.
[796] Ibid., p. 20.
[797] Ibid., p 30.
[798] Ibid., p. 35.
[799] Ibid., p. 42.

Fischerį, ar Clarką – jis pasirinktų Clarką.[800] Vienok ne per daug akademinė, tačiau paradigmos pokytį žyminti iliustracija.

Kaip tam tikru paskutinės šio tyrimo dalies *post scriptum* galime įvardinti eilę įvairios istoriografijos, literatūros ir teorinių svarstymų, pasirodžiusių per paskutinį gerą dešimtmetį, kas tiesiogiai neliečia kaltės ir atsakomybės klausimų, tačiau turinio prasme yra dalis I PK išvakarių epochos persvarstymo reiškinio. Šioje dalyje tai aptarsime kiek fragmentiškai.

Ko gero, ryškiausias atsinaujinimas, šalia I PK priežasčių istoriografijos ir bendrosios I PK istorijos, vyko ir tebevyksta Austrijos-Vengrijos istoriografijoje. Viena vertus, matyti globalaus žvilgsnio į senąją Austrijos imperiją įsitvirtinimas su Martyn Rady ir Pieter Judson pozicijomis[801], tačiau sykiu Austrijos imperijos, o ir Austrijos-Vengrijos istoriografija ypač laikotarpyje nuo 2013 iki 2016 m. pasipildė geru tuzinu pozicijų ir straipsnių rinkinių bei naujais seniai žinomų vardų biografiniais tyrimais.[802] Jeigu A. J. P. Tayloras žymioje 1948 m. pirmą kartą pasirodžiusioje pozicijoje[803] tvirtino habsburgų konfliktiškumą, kalbėjo apie

[800] School of War, *Holger Afflerbach on How Germany Lost WWI*. https://open.spotify.com/episode/30lfz9nxWSmGeHqgIQljgf?si=-q1Hl3MZTB2wAriCyMbWCg, 2023. [Žiūrėta: 2024-08-11].

[801] Pgl., Rady (2020), Judson (2016).

[802] Dalis pozicijų: Bernhard Bachinger and Wolfram Dornik, editors, *Jenseits des Schützengrabens. Der Erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext*, Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann-Instituts für Kriegsfolgen-Forschung 14, Studien, 2013; Jean-Paul Bled, *Franz Ferdinand: Der eigensinnige Thronfolger*, Böhlau, 2013; Wolfram Dornik, *Des Kaisers Falke: Wirken und Nach-Wirken von Franz Conrad von Hötzendorf*. Mit einer Nachbetrachtung von Verena Moritz und Hannes Leidinger, Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann-Instituts für Kriegsfolgen-Forschung 25, Studien, 2013; Alma Hannig, *Franz Ferdinand: Die Biografie*, Amalthea, 2013; M. Christian Ortner, *Die k.u.k. Armee und ihr letzter Krieg*, Gerold, 2013; M. Christian Ortner and Hermann Hinterstoisser, *Die k.u.k. Armee im Ersten Weltkrieg: Uniformierung und Ausrüstung von 1914–1918*, Militaria, 2013; Manfried Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburger Monarchie 1914–1918*, Böhlau, 2013; Wolfram Dornik, Julia Walleczek-Fritz, and Stefan Wedrac, editors, *Frontwechsel: Österreich-Ungarns 'Großer Krieg 'im Vergleich*, Böhlau, 2014; Jan Galandauer, *Franz Fürst Thun: Statthalter des Königreiches Böhmen*, Böhlau, 2014; Stefan Karner and Philipp Lesiak, editors, *Erster Weltkrieg: Globaler Konflikt und lokale Folgen. Neue Perspektiven*, Studien, 2014; Helmut Rumpler and Anatol Schmied-Kowarzik, editors, *Weltkriegsstatistik Österreich-ungarn 1914–1918: Bevölkerungsbewegung, Kriegstote, Kriegswirtschaft*, Vienna, 2014; Konrad Canis, *Die bedrängte Großmacht. Österreich-Ungarn und das europäische Mächtesystem 1866/67–1914*, Schöningh, Paderborn, 2016.

[803] Alan J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy 1809–1918: A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, London: Hamish Hamilton, 1948.

iškrypusią, moraliai degraduojančią ir iš esmės jau iki I PK žlungančią Austriją-Vengriją, tai šiandieninis naratyvas gerokai kitoks. Viena vertus, kultūrinis posūkis 8 dešimtmetyje tarsi leido nusisukti nuo politikos ir matyti intelektualinio ir meninio gyvenimo Austrijoje-Vengrijoje turtingumą, ką geriausiai iliustruoja Carlo Schorskes *Fin-de-siècle Viena*.[804] Paskutinio dešimtmečio istoriografija tarsi subrandino tokią žiūrą į Austriją-Vengriją I PK išvakarėse: imperijos, kuri nebuvo pasmerkta žlugti, kurios tautos tikrai nebūtinai vieningai XX a. pradžioje siekė imperijos griūties ir tautinių valstybių sukūrimo, kurios politinis elitas nebūtinai sutarė dėl griežtos ir agresyvios politikos Serbijos atžvilgiu būtinybės iki atentato Sarajeve – šio įvykio, kuris iš esmės sukrėtė Vieną, į ką nereaguoti imperija negalėjo. Būtent tokius pasakojimo akcentus matome ir svarbiausioje Clarko pozicijoje.

Istoriografija, žinia, savo gyvenimą gyvena ne tik istorijos fakultetuose ir istorijos institutuose. Antai, politologams ir tarptautinių santykių mokslininkams istoriografija yra šaltinis, naudojamas tyrimuose. Tarptautinių santykių teoriniuose svarstymuose – teorijų tikrinime bei atsinaujinime – matyti šios mūsų tyrime nagrinėtos naujos istoriografinės paradigmos įtaka.

Kanoninis tarptautinių santykių teorijų pradžios pasakojimas kalba apie I PK kaip istorinį įvykį, pagimdžiusį bandymus konceptualizuoti tarptautinius santykius ir rasti principus, kaip reikia organizuoti santykius tarp valstybių, idant šalys tarpusavyje nekariautų. I PK pabaigos, Versalio konferencijos ir Tautų lygos įkūrimo kontekste vilsonizmas, vėliau sietas ir su tarptautinių santykių idealizmu bei liberalizmu, teigė kolektyvinės diplomatijos ir tarptautinių institucijų kūrimo svarbą.[805] Žinia, tokio požiūrio aršiausi kritikai tarpukaryje buvo Edwardas H. Carras bei Reinhold Niebuhras, tvirtindami hobbes'iškos anarchijos kaip neišvengiamos tarptautinės sistemos būklės egzistavimą bei konfliktišką žmogaus prigimtį kaip lemiantį ir neišvengiamai konfliktiškus santykius tarp valstybių. Tolimesnėje tarptautinių santykių studijų ir teorijų raidoje I PK išvakarės išliko kaip vienas esminių atvejų, iš kurio vystytos teorijos.

Hansas Morgenthau, priskiriamas klasikinio realizmo mokyklai, kalbėjo apie baimę, vyravusią I PK išvakarių aplinkoje, kad gali būti sudrumstas Europos galios balansas, taigi karo ištakos glūdi šioje baimėje dėl

[804] Carl E. Schorske, *Fin-de-siècle Vienna: Politics and Culture*. New York: Alfred A. Knopf, 1979.

[805] Howard LeRoy Malchow, *History and International Relations: From the Ancient World to the 21st Century*. 2nd ed., Bloomsbury Academic, 2020.

esamų pozicijų sutrikdymo.[806] Neorealizmui priskiriamas Kennethas Waltzas taip pat kalbėjo apie galios balansą, tačiau pabrėžė aljansų vaidmenį – kadangi abiejų aljansų blokų pajėgumai buvo itin panašūs, nei vienas iš jų negalėjo taikos sąlygomis įveikti kito, o vieno iš sąjungininkų praradimas būtų radikaliai keitęs egzistavusį galios balansą, taigi, tokia tarptautinės sistema, kurioje nei viena iš pusių negalėjo nusileisti, neleido suvaldyti Liepos krizės.[807] Waltzo teorijos šalininkas Stephen Van Evera žymiame straipsnyje kalbėjo, kad I PK sukėlė ofenzyvinių strategijų – *the cult of the offensive* – dominavimas laikotarpyje iki karo.[808] Puolančiojo realizmo (*offensive realism*) pradininku laikomas Johnas J. Mearsheimeris kalbėjo apie tarptautinės sistemos fundamentaliai neaiškią būklę ir valstybių poreikį didinti savo galią, siekiant apsaugoti save, taigi, anot Mearsheimerio, būtent Vokietija 1914 m. pradėjo karą, nes nesijausdama saugia esamoje sistemoje siekė gerinti savo pozicijas ir užsitikrinti ilgalaikę hegemoniją Europoje.[809]

Iš esmės galime kalbėti apie tai, kad I PK priežastys įtakingiausioms XX a. antros pusės tarptautinių santykių teorinėms mokykloms buvo kone pagrindinis šaltinis prielaidų apie tarptautinius santykius konceptualizavimui (žinia, nuošalyje palikome gausybę kitų – liberalizmo, konstruktyvizmo, marksizmo, feminizmo ir kt. – teorijų ir jų variacijų, plėtotų Roberto Keohane'o, Gideono Rose'o, Alexanderio Wendto, Immanuelio Wallersteino ir kt). Iš to, ką apie I PK priežastis skaitome Waltzo, Mearsheimerio ir kituose chrestomatiniuose tarptautinių santykių teorijų tekstuose, nebūtų sunku konstatuoti, kad egzistuoja ryškus teorijų atotrūkis nuo šiandieninės istorinių tyrimų padėties.

Šis atotrūkis buvo pastebėtas dalies tarptautinių santykių / politikos mokslininkų. Pavyzdžiui, Keir Lieber teigė paskutinio dvidešimtmečio istoriografijoje kvestionuojami trys I PK išvakarių pasakojimo elementai, kurie teorijų vystymui buvo esminiai: 1) Schlieffeno plano ilgalaikiškumas ir rigidiškumas (Lieber vienas iš nedaugelio, detaliai nagrinėjusių mūsų aptartą diskusiją, sukeltą Terence'o Zuberio straipsnių); 2) Ofenzyvinių karinių strategijų dominavimas (apie ką kalbėjo Stephen Van Evera); 3) Bei Vokietijos veiksmų automatizmas, prasidėjus krizei, t.y., kad po Sarajevo

[806] Hans Morgenthau, *Politika tarp valstybių: kova dėl galios ir taikos*, iš anglų kalbos vertė Jaunius Petraitis, Vilnius: Margi raštai, 2011 (1948), p.176-177, 221-223.

[807] Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Reading: Addison-Wesley Publishing Company, 1979, p. 166-167; 208-209.

[808] Stephen Van Evera, *The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War* International Security 9, no. 1 (1984): 58–107.

[809] John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W.W. Norton & Company, 2001, p. 188, 215-216, 335.

atentato sprendimai Berlyne ir Potsdame buvo priimti nelyg užrištomis akimis pagal vadovėlį, kuris buvo seniai paruoštas. Tokios istoriografinės inovacijos – šių tezių paneigimas – sykiu, anot Lieber, neigia saugumo dilemos, spiralinio modelio, ofenzyvinio ar gynybinio realizmo teorinį kredibilumą.[810]

Richardas Lebow siūlo atsitraukti nuo šiose teorijose gyvo abstraktaus žvilgsnio į karo ištakas, kalba apie šių teorijų nepakankamumą. Naujausia I PK išvakarių istoriografija siūlo sprendimų priėmėjų motyvacijų, baimių ir lūkesčių analizes, aiškinasi pamatinių ir neatidėliotinų (*immediate*) karo priežasčių ryšį, bei pabrėžia veikėjų ir atsitiktinumų reikšmę.[811] Lebow užkabina fundamentalias savireferencines teorinio istorinių įvykių aiškinimo problemas, arba, galime apversti Lebow argumentą, fundamentalias teorijų kūrimo problemas, kai istoriniai įvykiai imami interpretuoti pagal turimus analitinius rėmus, kai atrenkami tie įrodymai, kurie palaiko šiuos analitinius rėmus. Taigi Lebow struktūralistines teorijas ir griežtai racionalistinius aiškinimus laiko ne daugiau nei tyrimo atspirties tašku, tačiau tikrai ne esminėmis analitinėmis kategorijomis.[812]

Johnas Vasquezas, tarptautinių santykių teorijų šviesoje aptardamas dešimt mūsų tyrime minėtų pozicijų, iškelia vieną esminę tezę – kad teoriniai svarstymai nusisuktų nuo požiūrio, jog Vokietija buvo esminė už I PK pradžią atsakinga valstybė, nuo kurios judesių priklausė ir visos Europos sistemos dinamika.[813]

Tam tikra prasme pats istoriografijos turinys (pvz., Clark, Otte, McMeekin, R. Schmidt) neigia teorijų kaip tokių reikalingumą ar net validumą, kai vis mažiau kalbėjimo lieka apie karo pradžios ilgalaikes priežastis, kitaip tariant, struktūrų – militarizmo, aljansų, nacionalizmo – esmingumą, o iškeliami atstiktinumai, žmogiškos klaidos. Todėl galime tarti ir atvirkščiai – šiąją istoriografiją labai sunku *įstatyti* į teorinius rėmus. Tačiau, verta pastebėti, turint omeny, koks ryškus buvo ypač paskutinio dešimtmečio I PK istoriografijos atsinaujinimas, tarptautinių santykių teorijų disciplinoje tai buvo apmąstyta ne tiek gausiai, kaip būtų galima tikėtis.

Jeigu istoriografija gyvena ir socialinių mokslų fakultetuose ir institutuose, tai ji gyvena ir įvairios literatūros (grožinės ir ne tik) lauke. Vėlgi – paskutinis dešimtmetis buvo gausus naujos literatūros, kalbančios apie

[810] Keir A. Lieber, *The New History of World War I and What It Means for International Relations Theory,* International Security 32 (2), (2007), p. 13.

[811] Richard N. Lebow, *What Can International Relations Theory Learn from the Origins of World War I?*, International Relations, Sage, 2014, p. 54.

[812] Lebow, p. 18-19.

[813] John A. Vasquez, *The First World War and International Relations Theory: A Review of Books on the 100th Anniversary*, International Studies Review, 2014.

įvairius I PK išvakarių aspektus. Ryškiausiai, ko gero, čia atrodė Floriano Illies pasakojimas apie 1913 m. ir kuo tais metais užsiėmė pulkai Europos kultūros figūrų.[814] Illies visiškai nekalba apie karą, apie laikmetį pasakoja kaip apie eilinius taikos metus, kai žmonės gyvenimus gyveno taikoje, planavo ateitį ir nelaukė bei nesitikėjo karo. Autorius akivaizdžiai neigia bet kokius artėjančios karo audros, besikaupiančių debesų tropus, iš esmės – griežtai neigia neišvengiamo karo tezę, bei implicitiškai tvirtina karo kaip nelaukto atsitiktinumo suvokimą.

Panašiai suskamba Charles'o Emersono pasaulio iki Didžiojo karo pasakojimas, kai autorius kalba apie globalią daugiau kultūrinę, bet šiek tiek ir politinę 1913 m. istoriją: einama nuo Romos iki Buenos Airių, nuo Bukarešto iki Keiptauno.[815] Pasakojimo turinys, kaip ir Illies atveju, kalba apie tvirtą tikėjimą taikia artimiausia ateitimi. Galėtume paminėti ir naujus kultinio Stefano Zweigo memuarinio žanro *Vakarykščio pasaulio* perleidimus bei kinematografinį bandymą.[816] Absoliučiai šviežiausias atvejis – vieno žinomiausių šiuolaikinių britų autorių romanas *Precipice* apie britų premjero Herberto Asquitho romaną su Venetia Stanley bei jųdviejų susirašinėjimą, grįsta originaliais Asquitho laiškais Stanley bei išgalvotais (nes neišlikusiais) Stanley laiškais Asquithui, Liepos krizės metu bei pirmaisiais karo metais.[817] Visa ši literatūra tvirtina ne agresyvumo ir militarizmo, o karo netikėtumo, nereikalingumo ir taikos istorijos naratyvą.

Jau ne kartą minėjome TV laidas ir dokumentinius filmus, sukurtus karo šimtmečio kontekste. Verta įvardinti ir naujausius mediumus – tinklalaides. Tik vienas, tačiau labai ryškus atvejis yra viena klausomiausių Britanijoje (ketvirta pagal klausomumą 2024 m. pagal *Spotify*) tinklalaidžių *The Rest Is History,* kuriama istorikų Dominico Sandbrook'o ir Tomo Hollando (abiejų *Alma Matter* – Oxfordo universitetas). 2024 m. vasarą

---

[814] Illies, Florian. *Šimtmečio vasara*. Iš vokiečių kalbos vertė Gintarė Adomaitytė. Vilnius: Sofoklis, 2018; Illies, Florian. *1913: Ką dar norėjau papasakoti*. Iš vokiečių kalbos vertė Gintarė Adomaitytė. Vilnius: Sofoklis, 2019. Tiesa, grožinei literatūrai tai priskirti nėra visiškai korektiška. Tai greičiau tarp grožinės/publicistinės/istorinės lektūros balansuojanti knyga, kurios šaltiniais buvo publikuotos biografijos, publikuoti įvairūs egodokumentai bei istoriografija.

[815] Charles Emmerson, *1913: The World Before the Great War*, London: Bodley Head, 2013.

[816] Pvz., Stefan Zweig, Vakarykštis pasaulis: europiečio prisiminimai, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, Vilnius: Tyto Alba, 2014; Stefan Zweig, *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers* (Hamburg: LIWI Literatur- und Wissenschaftsverlag, 2018); Stefan Zweig, *The World of Yesterday: Memoirs of a European*, trans. Anthea Bell (London: Pushkin Press Classics, 2024); Rež. Maria Schrader, *Vor der Morgenröte* (2016) [Žiūrėta: 2024-12-08].

[817] Robert Harris, *Precipice,* London: Hutchinson, 2024.

išleistoje šešių epizodų (bendra trukmė – virš penkių valandų) serijoje apie Liepos krizę visas pasakojimas grindžiamas Clarko *The Sleepwalkers* ir Otte Liepos krizės analize, į šias pozicijas tiesiogiai nuolat referuojant. Taigi ir naratyvas yra griežtai ne fischeriškas: Wilhelmas II yra nelabai stabilus, bet mielas ir taikos norintis kaizeris; austrų pretenzijos Serbijai buvo visiškai suprantamos; Rusijos mobilizacija buvo kertinis momentas krizėje; Paléologue ir kitų ambasadorių nekompetencija ar net sąmoningas kenkimas tik gilino krizę; Vokietijos ambasadorius Londone Lichnowsky buvo tragiškas ir nuoširdus žmogus, su kuriuo norėtųsi išgerti.[818] 2024 m. spalį *The Wall Street Journal* publikacijoje rašoma, kad *The Rest Is History* tinklalaidę per mėnesį atsisiunčia apie 11 milijonų vartotojų, *YouTube* platformoje tinklalaidę kas mėnesį stebi apie 1,2 milijonas lankytojų, tinklaidė turi 45 tūkstančius prenumeratorių, o septyni iš dešimties klausytojų yra jaunesni nei 40 metų.[819] Taigi, svarbiausios pastarojo dešimtmečio istoriografijos tezės ir pasakojimo akcentai šiuolaikinėje Vakarų istorijos kultūroje įsitvirtina įvairiais būdais, tikrai nebūtinai tik per pačių knygų skaitymą.

[818] *The Rest is History*, Ep. 469-474, [Žiūrėta: 2024-09-08].
[819] "How Two Irreverent Historians Made Their Podcast a Global Sensation," *The Wall Street Journal*, 2024. [Žiūrėta: 2024-12-08].

IŠVADOS

Tyrime ne kartą minėtas vienas išsamiausiai I PK istoriografiją tyrusių autorių Johnas Langdonas 1990 m. rašė, kad norint suprasti I PK priežastis reikia perskaityti maždaug 25 tūkstančius knygų ir straipsnių.[820] Langdonas šį skaičių ištarė nepagrįsdamas jo tikslumo. Taip pat laisvai, sekdami Langdonu, galėtume tarti, kad per šiuos 35 metus nuo tada, kai rašė Langdonas, galėjo atsirasti dar bent 10 tūkst. knygų ir straipsnių, skirtų šiam, drįstame sakyti, pačiam sudėtingiausiam XX a. istorijos klausimui. Taigi ir šio tyrimo, tokios plačios temos istoriografijos apibendrinimas, yra nepapaprastai sudėtingas uždavinys. Bet kokiam bandymui įvardinti I PK kaltės ir atsakomybės aiškinimų, šių aiškinimų formų ir turinio tendencijas, nesunkiai rastume tendencijas paneigiančių atvejų (istoriografinių pozicijų). Kad ir kaip ir kiek istoriografijoje, atrodo, yra priartėjama prie sutarimo, šio klausimo tyrimai kol kas visuomet yra linkę atsinaujinti. Pavyzdžiui, net ir, atrodo, didžiausio sutarimo dėl I PK priežasčių fazėje, paskutiniais XX a. dešimtmečiais, jau išsikvėpus kontroversijai dėl Fischerio darbo, ir, anot Mombauer, įsivyravus *niuansuotai Fischerio tezei*, vis tiek atsirasdavo pozicijų, kategoriškai neigiančių Fischerį. Tai jau savaime yra išvada, tiesa, ne per daug originali, bet nebūtinai dažnai įvardijama. I PK priežasčių, taigi ir kaltės bei atsakomybės klausimas negali būti galutinai atsakytas. Kaip ne kartą minėjo įvairūs tyrėjai, šaltinių kiekis ir pobūdis leidžia kiekvieną iš penkių didžiųjų valstybių įvardinti atsakingąja už I PK pradžią ir leidžia tai padaryti profesionaliai istoriškai ir įtikinamai.

1. Istoriografijos, kalbančios apie I PK priežastis, ištakas, Liepos krizę, šalių užsienio politiką iki karo, tyrimai prasidėjo sulig Fischerio kontroversija. Pastaroji vis dar yra aršiausias momentas visoje temos istoriografijos raidoje. Pirmajame istoriografijos tyrimų etape, pačios Fischerio kontroversijos metu bei jai blėstant, istoriografijos tyrimai, kaip ir pati Fischerio bei jo kritikų retorika, pasižymėjo politiniu angažuotumu, istoriografijos politiniu instrumentalizavimu. Šio etapo tyrimuose diskutuota ne tik apie Vokietijos vaidmenį karo išvakarėse, jos karo planus bei, protarpiais tiesiogiai, kaltės ir atsakomybės klausimus, bet reikšmingą dalį užėmė diskusijos ir apie Vokietijos istorinę raidą, kai Fischeris tvirtino *Sonderweg* Vokietijos istorinės raidos perspektyvą. Lygiagrečiai diskusijai dėl Fischerio tezės, istoriografijos tyrimai iki 9 dešimtmečio pabaigos daugiausiai išsiteko Vakarų Vokietijos ribose, o vėliau šiuos klausimus ėmė konceptualiau atliepti ir anglakalbė istoriografija bei atitinkamai su XX a.

[820] Langdon, p. 6.

pabaiga reikšmingai plėtėsi temos istoriografijos bei istoriografijos tyrimų ribos. Pastaruosiuose su XX a. pabaiga ir XXI a. pradžia matyti pakankamai ryškus interpretacinis skirtumas, kai Langdonas 1990 m. teigė, kad galutinio atsakymo, kaip ir absoliutaus objektyvumo, I PK priežasčių ir atsakomybės (*sic!*) klausimu negali būti, o tuo tarpu Mombauer 2002 m. tvirtino vyraujant sutarimui dėl niuansuotos *fischeriškos* perspektyvos, kad Vokietija buvo esminė valstybė, kurios sprendimai pradėjo I PK. Tuo tarpu 2024 m. Mombauer pripažino klydusi ir teigė, kad I PK klausimas vėl yra atviras. Fischerio darbas istoriografijos tyrimuose kone pusę amžiaus buvo absoliučiai esminis, tačiau Clarko pozicija, viena vertus, kategoriškai (implicitiškai) polemizuodama su Fischeriu vėl suteikė naują kvėpavimą diskusijai, kita vertus, istoriografijos tyrimuose prožektorius atitinkamai nukreipė nuo Fischerio į Clarką. Su Clarko pozicijos pasirodymu 2012 m. ir reakcija į ją, taip pat karo šimtmečio minėjimu 2014-2018 m. ir I PK aktualizavimu Europos atminties kultūroje, matyti ryškus temos istoriografijos kiekybinis prieaugis. Tačiau šio etapo istoriografijos tyrimų tankis yra gerokai mažesnis ir disproporciškas istoriografijos kiekiui. I PK kaltės ir atsakomybės klausimai visoje istoriografijos tyrimų raidoje nuo Fischerio kontroversijos, nors ir niekuomet nebuvo ignoruojami, tačiau retai tapdavo pagrindiniu ir tiesioginiu analizės objektu.

2. Pagrindinę mūsų tyrimo dalį skirstėme į du etapus. Analizavome istoriografiją nuo pačios XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios, iki Clarko darbo pasirodymo 2012 m.; bei nuo Clarko darbo iki šių dienų. Pirmiausia, reikia pasakyti tai, kad abiejų, vadinkim, istoriografijos etapų atveju kaltės ir atsakomybės sąvokos istoriografijoje nėra konceptualiai apmąstomos, reflektuojamos. Jos beveik visada pasirodo temos istoriografijoje, tačiau praktiškai nerandame šių sąvokų, jų turinio, kontekstų, problematiškumo aprašymo. Jos vartojamos elementariai, praktiškai nekonceptualizuojant, ką konkrečiame Liepos krizės sprendime reiškia kaltė ar atsakomybė, kur ji egzistuoja. Išimtis čia, žinoma, yra Clarkas, kuris tiesiog drąsiai kritiškai vertina kaltės (angl. *culpability*) kaip analitinės kategorijos istoriografijoje validumą.

Tačiau mums svarbiau pamatyti, kad kalbėjimas apie I PK kaltę ir atsakomybę nėra niekur dingęs. Absoliučioje daugumoje pozicijų sąvokos, jeigu ir nėra centrinės, tačiau I PK priežasčių ar išvakarių aprašymo kontekstuose jos pasirodo. Šia prasme galime prisiminti airių istoriko Johno Horne'o (g. 1949) tezę, kad I PK priežastis tirianti istoriografija buvo ir yra atspari ryškiems istoriografijos teorijos pokyčiams (Horne'as mini kultūrinį posūkį), nes diskusija dėl karo pradžios yra klasikinė vieta (*locus*) visame didžiąjame XX a. Europos istorijos pasakojime, visame XX a. Europos

istorijos naratyve, iš kurio moraliniai I PK kaltės ir atsakomybės klausimai niekur nedingo.[821]

1999 m. prasidėjusioje diskusijoje po Terence'o Zuberio straipsnio apie Schlieffeno plano *nebuvimą* matyti, kaip greitai griežtai karo istorijos svarstymai pavirto karšta, o vietomis ir pikta diskusija dėl I PK kaltės ir atsakomybės. Zuberio tezės apie tai, kad vokiečių politinė ir karinė vadovybė iki pat 1914 m. vasaros neplanavo ir neturėjo plano vykdyti puolimo vakaruose, įtaką turime apibūdinti dvejopai: viena vertus, plačioji Zuberio tezė dėl puolamojo Vokietijos ketinimo bei plano vakaruose nebuvimo buvo atmesta, kaip ir Zuberio, mūsų požiūriu, (per) griežtas bet kokios vokiečių vadovybės atsakomybės atmetimas; tačiau buvo tyliai priimtas, nors dar visuotinai į istoriografiją neįėjęs, Zuberio tvirtinimas, kad 1914 m. Vokietija karinius veiksmus vykdė ne pagal Schlieffeno planą, o pagal Moltkes jaunesniojo planą, t.y., Moltke gerokai atnaujino bei modifikavo Schlieffeno planą. Ką tai reiškia Vokietijos kaltės ir atsakomybės klausimu? Pripažinus vieno ilgalaikio griežtai tik ofenzyvinio plano Vokietijoje nebuvimą, sykiu mąžta Vokietijos konspiratyvumo pradėti karą Europoje siužetas.

Anapus diskusijos po Zuberio straipsnių, pirmojo XXI a. dešimtmečio istoriografijoje iki Clarko, matome tiek nuosaikų tęstinumą, tiek ir pavienius tyrimus, griežtai polemizuojančius su, kaip temos istoriografijos padėtį 2002 m. apibendrino Mombauer, *niuansuota Fischerio teze.* Vyraujantis požiūris į kaltę ir atsakomybę šiame etape buvo siejamas su Vokietija bei charakteringa, kad Vokietijos sprendimas paremti Austrijos-Vengrijos ketinimus Serbijos atžvilgiu per 1914 m. liepos 5-6 d. susitikimus Berlyne ir Potsdame, buvo laikomas esminiu eskalacijos tašku, už kurį Vokietija yra atsakinga. Kaip tradicinę pirmutinės Vokietijos kaltės ir atsakomybės už karo pradžią tezę šiame etape ryškiausiai gynė Fischerio mokinys Johnas Röhlas, kuris kaizerio biografijos tomais gynė tezę, kad Vokietija planavo ir bent jau nuo 1912 m. gruodžio (Karo tarybos posėdžio) sistemingai siekė karo Europoje. Tačiau kartu šiame tyrimų etape jau matyti gausėjimas griežtai *niuansuotą Fischerio tezę* atmetančių pozicijų. Ne tiek tiesiogiai Vokietijos kaltę ir atsakomybę neigiančios, bet Prancūzijos ir Rusijos vaidmenį kylant karui iškeliančios reikšmingos pozicijos, tai atitinkamai S. Schmidt Prancūzijos atveju bei McMeekin ir Soroka Rusijos atveju. Tiesa, S. Schmidt pozicija dėl tyrimo solidumo tolimesnėje istoriografijos tapsme vertintina kaip gerokai reikšmingesnė, nei ypač McMeekin pozicija, kuri dažniausiai minima kaip itin

[821] John Horne, *End of a Paradigm? The Cultural History of the Great War*, Past and Present, 2019, p. 155-192.

aštrus, tačiau tyrimo kokybės prasme nepavykęs bandymas I PK kaltę ir atsakomybę matyti, pirmiausia, Rusijoje.

3. 2012 m. ir Clarko *The Sleepwalkers* pasirodymą laikėme riba, žymėjusia diskusijų dėl karo kaltės ir atsakomybės intensifikaciją. Clarko veikalas tiek dėmesio, kurio sulaukė, atžvilgiu, tiek polemikos, kurią iššaukė, prasme gali būti lyginamas tik su Fischerio pirmąją 1961 m. pasirodžiusia pozicija. Jokia kita knyga po Fischerio nesulaukė tokio plataus ir visapusiško dėmesio. Kartu Clarko pozicija paskutinių dviejų dešimtmečių kontekste išsiskiria mokslinės kokybės aspektu bei teksto prieinamumo plačiosioms auditorijoms atžvilgiu. Nors Clarkas mažai tiesiogiai polemizuoja su Fischeriu ir jo mokykla (nors daro ir tai), tačiau iškeldamas Prancūzijos bei Rusijos rolę bei šio aljanso dinamikas Balkanų karų kontekste bei abiejų šalių veiksmus Liepos krizėje jis tvirtina griežtai antifischerišką pasakojimą. Clarkas į istoriografiją įveda naują *Balkanų perėmimo scenarijaus* (angl. *Balkan inception scenario*) sąvoką, be kurios, jo manymu, neįmanoma suprasti, kaip prasidėjo I PK. Griežtai atmesdamas ilgalaikio plano pradėti karą Europoje buvimą Vokietijoje, polemizuodamas su nuostata, kad Vokietija Liepos krizėje siekė pradėti karą jai palankiomis sąlygomis bei pripažindamas Austrijos-Vengrijos veiksmų legitimumą bei proporcingumą Serbijos atžvilgiu, Clarkas iš esmės keičia istoriografijoje vyravusias nuostatas dėl Vokietijos pirmutinės atsakomybės dėl karo pradžios.

Tačiau mums pasižiūrėjus į platesnį XXI a. istoriografijos vaizdą sykiu mažiau matosi Clarko pozicijos revoliucingumas. Nemaža dalis Clarko išryškintų I PK išvakarių pasakojimo akcentų buvo iškelti dar prieš Clarką, t.y., S. Schmidto iškelti argumentai dėl Prancūzijos atsakomybės bei, nors ir mažiau moksliškai solidžiai, tačiau ir McMeekino argumentai dėl Rusijos atsakomybės. Iš dalies Clarkas ne tiek pats sąlygojo istoriografijos paradigmos lūžį, kai griežtai nusisukama nuo pirmutinės Vokietijos atsakomybės tezės, kiek galutinai užbaigė šį lūžį. Į Clarko natą, atmetant pirmutinę Vokietijos atsakomybę, garsiai prisidėjo Münkleris ir McMeekino Liepos krizės analizė. Per paskutinius dešimtmečius paskelbtoje solidžiausioje Liepos krizės studijoje Otte daugeliu klausimų pritarė Clarkui. Visgi negalime kalbėti apie vieningą post-clarkinę paradigmą, nes tiek pirmutinėje reakcijoje į Clarką, tiek ir tolimesnėje istoriografijos raidoje nuo Clarko iki šių dienų tebėra tęstinumo, pavyzdžiui, su Martel, Mombauer ir Krumeich pozicijomis ar I PK istorijos sintezėse.

4. Tiesiogiai iš pastarosios išvados seka ketvirtoji išvada, kurioje turime apibrėžti esamus sutarimus ir nesutarimus dėl karo kaltės ir atsakomybės. Mums tyrime atskleidus temos istoriografijos tapsmą, turėtų būti aišku, kad bet koks bandymas įvardinti vyraujančius sutarimus ar

nesutarimus istoriografijoje yra problemiškas. Prancūzų sociologas Roger Bastide rašė, kad žmonės, rašantys ar kalbantys apie praeitį, yra kaip choras: vieni arčiau mikrofono, kiti toliau, vieni turi stipresnius balsus, kiti – silpnesnius. Tačiau šie žmonės niekuomet neturi dirigento, tad balsų kakofonija yra neišvengiama.[822] Taigi šioje vietoje turime pasiduoti mūsų pačių, gana laisvam apibendrinimui to, ką perskaitėme ir aprašėme šiame tyrime. Renkamės kalbėti apie vertinimo poslinkius ir tendencijas, taigi čia kiekvienos šalies karo atsakomybės vertinime atsispirsime nuo vyravusių (nebūtinai visuotinai) vertinimų bei pateiksime į konkrečius autorius nenurodantį, tačiau tyrime nagrinėtos istoriografijos turiniu pagrindžiamą vertinimą atsakomybės kategorijos pagrindu. Būtent toks žvilgsnis leidžia mums pamatyti ištirtos istoriografijos atnešamą interpretacinį pokytį.

Prancūzija šiuolaikinėje istoriografijoje nebėra tik pasyvi laikotarpio iki 1914 m. bei Liepos krizės veikėja, kokia ji buvo laikyta ilgą laiką ir, pavyzdžiui, tokia įvardinta Davido Stevensono karo istorijos sintezėje, publikuotoje 2004 m., o kai šią tezę jau 2009 m. kategoriškai neigė Stefanas Schmidtas. Prancūzija laikotarpyje iki karo turėjo aiškiai išreikštus interesus ir rimtai kontempliavo visuotinio karo Europoje galimybę bei svarstė, koks būtų idealiausias tokio karo scenarijus jos strategijos atžvilgiu. Prancūzija turėjo tiesioginį interesą, kad kontinentiniame kare prieš Vokietiją dalyvautų Rusija ir šio intereso Prancūzija siekė, susisiedama su Rusijos tikslais Balkanuose. Prancūzija Liepos krizėje yra atsakinga už tvirtą paramą Rusijai jos sprendime palaikyti Serbiją Austrijos-Vengrijos konflikte prieš Serbiją, Prancūzijos politinei vadovybei aiškiai suvokiant, kad ši parama Rusijai gali sąlygoti visuotinį karą Europoje. Prancūzijos paramos Rusijai klausimu slinktis istoriografijoje yra ir semantinė, kai iš neutralaus palaikymo suteikimo, imama Prancūzijos poziciją vertinti kaip raginimą ar skatinimą Rusijai Balkanuose laikytis tvirtai. Prancūzija taip pat paskutinėmis Liepos krizės dienomis įsisamoninusi, kad Europoje prasidės būtent toks karas, kokį scenarijų Prancūzija detaliai piešė ir priėmė kaip jai palankiausią, nebesiekė bet kokia kaina sustabdyti karo pradžios Europoje.

Didžiosios Britanijos įstojimas į I PK populiariame pasakojime grindžiamas ilgalaikio Britanijos-Vokietijos antagonizmo galutine kristalizacija. Britų imperija, pagal tokią argumentaciją, dešimtmečiais priešinosi Vokietijos imperinėms ambicijoms, kol galiausiai tiesiogiai su Vokietija susidūrė Flandrijos laukuose, nes negalėjo leisti Vokietijai tapti Europos hegemone. Paskutinio dešimtmečio istoriografijoje toks požiūris

[822] Bastide, Roger. "*Mémoire collective et sociologie du bricolage*" L'Année Sociologique, vol. 21, 1970, pp. 65-108.

buvo koreguojamas. Londonas į karą įstojo nesklandžiai, rimtai blaškydamasis ir greičiau vidaus politikos niuansų dėka, o ne artikuliuotai išdėstytu kontinento tvarkos bei imperijos integralumo gynybos vedinas. Britanijos dalyvavimo kare atvirumo klausimas yra vienas iš tų taškų, kuris matomas daugelyje pastarosios apie karo priežastis bei Liepos krizę kalbančioje istoriografijoje. Liepos krizės kontekste šioje istoriografijoje grįžtama prie pakankamai seno ginčo dėl klausimo, ar Britanija galėjo anksčiau ir konkrečiau perspėti, pirmiausia, Vokietiją dėl Britanijos ketinimų dalyvauti kare Prancūzijos pusėje, jeigu Vokietija kėsintųsi ją pulti. Išsamiausiai istoriografijoje analizuojant užsienio reikalų ministro Grey diplomatiją, tvirtinama, kad Grey padarė ne viską, ką buvo įmanoma padaryti, siekiant išlaikyti taiką. Taigi Britanija yra atsakinga už vėlyvą įstojimą į krizę, vėlyvą būsimų veiksmų deklaravimą, kas neprisidėjo prie krizės suvaldymo galimybių bei karo Europoje išvengimo.

Rusija, kaip teigėme, istoriografijoje tampa viena svarbiausių veikėjų, kuri, viena vertus, nepriėmė jokių galimybių daryti kompromisus dėl Austrijos-Vengrijos pretenzijų Serbijai, o, kita vertus, yra didele apimtimi atsakinga dėl visuotinio karo Europoje priartinimo dėl 1914 m. liepos 30 d., Europoje vis dar vykstant diplomatinei dinamikai tarp didžiųjų valstybių, paskelbtos mobilizacijos. Rusija mobilizaciją paskelbė aiškiai suvokiant, kad po šio veiksmo kelio atgal nėra, nes Vokietija bus taip pat priversta mobilizuotis, o būtent tokią matricą, kaip matyti mūsų tiriamoje istoriografijoje, suvokė ir likusios šalys. Drįstame sakyti, kad Rusijos mobilizaciją krizėje validu laikyti svarbiausiu eskalacijos tašku būtent ta prasme, kad po jos buvo ir yra labai sunku įsivaizduoti bet kokią kitą įvykių seką.

Vokietija nesiekė ir neplanavo karo Europoje pradžios nuo 1912 m. gruodžio mėnesio Karo tarybos posėdžio. Austrijai-Vengrijai 1914 m. liepos 5-6 d. suteiktas *tuščias čekis* nebuvo Vokietijos pasiryžimas bet kokia kaina, netgi kontinentinio karo Europoje atveju, remti Vieną. *Tuščio čekio* sprendimo svarba krizėje, karo pradžios aplinkybių sumoje bei Vokietijos atsakomybė už tai mąžta dėl to, kad, pirmiausia, tai buvo pirmasis reikšmingas didžiosios valstybės sprendimas krizėje, po kurio sekė šimtai kitų sprendimų, kurie turėjo galimybę keisti įvykių dinamiką ir ją keitė; antra, vokiečių vadovybė šiuo sprendimu nesiekė ir nesitikėjo karo Europoje, o sprendimą priėmė siekiant paremti Austriją-Vengriją lokaliame konflikte su Serbija. Būtent mažesnė reikšmė pastarajam Vokietijos sprendimui yra ryški šio dešimtmečio istoriografijos charakteristika. Vokietijos atsakomybė dėl karo Europoje priartinimo gali būti matoma dėl nesugebėjimo efektyviai įsitraukti į Londono pastangas tarpininkauti krizėje, taip pat, kaip ir dėl nepavykusio bandymo

sustabdyti Austrijos-Vengrijos karinių veiksmų prieš Serbiją pradžią liepos 28-9 dienomis, dėl agresyvios diplomatijos ypač Londono atžvilgiu, siekiant išpešti Britanijos neutralumą, bei dėl nesugebėjimo atsitraukti nuo tų karinių planų, kurie Rusijos mobilizacijos atveju sąlygojo automatinę Vokietijos karinio mechanizmo reakciją.

Austrija-Vengrija šiandien nebėra suvokiama kaip nelyg išprotėjusi ir iš baimės mirti nusižudžiusi (*sic!*) imperija, o legitimiai savo nacionalinius interesus po atentato Sarajeve pasiryžusi ginti valstybė. Viena vis dėl to yra atsakinga dėl itin griežtos ir dogmatiškos (nors ir legitimios, ypač Clarko manymu) pozicijos Serbijos atvžilgiu galutinėje Liepos krizės fazėje, kai daugeliui sostinių jau tapo aišku, kad jos konfliktas su Serbija gali iššaukti visuotinį karą Europoje, Viena nesugebėjo atsitraukti nuo savųjų pozicijų.

Čia išskyrėme kolektyvinės atsakomybės dėl karo pradžios aspektus, tačiau turime pripažinti, kad visi šie teiginiai yra epistemologiškai problemiški. Kiekvienas jų, nurodantis vienos ar kitos valstybės vaidmenį karo priešaušryje ar Liepos krizėje, yra tarpusavyje susijęs ir negali būti nagrinėjamas izoliuotai ar vien iš vienos sostinės perspektyvos.

Žvelgiant į įvykių eigą 1914 m. liepą ir rugpjūtį, galime konstatuoti: be atentato nebūtų buvę Austrijos-Vengrijos pretenzijų Serbijai, be pastarųjų – Vokietijos *tuščio čekio* Austrijai-Vengrijai; lygiai taip pat be pastarosios spaudimo Serbijai nebūtų Rusijos paramos Belgradui, o be šių įvykių – Prancūzijos raginimų Rusijai laikytis tvirtai ir tolimesnės Vokietijos paramos Vienai. Jei ne Vokietijos kariniai planai Vakaruose, tikėtina, kad Britanija nebūtų paskutinėmis liepos dienomis išreiškusi paramos Prancūzijai, kurios karo scenarijus Europoje buvo glaudžiai susijęs su Rusija.

Iš šios problematikos seka dar viena svarbi išvada, dėl ko galime matyti abstrakčius sutarimo rėmus istoriografijoje – tai nusisukimas nuo drąsaus kalbėjimo apie vienos ar kitos valstybės vienatinę atsakomybę dėl I PK pradžios. Sekant Clarko labiausiai iškalbėtu I PK suvokimo principu, karo priežastis ir Liepos krizės dinamiką galime suvokti tik iš griežtai multipoliarinės veiksmų, sprendimų, *ergo*, ir veikėjų atsakomybių perspektyvos.

5. Apibrėžiant XXI a. istoriografijos santykį su visa XX a. istoriografijos, kalbančios apie I PK priežastis, tradicija, galime konstatuoti, kad šiandieninė istoriografija jau egzistuoja anapus Fischerio tezių. Fischeris, kaip ryškiausias meteoras istoriografijos istorijoje, išlieka nepamirštamas ir neišvengiamai minimas, tačiau jis nebėra centrinis poleminis taškas, nuo kurio atsispiriama diskusijose. Tai kartu yra ženklas, kad pasitraukia paskutinė Fischerio mokinių karta, pavyzdžiui, Johnas Röhlas, kuris taip atkakliai gynė savo mokytojo tezes, o Gerd Krumeich, kurio pozicija nuosaikesnė ir

artimesnė *niuansuotai Fischerio tezei*, iš dalies yra paskutinis šios kartos mohikanas, labiau buvęs Fischerio tiesioginių mokinių mokiniu. Šis pokytis reiškia ir platesnį paradigminį poslinkį: Vokietija nebėra pagrindinis analizės centras, o karo priežasčių, į objektyvų istorinės tikrovės vaizdavimą pretenduojančioje istoriografijoje, ieškoma Liepos krizėje, išsamiai studijuojant visų valstybių sprendimus bei jų motyvacijas.

Galime tvirtinti, kad po intensyvių diskusijų, kurias sukėlė Clarko pozicija, jis tapo nauju atspirties tašku. Nuo šiol istoriografinė diskusija, tikėtina, plėtosis arba atliepiant Clarko tezes, arba polemizuojant su jomis.

Bet žvelkime dar toliau, į tarpukarinį ginčą tarp revizionistų ir antirevizionistų, t.y., neigusių Versalio sutarties karo kaltės straipsnio istorinį validumą bei gynusį jį. Nors kėlėme antakį, kai Mombauer šiandienines griežtai Vokietijos pirmutinės atsakomybės tezę atmetančias pozicijas paskutiniame savo tyrime, mūsų požiūriu, kiek anachroniškai, vadino revizionistinėmis, tačiau šioji savoka, nubrėžiant santykį tarp tarpukarinės ir šiandieninės istoriografijos, pridėjus po papildomą būdvardį, gali pasitarnauti ir mums.

Praktiškai niekas šiandien negalėtų tvirtini, kad Versalio sutarties 231 Vokietijos vienatinės karo atsakomybės straipsnis, kaip jis suformuluotas sutartyje, yra istoriškai validus ir istoriškai pagrindžiamas (viena iš retų išimčių – D. Stevensono 2004 m. visos karo istorijos sintezė). Taigi, šiandieninėje istoriografijoje nėra matyti reikalo polemizuoti su Versalio sutartimi. Tačiau didelę dalį mūsų aptartos istoriografijos, pasirodžiusios istoriografijos atsinaujinimo prasme produktyviausiame laikotarpyje tarp 2009 ir 2014 metų, galime laikyti revizionistine arba aiškiai polemizuojančia su jau ne sykį minėtu *niuansuotu pritarimu Fischerio tezei*, tyrimuose vyravusiu XX a. pabaigoje ir pačioje šio amžiaus pradžioje.

Šioje šviesoje galime sukurti kelias sąvokas – tai *sveikas revizionizmas*, kuriam atstovauja Clarkas, S. Schmidtas, Münkleris, Otte, Afflerbachas, ir *aštrus revizionizmas*, kuriam būdinga radikalesnė pozicija, kaip Newtono, R. Schmidto ar McMeekino (ypač Rusijos atvejo studijoje) darbuose bei Zuberio išvadoje dėl Schlieffeno plano nebuvimo, taigi, ir jokios Vokietijos atsakomybės nebuvimo. Žvelgiant dar toliau atgal, prie šios grupės galima priskirti ir Fergusono pozicijas. Šiame diskusijų kontekste *antirevizionistinėmis* pozicijomis turime laikyti, pirmiausia, Röhl ir Mombauer darbus, o *nuosaikiu antirevizionizmu* – Krumeich, Martel, Hastings pozicijas. Drįstame teigti, kad *sveikas revizionizmas* tampa naujuoju akademinės istoriografijos standartu.

Mums pažvelgus į visą temos istoriografijos panoramą, turime konstatuoti paradoksalią išvadą, kad nepaisant atskleistų XXI a. istoriografijos

naujovių, istoriografijos turinio požiūriu šie darbai nėra tokie nauji, kokie galėtų atrodyti esą. Nors ir rašyti visiškai kitame, žymiai labiau politiškame kontekste, tačiau tarpukario revizionistų darbai (Fay, Montgelas, Barnes, Wegerer ir kt.) tvirtina labai panašią kolektyvinės atsakomybės dėl karo pradžios tezę, kurią randame ir šiandieniniuose, pavyzdžiui, Clark bei Otte darbuose.

Išsamumu ir gyliu vis dar išlieka neaplenktas Luigi Albertini trijų gigantiškų tomų tyrimas, pasirodęs nuo 1952 iki 1957 m., tačiau labai greitai nustelbtas prasidėjusios *Fischer Kontroverse.* Albertini, nors ir matydamas didžiausią atsakomybės dėl karo pradžios dalį Vokietijos sprendimuose, tačiau išnagrinėjo praktiškai visus klausimus ir niuansus, kurie yra analizuojami XXI a. istoriografijoje. Antai, Albertini jau kalbėjo apie Rusijos ir Prancūzijos aljanso Balkanų dėmenį po 1912 m. susitarimų, apie Balkanų „trigerio“ sukūrimą (ką vėliau aštriau nei Albertini, bet panašiai iškėlė Clarkas ir S. Schmidtas), apie britų užsienio politikos neveiksmingumą Liepos krizėje užsienio reikalų ministro Grey asmenyje ir ambasadorių, ypač prancūzų ambasadoriaus Rusijoje Paléologue, vaidmenį ir daug kitų aspektų. Galime kiek juokaujant klausti, ar visi šiuolaikiniai tyrinėtojai tikrai yra perskaitę visus tris Albertini tomus? Albertini trijų tomų, dviejų tūkstančių puslapių veikalas, išlieka išsamiausia ir koherentiškiausia karo priežasčių studija, apimtimi ir analitiniu gyliu iki šiol nepralenkta.

Galiausiai, jeigu pripažįstame, kad temos istoriografija esti anapus Fischerio paradigmos bei tvirtiname šiuolaikinės istoriografijos turinio panašumą tiek tarpukariniam revizionizmui, tiek Albertini darbui, galime sakyti, kad istoriografijos istorijos prasme save aptinkame maždaug 1955-7 m. laikotarpyje, kai Versalio tezė jau nebeaktuali, Fischerio ir visa vokiečių atsakomybės paradigma mūsų neslegia, bet jau yra milžiniškas sandas tekstų ir knygų, kurių ignoruoti negalima, taip, kaip neįmanoma rašyti apie I PK priežastis nuo balto lapo.

6. Ką galime pasakyti apie mūsų nagrinėtus istoriografijos tyrimus bei istoriografiją iš istoriografijos teorijos/istorikos perspektyvų? Istoriografijoje ir istoriografijos tyrimuose, ypač skelbtuose Fischerio kontroversijos metu, galime matyti politinę kairės/dešinės opoziciją aiškinantis Vokietijos kaltės ir atsakomybės klausimus. Kairėje čia vyravo palaikymas Fischeriui, dešinėje – opozicija. Šiuolaikinėje istoriografijoje politiškumas tiek istoriografijos tyrimuose, tiek istoriografijoje yra gerokai mažiau pastebimas, nors atskirų, kiek egzotiškų atvejų, įmanoma pastebėti, pavyzdžiui, jeigu lygintume Niallo Fergusono ir Gregoro Schöllgeno pozicijas. Tačiau turime pastebėti kitą dalyką. Fischerio kontroversijos apsiribojimas daugiausiai VFR ribose leidžia matyti, kad kontroversija buvo būtent šios epochos kūrinys: viena iš

Vergangenheitsbewältigung (liet. *Praeities įveikos*) proceso dalių šalia Eichmanno teismo, Aušvico personalo teismų, Adenauerio epochos pabaigos, VFR integracijos į euroatlantines struktūras. Taigi, turime kalbėti apie gyvenamojo (esamojo) laiko įtaką istoriografijai, nors tai apčiuopti yra sunku ir tai geriau matosi tik po kurio laiko. Tačiau mūsų tyrime atlikta žiūra į platų tarptautinės istoriografijos lauką mums leidžia pamatyti esamojo laiko santykį su rašymo nuostatomis. Serbija – agresyvi šalis devintajame dešimtmetyje ir kategoriškai antivakarietiška valstybė XXI a. Clarkas *Lunatikuose* pasako, kad NATO 1999 m. turėjo mažiau legitimumo bombarduoti Belgradą, nei Austrija-Vengrija 1914 m. liepos mėnesio pabaigoje atakuoti Serbiją. Rusija – reakcinga šalis pirmaisiais XXI a. dešimtmečiais, ir iš esmės, naudojant girdėtas sąvokas, revizionistinė, agresijos nusikaltimus vykdanti valstybė XXI a. antrajame ir trečiajame dešimtmetyje. Taigi, nėra sunku, kalbėti apie jos agresyvumą I PK išvakarėse. Vokietija – suvienyta, įsintegravusi į Europos politinę bendruomenę, iš esmės pacifistinė valstybė ir visuomenė, apie kurios prigimtinį agresyvumą sunku kalbėti iš šios dienos perspektyvų. Multipoliariškumo įtaka XXI a. pradžioje, ypač su krentančia JAV galia galbūt leidžia gryniau matyti multipoliariškumą Liepos krizėje. Ir visgi – jeigu kai kuriuos akcento pokyčius istoriografijoje galime matyti, tai, pavyzdžiui, apie Prancūziją kalbėti sunkiau, kai ji šiuolaikinėje istoriografijoje vis dažniau vertinama kaip revizionistinė ir revanšistinė valstybė. Iš esmės manome, kad stipriai besikeičiantis I PK priežasčių istoriografijos laukas, kaltės ir atsakomybės sąvokų turinys ir besikeičiantys kirčiai, gali būti matomi ir gyvenamojo laiko realijų kontekste.

Istoriografijoje matome ryškų atsiribojimą nuo struktūralizmo, nuo argumentų, kad I PK priežastis galime paaiškinti plačiųjų iki karo egzistavusių fenomenų – aljansų, militarizmo, imperializmo, kolonializmo, nacionalizmo – pagrindu. Į analizės fokusą grįžtant Liepos krizei, čia daugiau dėmesio skiriama agentiškumui ir sprendimui, nuo ko atsispyrė ir mūsų tyrimas žvelgiant į kaltę ir atsakomybę. Svarbu, kad Liepos krizės istoriografijoje taip pat žiūrima į tas aplinkybes, kurios blogino galimybes suvaldyti esamą krizę – tai, pavyzdžiui, buvo įvairūs atsitiktinumai, veikėjų charakterio savybės, veikėjų disponavimas nepakankama ar neobjektyvia informacija bei kitos aplinkybės. Visa tai kalba apie 1914 m. liepos mėnesio sprendimų ir aplinkybių fundamentalų unikalumą, o ne apie neišvengiamus procesus, kurie vedė Europą į, vartojant vokiečių kalba skelbtoje istoriografijoje dažną žodį, bedugnę (*Abgrund*). Šia prasme, atmetant struktūrinius aiškinimus, I PK šiuolaikinės istoriografijos prasme netenka galimybės tapti modeliu, iš kurio gali būti istoricistiškai brėžiamos matricos, aiškinančios, kodėl prasideda karai. Istoriografijoje vis mažiau dėmesio struktūralizmui – geopolitiniam

aiškinimui, sykiu mąžta esencializmo įtaka – *Sonderweg* perspektyva, smunka deterministinės kategorijos – marksistinės-leninistinės perspektyvos teigta neišvengiamybė dėl stiprėjančių prieštaravimų. Atitinkamai stiprėja įvykių atvirumo ir neprognozuojamumo, arba kontingencijos žiūra; tankėja griežtas modalumų paisymas – viena vertus, sprendimų priėmėjų agentiškumas, nenulemtas struktūrų, kita vertus, pozicijų pliuralumas – veikėjų kardinaliai subjektyvus požiūris apie pasakojamą situaciją ir to įtaka sprendimams ir įvykiams.

Fischer Kontroverse kontekste aktualiu buvo *Primat der Innenpolitik* istorinių tyrimų požiūris, anot kurio valstybės užsienio politikos supratimas turi būti grindžiamas išimtinai šalies vidaus struktūrų ir įvairių interesų grupių analize. Perspektyva, tvirtinta Fischerio bei gilinta ypač Hanso-Ulricho Wehlerio ir kitos dalies Bielefeldo mokyklos atstovų, šiandien yra įsiliejusi į I PK priežasčių istoriografiją, kai plačiuose karo išvakarių pasakojimuose detaliai kalbama apie vidaus veikėjus ir vidaus interesų grupes, tačiau jie nelaikomi svarbiausiais kintamaisiais, apsprendžiančiais valstybės užsienio politiką konkrečioje situacijoje.

Genetinis aiškinimas istorijos rašyme, kaip jį formulavo F. R. Ankersmitas, yra ilgos įvykių grandinės formos aiškinimas, kai kiekvienas įvykis suprantamas per ankstesnį įvykį ir naujai atsirandančias papildomas aplinkybes. Anot Ankersmito, visi istoriografiniai naratyvai privalo perteikti tam tikrą chronologinę evoliuciją laike, kurioje kiekviena fazė organiškai susijusi su praėjusia. Genetinio aiškinimo pagrindu pastebime šiame tyrime analizuotos istoriografijos naratyvinius ir siužetinius panašumus. *Longue durée* pasakojimuose apie epochą iki I PK minima Vokietijos *Weltpolitk* pradžia, diplomatinės krizės, Dreyfuso istorija ir teismas, *Daily Telegraph* istorija, pakirtusi kaizerio Wilhelmo įtaką Vokietijoje, pulkininko Redl istorija, Madam Caillaux teismas Paryžiuje ir daug kitų smulkesnių ir didesnių įvykių. Tai randame Clark, MacMillan, R. Schmidt, Ham, Mulligan, Leonhard ir kitose pozicijose. Tuo tarpu Liepos krizė yra kone idealus Ankersmito suformuluotos genetinio aiškinimo koncepcijos modelis, kai iš tiesų kiekvieną įvykį detaliose Liepos krizės studijose yra linkstama aiškinti per ankstesnįjį ir per naujai atsiradusias aplinkybes, o čia galime minėti McMeekin, Martel, Otte, Krumeich darbus.

Liepos krizės tyrimuose svarbiausi šaltiniai yra politiniai ir diplomatiniai dokumentai, tad šiuo atveju šie tyrimai išlaiko tradicinės *ranke'iškos* istorijos metodus, tačiau ypač Clarkas krizės analizėje paryškino visuomenės nuomonės ir žiniasklaidos studijas, taigi smulkūs ne tiek prieigų, kiek papildomų rakursų įvedimo pokyčiai gali būti pastebimi.

Galiausiai, apie istoriografiją – Haydeno White'o koncepcijos rėmuose kaip apie prozos žanrą. Tyrimo metu pažvelgus į nemažą kiekį įvairios istoriografijos, absoliučiai daugiausiai skelbtos šiame amžiuje, tačiau peržiūrėjus ir pagrindines XX a. temos istoriografijos pozicijas, galėtume konstatuoti istoriografijos kaip paskaitomo teksto kokybinį šuolį. Clarko pozicija šia prasme yra išskirtinė teksto lengvumo ir sklandumo prasme, ypač ją lyginant su, pavyzdžiui, to pačio Fischerio 1961 m. pozicija ar kita *Fischer Kontroverse* metu skelbta istoriografija. Ši Clarko pozicijos charakteristika turėjo prisidėti prie knygos beprecedenčio populiarumo. Šalia Clarko, subjektyviai į šios ypač sklandžiai *paskaitomos* istoriografijos lentyną galėtume įtraukti ir MacMillan, Newton, Fromkin, Ferguson pozicijas, kurios, tiesa, mokslinės kokybės atžvilgiu atsilieka nuo Clarko. Labai paprastai tariant, šiuolaikinė istoriografija yra lengviau paskaitoma, lengviau perprantama, tekstai yra sutvarkyti, parengti galvojant apie skaitytoją.

***

Būtų sąžininga bent jau paskutiniu akordu išduoti mūsų pozicijas tyrimo klausimu. Turbūt jokia staigmena, kad mums atrodo, jog I PK nebuvo ilgai brendęs, planuotas ir galų gale protingai įvykdytas nusikaltimas. Esame arčiau Clarko nei Fischerio. Po tokios grandiozinės karo priežasčių tyrimų progresijos, mūsų akimis, sunkiai įmanoma kalbėti apie šio karo pradžią kaip apie logišką ir protingą įvykį. Atvirkščiai – jo kardinalus chaotiškumas, ko gero, yra viena iš priežasčių, kodėl dėl jo kilmės vis dar vyksta tokios ilgos diskusijos. Galbūt sąžininga būtų pasakyti, kad atsakymo į klausimą „*Kodėl prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas?*“ rasti negalime.

Ir turime savęs paklausti, kam reikėjo ar reikia vargti aiškinantis šiuos I PK išvakarių supratimo pokyčius – kam gi visai tai? Atsakyti galime tik apmąstydami, kas I PK yra šiandienos visuomenėms. Kodėl diskusija yra nesibaigianti, kodėl jis masina ir kaip mes jį šiandien suprantame? Galime pakartoti tai, kas istorikų jau buvo ne kartą sakyta. Europai kolektyviai karas žymėjo jos dominavimo epochos modernioje istorijoje pabaigą. Po 1914 m. rugpjūčio 4 d. Europa kaip politinis kolektyvas niekada nebebuvo tokia įtakinga globaliu mastu, kaip iki minėtos dienos. Kiekvienai didžiajai valstybei individualiai karo pradžia žymėjo radikalų tikrovės lūžį, *The Point of No Return*.

Mūsų tirta pastarųjų dešimtmečių istoriografija rodo, kad I PK pradžia tikrai nėra vien tik Vokietijos klausimas. Tačiau istoriografijos istorijos prasme I PK pradžios klausimas labiausiai yra Vokietijos klausimas. Visos Vokietijos istorinės raidos klausimas buvo svarstomas visą XX a., kurio esmė ir buvo diskusija dėl Fischerio tezių. Jei šiandien sakome, kad Vokietija nebuvo

išskirtinai agresyvi valstybė, kuri suplanavo ir įvykdė I PK, jei pripažįstame, kad karo kaip teisėtos politikos tąsos galimybę matė visos Europos valstybės XX a. pradžioje, tuomet Vokietija nėra išskirtinai ar labiausiai atsakinga valstybė. Todėl kartu istorinėje kultūroje dažnas kalbėjimas apie I PK ir II PK kaip apie vieną ilgą karą yra antiistoriškas. Tai požiūris, kuris remiasi karo geografija bei kariniais planais, bet neatsižvelgia į fundamentalius politinių režimų, situacijų ir sprendimų skirtumus 1914 ir 1939 m.

Istoriografija, tikimės, turėtų keisti dažną, *Sonderweg* paradigmoje esantį kalbėjimą apie Vokietiją kaip istoriškai visuomet agresyvią politiją, kuri savo istorinę trajektoriją ne savo noru pakeitė tik 1945 m. Šiuolaikinė istoriografija atskleidžia, kad 1914 m. visose Europos šalyse vyko rimti svarstymai apie karo galimybę, o kartu, nedera pamiršti, veikė ir stiprios pacifistinės jėgos. Tai neleidžia lengvai daryti apibendrinimų, tačiau leidžia įvardinti radikalų Vokietijos istorinės patirties skirtumą tarp 1914 m. ir 1933–1945 m. O kartu ir pastebėti, kad penkerių metų karo trauma buvo esminė – būtent ši trauma, o ne prūsų karinės kastos dominavimas Vokietijoje, sudarė sąlygas Vokietijoje į valdžią 1933 m. ateiti, Hannah Arendt žodžiais tariant, gaujai (angl. *mob*).

I PK Europoje įvykdęs tikrovės lūžį kristalizavo modernybės atneštą masinio naikinimo galimybę. Prisiminkime 1916 m. Somos mūšio pirmosios dienos skaičius: liepos 1 d. vykdant puolimą per vieną dieną žuvo apie 20 tūkst. britų, dar 40 tūkst. buvo sužeisti, dingo be žinios arba buvo paimti į nelaisvę. 1918 m. rugsėjo 28 d., per vieną paskutinių ofenzyvų, britai, prancūzai ir belgai per parą į vokiečių pozicijas iššovė apie vieną milijoną artilerijos sviedinių, apie 11 šūvių per sekundę. Šia prasme mašininio žmonių naikinimo era prasidėjo I PK.

Pasakius visa tai, galime sau pripažinti, kad 1914 m. vasaros klausimas – tas neatsakomas „*kodėl?*“ – yra esmingiausias XX a. istorijos klausimas. Banalu teigti, kad šiandien matomi karai – Rusijos karas prieš Ukrainą ar konfliktai Viduriniuose Rytuose – yra tiesiogiai susiję su I PK. George'as Kennanas yra sakęs, kad I PK buvo seminalinė XX a. katastrofa. Jörnas Leonhardas pažymėjo, kad šis karas atidarė Pandoros skrynią, kurios atgarsius vis dar jaučiame. Šia prasme dabartiniai karai, konfliktai ir agresijos nusikaltimai yra I PK provaikiai.

Tačiau visiškai tiesiogiai sieti I PK su Rusijos karu prieš Ukrainą būtų klaidinga, nes toks požiūris mato istoriją kaip uždarą ir logišką procesą. Dar svarbiau – tokie teiginiai ignoruoja šimtmetį istorijos, kurioje buvo gausybė žmonių sprendimų. Ir vis dėl to galime teigti, kad bet kokia rimta šiandieninių konfliktų genezė turėtų būti pradėta nuo 1914 m. birželio 28 d. Sarajeve. Todėl ir mūsų tyrimą galime užbaigti Tomo Venclovos eilėraščio „Tu, felix Austria“ žodžiais: „*Nėra spragos tarp Franzo Ferdinando ir šios dienos*. “

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Abbenhuis, Maartje, Ismee Tames, Thomas Zeiler, *Global War, Global Catastrophe: Neutrals*, *Belligerents and the Transformations of the First World War,* Bloomsbury Academy, 2021.
2. Afflerbach, Holger, *Auf Messers Schneide: Wie das Deutsche Reich den Ersten Weltkrieg verlor*, München: C.H. Beck, 2018.
3. Afflerbach, Holger, *Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich,* Oldenbourg, 1994.
4. Afflerbach, Holger, *Der Dreibund: Europäische Grossmacht und Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*, R. Oldenbourg Verlag, 2002.
5. Afflerbach, Holger, ”The Topos of Improbable War in Europe Before 1914." In: *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*, ed., Holger Afflerbach, David Stevenson. New York: Berghahn Books, 2007.
6. Afflerbach, Holger, David Stevenson, *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*, New York: Berghahn Books, 2007.
7. Afflerbach, Holger, *On the Knife Edge: How Germany Lost the First World War*, Cambridge University Press, 2022.
8. Aksakal, Mustafa, "War as the Savior? Hopes for War and Peace in Ottoman Politics Before 1914." In *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*, ed., Holger Afflerbach and David Stevenson. New York: Berghahn Books, 2007.
9. Albertini, Luigi, *Le origini della guerra del 1914* (3 volumes), Fratelli Bocca, Milano, 1942–1943.
10. Albertini, Luigi, *The Origins of the War of 1914*, London; New York: Oxford University Press, 1952–57.
11. Anderson, Perry, *Disputing Disaster: A Sextet on the Great* War, Verso, 2024.
12. Angelow, Jürgen, *Der Weg in die Urkatastrophe: Der Zerfall des alten Europa 1900-1914*, W. Kohlhammer, 2010.
13. Audoin-Rouzeau, Stéphane, Annette Becker, *14-18: Retrouver la Guerre,* Gallimard, 2000.
14. Bachinger, Bernhard, Wolfram Dornik, eds., *Jenseits des Schützengrabens. Der Erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung* – Kontext, Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann-Instituts für Kriegsfolgen-Forschung 14, Studien, 2013.
15. Baier, Laura, "*Schlafwandelnd in den Ersten Weltkrieg? Die deutsche historiographische Kontroverse um Christopher Clarks Monographie*

Die Schlafwandler." In: Joachim Scholl, "Diese Menschen hatten ein sehr begrenztes Bewusstsein," *Deutschlandfunk Kultur,* 2013.
16. Balkelis, Tomas, *The Making of Modern Lithuania: War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania*, 1914–1923.Oxford: Oxford University Press, 2018.
17. Bastide, Roger, *Mémoire collective et sociologie du bricolage,* L'Année Sociologique, 21, 1970.
18. Becker, Annette, *Les Cicatrices* Rouges, Fayard, 2010.
19. Becker, Annette, and Stéphane Audoin-Rouzeau, *14-18: Retrouver la Guerre*, Gallimard, 2000.
20. Becker, Jean-Jacques, *Comment les français sont entrés dans la* guerre, Paris, 1977.
21. Becker, Jean-Jacques, *La Grande Guerre*, 2nd ed. Paris: Presses Universitaires de France, 2013 (2004).
22. Becker, Jean-Jacques, *L'evolution de l'historiographie de la Premiere Guerre Mondiale,* Revue Historique des Armées, 242, 2006.
23. Becker, Jean-Jacques, Gerd Krumeich, *La Grande Guerre: Une Histoire Franco-Allemande*, Tallandier, 2008.
24. Becker, Jean-Jacques, Gerd Krumeich, "Outbreak." In Jay Winter, ed., *The Cambridge History of the First World War.* Vol. 1, *Global War*, p. 64. Cambridge University Press, 2014.
25. Beckett, Ian, *The Great War: 1914-1918.* Harlow: Pearson Education, 2001.
26. Belova, Irina. B., *Pervaya Mirovaya Voyna i Rossiyskaya Provintsiya 1914—1917*, Moscow: AIRO-XXI, 2011.
27. Bendikowski, Tillmann, *Sommer 1914: Zwischen Begeisterung und Angst – wie Deutsche den Kriegsbeginn erlebten*, München: C. Bertelsmann, 2014.
28. Berghahn, Volker, *Der Erste Weltkrieg*, München: Beck, 2003.
29. Berghahn, Volker, *Germany and the Approach to War 1914*, Bedford/St. Martins, 1973.
30. Berghahn, Volker R. "Origins." In Jay Winter, ed., *The Cambridge History of the First World War.* Vol. 1, *Global War*, Cambridge University Press, 2014.
31. Bihl, Wolfdieter, *Der Erste Weltkrieg 1914-1918: Chronik - Daten - Fakten*, Böhlau, 2010.
32. Bled, Jean-Paul, *Franz Ferdinand: Der eigensinnige* Thronfolger, Böhlau, 2013.
33. Bobroff, Ronald, *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits*, London: Tauris, 2006.

34. Böhler, Jochen, *Civil War in Central Europe 1918-1921*, Oxford: Oxford University Press, 2022.
35. Böhler, Jochen, Ota Konrád, Rudolf Kučera, eds., *In the Shadow of the Great War: Physical Violence in East-Central Europe, 1917–1923,* New York, Oxford: Berghahn Books, 2021.
36. Böhme, Helmut, *"Primat" und „Paradigma". Zur Entwicklung einer bundesdeutschen Zeitgeschichtsschreibung am Beispiel des Ersten Weltkrieges.* In Hartmut Lehmann, *Historikerkontroversen,* Göttingen: Wallstein, 2001.
37. Boterbloem, Kees, *"Chto delat'?: World War I in Russian Historiography after Communism",* Journal of Slavic Military Studies, 25, no. 3 (2012).
38. Bridge, F.R., *Sir Edward Grey and Austria-Hungary*, International History Review, 216, 2016.
39. Butkus, Zenonas, *Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
40. Canis, Konrad, *Bismarcks Außenpolitik 1870–1890: Aufstieg und Gefährdung*, Paderborn: Schöningh, 2004.
41. Canis, Konrad, *Der Weg in den Abgrund: Deutsche Außenpolitik 1902–1914*, Paderborn: Schöningh, 2011.
42. Canis, Konrad, *Die bedrängte Großmacht: Österreich-Ungarn und das europäische Mächtesystem 1866/67–1914*, Schöningh, Paderborn, 2016.
43. Canis, Konrad, *Von Bismarck zur Weltpolitik: Deutsche Außenpolitik 1890 bis 1902*, Berlin: Akademie-Verlag, 1997.
44. Čepėnas, Pranas, *Naujųjų Laikų Lietuvos Istorija,* Vol. 2. Chicago: M. Morkūno Spaustuvė, 1986.
45. Chickering, Roger, *Betrachtungen zur Historiografie des Gedenkjahres*, Archiv für Sozialgeschichte, 55, 2015.
46. Clark, Christopher, *Die Schlafwandler: Wie Europa in den Ersten Weltkrieg zog*, Deutsche Verlags-Anstalt, 2013 (2012).
47. Clark, Christopher, *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947*, Belknap Press of Harvard University Press, 2006.
48. Clark, Christopher, *Kaiser Wilhelm II: A Life in Power*, Penguin, 2009 (2000).
49. Clark, Christopher, *Prisoners of Time: Prussians, Germans and Other Humans*, Allen Lane, 2021.
50. Clark, Christopher, *Revolutionary Spring: Fighting for a New World 1848–1849*, Allen Lane, 2023.

51. Clark, Christopher, *Time and Power: Visions of History in German Politics, from the Thirty Years' War to the Third* Reich, Princeton University Press, 2019.
52. Clark, Christopher, *How Powerful Was the Kaiser?*, London Review of Books 30, no. 4 2008.
53. Clark, Christopher, Review of *The Darkest Days* by Douglas Newton, *The Guardian*, 2014.
54. Clark, Christopher, *Sir Edward Grey and the July Crisis*, International History Review 2016.
55. Clark, Christopher, *Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, Allen Lane, 2012.
56. Compagnon, Olivier, *La Gran Guerra en América Latina: Una historia conectada*, Cemca, México, 2018.
57. Craig, Gordon A., *The Politics of the Prussian Army 1640-1945*, Oxford University Press, 1964.
58. Danilov, O. Iu., *Prolog velikoi voiny 1904-1914 gg: kto I kak vtiagival Rossiiu v mirovoi konflikt*, Moscow, 2010.
59. Das, Santanu, Anna Maguire, Daniel Steinbach, eds. *Colonial Encounters in a Time of Global Conflict, 1914-1918*, London, New York: Routledge, 2022.
60. Das, Santanu, *India, Empire and First World War Culture: Writings, Images and Songs*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
61. De Groot, Gerard, *The First World* War, Palgrave Macmillan, 2000.
62. Dedijer, Vladimir, *The Road to Sarajevo,* New York: Simon and Schuster, 1966.
63. Dornik, Wolfram, Julia Walleczek-Fritz, Stefan Wedrac, eds. *Frontwechsel: Österreich-Ungarns 'Großer Krieg' im Vergleich*, Böhlau, 2014.
64. Dornik, Wolfram, *Des Kaisers Falke: Wirken und Nach-Wirken von Franz Conrad von Hötzendorf*, Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann-Instituts für Kriegsfolgen-Forschung 25, Studien, 2013.
65. Dülffer, Jost, *Chances and Limits of Armament Control 1890-1914*, In Holger Afflerbach, David Stevenson, *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*, New York: Berghahn Books, 2012.
66. Eckert, Astrid M, *The Struggle for the Files*, Cambridge University Press, 2012.
67. Ehlert, Hans, Michael Epkenhans, Gerhard P. Gross, eds., *Der Schlieffenplan: Analysen und Dokumente*, Munich: Odenberg, 2006.

68. Eksteins, Modris, *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age*, Boston: Houghton Mifflin, 1989.
69. Epkenhans, Michael, *Der Erste Weltkrieg – Jahrestagsgedenken, neue Forschungen und Debatten einhundert Jahre nach seinem Beginn*, Institut für Zeitgeschichte, 2-15, 2015.
70. Erdmann, Karl Dietrich, *Zur Beurteilung Bethmann Hollwegs*, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht, 1964.
71. Evans, Richard J, *Eric Hobsbawm: A Life in* History, Little, Brown, 2019.
72. Evans, Richard, *The Pursuit of Power*, Penguin, 2016.
73. Ferguson, Niall, *Civilization: The West and the Rest*, New York: Penguin Press, 2011.
74. Ferguson, Niall, *Empire: How Britain Made the Modern World*, New York: Basic Books, 2004.
75. Ferguson, Niall, *The Pity of War*, London: Allan Lane, 1999 (1998).
76. Ferguson, Niall, *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*, Basic Books, 1999.
77. Ferro, Marc, *The Great War: 1914-1918*, London: Routledge & Kegan Paul, 1979.
78. Fischer, Fritz, *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914*–1918, Düsseldorf: Droste, 1961.
79. Fischer, Fritz, *Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*, Düsseldorf: Droste Verlag, 1969.
80. Fischer, Fritz, *Bündnis der Eliten: Zur Kontinuität der Machtstrukturen in Deutschland*, 1871–1945, Droste Verlag, 1979.
81. Fischer, Fritz, *Hitler war kein Betriebsunfall: Aufsätze*, C.H. Beck, 1992.
82. Foerster, Wolfgang, *Graf Schlieffen und der Weltkrieg*, Mittler & Sohn, 1925.
83. Foley, Robert, *The Real Schlieffen Plan*, War in History, 2006.
84. Foley, Robert, *The Origins of the Schlieffen Plan*, War in History, 2003.
85. Förster, Stig, Roger Chickering, eds. *Great War. Total* War, München, 2000.
86. Förster, Stig, *Der deutsche Generalstab und die Illusion des kurzen Krieges, 1871-1914: Metakritik eines Mythos*, Militärgeschichtliche Mitteilungen 54, 1995.
87. Fromkin, David, *Europe's Last Summer: Who Started the War in 1914?*, New York: Knopf, 2004.
88. Fuller, William C. Jr., *The Foe Within: Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia*, Cornell University Press, 2006.

89. Fussell, Paul, *The Great War and Modern Memory*, Oxford: Oxford University Press, 1975.
90. Galandauer, Jan, *Franz Fürst Thun: Statthalter des Königreiches Böhmen*, Böhlau, 2014.
91. Geppert, Dominik, William Mulligan, Andreas Rose, eds., *The Wars Before the Great War: Conflict and International Politics Before the Outbreak of the First World War*, Cambridge University Press, 2015.
92. Gerwarth, Robert, Erez Manela, *Empires at War, 1911-1923*, Oxford: Oxford University Press, 2014.
93. Gerwarth, Robert, John Horne, *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*, Oxford: Oxford University Press, 2013.
94. Gerwarth, Robert, *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917-1923*, London: Allen Lane, 2016.
95. Gilbert, Martin, *The First World War: A Complete History*, Holt, 2004.
96. Gimžauskas, Edmundas, *Vokietijos Pirmojo pasaulinio karo tikslai Rytuose: istorijos ir istoriografijos vingiai*, Lietuvos istorijos metraštis. 2014, t. 2.
97. Gingeras, Ryan, *Fall of the Sultanate: The Great War and the End of the Ottoman Empire 1908-1922*, Oxford: Oxford University Press, 2019.
98. Gooch, G. P., *Recent Revelations of European Diplomacy*, London: Longmans, Green and Co., 1928.
99. Gordon, M. R., *Domestic Conflict and the Origins of the First World War: The British and German Cases*, *Journal of Modern History,* 1974, 191-276.
100. Grey, Edward, *Fly Fishing*, Leopold Classic Library, 2016 (1899).
101. Groß, Gerhart, *'There Was a Schlieffen Plan': New Sources on the History of German War Planning',* War in History, 2008.
102. Kracht, Klaus Große, *Die Fischer-Kontroverse. Von der Fachdebatte zum Publikumsstreit*, In *Die zankende Zunft. Historische Kontroversen in Deutschland nach 1945.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.
103. Kracht, Klaus Große, *An das gute Gewissen der Deutschen ist eine Mine gelegt": Fritz Fischer und die Kontinuitäten deutscher Geschichte*, In: Jürgen Danyel, Jan-Holger Kirschu, Martin Sabrow, *50 Klassiker der* Zeitgeschichte, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007.
104. Kracht, Große Klaus, *Fritz Fischer und der deutsche Protestantismus*, Zeitschrift für Neuere Theologiegeschichte 10, no. 2, 2003.
105. Ham, Paul, *1914: The Year the World Ended*, Penguin Books, 2013.
106. Hamilton, Richard, Holger H. Herwig, *The Origins of the First World War.* Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

107. Hannig, Alma, *Franz Ferdinand: Die* Biografie, Amalthea, 2013.
108. Hart, Peter, *The Great* War, Profile Books, 2013.
109. Hastings, Max, *Catastrophe: Europe Goes to War 1914*, William Collins, 2013.
110. Hénin, Pierre-Yves, *Le plan Schlieffen: Un mois de guerre, deux siècles de controverses*, Economica, 2012.
111. Herwig, Holger H.,"*Clio Deceived": Patriotic Self-Censorship in Germany After the Great War*, International Security, 12, no. 2, 1987.
112. Herwig, Holger H., *The Marne, 1914: The Opening of World War I and the Battle That Changed the World*, Random House, 1997.
113. Herwig, Holger H., Richard F. Hamilton, *Decisions for War, 1914–1917*, Cambridge University Press, 2004.
114. Holger Herwig, Richard F. Hamilton, *War Planning 1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
115. Herzfeld, Hans, *Der Erste Weltkrieg*, München, 1968.
116. Hewitson, Mark, *Germany and the Causes of the First World War*, Berg, 2004.
117. Hirschfeld, Gerhard, Gerd Krumeich, *Deutschland im Ersten Weltkrieg*, Frankfurt/Main: S. Fischer, 2013.
118. Hirschfeld, Gerhard, Gerd Krumeich, Irina Renz, eds., *Enzyklopädie Erster Weltkrieg.* Schöningh, 2003.
119. Hirschfeld, Gerhard, *Der Erste Weltkrieg in der deutschen und internationalen Geschichtsschreibung*, Aus Politik und Zeitgeschichte, 2004.
120. Hitler, Adolf, *Mein Kampf*, Eher Verlag, 1943.
121. Holmes, Terence, *'All Present and Correct': The Verifiable Army of the Schlieffen Plan*, War in History, 16 (1), 2009.
122. Holmes, Terence, *'Asking Schlieffen: A Further Reply to Terence Zuber'*, War in History, 2003.
123. Holmes, Terence, *'A Reluctant March on Paris'*, War in History, 2001.
124. Holmes, Terence. *'The Real* Thing', War in History, 2002.
125. Holquist, Peter, *Making War, Forging Revolution: Russia's Continuum of Crisis*, *1914-1921*, Harvard University Press, 2022.
126. Horne, John, *End of a Paradigm? The Cultural History of the Great War*, Past and Present, 2019.
127. Howard, Michael, *First World War: Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
128. Isaac, Jules, *Un débat historique. 1914: Le problème des origines de la guerre*, Paris: Rieder, 1933.

129. Jahn, Egbert, *Sarajevo 1914. A Century of Debate About the Guilt for the First World War*, Berlin & Heidelberg: Springer, 2015.
130. Janz, Oliver, *Der große Krieg*, Campus Verlag, 2013.
131. Jarausch, Konrad H., *The Illusion of Limited War: Chancellor Bethmann Hollweg's Calculated Risk, July 1914*, *Central European History* 48, no. 2 (1969).
132. Jarausch, Konrad, *Der nationale Tabubruch. Wissenschaft, Öffentlichkeit und Politik in der Fischer-Kontroverse*, In: Martin Sabrow, Ralph Jessen, and Klaus Große Kracht, *Zeitgeschichte als Streitgeschichte. Große Kontroversen seit 1945.* München: Beck, 2003.
133. Jenkins, Simon. *A Short History of Europe: From Pericles to Putin.* Public Affairs, 2019.
134. Johnson, R.W, *The Greatest Error of Modern History*, London Review of Books 21, no. 4, 1999.
135. Joll, James, Gordon Martel, *The Origins of the First World War*, 4th ed., London: Routledge, 2023.
136. Joll, James, *The Origins of the First World War,* Gosport: Longman, 1992 (1984).
137. Jones, Heather, *As the Centenary Approaches: The Regeneration of First World War Historiography*, The Historical Journal, 2013.
138. Jörn, Leonhard, *Die Büchse der Pandora: Geschichte des Ersten Weltkriegs*, C.H. Beck Verlag, 2014.
139. Judson, Pieter M., *The Habsburg Empire: A New History*, Belknap Press of Harvard University Press, 2016.
140. Juozapavičius, Gabrielius, *Kaip stebuklas prie Vyslos tapo Lietuvos valstybingumo pabaiga*, Naujasis Židinys-Aidai, 2021, Nr. 8, 75-77.
141. Kaiser, David E., *Germany and the Origins of the First World War.* The University of Chicago, 1983.
142. Karner, Stefan, and Philipp Lesiak, eds., *Erster Weltkrieg: Globaler Konflikt und lokale* Folgen, Neue Perspektiven Studien, 2014.
143. Keegan, John, *The First World War: An Illustrated History*, Hutchinson, 2001.
144. Keiger, John F, *France and the Origins of the First World War*, New York: St. Martin's Press, 1983.
145. Keiger, John, *France and the Origins of the First World War*, Macmillan, 1983.
146. Kelsen, Hans, *Collective and Individual Responsibility in International Law with Particular Regard to the Punishment of War Criminals*, California Law Review 31, 1943.

147. Kennan, George, *The Fateful Alliance: France, Russia, and the Coming of the First World War*, New York: Pantheon Books, 1984.
148. Kershaw, Ian, *Hitler, 1889-1936: Hubris*, W.W. Norton & Company, 1998.
149. Kershaw, Ian, *Hitler, 1936-1945: Nemesis*, W.W. Norton & Company, 2000
150. Kershaw, Ian, *To Hell and Back: Europe 1914–1949*, Penguin Books, 2015.
151. Keynes, John Maynard, *The Economic Consequences of Peace*, 1919.
152. Kiesling, Eugenia C. *France*, In Hamilton and Herwig, *The Origins of the First World War*.
153. Kießling, Friedrich, *Unfought Wars: The Effect of Détente Before World War I*, In *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*, ed. Holger Afflerbach, David Stevenson, New York: Berghahn Books, 2007.
154. Kießling, Friedrich, *Gegen den "großen Krieg"? Entspannung in den internationalen Beziehungen*, Munich: Oldenbourg, 2002.
155. Kitchen, Martin, *A Military History of Germany: From the Eighteenth Century to the Present Day*, Weidenfeld and Nicolson, 1975.
156. Kolonitskii, Boris, *Russia and World War I: The Politics of Memory and Historiography, 1914-1918*, In: Arndt Weinrich and Christopher Cornelissen, *Writing the Great War: The Historiography of World War I from 1918*, New York: Berghahn Books, 2020.
157. Kronenbitter, Guenther, *Keeping a Low Profile—Austrian Historiography and the Fischer Controversy*, In: Journal of Contemporary History, Special Issue: *The Fischer Controversy after 50 Years*, Vol. 48, No. 2, 2013.
158. Krumeich, Gerd, *Aufrüstung und Innenpolitik in Frankreich vor dem Ersten Weltkrieg. Die Einführung der dreijährigen Dienstpflicht 1913–1914*, Düsseldorf: Universität, Dissertation, 1977.
159. Krumeich, Gerd, *Aufrüstung und Innenpolitik in Frankreich vor dem Ersten Weltkrieg*, Universität Düsseldorf, 1977.
160. Krumeich, Gerd, *Juli 1914: Eine Bilanz*, Paderborn: Schöningh, 2014.
161. Kruse, Wolfgang, *Der Erste Weltkrieg*, Geschichte Kompakt, 2009.
162. Kuhl, Hermann, *Der Deutsche Generalstab in Vorbereitung und Durchführung des Weltkrieges*, E.S. Mittler & Sohn, 1920.
163. Lafore, Laurence, *The Long Fuse: An Interpretation of the Origins of World War I*, Waveland Press Inc, 1997.
164. Langdon, John W., *July 1914: The Long Debate, 1918-1990*, New York, Oxford: Berg, 1990.

165. Langewiesche, Dieter, Rezension zu: Schmidt, Rainer F.: *Kaiserdämmerung. Berlin, London, Paris, St. Petersburg und der Weg in den Untergang.* Stuttgart 2021, *H-Soz-Kult*, 2021.
166. Laučkaitė, Laima, *Vilniaus dailė Didžiojo karo metais*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.
167. Laurinavičius, Česlovas, *Lietuvos su Klaipėda ir Vilniumi genezė: Anglų ir rusų „Didžiojo žaidimo" Baltijos aspektas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
168. Lieber, Keir A., *The New History of World War I and What It Means for International Relations Theory*, International Security 32, no. 2, 2007.
169. Lieven, Dominic, *Russia and the Origins of the First World War*, New York: St. Martin's Press, 1983.
170. Liulevicius, Vejas Gabriel, *The German Myth of the East: 1800 to the Present*, Oxford: Oxford University Press, 2013.
171. Liulevicius, Vejas Gabriel, *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
172. Lopata, Raimundas, *Lietuvos valstybingumo raida 1914-1918 metais*, Vilnius: Mintis, 1996.
173. Löwith, Karl, *The Meaning in* History, Chicago: University of Chicago Press, 1957 (1949).
174. MacMillan, Margaret, *Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919*, John Murray, 2001.
175. MacMillan, Margaret, *The War That Ended Peace*, Toronto: Allen Lane, 2013.
176. Marks, Sally, *The Myths of Reparations*, Central European History, vol. 11, no. 3, 1978.
177. Malchow, Howard LeRoy, *History and International Relations: From the Ancient World to the 21st Century*, 2nd ed. Bloomsbury Academic, 2020.
178. Mann, Golo, *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Büchergilde Gutenberg, Frankfurt am Main, 1958.
179. Marczewski, Jerzy, *German Historiography and the Problem of Germany's Responsibility for World War I*, Polish Western Affairs 12, no. 2, 1977.
180. Martel, Gordon, *The Month That Changed the World: July* 1914, Oxford: Oxford University Press, 2014.
181. McLean, Roderick, Matthew Seligmann, *Germany From Reich to Republic, 1871-1918*, European History in Perspective, 1999.

182. McMeekin, Sean, *July 1914: Countdown to War*, New York: Basic Books, 2013.
183. McMeekin, Sean, *The Russian Origins of the First World War,* Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2011.
184. Mearsheimer, John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W.W. Norton & Company, 2001.
185. Meyer, Karl, *The World Undone: The Story of the Great War, 1914 to 1918*, New York: Doubleday, 2006.
186. Mombauer, Annika, *Die Julikrise: Europas Weg in den Ersten Weltkrieg*, C.H. Beck, 2014.
187. Mombauer, Annika, *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War*, Cambridge University Press, 2001.
188. Mombauer, Annika, *Introduction: The Fischer Controversy 50 years* on, Journal of Contemporary History, Special Issue: *The Fischer Controversy after 50 Years*, Vol. 48, No. 2, 2013.
189. Mombauer, Annika, *Julikrise und Kriegsschuld - Thesen und Stand der Forschung*, Aus Politik und Zeitgeschichte, 64, 2014.
190. Mombauer, Annika, *The Causes of the First World War: The Long Blame Game*, London-New York: Routledge, 2024.
191. Mombauer, Annika, *The German Centenary of the First World War*, War and Society 36, 2017.
192. Mombauer, Annika, *Guilt or Responsibility? The Hundred-Year Debate on the Origins of World War I*, Central European History, 2015.
193. Mombauer, Annika, *Review of The Origins of the First World War,* William Mulligan. *The English Historical Review* 127, no. 524, 2012.
194. Mombauer, Annika, Wilhelm Deist, eds. *The Kaiser: New Research on Wilhelm II's Role in Imperial Germany,* Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
195. Mombauer, Annika, *The Origins of The First World War: Controversies and Consensus*, London: Taylor & Francis, 2002.
196. Mombauer, Annika, *Of War Plans and War Guilt: The Debate Surrounding the Schlieffen Plan*, Journal of Strategic Studies 28, no. 5, 2006.
197. Mommsen, Wolfgang, *Das Zeitalter des Imperialismus,* Frankfurt, 1969.
198. Mommsen, Wolfgang, *Die Urkatastrophe Deutschlands: Der Erste Weltkrieg 1914-1918*, Klett-Cotta, 2002.
199. Mulligan, William, *The Great War for Peace*, New Haven: Yale University Press, 2014.

200. Mulligan, William, *The Origins of the First World War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
201. Mulligan, William, *The Trial Continues: New Directions in the Study of the Origins of the First World War*, English Historical Review, 2014.
202. Münkler, Herfried, *Der Grosse Krieg. Die Welt 1914–1918,* Berlin: Rowohlt, 2015 (2013).
203. Neiberg, Michael, *Dance of the Furies: Europe and the Outbreak of World War I*, Harvard University Press, 2011.
204. Neiberg, Michael, *The Treaty of Versailles: A Concise* History, New York: Oxford University Press, 2017.
205. Neitzel, Sönke, *Kriegsausbruch. Deutschlands Weg in die Katastrophe 1900–1914*, Pendo, München, 2002.
206. Newton, Douglas, *The Darkest Days: The Truth Behind Britain's Rush to War, 1914*, Verso, 2014.
207. Nugent, Christine, *The Fischer Controversy: Historiographical Revolution or Just Another Historians' Quarrel?*, *Journal of the North Carolina Association of Historians* 16, April 2008.
208. O'Neil, William, *The Plan That Broke the World: The "Schlieffen Plan" and World War* I, 2014.
209. Offenstadt, Nicolas, *Das rote Erbe der Front: Der Erste Weltkrieg in der DDR*, De Gruyter Oldenbourg, 2022.
210. Ortner, M. Christian, Hermann Hinterstoisser, *Die k.u.k. Armee im Ersten Weltkrieg: Uniformierung und Ausrüstung von 1914–1918*, Militaria, 2013.
211. Ortner, M. Christian, *Die k.u.k. Armee und ihr letzter Krieg,* Gerold, 2013.
212. Otte, Thomas, *Postponing the Evil Day: Sir Edward Grey and British Foreign Policy*, International History Review, 2016.
213. Otte, Thomas, *The Foreign Office Mind: The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*, Cambridge University Press, 2011.
214. Otte, Thomas, *Statesman of Europe: A Life of Sir Edward Grey*, Allen Lane, 2020.
215. Otte, Thomas, *The July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
216. Overy, Richard, *Fire and Fury: The Allied Bombing of Germany, 1942-1945*, Viking, 2013.
217. Paddock, Troy, *Contesting the Origins of the First World War: A Historiographical Argument*, New York: Routledge, 2020.
218. Paléologue, Maurice, *An Ambassador's Memoirs*, New York: George H. Doran Company, 1925.

219. Patnaik, Prabhat, *Lenin, Imperialism, and the First World War*, Social Scientist, 7/8, 2014.
220. Petzold, Stephan, *The Social Making of a Historian: Fritz Fischer's Distancing From Bourgeois-Conservative Historiography, 1930–60*, *Journal of Contemporary History* 48, no. 2, 2013.
221. Poviliūnas, Arūnas, *Istorinė sąmonė ir Istorijos didaktika*, Vilnius: Solertija, 1997.
222. Rady, Martyn, *The Habsburgs: To Rule the World.* Allen Lane, 2020.
223. Rauchensteiner, Manfried. *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburger Monarchie 1914–1918.* Böhlau, 2013.
224. Remak, Joachim, *The First World War: Causes, Conduct, Consequences*, J. Wiley & Sons, 1971.
225. Rich, David Allan, *Russia*. In Hamilton and Herwig, *The Origins of the First World War*.
226. Richter, Hedwig, *Aufbruch in die Moderne: Reform und Massenpolitisierung im Kaiserreich*, Berlin: Suhrkamp Verlag, 2021.
227. Ritter, Gerhard, *Der Schlieffenplan: Kritik eines Mythos,* Oldenbourg, 1956.
228. Ritter, Gerhard, *Staatskunst und Kriegshandwerk: Das Problem des "Militarismus in Deutschland"*, München: Oldenbourg, 1954.
229. Richter, Hedwig, *Aufbruch in die Moderne: Reform und Massenpolitisierung im Kaiserreich*, Berlin: Suhrkamp Verlag, 2021.
230. Ritter, Gerhard, *Der Schlieffenplan: Kritik eines Mythos,* Oldenbourg, 1956.
231. Ritter, Gerhard, *Staatskunst und Kriegshandwerk: Das Problem des "Militarismus in Deutschland"*, München: Oldenbourg, 1954.
232. Röhl, John, *Kaiser, Hof und Staat: Wilhelm II. und die deutsche Politik*, München: C.H. Beck, 1988.
233. Röhl, John, *Wilhelm II. Die Jugend des Kaisers 1859–1888,* München: Verlag C.H. Beck, 1993.
234. Röhl, John, *Wilhelm II. Der Aufbau der Persönlichen Monarchie 1888–1900*, München: Verlag C.H. Beck, 2001.
235. Röhl, John, *Wilhelm II. Der Weg in den Abgrund 1900–1941*, München: C.H. Beck, 2008.
236. Röhl, John*, Goodbye to all that (again)? The Fischer thesis, the new revisionism and the meaning of the First World War*, *International Affairs*, 2015.

237. Röhl, John, *The Curious Case of the Kaiser's Disappearing War Guilt: Wilhelm II in July 1914*. In *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*, ed. Holger Afflerbach, David Stevenson. New York: Berghahn Books, 2007.
238. Rumpler, Helmut, Anatol Schmied-Kowarzik, eds. *Weltkriegsstatistik Österreich-Ungarn 1914–1918: Bevölkerungsbewegung, Kriegstote, Kriegswirtschaft,* Vienna, 2014.
239. Safronovas, Vasilijus, Vytautas Jokubauskas, Vygantas Vareikis, Hektoras Vitkus, *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018.
240. Safronovas, Vasilijus, Introduction: On the Significance of the Great War to Lithuanians, In *The Great War in Lithuania and Lithuanians in the Great War: Experiences and Memories,* edited by Vasilijus Safronovas, vol. 34, Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Klaipėda, 2017.
241. Safronovas, Vasilijus, *Šimtmečio atgarsiai: ar pasikeis Pirmojo pasaulinio karo vertinimas Lietuvoje?*, Acta Historica Universitatis Klaipedensis 36, 2018.
242. Safronovas, Vasilijus, *The Great War Experiences of Lithuanians: An Overview*, *Journal of Baltic Studies* 53, no. 2, 2022.
243. Sanborn, Joshua A., *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*, Oxford: Oxford University Press, 2015.
244. Sanborn, Joshua, *Russian Historiography on the Origins of the First World War Since Fischer Controversy*, Journal of Contemporary History, Special Issue: *The Fischer Controversy after 50 Years*, 48, no. 2 (2013).
245. Schelling, Thomas, *Arms and Influence*, Yale University Press, 1966.
246. Schmidt, Rainer F., Robert C. Moore, *Die deutsche Legende vom ‚aufgezwungenen Verteidigungskrieg' 1914*, Historische Zeitschrift 309, no. 3, 2019.
247. Schmidt, Rainer, *Frankreich und die Entfesselung des Ersten Weltkriegs. Zur Widerlegung von Robert C. Moore*, Historische Zeitschrift, Nr. 2, 2020.
248. Schmidt, Rainer, *Kaiserdämmerung: Berlin, London, Paris, St. Petersburg und der Weg in den Untergang*, Stuttgart: Klett-Cotta, 2021.
249. Schmidt, Rainer, *"Revanche pour Sedan" – Frankreich und der Schlieffenplan*, Historische Zeitschrift, 309, Nr. 3, 2016.

250. Schmidt, Stefan, *Frankreichs Außenpolitik in der Julikrise 1914: Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges*, Munich: Oldenbourg, 2009.
251. Schöllgen, Gerd, *Das Thema im Spiegel der neueren deutschen Forschung*, In *Flucht in den Krieg? Die Außenpolitik des kaiserlichen Deutschland*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991.
252. Schroeder, Paul W., *Systems, Stability, and Statecraft: Essays on the International History of Modern Europe*, Palgrave Macmillan, 2004.
253. Schroeder, Paul W., *Stealing Horses to Great Applause: The Origins of the First World War Reconsidered*, Brooklyn, NY: Verso Books, 2025.
254. Schroeder, Paul, *World War I as Galloping Gertie: A Reply to Joachim Remak*, Journal of Modern History, no. 2, 1972.
255. Seligmann, Matthew, Roderick McLean. *Germany From Reich to Republic, 1871-1918*, European History in Perspective, 1999.
256. Showalter, Dennis, *The Great War and Its Historiography*, The Historian, Vol. 68, No. 4, 2006.
257. Sikorski, Radosław, *Polska Może Być Lepsza*, Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2018.
258. Simkins, Peter et al., *The First World War: An Illustrated History*, London: DK Publishing, 2003.
259. Simkins, Peter, Geoffrey Jukes, Michael Hickey, *The First World War: The War to End All Wars*, Oxford: Osprey Publishing, 2003.
260. Simms, Brendan, *Europe: The Struggle for Supremacy 1453 to the Present*, Penguin Books, 2013.
261. Soroka, Marina, *Britain, Russia and the Road to the First World War: The Fateful Embassy of Count Aleksandr Benckendorff (1903–16)*, Farnham, Surrey: Ashgate Publishing, 2011.
262. Soutou, Georges-Henri, *L'Or et le sang: Les buts de guerre économiques de la Première Guerre mondiale*, Fayard, 1989.
263. Spenkuch, Hartwin, Rezension von: Rainer F. Schmidt: *Kaiserdämmerung. Berlin, London, Paris, St. Petersburg und der Weg in den Untergang*, Stuttgart: Klett-Cotta, Sehepunkte 22, no. 3, 2022.
264. Sperber, Jonathan, *Bourgeois Europe, 1850-1914: Progress, Participation, and Apprehension.* Routledge, 2nd ed. London: Routledge, 2022.
265. Steiner, Zara S., *Britain and the Origins of the First World War: The Making of the 20th Century*, New York: St. Martin's Press, 1977.

266. Steiner, Zara, *The Treaty of Versailles Revisited*, In: *The Paris Peace Conference, 1919: Peace Without Victory,* ed. Michael Dockrill, John Fisher, New York: Palgrave Macmillan, 2001.
267. Steiner, Zara, *The Lights That Failed: European International History, 1919-1933*, New York: Oxford University Press, 2007.
268. Strazhas, Aba, *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915–1917,* Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe: Geschichte, Bd. 61, Wiesbaden, 1993.
269. Strachan, Hew, *The Outbreak of the First World War*, Oxford: Oxford University Press, 2004.
270. Strachan, Hew, *To Arms!* Oxford: Oxford University Press, 2001.
271. Stern, Fritz, *Bethmann Hollweg and the War: The Limits of Responsibility*, Garden City, 1967.
272. Stern, Fritz, *The Failure of Liberalism: Essays on the Political Culture of Modern Germany*, New York: Knopf, 1972.
273. Stevenson, David, *Cataclysm: The First World War as Political Tragedy*, New York: Basic Books, 2004.
274. Stevenson, David, *The Outbreak of the First World War: 1914 in Perspective*, Palgrave, 1997.
275. Stibbe, Matthew, *The Fischer Controversy over German War Aims in the First World War and Its Reception by East German Historians, 1961–1989*, The Historical Journal, 46, 2003.
276. Strachan, Hew. Book Review: *Frankreichs Außenpolitik in der Julikrise 1914: Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges* by Stefan Schmidt." *War in History* 20, no. 1, 2013.
277. Strachan, Hew, *The Ideas of the First World War*, BBC History Magazine, 2013.
278. Strachan, Hew, *The First World War*, New York: Viking, 2004.
279. Sumpf, Alexander, *L'historiographie russe (et sovietique) de la Grande Guerre*, *Histoire et Politique* 2014/1, 2014.
280. Taylor, A.J.P., *Illustrated History of the First World War*, New York: Putnam, 1963.
281. Taylor, A.J.P., *War By Time-Table: How the First World War Began*, London: H. Hamilton, 1979.
282. Taylor, Alan J. P., *The Habsburg Monarchy 1809–1918: A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, London: Hamish Hamilton, 1948.

283. Taylor, Telford, *Anatomy of the Nuremberg Trials: A Personal Memoir*, New York: Alfred A. Knopf, 1992.
284. Trachtenberg, Marc, *The Craft of International History: A Guide to Method*, Princeton University Press, 2006.
285. Trumpener, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire, 1914*-1918, Princeton: Princeton University Press, 1968.
286. Tuchman, Barbara, *The Guns of August*, New York: Macmillan, 1962.
287. Turner, L.C.F., *Origins of the First World War*, London: Edward Arnold, 1970.
288. Vasquez, John A., *The First World War and International Relations Theory: A Review of Books on the 100th Anniversary*, International Studies Review, 2014.
289. Verhey, Jeffrey, *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
290. Wallach, Jehuda L., *Das Dogma der Vernichtungsschlacht: Die Lehren von Clausewitz und Schlieffen und ihre Wirkungen in zwei Weltkriegen*, Bernard & Graefe, 1986.
291. Watson, Alexander, *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary at War, 1914*-1918, New York: Basic Books, 2014.
292. Weinke, Annette, *Law, History, and Justice: Debating German State Crimes in the Long Twentieth Century*, New York: Berghahn Books, 2018.
293. Weinrich, Arndt, Christopher Cornelissen, eds., *Writing the Great War: The Historiography of World War I from 1918*, New York: Berghahn Books, 2020.
294. Weinrich, Arndt, *Grosser Krieg, Große Ursachen? Aktuelle Forschungen zu den Ursachen des Ersten Weltkriegs*, Francia – Forschungen zur westeuropäischen Geschichte, 40, 2013.
295. Williamson, Samuel R., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, London: Red Globe Press, 1990.
296. Williamson, Samuel R. Jr., Ernest R. May*, An Identity of Opinion: Historians and July 1914*, The Journal of Modern History 79, no. 2, 2007.
297. Winter, Jay, Antoine Prost, *The Great War in History: Debates and Controversies, 1914 to the Present*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020 (2005).

298. Winter, Jay, ed., *The Cambridge History of the First World War.* Vol. 1, *Global War*; Vol. 2, *The State*; Vol. 3, *Civil Society.* Cambridge University Press, 2014.
299. Winter, Jay, *The Day the Great War Ended, 24 July 1923*, Oxford: Oxford University Press, 2022.
300. Winter, Jay, *The Great War in History: Debates and Controversies, 1914 to the Present*, 2005 (2020).
301. Young, J.W., *Ambassador George Buchanan and the July Crisis*, International History Review, 2017.
302. Zechlin, Egmont, *Krieg und Kriegsrisiko: Zur deutschen Politik im Ersten Weltkrieg*, Aufsätze, 1979.
303. Zuber, Terence, *Inventing the Schlieffen Plan: German War Planning 1871-1914*, Oxford University Press, 2002.
304. Zuber, Terence, *The Real German War Plan*, The History Press, 2011.
305. Zuber, Terence, *The Schlieffen Plan* Reconsidered, War in History, 1999.
306. Zuber, Terence, *The Schlieffen Plan was an Orphan*, War in History, 2004.
307. Zuber, Terence, *'The 'Schlieffen Plan' and German War Guilt*, War in History, 2007.
308. Zuber, Terence, *'Everybody Knows There Was a 'Schlieffen Plan': A Reply to Annika Mombauer*, War in History, 2008.
309. Zuber, Terence, *'There Never Was a 'Schlieffen Plan': A Reply to Gerhard Gross*, War in History, 2010.
310. Zuber, Terence, *'The Schlieffen Plan's "Ghost Divisions" March Again: A Reply to Terence Holmes*, War in History, 2010.
311. Zuber, Terence, *'Terence Holmes Reinvents the Schlieffen Plan'*, War in History, 2001.
312. Zuber, Terence, *Terence Holmes Reinvents the Schlieffen Plan – Again*, War in History, 2003.
313. Žukas, Teodoras, *At the Front Line of the Approaching Battle: Lithuanian Reaction to the Outbreak of the Great War*. In: *War and Society in the Baltic Region,* ed. Kari Alenius, Saulius Kaubrys. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, 2023.

Šaltiniai, šaltinių publikacijos, egodokumentai

1. Bihl, Wolfdieter, *Deutsche Quellen zur Geschichte des Ersten Weltkrieges.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991
2. Crowe, Eyre. *Memorandum on the Present State of British Relations with France and Germany*. Atvira prieiga: https://en.wikisource.org/wiki/Memorandum_on_the_Present_State_of_British_Relations_with_France_and_Germany . (Atvira prieiga. Žiūrėta 2024 11 11)
3. Dieckmann, Wilhelm. "*Der Schlieffenplan.*" Bundesarchiv/Militärarchiv, Freiburg W10/50220. Cituota iš: Robert T. Foley, *The Real Schlieffen Plan*, War in History, 2006.
4. *Die große Politik der europäischen Kabinette, 1871–1914: Sammlung der diplomatischen Akten des auswärtigen Amtes*. Legare Street Press, 2023 (1922–1927; 1924–1927).
5. Geiss, Imanuel. *Geschichte im Überblick: Daten und Zusammenhänge der Weltgeschichte*. Überarbeitete und erweiterte Neuauflage. Reinbek: Rowohlt, 2006.
6. George, David Lloyd. *War Memoirs of David Lloyd George: 1914–1915*. Boston: Little, Brown, and Company, 1933.
7. Hague Peace Conventions 1899. Netherlands Ministry of Foreign Affairs. https://web.archive.org/web/20140426201744/http://www.minbuza.nl/en/key-topics/treaties/depositary-duties-of-the-kingdom-of-the-netherlands/other-treaties-for-which-the-netherlands-acts-as-depositary/the-hague-peace-conventions-1899.html. (Atvira prieiga. Žiūrėta 2023 05 10)
8. Mombauer, Annika. *The Origins of the First World War: Diplomatic and Military Documents*. Manchester: Manchester University Press, 2013.
9. Paleologue, Maurice. *Mémoires: Ambassade de Russie, 1914–1917*. 3 vols. Paris: Plon, 1921–1923.
10. Poincaré, Raymond. *Au service de la France: Le lendemain d'Agadir*. Vol. 1. Paris: Plon-Nourrit et Cie, 1926.
11. Schlieffen, Alfred Graf von. Denkschrift "Krieg gegen Frankreich", Dezember 1905. https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0097_spl&object=translation&l=de.
12. *Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Hungary and Protocol and Declaration*, Signed at Trianon, June 4, 1920.

https://www.istrianet.org/istria/history/1800-present/ww1/1920_treaty-trianon.pdf. (Atvira prieiga. Žiūrėta 2024 06 10)
13. Treaty of St. Germain, Signed At St. Germain-En-Laye, 10 September 1919. http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-1.pdf. (Atvira prieiga. Žiūrėta 2024 10 11)
14. *Traité de Versailles*. Librairie Militaire Berger-Levrault, 1919.

TV ir radijo programos, filmai ir kitos internetinės nuorodos, publikacijos žiniasklaidoje

1. *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/home.html. [Žiūrėta: 2023-07-08].
2. *1914: What Historians Don't Know about the Causes of the First World War*. https://www.ghil.ac.uk/publications/podcasts/1914-what-historians-dont-know-about-the-causes-of-the-first-world-war. [Žiūrėta 2023-07-09].
3. Afflerbach, Holger, *School of War: Holger Afflerbach on How Germany Lost WWI*, Spotify, 2023. https://open.spotify.com/episode/30lfz9nxWSmGeHqgIQljgf?si=-q1Hl3MZTB2wAriCyMbWCg. [Žiūrėta: 2024-08-11].
4. *Best-seller List Reveals German Desire to Reassess Great War*. Financial Times, 2014, https://www.ft.com/content/5fdf9fba-7f57-11e3-b6a7-00144feabdc0 [Žiūrėta: 2024-08-11].
5. BBC, *Serbia: Belgrade's Monument to Franz Ferdinand Assassin*, June 8, 2015. https://www.bbc.com/news/blogs-news-from-elsewhere-33048005. [Žiūrėta: 2023-01-11].
6. BBC, *The Pity of War*, (Film). Directed by Niall Ferguson, 2014. [Žiūrėta: 2024-07-02].
7. BBC Radio 4. *Month of Madness: The July Crisis of 1914. February 2014*. [Žiūrėta: 2023-05-22].
8. BBC, *World War One*. https://www.bbc.co.uk/programmes/p06qy6ml. [Žiūrėta: 2023-06-19].
9. Cambridge University, *Impact Case Study, Christopher Clark, The Sleepwalkers*, 2021. [Žiūrėta: 2024-12-19].
10. Clark, Christopher, *Der Erste Weltkrieg*, NZZ Standpunkte 2014, [Žiūrėta: 2023-05-22].

11. Clark, Christopher, *How Europe Went to War in 1914: The Origins Debate Revisited*, Lecture at Vanderbilt University, April 2015. [Žiūrėta: 2023-05-22].
12. Clark, Christopher, *Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, Lecture at Gresham College, London, 2014. [Žiūrėta: 2023-05-22].
13. Clark, Christopher, *Interview with NPR*, Morning Edition, 2013; [Žiūrėta: 2023-05-22].
14. *Die Urkatastrophe des 20. Jahrhunderts*. https://www.faz.net/aktuell/politik/der-erste-weltkrieg/s4.html. [Žiūrėta: 2023-05-02].
15. Die Welt, *Der neue Streit um die Kriegsschuld von 1914*, 2014. https://www.welt.de/geschichte/article124141530/Der-neue-Streit-um-die-Kriegsschuld-von-1914.html. [Žiūrėta: 2023-06-25].
16. *Discours du Président de la République au Parlement européen à Strasbourg*, 2018. https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2018/04/17/discours-du-president-de-la-republique-au-parlement-europeen-a-strasbourg. [Žiūrėta: 2024-12-19].
17. France24.com, *Centenaire Première Guerre Mondiale*, https://www.france24.com/fr/tag/centenaire-première-guerre-mondiale/. [Žiūrėta: 2023-05-19].
18. Frankfurter Allgemeine Zeitung, *Die Angst vor dem Abgrund*, Berthold Kohler, 2014. [Žiūrėta: 2024-12-19].
19. Hastings, Max, *Max Hastings' Brief History of War*, Financial Times, 2013. https://www.ft.com/content/03cb60c8-1950-11e3-80ec-00144feab7de. [Žiūrėta: 2024-07-17].
20. History@Debate. *Schlafwandler oder Brandstifter*. Herfried Münkler, Gerd Krumeich, Sönke Neitzel, Körber-Stiftung, 2014. [Žiūrėta: 2023-05-22].
21. Intelligence Squared, *The Sunday Debate: Britain Should Not Have Fought in the First World War*, July 10, 2022. [Žiūrėta: 2025-01-09].
22. Le Monde, *Mme Merkel est devenue la 'Somnambule' de l'austérité,* 2014. [Žiūrėta: 2024-12-19].
23. Lrt.lt, Homo cultus. Istoriko teritorija. *Kražių skerdynės: įvykis ir vaizdinys*, radijo laida, ved. Aurimas Švedas, pokalbis su Dangiru Mačiuliu ir Darium Staliūnu. https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000277812/homo-cultus-istoriko-teritorija-kraziu-skerdynes-ivykis-ir-vaizdinys. [Žiūrėta: 2023-09-19].
24. Mirror, *Nemanja Matic Explains Why He Doesn't Wear a Remembrance Day Poppy*, November 2, 2020. https://www.mirror.co.uk/sport/football/news/nemanja-matic-explains-doesnt-wear-22943325. [Žiūrėta: 2023-01-19].

25. Motadel, David. *What Do the Hohenzollerns Deserve?*, The New York Review of Books, March 26, 2020. [Žiūrėta: 2024-09-11].
26. Netflix, *The Long Road to War*, 2018. https://www.netflix.com/lt/title/81467138. [Žiūrėta: 2022-07-19].
27. Radio France Internationale. Joseph Zimet: *'Les dirigeants européens irresponsables il y a un siècle.*'" 2014. [Žiūrėta: 2023-05-22].
28. Sky News. *A II II 18: Franz Ferdinand's Prophetic Number Plate*. https://news.sky.com/story/a-ii-ii-18-franz-ferdinands-prophetic-number-plate-11551176. [Žiūrėta: 2024-07-29].
29. Snow, Dan, *How WWI Began*, Dan Snow's History Hit, August 2, 2021. <podcasts.apple.com/ie/podcast/how-wwi-began/id1042631089?i=1000530937152>. [Žiūrėta: 2024-07-29].
30. The Rest is History. Episodes 469-474. [Žiūrėta: 2024-09-08].
31. The Wall Street Journal, *How Two Irreverent Historians Made Their Podcast a Global Sensation*, 2024. [Žiūrėta: 2024-12-08].
32. Zweig, Stefan, *Vor der Morgenröte*. Directed by Maria Schrader, 2016. [Žiūrėta: 2024-12-08].

Teorinė literatūra

1. Allison, Graham. *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, Houghton Mifflin Harcourt, 2017.
2. Aristotelis, *Nikomacho etika.* Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, Marcelinas Ročka ir Vosylius Sezemanas, Vilnius: Margi raštai, 2020.
3. Aviezer, Tucker, *Our Knowledge of the Past: A Philosophy of Historiography*, Cambridge University Press, 2004.
4. Bloch, Marc, *The Historians Craft,* iš prancūzų į anglų k. vertė Peter Putman, Vintage Books, 1953 (1949).
5. Culler, Jonathan, *Literary Theory: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 1997.
6. David, Löwenthal, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, 2015 (1985).
7. Friedrich, Nietzsche, *Apie istorijos naudą ir žalą gyvenimui,* Iš vokiečių kalbos vertė Tomas Sodeika, Apostrofa, 2022.
8. Jaspers, Karl, *Die Schuldfrage*, München: R. Piper & Co. Verlag, 1979 (1946).
9. Kahneman, Daniel, *Thinking, Fast and Slow*, New York: Penguin, 2011.

10. Koselleck, Reinhart, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time,* New York: Columbia University Press, 2004 (1979).
11. Kuhn, Thomas, *The Structure of Scientific Revolutions,* Chicago: University of Chicago Press, 1970.
12. Lebow, Richard N., *What Can International Relations Theory Learn from the Origins of World War I?,* International Relations, 2014.
13. Löwith, Karl, *The Meaning in History*, Chicago: University of Chicago Press, 1957 (1949).
14. Marc, Trachtenberg, *The Craft of International History: A Guide to Method*, Princeton University Press, 2006.
15. Morgenthau, Hans, *Politika tarp valstybių: Kova dėl galios ir valdžios.* Iš anglų kalbos vertė Jaunius Petraitis. Vilnius: Margi raštai, 2011 (1948).
16. Norkus, Zenonas, *Istorika,* Vilnius: Taura, 1996.
17. Oakeshott, Michael, *On History and Other Essays*, Liberty Fund, 1999 (1983).
18. Patočka, Jan. *Eretiškos esė apie istorijos filosofiją,* iš čekų kalbos vertė Almis Grybauskas, Phi Knygos, 2021 (1975).
19. Popper, Karl Raimund, *Istoricizmo skurdas.* Iš anglų kalbos vertė Raimonda Murmokaitė, Vilnius: Mintis, 1992.
20. Rapoport, Anatol, A. M. Chammah. *The Game of Chicken*, American Behavioral Scientist, vol. 10, no. 3, 1966.
21. Quentin, Skinner, *Meaning and Understanding in the History of Ideas*, in: History and Theory, 1969.
22. Rüsenas, Jörnas. *Istorika: Istorikos darbų* rinktinė, Iš vokiečių kalbos vertė Arūnas Jankauskas, Vilnius: Margi raštai, 2007.
23. Scruton, Roger, *The Soul of the World*, Princeton: Princeton University Press, 2014.
24. Van Evera, Stephen, *The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War*, International Security 9, no. 1, 1984.
25. Waltz, Kenneth, *Theory of International Politics*, Reading: Addison-Wesley Publishing Company, 1979.
26. White, Hayden, *Metaistorija. Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje,* Iš anglų kalbos vertė Halina Beresnevičiūtė-Nosálová, Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2003 (1975).

Grožinė literatūra ir kita literatūra

1. Emmerson, Charles, *1913: The World Before the Great* War, London: Bodley Head, 2013.
2. Hašek, Jaroslav, *Šauniojo kareivio Šveiko nuotykiai pasauliniame kare*, iš čekų kalbos vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Tyto alba, 2007.
3. Harris, Robert, *Precipice*, London: Hutchinson, 2024.
4. Hesse, Hermannas*, Stepių vilkas,* iš vokiečių kalbos vertė Zita Mažeikaitė, Vilnius: Lietuvos rytas, 2006 (1927).
5. Illies, Florian, *1913: Ką dar norėjau papasakoti*, iš vokiečių kalbos vertė Gintarė Adomaitytė, Vilnius: Sofoklis, 2019.
6. Illies, Florian, *Šimtmečio vasara,* iš vokiečių kalbos vertė Gintarė Adomaitytė, Vilnius: Sofoklis, 2018.
7. Ishiguro, Kazuo, *Dienos likučiai,* iš anglų kalbos vertė Mėta Žukaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2017 (1989).
8. Schorske, Carl E., *Fin-de-siècle Vienna: Politics and Culture*, New York: Alfred A. Knopf, 1979.
9. Taleb, Nassim Nicholas, *Antifragile*, New York: Penguin Random House, 2014.
10. Taleb, Nassim Nicholas, *The Black Swan*, New York: Random House, 2010, xxii.
11. Zweig, Stefan, *Vakarykštis pasaulis: europiečio prisiminimai,* iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, Vilnius: Tyto Alba, 2014.
12. Žukas, Teodoras, *Paskutinė Europos vasara*, Naujasis Židinys-Aidai, nr. 5, 2021.

SUMMARY

Explanations of Guilt and Responsibility for the First World War in the 21st-Century Western Historiography

The historiography of the causes of the First World War (thereafter — WWI) is vast, as interpretations of the war's causes were directly tied to the terms of peace established at the Versailles Peace Conference and Treaty in 1919. Between the Versailles Conference and the outbreak of the Second World War, there was a heated debate in both Europe and the United States between revisionists and anti-revisionists of the Versailles War Guilt Clause. By around 1939, a precarious compromise had emerged in professional historiography that Germany alone was not responsible for the Great War; rather, all the major powers shared responsibility. The notion of collective guilt/responsibility was becoming established, and the Second World War, along with the unquestioned war guilt of Nazi Germany, did not in itself change views on 1914. A historiographical revolution was triggered by the 1961 publication of *Griff nach der Weltmacht* by German historian Fritz Fischer, in which Fischer, as well as in his 1969 book *Krieg der Illusionen*, argued that Germany had planned and systematically pursued war in Europe, at least since the December 1912 meeting of the German War Council. Fischer's work was met with strong criticism in West Germany, provoking one of the greatest historiographical controversies of the 20th century – the Fischer Controversy. As the debate settled, historiography entered a phase of fragmentation, especially in the 1980s and 1990s, when a number of new studies appeared, including works on the foreign policies of specific countries and fresh attempts to reassess the origins of war were made. A notable example was James Joll's 1984 *Unspoken Assumptions* thesis. However, Fischer's influence remained monumental. Toward the end of the 20th century and into the early 21st century, a dominant view in historiography and European memory culture was that Germany bore the greatest responsibility for the outbreak of the First World War – due to its prevailing militarism, the dominance of the Prussian military caste, aggressive foreign policy, and reckless, high-risk diplomacy during the July Crisis of 1914. By the 2000s, new studies of the causes of the Great War began to emerge, some of which directly or indirectly challenged Fischer's thesis or introduced new perspectives. This was partly facilitated by the opening of some Russian and German archives after the end of the Cold War. The most prominent work of the past decade – especially notable in Britain and Germany – was Christopher

Clark's *The Sleepwalkers*, in which Clark drew attention to previously neglected aspects. The publication of Clark's work, the scholarly reactions to it, and widespread discussions across Europe demonstrated that the causes of this war remain a hotly contested and emotionally charged issue. Simultaneously, the centenary of the war (2014–2018) brought both a quantitative and qualitative renewal of general war research, with studies on the war's causes being one of a key component.

The object and the problem

The historiographical shift of recent decades inspires a study of historiography and an attempt to examine whether and how it changes, corrects, modifies, or preserves previous interpretations of the causes of the WWI. The core of this study is based on two main issues: First, we observe a clear new wave of research into the causes of WWI which, on the one hand, differs in focus and interpretative approaches, and on the other hand, is no longer (or is far less) politically or ideologically motivated; second, the outbreak of the war, as a historical question, continues to provoke strong reactions in public discourse and memory politics. These reactions are fueled both by attempts to revise established historiographical explanations and by contemporary social and/or political developments.

Therefore, this study aims to examine how the concepts of war guilt and responsibility are evaluated in contemporary historiography published in the 21st century – that is, whether a paradigm shift has occurred in how war guilt and responsibility are interpreted today. The focus is on historiography that seeks to explain why or how WWI broke out, examines the foreign policy of one or more countries up to the summer of 1914, analyzes the July Crisis, or provides a *longue durée* narrative of European diplomacy (typically from 1871 to 1914). Additionally, this study considers broader syntheses of the history of WWI where the causes of the war are discussed *inter alia*. Thus, the selection criterion for the historiography examined is its engagement with questions of WWI guilt/responsibility. At the same time, the study emphasizes the discursive nature of this historiography – both through direct polemics between authors and through thematic connections. Due to the nature of the topic, the object of the study includes not only historiography itself but also research on historiography. In other words, the debates surrounding the causes, guilt, and responsibility for WWI are a central focus of this work, and studies of historiography are a component of these debates.

This study follows the tradition of historiographical studies that began with the Fischer Controversy and continued with scholars such as John Langdon, Annika Mombauer, and others. The starting point for the study is the beginning of the 21st century, focusing on historiography published from 2000 onward, aiming to summarize the most recent scholarship on the topic. This chronological framework is shaped by an observed increase in historiographical output on the causes of WWI in the early 21st century, the emergence of conflicting positions, and the centenary of WWI (2014–2018), which renewed interest in the war within the culture of memory. Regarding geographical scope, interwar historiography was somewhat pan-European, with American historians also actively participating in the debate. During the Fischer Controversy, discussions were largely confined to the Federal Republic of Germany due to the specific nature of Fischer's thesis. Afterward, the linguistic and geographical boundaries of WWI causation studies expanded. Therefore, the three main countries – and languages – in which the causes of WWI have been and continue to be most discussed are English, German, and French. The historiography published in these languages in the 21st century forms the object of this study. Consequently, the title of this work reflects that it investigates interpretations of WWI guilt and responsibility in the 21st-century Western historiography.

Approaches and Methods

The central focus of this study is how the issue of responsibility and guilt for the WWI is treated within specific historiographical positions – how the issue is raised, debated, and addressed. The concepts of guilt and responsibility are inherently historical, closely tied to the Treaty of Versailles, and thus charged with both political and historiographical significance. They are deeply interwoven with the broader understanding of WWI as a historical event and as a subject of scholarly inquiry. These categories serve to narrow the analytical lens – allowing the study to concentrate on the core issue: the question of war guilt and responsibility. This question is directly linked to the broader inquiry into the causes of WWI and is examined insofar as it appears in the historiography considered within the scope of this research.

There is no single strict method employed in this study – rather, it is a synthesis of several complementary approaches. At its core, the research follows a hermeneutic method: it involves reading texts written by individuals and interpreting them with the aim of genuine understanding. One of the approaches adopted is Reinhart Koselleck's *Begriffsgeschichte* which centers on the analysis of concepts. Through this lens, the study examines how the

concepts of guilt and responsibility are understood in contemporary historiography of the WWI. It is assumed that the meaning of these concepts is revealed through the ways in which they are used and the contexts in which they appear within particular historiographical positions. The arguments, emphases, and rhetorical strategies associated with these concepts help to illuminate their meaning. Another approach applied is Quentin Skinner's history of ideas, which asserts that conceptual understanding of a text is impossible without grasping the historical and intellectual context in which it was produced. This perspective emphasizes the analysis of specific verbal expressions – in this case, concepts – and their contextual usage. Skinner's approach encourages attention not only to the broader historiographical context but also to the authors themselves, while still prioritizing the concepts under investigation. Finally, the study also draws on Hayden White's insights from *Metahistory*, which posits that historical narratives in scholarly texts are more closely aligned with literary forms than with scientific analysis. White's literary-critical framework enables a broader view of historiography, allowing for the identification of narrative styles, plot structures, and rhetorical patterns. Taken together with conceptual history and the history of ideas, this perspective supports a distinctive reading of historiography – as primarily textual and discursive in nature.

Main goals

1. To analyze the tradition of historiographical studies on the causes of the First World War – that is, studies of historiography itself.
2. To examine how the concepts of guilt and responsibility for WWI are used and interpreted in Western historiography during the first decade of the 21st century.
3. To define how these concepts – guilt and responsibility – are employed and understood in historiography from the second decade of the 21st century up to the present day.
4. To identify the key areas of consensus and disagreement within Western historiography regarding questions of war guilt and responsibility.
5. To assess the relationship between 21st-century Western historiography and the longer historiographical tradition on this issue, identifying both continuities and departures.
6. To determine whether – and if so, in what way – the historiography analyzed in this dissertation represents a shift from the perspective of historiographical theory. In other words, what is the relationship

between the historiography examined in this study and theory as a tool for abstract explanation of historical phenomena?

Structure and the content of each part

The first part of the work delves into historiographical studies – research that has examined the historiography of the causes of WWI.

The second part explores the historiography of the first decade of the 21st century, taking three main directions: first, it looks at one more isolated instance of WWI history, or pure military history, which led to discussions on the issues of war guilt and responsibility; second, it examines how the causes of WWI are discussed in historical syntheses and what is said about the guilt and responsibility for WWI; and third, it delves into more specific studies, such as research on the foreign policies or strategies of individual countries, biographical studies, and studies on the causes of the war.

The third part centers on Christopher Clark's work, which becomes the key reference point and turning moment in the study. Clark's position is analyzed, and based on this, a more detailed examination of the historiography of the July Crisis is conducted. The study then returns to Clark's work, looking specifically at the essential categories of guilt and responsibility. As in the second part, the final sections of the third part explore general syntheses of WWI history, as well as more specific studies on foreign policies and the causes of the war, from the publication of Clark's work to the present day.

The first part of the study focuses on historiographical research from the Fischer Controversy to the present. The historiography of WWI's causes, as well as the issues of responsibility and guilt, has been studied from various perspectives. Conceptual historiographical research began with the onset of the Fischer controversy in 1961. Such research became particularly prominent in the 10–15 years following the Fischer's work. Later, around the second half of the 20th century, historiographical research began to decline, though there were a few important exceptions. Interest in historiographical research resurged in the second decade of the 21st century, with the publication of Christopher Clark's work and the centenary of WWI.

Historiographical research within the context of the Fischer controversy can fundamentally be understood as the positions within the controversy itself between Fischer and his supporters (such as Imanuel Geiss, Jacques Droz) and his critics (including Gerhardt Ritter, Egmont Zechlin, and Karl Dietrich Erdmann). Some scholars of the period emphasized the revolutionary nature of Fischer's thesis from a methodological perspective. John A. Moses argued

that Fischer initiated a fundamental break – he was the first to critically examine imperial Germany and its aggressive foreign policy, which led to the Great War. By introducing this narrative, Fischer democratized German historiography. Essentially, during this phase of historiographical research, scholars highlighted Fischer's paradigm shift in German historiography, critically evaluating Germany's historical identity: Prussian militarism was linked to the Kaiser's era, WWI, and Hitler's aggressive Germany, which was seen as a natural continuation of these elements.

A characteristic feature of the Fischer controversy was the political and theoretical divide between Fischer and his critics. Prominent supporters of Fischer, or even his students, were often associated with left-wing political affiliations. Geiss, Jäger, Schöllgen, Hallgarten, and Mommsen were all aligned with Germany's Social Democratic Party. Wehler, Kocka, and other proponents of the Bielefeld School of Social History could also be included in this left-wing paradigm. George Iggers described the historical thought of Fischer's supporters as a form of reduced Marxism. In the works of these historians, conflict was seen as inherent – an inevitable state of reality. Interestingly, this was a two-way dynamic: Fischer's work inspired the emergence of new methodological waves in Germany, and his students and supporters adopted perspectives that became dominant in 20th-century German historiography. On the other side of the political spectrum, Fischer's critics were equally prominent. Gerhard Ritter, the most notable critic, was an earlier-generation historian, an anti-Nazi monarchist, and was labeled by Fischer's critics as an advocate of patriotic German history or the history of great men. Of the same generation as Ritter, Egmont Zechlin, another vehement critic of Fischer, was a member of the Nazi Party from 1933, holding mid-level positions in Hitler's regime, and later, after World War II, successfully distanced himself from the regime. A slightly younger critic, Karl Dietrich Erdmann, a member of the Christian Democratic Party and an Atlanticist, was an ally of Konrad Adenauer and a critic of the *Ostpolitik*. A review of historiographical research during the Fischer controversy reveals the political and didactic nature of historiography. Essentially, these historiographies and historiographical studies, especially in West Germany, should not be read and understood solely as an academic debate.

In 1990 John Langdon published a study focused exclusively on the historiography of the July Crisis from 1918 to 1990. This is one of the conceptual studies of the topic, providing a detailed analysis of thirty key historiographical positions. Langdon identifies six key elements in the understanding of the July Crisis, carefully examining each. In his conclusion, he argues that there is no definitive answer, nor absolute objectivity, in this

historical swamp and emphasizes the importance of contemporary realities when considering the question of war responsibility. Looking at the field of historiographical research over the last few decades, it can be confidently stated that Annika Mombauer has made the greatest contribution to contemporary historiographical studies. While primarily focused on historical research on WWI rather than historiographical studies, Mombauer, in discussing historiography, acknowledged that the emergence of Clark's work and subsequent positions marked the rise of new historiographical trends. At the same time, Mombauer established her place in this discussion, sometimes explicitly and sometimes implicitly, by critically asserting some of the main theses of the new historiographical wave. Recent historiographical research widely agrees that Christopher Clark's *The Sleepwalkers* is the most significant work of the past decade, seen by some as a paradigm-shifting piece similar to Fischer's work in 1961. While some critics argue Clark's work was merely a provocative challenge, it is generally accepted that his position marks a major shift in historiography.

Reviewing key historiographical studies from the Fischer controversy and the last few decades, several essential trends emerge. The last ten years have seen changes in historiography, with a diverse range of positions on WWI's causes. It is almost impossible to find recently published study which would claim that the debate is concluded. One important aspect of these studies is their design. Most focus on summarizing the arguments in historiography regarding WWI's causes, showing how the narrative has been constructed. While they illustrate the shape of historiography, they can be somewhat problematic, as the question of causes often becomes diluted when considering the authors and their narratives, making these studies more descriptive than analytical. It's clear that many researchers in the field have presented their own positions on WWI's causes, guilt, and responsibility. This was especially evident during the Fischer controversy, where research of historiography became an additional battleground for historians to debate Fischer's thesis.

Second part – historiography in the first decade of 21st Century. The final sentence of Terence Zuber's first article in *War in History* states: "There never was a no Schlieffen plan." Zuber argues that Germany, from 1871 to August 1914, never planned a two-front offensive war, as envisioned in the so-called Schlieffen Plan. According to him, Schlieffen's plan, which emphasized counterattacks near German borders, never included deep penetrations into enemy territory. Zuber contends that Germany's military strategy was about winning initial battles rather than aiming for a decisive victory, and that Germany had no intention of a grand, aggressive war. Zuber

therefore argued that since "there never was a Schlieffen plan," it is impossible to derive war guilt from Germany's military plans – Germany in 1914 did not have an aggressive war plan for Europe, it did not plan such a war, and it did not wage such a war. Zuber's thesis faced significant criticism. Scholars pointed to selective source usage, political context neglect, and overly narrow interpretations of military documents. Four historians were particularly vocal in challenging him: Robert Foley, Terence Holmes, Gerhard Groß, and Annika Mombauer. Foley disagreed with Zuber's dismissal of the Dieckmann memorandum, arguing that it was a serious response to changing strategic conditions in Europe. Groß contested Zuber's claim that the Denkschrift had been in Schlieffen's family possession until 1914, stating it was merely a copy. Mombauer criticized Zuber for focusing solely on military elements, arguing that ignoring the political and economic contexts offered an incomplete and biased view of Germany in the pre-WWI period. Despite the critiques, Zuber's contribution remains significant. He convinced many that there was no Schlieffen Plan as traditionally understood – that Germany did not prepare for a two-front war against Russia and France. Even if one disagrees with Zuber's interpretation of the Schlieffen *Denkschrift*, it's now widely accepted that in 1914, Germany entered the war with Moltke's plan or a version heavily adapted from Schlieffen's. Interestingly, during the debate the relevant literature used the terms of guilt and responsibility interchangeably, without defining their meanings or reflecting on their differences.

Syntheses of general WWI history, 2000–2012. According to Volker Berghahn, the immediate causes of World War I were primarily rooted in Berlin and Vienna, rather than in Paris, St. Petersburg, or London. He pointed out that the essence of Germany's "blank check" to Austria-Hungary on July 5-6 was that German Chancellor Bethmann Hollweg persuaded the Kaiser to support Austria-Hungary's limited (!) military operation against Serbia, rather than providing an unconditional promise as Fischer suggested. Michael Howard considered militarism a key factor that made war inevitable, while his simplified interpretation of the July Crisis highlighted Germany's crucial decision to support Vienna, ultimately escalating tensions and leading to Britain's involvement. Jean-Jacques Becker argued that while no one wanted the war, mistakes were made, especially by Austria-Hungary and Germany, whose misjudgments prevented a peaceful resolution. Hew Strachan noted that Germany's political leadership showed an "extraordinary abdication of responsibility" by supporting Austria-Hungary while disregarding the broader European consequences. Strachan also referred to the paradox of post-war political and diplomatic documents, which politically attempted to assign blame for the war's outbreak. While Austria-Hungary initially wanted a

localized war with Serbia, it was Germany that was blamed for the broader conflict, with both Britain and Russia believing that Austria-Hungary would never have acted without Germany's support. Wolfgang Mommsen focused on the broader structural factors shaping decision-making, reflecting Fischer's early thesis. David Stevenson, although emphasizing the macro and regional tensions in Europe, stressed the contingency of the war's outbreak, arguing that the war was not inevitable and might not have happened if the July Crisis had not escalated. He viewed Austria-Hungary's response to the Sarajevo assassination as a "drastic" provocation. Ian Beckett, following Fischer, framed the debate around Germany's role in the July Crisis, questioning whether Germany blundered, gambled, or deliberately provoked war. Authors like Peter Simkins, Geoffrey Jukes, and Michael Hickey highlighted economic, political, and geostrategic factors, arguing that Germany was fundamentally responsible for the war's onset, rooted in internal political dynamics and fear of social democrats. Gerald Meyer refrained from assigning blame but contrasted structuralist views with a focus on individual mistakes. In collective works by historians like Gerd Krumeich and Jean-Jacques Becker, the responsibility was seen as shared, without a clear conclusion.

Studies on the causes of war in the first decade of the 21st century. Richard F. Hamilton and Holger H. Herwig examined the decisions made by paricular leaders in the major powers, suggesting that understanding the war's origins required analyzing these decisions. Friedrich Kießling critiqued the traditional narrative, arguing that Europe had been seeking détente before 1914 and that Germany's rigid diplomacy played a key role in the war's outbreak. Sönke Neitzel argued that France, Russia, and especially Britain had exacerbated tensions with Germany, pushing the Berlin-Vienna alliance into war. Holger Afflerbach focused on diplomatic miscalculations, especially Germany's response to Austria-Hungary's demands. Mark Hewitson, while disagreeing with Fischer's conclusions, acknowledged that Germany's strategy in 1914 involved balancing on a dangerous edge, aiming for a European war despite the risks. David Fromkin emphasized Austria-Hungary's deliberate provocation of war with Serbia, with Germany forcing war on Russia, France, and Belgium. In the 2007 collection edited by Holger Afflerbach and David Stevenson, new interpretations of the July Crisis emerged, often questioning established views. In 2009, Stefan Schmidt published the most detailed study to date on France’s pre-WWI strategy. He emphasized how the 1911–1912 Balkan Wars shaped French military thinking, especially for President Poincaré. Schmidt argued that France’s *offensive à outrance* doctrine may have required earlier mobilization than Germany’s. He also offered notable insights into France’s decisions during the final phase of the July Crisis. Sean

McMeekin highlighted Russia's role in pushing for war, particularly its preparations starting in late July 1914, and rejected the view that Germany was solely to blame. William Mulligan argued against a teleological view of the war, asserting that European states still had choices in their foreign policies, and no outcome was predetermined. German historian Jürgen Angelow framed the pre-war period as one of incompetence rather than deliberate plans to provoke war. Michael Neiberg argues that historiography have yet to fully move beyond the purely political and historicist pre-war narratives, in which scholars often overlook public sentiment and expectations in the summer of 1914. His conclusion closely aligns with that of Angelow – both emphasize the lack of competence at the very heart of decision-making, as the July Crisis set in motion a chain of events that no one was able to control. Konrad Canis, focusing on Germany's internal and external limitations, claimed that the war was not driven by expansionist motives but by security concerns, contrasting it with Russia's more territorial ambitions.

Biographical studies, like Marina Soroka's analysis of Russian ambassador Alexander von Benckendorff, showed how Russia's mobilization on July 28 was seen as a critical escalation. Kaiser Wilhelm II in a way once again became central to the debates about Germany's role in starting the war. John Röhl and Christopher Clark focused on Wilhelm's complex, unstable leadership, with Röhl portraying the Kaiser as the driving force behind the war, while Clark downplayed his imperial ambitions, suggesting that the Kaiser did not intentionally plan the war. In Röhl's account, the Kaiser was the central figure who made the key decisions, with the war unfolding as part of his long-term plans, which were partially achieved in July 1914. Röhl rejected the idea that the "blank check" was a mere free pass for Austria-Hungary and argued that it was more of a aggresive strategic push to take action.

Part Three – historiography from Clark to the present. Christopher Clark's *The Sleepwalkers* became the most influential and debated book on the outbreak of WWI since Fritz Fischer. Clark portrayed Europe in 1914 as a continent gripped by uncertainty – marked by chaotic royal interventions, friction between civil and military sectors, and volatile public opinion shaped by an unruly press. A dense series of diplomatic crises compounded the instability. However, Clark argued that the very act of searching for war's causes often leads historians to impose inevitability, obscuring contingency, choice, and agency. Clark firmly rejected the idea that any major power deliberately planned war in 1914. Instead, he pointed to the destabilizing effects of the Franco-Russian alliance's increasing involvement in the Balkans, which served as a trigger for escalation. While Clark did not accuse

France or Russia of starting the war, the trajectory of his narrative highlighted their actions in the Balkans – particularly along the Austria-Serbia border – as central to the July Crisis. Clark diverged significantly from earlier interpretations of Germany's role. He presented Germany as one of several powers with hawkish elements, but emphasized that none of them had committed to war prior to summer 1914.

In examining Clark reading of the July Crisis, Clarks view was contrasted with the views of Thomas Otte, Gerd Krumeich, Sean McMeekin, Gordon Martel, and Annika Mombauer. Five key moments was the focus of analysis: the "blank cheque," the French visit to St. Petersburg (July 20–23), *Halt in Belgrade*, Russian mobilization on July 30, and Britain's entry into the war. Interpretations varied. Mombauer, writing from a Fischer-inspired viewpoint, placed primary blame on Austria-Hungary and Germany, citing intentional efforts in Vienna and Berlin to sabotage peace. Her analysis, highly synthetic, emphasized the calculated nature of decisions made there. Krumeich avoided blame language and instead spoke of fear of the future motivating Austria-Hungary and Germany, not imperial ambition. Otte was more explicit about responsibility, criticizing poor judgment and confusion during the crisis. Martel saw the war as neither inevitable nor accidental – choices were available at every step. McMeekin used even stronger moral language, speaking of Germany's "sin" in offering the blank cheque, and blamed Austria's Berchtold, Russia's Sazonov, and France's unconditional support, while calling Germany's invasion of Belgium a fatal error rather than a plot. Compared to syntheses published between 2000–2012 (e.g., Stevenson, Strachan, Becker, Mommsen), recent scholarship placed less emphasis on the blank cheque and more on Russia's early mobilization and the pivotal Franco-Russian talks in St. Petersburg. Ultimately, recent research increasingly viewed Russia's July 30 mobilization as the decisive moment, more so than Germany's blank cheque. Despite attempts by Clark himself to avoid assigning guilt, the debate over responsibility remained central. This persistence was rooted in the Versailles Treaty and the long political afterlife of the question. Rather ironically, Clark's effort to de-center Germany and reframe the narrative sparked one of the most heated debates about guilt in decades. His rather provocative arguments about Austria-Hungary's legitimacy and the Balkan "inception scenario" reintroduced Serbia and the Franco-Russian alliance into the core of the historiographical discussion – reviving themes previously noted by Italian journalist and historian Luigi Albertini in 1950s but now reframed with new emphasis.

Post-Clark general war history synthesis. In Germany, Herfried Münkler drew considerable attention with his comprehensive study. Like Clark, Münkler argued that Germany was not solely to blame; rather, all major powers shared responsibility. Still, he highlighted Russia's role as pivotal –its entry into the conflict, he said, turned a regional clash into a European war. Without Russia, the conflict would have remained a Third Balkan War. Jörn Leonhard, in *Pandora's Box*, rejected the idea of moral guilt but emphasized differing levels of responsibility. He noted that no state had planned an offensive war after the Sarajevo assassination. Yet Germany, he argued, bore "special responsibility" for pressuring Austria-Hungary before July 23 to act against Serbia. He also criticized Britain for failing to clearly communicate its willingness to intervene, which, in his view, undermined efforts at de-escalation. Oliver Janz offered a sharper critique: Germany acted carelessly, provoking Britain's entry into the war. Even after learning of Britain's position, Berlin did not reverse its course, despite the clear risk of a continent-wide war. The *Cambridge History of the First World War* (2014) echoed some of these views. Volker Berghahn, once aligned with Fischer but later more moderate, reaffirmed that Berlin and Vienna were the main capitals responsible for the war's outbreak. Jean-Jacques Becker and Gerd Krumeich, representing French and German historiography, called German policy during the July Crisis "entirely speculative and irresponsible." Though measured in tone, they emphasized systemic failures in diplomacy rather than individual ambitions. Peter Hart focused on military aspects–plans, armament, budgets– and described the prewar period as one of mutual testing between great powers that would inevitably lead to war. His work largely overlooked key diplomatic episodes that could have changed the course of events.

Broader European histories. Richard Evans rejected Fischer's thesis that Germany had a premeditated war plan but still identified the "blank cheque" to Austria as a critical moment. Brendan Simms agreed, noting that Germany knowingly supported Austria's aims, understanding the risk of escalation, though , according to Simms, the Russian mobilization was a more significant decision. Jonathan Sperber called the "blank cheque" as a decisive turning point. Ian Kershaw argued that Germany, Austria-Hungary, and Russia all bore major responsibility, with Germany playing the leading role. Simon Jenkins claimed that Europe not only feared war but also anticipated it both psychologically and institutionally, Europe was unprepared for peace. Germany, he said, in the years prior to 1914 focused almost entirely on war.

Studies on the causes and lead-up to the War after Clark. Margaret MacMillan leaned toward Clark's interpretation and stressed that war had not been inevitable. She argued that it could have been avoided even in early August. War stemmed not from long-term plans but from confusion, misjudgments, and poor timing. Leaders, she claimed, underestimated the war's potential and lacked the courage to oppose hawkish voices. Max Hastings rejected earlier theories about Germany's long-term plans but still placed primary blame on Germany for failing to stop the war when it had the power to do so. Paul Ham asserted that the Sarajevo assassination merely accelerated underlying tensions and criticized Clark for suggesting that no one consciously led Europe to war – Ham believed Europe did so knowingly. Rainer Schmidt called for moving beyond Germany's introspective "navel-gazing" and the historical "guilt trap." Douglas Newton maintained that war was not inevitable, even by late July. He posed counterfactuals: what if the Tsar had stuck to his decision not to mobilize on July 29? What if France had not confirmed its alliance commitments the next day? And what if Britain and Germany had avoided a diplomatic misunderstanding on August 1? Newton argued that these questions reveal that different choices could have changed the outcome.

Finally, WWI's causes had long served as a foundation for international relations theory. Yet recent historiography – especially Clark, Otte, McMeekin, and Schmidt – implicitly challenged the usefulness of such theories. It moved away from long-term structural causes like militarism, alliances, or nationalism, and instead highlighted chance, misjudgments, and human error. This made it increasingly difficult to fit the latest research into traditional theoretical frameworks. Despite a decade of intense publications of various historiography, international relations scholarship had not fully caught up.

Conclusions

1. Research into the historiography of the origins of WWI gained real momentum with the Fischer controversy, which remain the most contentious moment in the historiographical development of the topic. In its early stages, particularly during and after the controversy, the debate was marked by political engagement and the instrumentalization of historiography. Scholars not only focused on Germany's role in the lead-up to war but also debated the broader trajectory of German history. Until the late 1980s, this discourse remained mostly confined to West Germany. Only later did Anglophone historiography started to engage more fully with these questions, significantly

expanding the field by the end of the 20th century. Interpretations in the studies of historiography gradually shifted: Langdon in 1990 argued that no definitive answer or absolute objectivity was possible regarding the war's causes, while Mombauer in 2002 claimed that a nuanced version of Fischer's thesis – that Germany played the decisive role and this view become widely accepted. However, by 2024, Mombauer recanted this position, admitting the question remained open. For nearly half a century, Fischer's thesis dominated the debate, but Clark's work, implicitly challenging Fischer, revitalized it. His influence, combined with the WWI centenary and renewed interest in memory culture, led to a surge in publications. Yet, the density of critical historiographical analysis lagged behind the volume of new literature. Since Fischer, guilt and responsibility were never ignored entirely but seldom treated as the central analytical focus.

2. The 1999 debate sparked by Terence Zuber's claim that the Schlieffen Plan never truly existed quickly reignited fierce discussion about guilt and responsibility for WWI. While most historians rejected Zuber's broader thesis – that Germany had no offensive war plan in the West and bore little responsibility, his narrower point, that Germany acted in 1914 using a heavily revised version of the Schlieffen Plan under Moltke, gained some traction, albeit quietly. In the early 2000s, prior to Clark's intervention, the field reflected both continuity and change. Although the dominant view still associated responsibility with Germany, particularly its "blank check" to Austria-Hungary as a key trigger, alternative voices grew stronger. John Röhl, a student of Fischer, continued to defend the traditional thesis of German primacy in causing the war. At the same time, more historians began to push back, not necessarily to exonerate Germany, but to emphasize the roles of France and Russia. Significant contributions came from S. Schmidt on France, and McMeekin and Soroka on Russia.

3. The reception and controversy surrounding Christopher Clark's *The Sleepwalkers* rivaled only that of Fischer's 1961 work. No other post-Fischer publication drew as much attention. Clark stood out not only for the scholarly quality of his work but also for its accessibility to wider audiences. He advanced a firmly anti-Fischer narrative and introduced the "Balkan inception scenario" as one of the main keys to understanding the outbreak of WWI. In doing so, he fundamentally challenged the assumption of Germany's primary responsibility. However, in the broader context of 21st-century historiography, Clark's claims appeared less revolutionary. Many of his arguments – such as highlighting French responsibility (S. Schmidt) or questioning Russia's role (McMeekin), had been voiced earlier. Clark

arguably did not initiate a paradigm shift but rather solidified one already underway. Scholars like Münkler and McMeekin echoed Clark in downplaying German responsibility, while Otte's extensive study of the July Crisis supported many of Clark's conclusions. Still, no clear post-Clark consensus emerged. Figures such as Martel, Mombauer, and Krumeich continued to place Germany at the center of responsibility, demonstrating an ongoing diversity of interpretation.

4. Contemporary historiography in a way has redefined the roles of key states during the July Crisis and the lead-up to WWI. France is no longer seen as a passive actor. Instead, it is viewed as actively contemplating a possiblity of a continental war alongside Russia, aligning itself with Russian ambitions in the Balkans. During the July Crisis, France offered unwavering support to Russia, fully aware that such backing could trigger a general European war. Britain's late entry into the crisis has been increasingly scrutinized. A major point of debate remains whether Britain could have issued a clearer warning to Germany earlier. Historians examining Foreign Secretary Grey's diplomacy argue that he failed to exhaust options for peace. As a result, Britain bears responsibility for its ambiguous stance and delayed communication, which undermined efforts to prevent escalation. Russia has emerged as a key actor whose rigid refusal to compromise on Austria-Hungary's demands toward Serbia, and especially its general mobilization on July 30, placed Europe on the path to war. Historians widely consider this mobilization the decisive point of no return, as it inevitably forced Germany to respond in kind. Germany, contrary to Fischer's thesis, was not planning a European war since 1912. The so-called "blank check" given to Austria-Hungary on July 5–6, 1914, is now seen as less decisive. It was not a commitment to unconditional support but a calculated move to back Vienna in a localized conflict. However, Germany's failure to engage meaningfully in British mediation, its inability to restrain Austria, its aggressive diplomacy, particularly toward London, and its unwillingness to deviate from military planning all contributed to the escalation. Austria-Hungary is no longer depicted as a dying empire acting irrationally. It is now viewed as a state defending legitimate national interests after the Sarajevo assassination. Still, it holds responsibility for adopting an uncompromising stance toward Serbia even when Vienna and the other capitals saw that this could lead to a continent-wide war. Overall, historiography has in a way moved from attributing singular guilt to any one nation. Following Clark's lead, scholars now tend to view the war's origins and the July Crisis through a multipolar lens, emphasizing the shared responsibility of multiple actors making interlocking decisions.

5. By the 21st century, WWI historiography had moved beyond the framework established by Fritz Fischer. While Fischer remained a foundational reference point, he was no longer the central polemical figure. This shift also reflected the fading influence of his intellectual heirs, such as John Röhl, who staunchly defended his theses, and Gerd Krumeich, who adopted a more moderate stance. With their decline, a broader paradigmatic transformation occurred: Germany was no longer the unquestioned focal point of analysis. Following the debates sparked by Clark, his work became a new reference in the field. Future scholarship appeared likely to evolve either in dialogue with or opposition to his arguments. Within this context, we can distinguish between *moderate revisionism*, represented by Clark, S. Schmidt, Münkler, Otte, and Afflerbach, and *radical revisionism*, as seen in the works of Newton, R. Schmidt, McMeekin (especially regarding Russia), and Zuber (on the Schlieffen Plan). In contrast, *anti-revisionist* perspectives persisted in the work of Röhl and Mombauer, with Krumeich, Martel, and Hastings embodying a more *nuanced anti-revisionism*. Moderate revisionism increasingly define the new academic mainstream. However, despite apparent innovations, many 21st-century arguments echoed those made by interwar revisionists such as Fay, Montgelas, Barnes, and Wegerer, who also emphasized collective responsibility. Even Clark and Otte's analyses bore similarities to these earlier claims. In terms of depth, Luigi Albertini's three-volume study (1952–1957) remained unmatched, despite being overshadowed by the onset of the Fischer controversy.

6. Recent historiography marked a clear departure from structuralist interpretations that linked the war's origins to broad, long-term factors like alliances, militarism, imperialism, colonialism, or nationalism. Instead, the July Crisis was increasingly analyzed through the lens of agency and decision-making. Historians emphasized the specific circumstances that limited crisis management: the role of chance, the personalities of key actors, and their reliance on incomplete or biased information. This focus underscored the singularity of July 1914 and challenged the idea that the war resulted from inevitable structural processes. As a result, WWI was no longer treated as a model for general theories about war causation. Structural explanations – including geopolitical, essentialist (like the Sonderweg thesis), and deterministic frameworks (such as Marxist-Leninist inevitability) – lost influence. In their place, contingency and unpredictability gained prominence. Historians increasingly recognized the openness of events, the diversity of perspectives among decision-makers, and the deeply subjective interpretations that shaped key decisions and outcomes.

PADĖKA

Mamai ir tėčiui – už rūpestį ir auklybą. Godai – už palaikymą ir kantrybę. Nero Wolfe – už išmintį, patarimus ir gerą širdį.

CURRICULUM VITAE

TEODORAS JONAS ŽUKAS

IŠSILAVINIMAS

2020–2024 m. Doktorantūros studijos:
Doktorantūros studijos Vilniaus universiteto Istorijos fakultete ir Lietuvos istorijos institute.

2018–2020 m. Magistrantūros studijos:
Politikos mokslų magistro studijos Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute.

2014–2018 m. Bakalauro studijos:
Politikos mokslų bakalauro studijos Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute.

KONFERENCIJOS IR MOKSLINĖS IŠVYKOS

- 2022 m. balandžio 7-9 d. dalyvavimas British Association for Slavonic and Eastern Europe Studies mokslinėje konferencijoje Kembridže (Jungtinėje Karalystėje).. Skaitytas pranešimas tema - Something New on the Eastern Front: the New Historiography of the Origins of the First World War and the 'Balkanization' of the Franco-Russian Alliance.
- 2022 m. lapkričio 4 d. dalyvavimas konferencijoje „Karas ir visuomenė Baltijos regione XX a. I pusėje" Suomijoje, Helsinkyje, organizuojamoje Oulu Universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto ir VU Istorijos fakulteto. Skaitytas pranešimas tema – At the Front Line of the Approaching Battle: Reaction to the Outbreak of the Great War in Lithuania under the Russian Empire.
- 2023 m. kovo 30-balandžio 2 d. dalyvavimas British Association for Slavonic and Eastern Europe Studies mokslinėje konferencijoje Glazge (Jungtinėje Karalystėje). Skaitytas pranešimas tema – The Role of Nationalism in the Recent Historiography of the Origins of the First World War: Serbia and the Great Powers.
- 2024 m. balandžio 5-7 d. dalyvavimas British Association for Slavonic and Eastern Europe Studies mokslinėje konferencijoje Kembridže (Jungtinėje Karalystėje). Skaitytas pranešimas tema – "Augusterlebnis" and "the Spirit of 1914"? Reconsidering the Historiography on the Reaction to the Outbreak of the First World War.

KALBOS

Anglų – C1; Vokiečių – B1.1; Prancūzų – A2. Lietuvių – gimtoji.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

- Teodoras Žukas, *At the Front Line of the Approaching Battle: Lithuanian Reaction to the Outbreak of the Great War*. In: War and Society in the Baltic Region. Kari Alenius & Saulius Kaubrys (eds.). Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys. Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, Rovaniemi 2023, 25–43.
- Teodoras Žukas, *Memory and Trauma: The German Defeat in the Great War and the Occupation of Lithuania from the Perspective of Memory Theories*. In: Independence, Parliament, and Political Parties in Lithuania and Finland. Kari Alenius, Saulius Kaubrys & Inga Zakšauskienė (eds). Studia Historica Septentrionalia 94. The Historical Association of Northern Finland, Rovaniemi 2024, 25-47

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 20 egz.